

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

ANDIJON VILOYATI
PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY
MARKAZI

“PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA, TA’LIM TEXNOLOGIYALARI”
kafedrası

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTAB PSIXOLOGLARI
TABAQALASHTIRILGAN UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH KURSI
UCHUN

MA’RUZA MATN

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI**

**ANDIJON VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA
O‘RGATISH MILLIY MARKAZI**

“TASDIQLAYMAN”

Milliy markaz direktori professor

M. Abdullayeva **M. Abdullayeva**

2024-yil

**UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTAB PSIXOLOGLARI
TABAQALASHTIRILGAN UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH KURSI
UCHUN**

O‘QUV-USLUBIY MAJMUUA

“KELISHILDI”

O‘quv va metodik ishlar bo‘yicha

direktor o‘rinbosari

O. Jabborov **O. Jabborov**

2024-yil “5” 01

“KIRITDI”

Kafedra mudiri

Q. Azizova **p.f.f.d (PhD)., dotsent Q. Azizova**

2024-yil “4” 01

ANDIJON – 2024

Tuzuvchi: R.A. Latibjonov, Pedagogika va psixologiya, ta'limtexnologiyalari kafedrası katta o'qituvchisi

Taqrizchilar: Q.M. Azizova, Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari kafedrası mudiri p.f.d dotsent.

A.A. Egamberdiyev, Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti dekani, professor.

Ushbu O'quv-uslubiy majmua Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodlarga o'rgatish milliy markazi Ilmiy metodik kengashi qarori bilan ma'qullangan va tasdiqlangan. (2024 yil 5-yanvardagi 1-son bayonnoma)

KIRISH

Ushbu namunaviy o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligidagi 2023-yil 23-avgust kuni kengaytirilgan videoselektor yig'ilish qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son farmoni, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmoni, 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963- son qarori va Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyuldagi "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 577-son qarori, 2022-yil 17-yanvardagi "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 25-son qarorlarida belgilangan vazifalar hamda Xalq ta'limi vazirining 2022-yil 20-apreldagi "Davlat ta'lim talablarini tasdiqlash to'g'risida"gi 121-son buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim tashkiloti psixologlarining kasbiy standartlari asosida psixolog kadrlarning malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan umumiy o'rta ta'lim tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, zamonaviy talablar asosida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari psixolog kadrlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi.

Dastur mazmuni Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2023-yil 15-noyabrdagi 540-son buyrug'i asosida o'tkazilgan diagnostik test natijalari ko'ra, o'quv fanlarining nazariyasi va amaliyoti uyg'unligini ta'minlash, ta'limdagi ilg'or yutuqlarni o'rganish, inklyuziv ta'limga qadriyatli munosabat, o'quv-tarbiya jarayonini modellashtirish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ta'limda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish: 4K – tanqidiy va kreativ fikrlash, hamkorlikda ishlash va kommunikativlik ko'nikmalarini shakllantirish hamda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

O'quv modullarining mazkur dastur doirasida taqdim etilayotgan mazmuni umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari psixolog kadrlarining malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari asosida shakllantirilgan bo'lib, psixologlarning o'z kasbiy faoliyatiga doir zamonaviy bilim va innovatsiyalar, ilg'or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga keng tatbiq etish darajasini oshirish hisobiga ularning uzluksiz kasbiy rivojlanishini nazarda tutadi.

**Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish
kursi o'quv rejasidagi modullarining mazmuni**

T/r	O'quv modullari	Umumiy o'quv yuklama hajmi			O'quv mashg'ulotlari (soatlari)	
		Jami soat	Ishdan ajralmagan	Mustaqil ta'lim	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot
I	Ta'lim jarayonini psixologik-pedagogik ta'minlash	18	14	4	6	8
1.1	Psixologning psixologik-pedagogik faoliyatini rejalashtirish.	2	2		2	
1.2	Ta'lim dasturlarini amaliyotga tatbiq etishda psixologik-pedagogik va metodik ta'minot.	6	4	2	2	2
1.3	Ta'lim jarayoni ishtirokchilariga psixologik maslahat berish.	6	4	2	2	2
1.4	Bolalar va ta'lim oluvchilar bilan olib boriladigan ijtimoiy-psixologik va rivojlantiruvchi ishlar.	2	2			2
1.5	Kasbga yo'naltirish ta'lim oluvchilarga kasbiy o'z o'zini anglashda ko'maklashish.	2	2			2
II	Nogironligi bo'lgan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj shaxslar va iqtidorli ta'lim oluvchilarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish	26	18	8	6	12
2.1	Bolalar va ta'lim oluvchilarni psixologik tashxislash.	4	2	2	2	
2.2	Ta'lim oluvchilarning rivojlanishida xulq-atvorlaridagi buzilish va og'ishlarning psixologik profilaktikasi.	12	8	4	2	6

2.3	Ta'lim oluvchilarning xulq-atvorlari va rivojlanishini ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash.	6	4	2	2	2
2.4	Ta'lim jarayoni ishtirokchilari psixologik ta'lim-tarbiyasining psixologik jihatlari.	2	2			2
2.5	Inklyuziv ta'lim asoslari.	2	2			2
III	Ta'lim muhiti qulayligi va xavfsizligining psixologik baholash.	2	2			2
3.1	Ta'lim muhiti qulayligi va xavfsizligini psixologik baholash.	2	2			2
IV	Kasbiy rivojlanish	2	2		2	
4.1	O'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy o'sish.	2	2		2	
Jami:		48	36	12	14	22

Kursning maqsadi va vazifalari

Kursning maqsadi: ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish uchun zarur bo'ladigan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni zamonaviy yondashuvlar, malaka talablari asosida muntazam yangilash, ularning kasbiy faoliyatga doir kompetentligini rivojlantirish.

Kursning vazifalari: tinglovchilarga jamiyatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mazmuni kengroq tushuntirish, ta'lim-tarbiya jarayonini sifatli va samarali tashkil etishning metodologik asoslarini singdirish.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar: ushbu talablar umumiy o'rta ta'lim tashkiloti pedagog-psixologining kasb standarti asosida, tegishli yo'nalish bo'yicha umumiy o'rta ta'lim tashkiloti psixolog kadrlarining malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligi hamda kompetentligiga qo'yiladigan malaka talablari bilan belgilanadi.

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

I. Ta'lim jarayonini psixologik-pedagogik ta'minlash

1.1-mavzu: Psixologning psixologik-pedagogik faoliyatini rejalashtirish

(2 soat nazariy mashg'ulot)

O'quv dasturlari va davlat ta'lim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar va ulardan psixolog faoliyatini rejalashtirishda foydalanish (ta'lim tizimining tuzilishi va funksiyalari, maqsadlari, huquqiy asoslari, ta'lim muassasalarining tashkil etilishi va faoliyati). Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta'lim oluvchilarning bilim va ta'lim xususiyatlariga ta'siri.

Kognitiv rivojlanish xususiyatlari. Ota-onalar (ularni almashtiradigan shaxslar) va psixologning ta'lim oluvchilarning to'liq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi yondashuvi o'rtasidagi farqlar.

Ta'lim jarayonini, shuningdek, qaror qabul qilish, rejalashtirish va monitoringdagi ma'lumotlarni baholash va qayta ishlash usullari. Bolalar va ularning ota-onalariga (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga) psixologik xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan talablar doirasida yosh psixologiyasi asoslari. Bolalarni jamiyatdagi hayotga tayyorlash uchun psixologik xizmatlar ko'rsatishning turli usullari (o'qitish, maslahat berish, o'qitish) va ularni rejalashtirishda qo'llash. Belgilangan psixologik va pedagogik maqsadlarga erishish uchun turli rejalarni tayyorlash tuzilmalari va tamoyillari. Bolalar va ularning ota-onalari (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) bilan ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishni samarali rejalashtirish uchun umumiy psixologiya tamoyillari.

Psixologning kasbiy faoliyatini rejalashtirish uchun AKT asoslari. Ta'lim oluvchilarning ijtimoiylashuv ko'nikmalari va psixologik salomatligini baholash usullari. Bolalar va o'smirlar psixologiyasi asoslari, kognitiv va ta'limiy baholash usullari, psixometrik nazariya asoslari.

Kuchli taraflar va ehtiyojlarni aniqlash, ta'lim oluvchilar, ularning oilalari va ta'lim tashkiloti muammolarini hujjatlashtirish imkonini beruvchi turli manbalardan olingan ma'lumotlarni qayta ishlash usullari. Dalillarga asoslangan ta'lim, xulq-atvor va ijtimoiy strategiyalar. Bolalarni himoya qilish asoslari, bolalarga nisbatan zo'ravonlik, qo'pol munosabat, beparvolik va ekspluatatsiya qilish belgilari va alomatlari, bolalarni himoya qilish bilan bog'liq muammolarni aniqlash asoslari va tegishli organlarga xabar berish, bolalarni himoya qilish muammolari holatlari bilan shug'ullanadigan ijtimoiy xizmat va bolalarni himoya qilish xizmati xodimlarining majburiyatlarini bilish.

1.2-mavzu: Ta'lim dasturlarini amaliyotga tatbiq etishda psixologik-pedagogik va metodik ta'minot

(2 soat nazariy mashg'ulot)

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchiligi. Ta'lim oluvchilar oilasining xususiyatlari, ta'lim oluvchilar oilasining kuchli tomonlari va ehtiyojlari, oilaviy madaniyat va bolalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi oila va ta'lim muassasaning o'zaro ta'siri.

Ota-onalar (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) bilan samarali muloqot qilish usullari va ularni ta'lim tashkilotidagi faoliyatni amalga oshirishga jalb qilish usullari. Bolalar va o'smirlarning psixologik va tarbiyaviy ehtiyojlari, ularning o'rganish qobiliyatiga ta'siri, bolalar va o'smirlarning motivatsiyasi, ijtimoiy, xulq-atvori, psixologik xususiyatlari.

Ota-onalarning (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning) ta'lim oluvchilarga nisbatan huquqlari. Barcha ta'lim oluvchilar uchun xavfsiz ta'lim sharoitlarini ta'minlash uchun ta'lim tashkilotining huquq va majburiyatlari.

1.3-mavzu: Ta'lim jarayoni ishtirokchilariga psixologik maslahat berish.

(2 soat nazariy mashg'ulot)

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchiligi. Zamonaviy ta'lim nazariyalari, o'qitish va tarbiya texnologiyalari va vositalari, ulardan foydalanish chegaralari va imkoniyatlari. Maslahatning zamonaviy nazariyalari va usullari.

Ta'lim oluvchilarning rivojlanishining yosh normalariga muvofiq hamkorlikdagi va individual faoliyatini tashkil etish usullari. Maslahat ishlarini tashkil etish va o'tkazish uchun axloqiy me'yorlar. Ta'lim jarayoni subyektlarini idoralararo tashkilotlar (resurs markazlari) faoliyatining tarmoq psixologik-pedagogik, tibbiy va ijtimoiy yordam olish usullari mazmuni to'g'risida xabardor qilish. Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Ta'lim faoliyatini boshqarish uchun zarur bo'lgan amaliy psixologiya asoslari, shu jumladan, yosh va kasbiy rivojlanish masalalari, shaxs va guruhlar psixologiyasi.

II. Nogironligi bo'lgan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj shaxslar va iqtidorli ta'lim oluvchilarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish

2.1-mavzu: Bolalar va ta'lim oluvchilarni psixologik tashxislash.

(2 soat ma'ruza)

O'zbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi. Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar va rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (ta'lim olishga qobiliyati yo'qligi, disleksiya, bajarish

ko'nikmasi bilan bog'liq muammolar, Daun sindromi, autistik spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik, dispraksiya, rivojlanishning og'ir va chuqur kechikishi).

Psixodiagnostika nazariyasi, metodologiyasi, psixodiagnostik usullarning tasnifi, ularning imkoniyatlari va cheklovlari, ularga qo'yiladigan talablar. Ta'lim oluvchining psixologik-pedagogik xaritasi va o'qitilayotgan jamoaning tashxis ma'lumotlaridan kelib chiqadigan tashxisdagi muammolarini hal qilishga imkon beradigan zamonaviy usul va texnologiyalar.

Axborotni yig'ish, birlamchi qayta ishlash usullari, psixologik kuzatuvlar va tashxis natijalari. Psixologik tashxis natijalarini matematik qayta ishlash usullari. Muammolarni hal qilishning modellari va tuzilmalari va ularning bosqichlari. Ekologiya asoslari va atrof-muhit omillarining bola va oila farovonligiga ta'siri. Psixologik tadqiqotlarni tashkil etish nazariyasi va usullari. Tadqiqot natijalarini tekshirish usullari. Psixodiagnostik tekshiruv natijalarini talqin qilish va taqdim etish usullari.

Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar.

2.2-mavzu: Ta'lim oluvchilarning rivojlanishida xulq-atvorlaridagi buzilish va og'ishlarning psixologik profilaktikasi.

(2 soat ma'ruza)

O'zbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi. Bolalar, o'smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta'lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoda qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalari.

2.3.1 Xulq-atvorini ijtimoiy-ruhiy qo'llab quvvatlashga muhtoj bolalarni qo'llab-quvvatlash usullari

(2 soat ma'ruza)

Ijtimoiy-ruhiy ish va bolalarni psixologik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy nazariyalari, yo'nalishlari va amaliyoti. Xulq-atvorini ijtimoiy-ruhiy qo'llab quvvatlashga muhtoj bolalarni qo'llab-quvvatlash usullari, ta'lim oluvchilar ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda psixologik-pedagogik usullar. Har bir bolaning shaxsini rivojlantirish uchun maqbul psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratish asosida aqliy rivojlanishida nuqsoni (aqliy, hissiy, motivatsion, xulq-atvor, idrok, harakat va boshqalar) bor bolalarni psixologikpedagogik qo'llab-quvvatlash.

Bolalar va o'smirlarning tipik va atipik rivojlanishi. Bolalar va o'smirlar psixologiyasi. Inklyuziv ta'lim tamoyillari va standartlari. Xulq-atvorga salbiy

tibbiy, ijtimoiy, oilaviy va boshqa atrof-muhit ta'siri turlari (ovqat hazm qilish buzilishi, o'spirinlikdagi homiladorlik, o'z joniga qasd qilishga urinishlar).

IV. KASBIY RIVOJLANISH

4.1-mavzu: O'z-o'zini baholash va psixologning kasbiy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash jarayoni (2 soat ma'ruza)

O'z-o'zini baholash va psixologning kasbiy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash jarayoni. O'zini kasbiy rivojlantirishni rejalashtirish. Axborot va kompyuter texnologiyalari. Chet tili (o'qitiladigan fan doirasida). Hayot davomida ta'lim olish va uzluksiz kasbiy rivojlanish zarurati. "Kasbiy zo'riqish"ning oldini olish usullari. Nutq madaniyati.

Mustaqil ta'limning mazmuni, uni tashkil etish va baholash
Mustaqil ta'limning mazmuni o'quv rejada keltirilgan modullar asosida olib boriladi. Har bir fanning mazmunidan kelib chiqib, fan dasturida topshiriqlar kiritiladi. Mustaqil ta'lim uzluksiz kasbiy ta'lim elektron platformasida baholanishi nazoratga olinadi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

I. TA'LIM JARAYONINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TA'MINLASH

1.2.2 Ta'lim muassasalarida bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari aniqlanganda harakatlar algoritmi (2 soat amaliy)

Psixologik-pedagogik fan metodologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya asoslari, pedagogika va psixologiyada qo'llanadigan usullar. Umumiy ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilar tomonidan asosiy umumiy ta'lim dasturini o'zlashtirishning shaxsiy va meta-fan natijalarini tashkil etish hamda monitoringining uslubiy asoslari.

Psixologik tadqiqotlarni tashkil etish nazariyasi va usullari. Tadqiqot natijalarini tekshirish usullari. Ma'lumotlarni talqin qilish usullari va psixolog ishining natijalarini taqdim etish.

Asosiy umumiy ta'lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta'minlash usullari. Kasbiy etika, shuningdek, maxfiylik tamoyillari va unga rioya etmaslik chegaralari.

Ta'lim muassasalarida bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari aniqlanganda harakatlar algoritmi. Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Kasbiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi normativhuquqiy hujjatlar. Davlat ta'lim standartlari. Asosiy umumiy ta'lim

dasturlarinitashkiliy-uslubiy ta'minlash usullari. Ta'lim tashkilotida ish yuritish bo'yicha ko'rsatmalar.

1.3.2 Ta'lim tashkilotida ijobiy va qulay psixologik iqlimni ta'minlashga yordam beradigan omillar

(2 soat amaliy)

Xavf omillari va ularning oldini olish usullari, shuningdek, nizolarning oldini olish. Ta'lim oluvchilarning o'quv natijalarini, ijtimoiy rivojlanishi va psixologik salomatligini, maslahatlar va boshqa faoliyatlarni, yaxshilashga yordam beradigan omillar.

Ta'lim tashkilotida ijobiy va qulay psixologik iqlimni ta'minlashga yordam beradigan omillar. Maslahat usullari va turlari. Kasbiy standartlar, sohaga oid me'yoriy hujjatlar va ulardan ishlarni bajarishda foydalanish, maktab psixologining lavozim majburiyatlari.

1.4.1 Nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirish uslublari va baholash usullari

(2 soat amaliy)

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchiligi. Ta'lim tashkiloti sharoitida xavf omillarini kamaytirish va ta'lim oluvchilarning psixologik farovonligini oshirish usullari. Ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va o'z vaqtida hal etish, ta'lim sifatini, ta'lim oluvchilarning ijtimoiy va psixologik farovonligini, ta'lim tashkilotidagi psixologik iqlim va xavfsizlikni oshirishga qaratilgan psixologik yordam ko'rsatish usullari.

Ta'lim oluvchilarda ta'lim va ularning ijtimoiy va (yoki) psixologik farovonligi bilan bog'liq ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va o'z vaqtida hal qilish usullari. Ta'lim oluvchilarning ta'lim ehtiyojlari, ta'lim tashkilotining xususiyatlari, hisobot talablari, tashkilotning ichki siyosati, sohaga oid me'yoriy hujjatlar, ta'lim tashkilotining resurslari.

Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar, rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (ta'lim olishga qobiliyati yo'qligi, disleksiya, bajarish ko'nikmasi bilan bog'liq muammolar, Daun sindromi, autistik spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi, harakatlardagi nomuvofiqlik, rivojlanishning kechikishi).

Nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirish uslublari va baholash usullari. Ta'lim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlari, ularning rivojlanish va ta'lim olishga ta'siri.

Bolaning psixologik rivojlanishiga, ta'sir qiluvchi omillar (din, madaniyat, urf-odatlar, millat, ijtimoiy-iqtisodiy holat), shuningdek, qo'pol munosabat va beparvolik

belgilari. Ta'lim oluvchilar va ota-onalarga (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahat berish usullari.

Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining zamonaviy nazariyalari, yondashuvlari va amaliyoti. Ijtimoiy-ruhiy ishlarini olib borish uchun ta'lim oluvchilarga va ularning ota-onalariga (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga), shu jumladan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo'lgan ta'lim oluvchilarga psixologik ta'sir ko'rsatishning maxsus vositalari. Turli toifadagi ta'lim oluvchilarning, shu jumladan, maxsus ta'limiy ehtiyojlarga muhtoj bo'lganlarning rivojlanish qonuniyatlari. Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar (defektolog-pedagog, logopedpedagog) bilan hamkorlikda.

Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari.

Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta'lim oluvchilarning kognitiv va akademik ko'rsatkichlariga ta'siri. Kognitiv va akademik ko'nikmalarni rivojlantirish usullari, shu jumladan, maxsus ta'limiy ehtiyojlarga muhtoj bo'lgan ta'lim oluvchilarda.

1.4.1 Ta'lim oluvchilar va ota-onalarga (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahat berish usullari (2 soat amaliy)

O'zbekiston Respublikasining ta'lim va xodimlarni boshqarish sohasidagi qonunchiligi. Ta'lim oluvchilar va ota-onalarga (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahat berish usullari. Pedagogik psixologiya nazariyalari va usullari. Boshlang'ich professional ta'lim, o'rta maxsus ta'lim, o'rta professional ta'lim, oliy ta'lim, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik kurslari sohasida xizmat ko'rsatadigan shahar (aholi punkti) ta'lim tashkilotlari ro'yxati.

Ta'lim oluvchilarda mehnatga bo'lgan ongli munosabatni rivojlantirish, ularning imkoniyatlari, qobiliyatlariga muvofiq va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda faoliyat sohasini tanlash erkinligi sharoitida kasbiy o'zini o'zi anglash shakllari va uslubiy asoslari.

Bandligini ta'minlashda qiyinchiliklarini osongina bashorat qila oladigan ta'lim oluvchilarining ayrim guruhlarini qo'llab-quvvatlash: alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo'lgan ta'lim oluvchilar, noqobil oila farzandlari va boshqalar.

II. NOGIRONLIGI BO'LGAN, ALOHIDA SAQLASH SHAROITLARIGA MUHTOJ SHAXSLAR VA IQTIDORLI TA'LIM OLUVCHILARGA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YORDAM KO'RSATISH

2.2.1 Bolalar, o'smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta'lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari

(2 soat ma'ruza)

O'zbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi. Bolalar, o'smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta'lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalari.

2.2.2 Ijtimoiy-psixologik iqlimni sozlash usullari, nizolarni hal qilish (2 soat amaliy)

Ijtimoiy-psixologik iqlimni sozlash usullari, nizolarni hal qilish. Mutaxassislarning "kasbiy zo'riqish"ning oldini olish nazariyalari va usullari.

2.2.3 Mutaxassislarning "kasbiy zo'riqish" ining oldini olish nazariyalari va usullari

(2 soat amaliy)

Ta'lim oluvchilarning ortiqcha ruhiy zo'riqishining oldini olish va olib tashlashning namunaviy holatlari va usullari. Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari, ularning samaradorligini ta'minlash usullari va uslublari.

2.2.4 Bola rivojlanishi, din, madaniyat va madaniy o'ziga xoslik, irq, ijtimoiy- iqtisodiy holat va boshqa o'zgaruvchilar bilan bog'liq omillar

(2 soat amaliy)

Bolalar, oilalar, maktablar va jamoalarning xilma-xilligi bilan bog'liq tamoyillar va tadqiqotlar, shu jumladan, bola rivojlanishi, din, madaniyat va madaniy o'ziga xoslik, irq, ijtimoiy-iqtisodiy holat va boshqa o'zgaruvchilar bilan bog'liq omillar. Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar.

2.3.2 Intervyu usullari. Maslahat berish texnikasi

(2 soat amaliy)

Intervyu usullari. Maslahat berish texnikasi. Ijobiy ish natijalarini birlashtirish va mustahkamlash uchun ijtimoiy-ruhiy dasturlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan ijtimoiy-ruhiy qo'llab-quvvatlash samaradorligini tekshirish usullari. Guruh dinamikasining bosqichlari, bolalarni guruhda ijtimoiy-ruhiy qo'llab-quvvatlash usul va uslublari. Ta'lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo'llab-quvvatlash jarayonida shaxsiy faollikni oshirish usul va uslublari. Ta'lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo'llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash va nazorat qilish usul va uslublari. Bolalar uchun

tashxis va ijtimoiy-ruhiy rivojlanish masalalarini hal qilishning standart usullari va texnologiyalari. O'smirlarda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar shakllari va belgilari, bolalarda bu xatti-harakatlarni ijtimoiy-ruhiy qo'llab quvvatlash shakl va belgilari. Biologik, madaniy, ijtimoiy va vaziyat omillarining ta'lim oluvchining xulqatvori, ta'lim olishi va ruhiy salomatligiga ta'siri. Ta'lim oluvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga ko'maklashish usullari.

2.4.1 Ta'lim muassasalaridagi tarafkashlik va stereotiplarning ta'lim sifatiga ta'siri (2 soat amaliy)

O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, shuningdek, boshqaruvga oid soha hujjatlari. Ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim tashkilotidagi psixologik ta'limning vazifalari va tamoyillari. Ta'lim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlari. Ta'lim muassasalaridagi tarafkashlik va stereotiplarning ta'lim sifatiga ta'siri. Ta'lim oluvchilarning ta'limiy ehtiyojlari va shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan psixologik ta'limning shakllari va yo'nalishlari, texnikasi va usullari.

2.5.1 Inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish (2 soat amaliy)

Inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlar, ularning mazmun va mohiyati. Inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish, qabul qilish, nazorat qilish va boshqarish tartibi hamda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish.

Inklyuziv ta'limni joriy qilish bosqichlari. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etishning bosqichma-bosqich amalga oshirish jarayonlari hamda xorijiy va milliy tajriba.

III. TA'LIM MUHITI QULAYLIGI VA XAVFSIZLIGINING PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI (BAHOLASH)

3.1.1 Xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashni rejalashtirish va nazorat usullari (2 soat amaliy)

O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, shuningdek, xodimlarni boshqarishga oid soha hujjatlari. Bolalar va yosh psixologiyasi. Bolaning ta'lim olishida oilaning ahamiyati. Ta'lim oluvchilarning psixologik farovonligini oshirishga qaratilgan oilalar va pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik va sheriklikni rivojlantirish usullari.

I. TA'LIM JARAYONINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TA'MINLASH
1.1 PSIXOLOGNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK FAOLIYATINI
REJALASHTIRISH
MODULI SILLABUSI

	1.1 PSIXOLOGNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK FAOLIYATINI REJALASHTIRISH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	1.1.1 Psixologning psixologik-pedagogik faoliyatini rejalashtirish masalalari	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktev ma'ruza	2	Interaktev ma'ruza
Mustaqil ta'lim	-	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘quv dasturlari va davlat ta’lim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar va ulardan psixolog faoliyatini rejalashtirishda foydalanish (ta’lim tizimining tuzilishi va funksiyalari, maqsadlari, huquqiy asoslari, ta’lim muassasalarining tashkil etilishi va faoliyati). Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta’limoluvchilarning bilim va ta’lim xususiyatlariga ta’sirini tushuntirish.	
MM2	Kognitiv rivojlanish xususiyatlari. Ota-onalar (ularni almashtiradigan shaxslar) va psixologning ta’lim oluvchilarning to‘liq rivojlanishiga ta’sir qiluvchi yondashuvi o‘rtasidagi farqlar tahlil qilish.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Ta’lim jarayonini, shuningdek, qaror qabul qilish, rejalashtirish va monitoringdagi ma’lumotlarni baholash	

	va qayta ishlash usullari. Bolalar va ularning ota-onalariga (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga) psixologik xizmat koʻrsatish uchun zarur boʻlgan talablar doirasida yosh psixologiyasi asoslarini bilib oladilar	Assisment, Savol-javob 10 minut
TN2	Bolalarni jamiyatdagi hayotga tayyorlash uchun psixologik xizmatlar koʻrsatishning turli usullari (oʻqitish, maslahat berish) va ularni rejalashtirishda qoʻllash. Belgilangan psixologik va pedagogik maqsadlarga erishish uchun turli rejalarni tayyorlash tuzilmalari va tamoyillarini qoʻllay olishiga erishiladi.	
TN3	Kuchli taraflar va ehtiyojlarni aniqlash, taʼlim oluvchilar, ularning oilalari va taʼlim tashkiloti muammolarini hujjatlashtirish imkonini beruvchi turli manbalardan olingan maʼlumotlarni qayta ishlash usullarini oʻz vaqtida, belgilangan tartibda bajarilishiga erishadi.	
Koʻnikmalar jihatidan:		
TN4	Kuchli taraflar va ehtiyojlarni aniqlash, taʼlim oluvchilar, ularning oilalari va taʼlim tashkiloti muammolarini hujjatlashtirish imkonini beruvchi turli manbalardan olingan maʼlumotlarni qayta ishlash usullarini aniqlaydi.	4-ta guruhga boʻlinadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Kuchli taraflar va ehtiyojlarni aniqlash, taʼlim oluvchilar, ularning oilalari va taʼlim tashkiloti muammolarini hujjatlashtirish imkonini beruvchi turli manbalardan olingan maʼlumotlarni qayta ishlash usullarini tahlil qilish.	
TN6	Jamoatchilik va ota-onalar bilan oʻzaro hamkorlik munosabatlarini oʻrnatish usullarini qoʻllay oladi;	
TN7	Taʼlim dasturlarini amaliyotga tatbiq etishda psixologik-pedagogik va metodik taʼminoti boʻyicha hujjatlarni tahlil qiladi.	
Mavzu mazmuni		
Milliy oʻquv dasturi asosida umumiy oʻrta taʼlimning taʼlimiy va tarbiyaviy dasturlari asosida umumiy oʻrta taʼlim, ixtisoslashtirilgan maktab-internati, ixtisoslashtirilgan davlat umumiy oʻrta taʼlim tashkiloti psixologlarining pedagogik-psixologik faoliyat jarayonini samarali tashkil etish kompetentligini rivojlantirish		Maʼruza, kichik maʼruza,BBB 30-minut
Oʻzlashtirilgan bilimlar natijasida - Oʻquv dasturlari va davlat taʼlim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar va ulardan psixolog faoliyatini rejalashtirishda foydalanish hamda		Bahs- munozara 20-minut

<p>axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Bolalarni himoya qilish asoslari, bolalarga nisbatan zo‘ravonlik, qo‘pol munosabat, beparvolik va ekspluatatsiya qilish belgilari va alomatlari, bolalarni himoya qilish bilan bog‘liq muammolarni aniqlash asoslari va tegishli organlarga xabar berish, bolalarni himoya qilish muammolari holatlari bilan shug‘ullanadigan ijtimoiy xizmat va bolalarni himoya qilish xizmati xodimlarining majburiyatlarini bilish bo‘yicha yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni muntazam yangilash va rivojlantirishni amalga oshirishadi.</p>	
---	--

Psixologiya fanida psixika va shaxs tushunchalarining ta’rifi.

Psixologiya-lotınca «psyuxe» - ruh, jon, «logos» - fan, ta’limot degan so‘zlardan olingan bo‘lib, ruh, jon haqidagi fan degan ma’noni anglatadi. Psixologiya faniga beriladigan ta’riflar ham juda xilma-xil bo‘lib, shulardan ayrimlarini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak faktlar, ularning qonuniyatlari va psixika mexanizmlari haqidagi fandır.

Ko‘rib turganimizdek, yuqoridagi ta’rifda ham psixika haqida so‘z bormoqda. Xo‘sh, psixika nima?

Psixika lotınca psyuxe so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, ruh, jon degan ma’noni bildiradi. Psixika sezgi, idrok, tafakkur, hissiyot, iroda, xotira va boshqa shu kabi tushunchalar bilan guruhlariga ajratilib, hammasi birgalikda kishining psixikasi, kishining ichki dunyosi, uning ruhiy hayoti va hokazolar deb ham ataladigan tushunchalarni hosil qiladi. Bundan tashqari biz amaliyotda psixik hodisalar, ruhiy hodisalar degan iboralarga ham juda ko‘p duch kelamiz.

Psixika- yuksak taraqqiy etgan materiyaning ya’ni miyaning mahsuli bo‘lib, tirik mavjudotning tashqi olamni miyada aks ettirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab hodisalar xossasi majmuidir.

Psixikaning qisqa va sodda ta’rifi- obyektiv olamni subyektiv aks ettirilishidir. Psixika barcha jonzotlarga, jumladan insonga xos. Shuning uchun ham biz ko‘pincha inson psixikasi, hayvon psixikasi degan iboralarni eshitib qolamiz. Tashqi olamni aks ettirish bilan bog‘liq bo‘lgan biologik, fizik hodisalarni ham uchratib qolamiz, lekin biz bularni bir-biridan nimalar bilan farq qilishini bilib olishimiz kerak. (Masalan, refleks, instinkt, tropizm va h.).

Shaxs rivojlanishi haqida tushuncha. Shaxs tushunchasi insonga taalluqli bo‘lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo‘lgan jamiyatning a’zosini ifodalashga xizmat qiladi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma’naviyaxlohiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo‘lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy

qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqni kafolatlaydi. Shaxs psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-xarakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan ijtimoiy mavjudot

Shaxs, uning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi. Shaxs rivojlanishi. Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlari mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbai qarama-qarshiliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir. Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotidir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni birbiridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Fanda odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko'pdan buyon davom etmoqda.

Insonning shaxs sifatida, rivojlanishida ijtimoiy hodisalarning ta'siri kuchli bo'ladimi? Yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat qanday? Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy-biologik omillarni yuqori qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o'rnini belgilab bergan, deydilar. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning rolga katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij

psixologiyasidagi yana bir oqim – bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo‘lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o‘tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta’limot vakili amerikalik olim E. Torndaykdir. Pragmatizm oqimi va uning vakillari D. Dyui, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazardan asoslaydilar. Ular rivojlanishni faqat miqdoriy o‘zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog‘laydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog‘liq deb ko‘rsatadilar. Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta’sir tushuniladi. Shu nuqtai nazardan tarbiya tufayli bolani o‘zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi. Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo‘lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta’sirini aniqlashda ilg‘or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta’limotiga suyaniladi. Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqelik deb qaraladi. Ular individning ma’naviy boyligi uning munosabatlariga bog‘liq, deb hisoblaydilar. Falsafiy-antropologik yondashuv o‘zining tadqiqotchilik va tarbiyaviy funksiyasiga ko‘ra o‘quvchining ma’naviy dunyosiga yo‘naltirilgandir. Ana shu sababli mazkur yondashuv pedagogikadagi mavjud boshqa ilmiy yoki gnoseologik yondashuvlardan farqli ravishda muloqot va o‘zaro bir-birini tushunish asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni talab etadi. Mazkur yondashuvning o‘ziga xosligi ta’lim-tarbiya jarayonining barcha subyektlariga nafaqat dunyoqarash ko‘rinishida, balki mavjudlik usuli tarzida qarashni talab etadi. Mazkur mavjudlik usulini birinchi navbatda borliqni anglab etish sifatida tushunish lozim. Ikkinchidan, mazkur mavjudlik usulini uzluksiz ravishda o‘z-o‘zi, boshqalar va boshqa madaniyatlar bilan muloqot tarzi sifatida aniqlashtirish maqsadga muvofiqdir. Shaxsiga ijtimoiy muhitning ta’siri ham muhim. Bu tarbiya orqali amalga oshiriladi. Birinchidan, tarbiya ta’sirida muhit bera olmagan bilim, ma’lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog‘liq ko‘nikma va malakalar hosil bo‘ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug‘ma kamchiliklar ham o‘zgartirilib, shaxs kamolga etadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta’sirini ham yo‘qotish mumkin. To‘rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta’sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir. Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o‘ringa ega bo‘lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta’sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin. **Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir to‘rt yondashuv qaror topgan:**

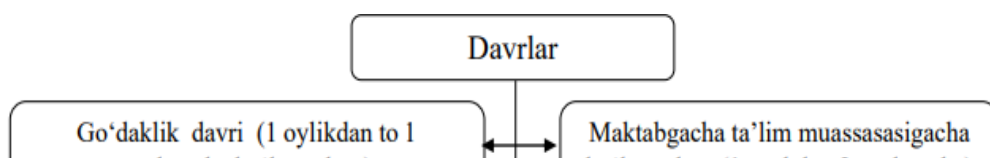
1. Biologik yondashuv – inson tabiiy mavjudot bo‘lib, uning butun xatti-harakatlari tug‘ma instinkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat talablariga bo‘ysunishga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham namoyon qilib boradi.

2. Ijtimoiy yondashuv – inson biologik mavjudot sifatida tug‘iladi, faqat hayotiy faoliyati davomida boshqalar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy guruhlarining ta’siri ostida ijtimoiylashadi.

3. Psixologik yondashuv – insondagi psixik jarayonlar (sezgi, idrok, fikrlash kabilar) tabiiy tavsifga ega, insonning yo‘nalganligi – qiziqishlari, qobiliyatlari ijtimoiy hodisa sanaladi.

4. Yaxlit yondashuv – shaxs yaxlit tavsifga ega bo‘lib, uning rivojiga nafaqat uning faoliyatidagi o‘ziga xosliklar, balki turmush tarzi ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayot natijalari – motiv, maqsad, qiziqish kabilar ham uning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Rivojlanishning yosh va o‘ziga xos xususiyatlari. Muayyan bir yosh davriga xos bo‘lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta’siri kuchli bo‘ladi. Bolalarning tarbiyasiga to‘g‘ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o‘sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo‘ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, Abdulla Avloniylar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o‘tganlar. Bolaning o‘ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, ko‘rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg‘ayrat yoki g‘ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, palapartish va chala ishlaydigan, erinchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta’siri bo‘lib, o‘qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Bolaning individual – o‘ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o‘ziga xos xususiyatini o‘rganish, metodikasini bilish muhim. Temperament lot. «temperamentum» «qismlarning bir-biriga munosabati» ma’nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Shuningdek, turli yosh davrlarining o‘ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo‘linadi: 1. Go‘daklik davri – chaqaloqlik (1 oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo‘lgan davr. 2. Bog‘chagacha bo‘lgan yosh davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha. 3. Maktabgacha bo‘lgan yosh davri – 3 yoshdan 7 yoshgacha. 4. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar (bolalar) – 7 yoshdan 11–12 yoshgacha. 5. O‘rta va katta maktab yoshidagi o‘quvchilar (o‘smirlar, ilk o‘spirinlar) – 12–17 yosh.

Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'linadi:

- ilk yosh (1–2 yosh);
- ilk yosh guruhi (2–3 yosh);
- kichik yosh (3–4 yosh);
- o'rta yosh (4–5 yosh);
- katta yosh (5–6 yosh);
- maktabga tayyorlov davri (7 yosh, majburiy ta'lim).

Kichik maktab yoshida o'yin faoliyatining o'rnini endi o'qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o'tish davri bo'lib, bolaning bo'yi, og'irligi jihatdan uning tashqi ko'rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o'sishi tufayli serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi. Jismoniy o'sishiga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi. O'rta va katta maktab yoshi (o'smirlik, ilk o'spirinlik 12–17 yosh). O'smirlikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bolaning o'sishi tezlashadi. Bu davrni o'tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe'latvoriga ta'sir etadi. O'smir hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi. Ilk o'spirinlik balog'atga yetgan davridir. Mazkur davrda jinsiy yetilish tugaydi. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O'spirin yoshlar hayotga kelajak nuqtai nazaridan qaray boshlaydilar. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi, his-tuyg'ularida ham o'zgarish yuz beradi. O'z-o'zlarini tarbiyalashga kirishadilar. Ideal tanlash va unga ergashish kuchayadi. Bu davrda ular o'rtasida munozaralar o'tkazish yaxshi natija beradi. O'spirinlar o'z guruhiga intiladi. Shuning uchun ham o'spirinning barcha intilishlari ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Ularda o'quv fanlarini tanlashga nisbatan ehtiyoj kuchaya boradi. O'spirinlik – bu aqliy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi. Ular o'z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish eta boshlaydilar. Shunda o'qituvchilar va katta yoshlilar ularning hali g'o'r fikrlari va dunyoqarashlarini to'g'ri yo'naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o'z-o'zini anglash, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez

shakllanadi. Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o'zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo'ladi. O'zini kattalardek his etish, o'ziga xosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o'ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o'z qarashlari nuqtai nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o'z qiziqishlari bilan o'lchaydilar. Shu bois ularga katta yoshlilarning beg'araz, to'g'ri yo'nalish berishlari o'ta muhim. Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqei, jamoadagi shaxslar bilan muomala-muloqoti muhimdir. Albatta, bu borada ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta'siri katta ahamiyatga ega. Chunki o'spirin-yoshlar mustaqil hayot ostonasida bo'lib, ularning bu hayotga to'g'ri qadam qo'yishi uning jamiyatning faol fuqarosi bo'lishining muhim shartidir. Erkaklar va ayollarga tegishli ijtimoiy bog'liqlik, xulq-atvor va kutilgan natijalarni ifodalaydi. Psixologlar ham gender tushunchasiga o'ziga xos tarzda yondashganlar: psixikaning gender asoslari jins va u bilan bog'liq ijtimoiy stereotiplar, shaxsning psixologik ko'rinishidir. Olimlar orasida bu xususiyatlarning qaysi biri tug'ma, qaysi biri esa ta'lim va tarbiya jarayonida rivojlanganligi to'g'risida keskin munozaralar bormoqda. O'g'il va qiz bolalarning har bir xalq madaniyatida har xil tarbiyalanishi tufayli, ular maktabga kelgan davrdan boshlab jinslarning psixologik farqlari ma'lum bo'ladi. Bu farqlar orasida psixologlar (A.E.Taras, 2002) qizlar o'g'il bolalardan matematik va vizual qobiliyatlari bilan ustunroq deb ta'kidlashadi. O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda o'ziga ishonch hissi kuchliroqdir. Qiz bolalar bir xillikka asoslangan qiziqarsiz faoliyatni yengilroq qabul qilishadi. O'zgaruvchan muhitga tez moslashishadi. O'g'il bolalar har bir holatni umumiy tarzda baholashsa, qizlar yaxshilab tekshirib, o'rganib, keyin unga baho berishadi. Bugungi kunda o'g'il va qiz bolalarning rivojlanishidagi fiziologik, axloqiy, emotsional, xulq-atvorga oid farqlar to'liq o'rganilgan. Ana shu asosdan kelib chiqib, o'quvchilarning rivojlanishida hisobga olish lozim bo'lgan quyidagi gender xususiyatlarni sanab o'tish mumkin: qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ikki marta ko'proq savol berishadi; qizlar to'g'ridan-to'g'ri o'zining istaklari haqida gapirmaydi, lekin tezda kelishib ketadi; o'g'il bolalar esa, hal qiluvchi fikrni ayta olishadi va o'z nuqtai nazarida qolishni afzal ko'rishadi; mustaqil hal etish bilan bog'liq vazifalarni bajarishda o'g'il bolalar sifati, qiz bolalar esa hajmini hisobga olishadi; o'g'il bolalar ko'proq falsafiy fikr yuritadi, fikrning mantig'iga e'tibor berishadi; qizlarga ko'proq psixologiya, adabiyot yoqadi; o'g'il bolalar dialog, munozarani afzal ko'rishadi; qiz bolalar monologlikka moyil, eshitishni va o'zida aks ettirishni yoqtiradi; o'g'il bolalar ko'proq virtual(mo'jiza)likka, xayolotga qiziqishadi; qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ratsional va pragmatik. Ular o'z tanlovlarini foydalilik nuqtai nazaridan, ya'ni tanlanayotgan narsa qanchalik maqsadga erishishga imkon berishiga qarab amalga oshirishadi; o'g'il bolalar o'z tuyg'ularini ochiq bayon etishadi; qiz bolalar o'z xohish va istaklarini yashirishadi, aytish uchun uzoq vaqt kutishadi.

Shaxs ijtimoiylashuvi. Ijtimoiylashuv insonning madaniyat, kommunikatsiya ta'siri ostida shakllanish jarayoni, bir-birlari bilan muloqotda bo'lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa, jamiyatning muvafaqqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiy-falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlar jarayonida shaxs ijtimoiylashuviga xos bo'lgan quyidagi holatlar aniqlangan: – shaxsning ijtimoiylashuvida ayrim davrlarning va bir davrdan ikkinchi davrga o'tish jarayonida ro'y beruvchi ijtimoiy omillar (mega omillar, makro omillar, mezo omillar, mikro omillar), voqeliklar hamda ularning ta'siri yetakchi o'rin tutadi;

- bolaning kamol topishi, shaxs bo'lib shakllanishida ijtimoiy, xususan, otalar va bola o'rtasidagi munosabatlar, ularning o'zaro hissiy birligi muhim ahamiyatga ega;

- shaxs muayyan sxemalar hamda kognitiv tuzilmalar yordamida boshqariladi; shu sababli uning ana shu sxema va kognitiv tuzilmalarga moslashuvi ijtimoiylashuv mohiyatini anglatadi;

- shaxs ijtimoiy ta'sirlar yordamida ilmiy bilimlar hamda kishilik madaniyati unsurlarini o'zlashtiradi, ularning negizida esa u aqliy jihatdan kamol topadi va axloqiy sifatlarga ega bo'ladi – mazkur holat shaxs ijtimoiylashuvining ustuvor jihati hisoblanadi;

- shaxsning ijtimoiylashuvi turli ijtimoiy tuzumlar, jamiyat rivojining muayyan davrlarida bir xil kechmaydi; har bir davrda shaxsning ijtimoiylashuvida o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'ladi;

- ijtimoiylashuv bolalikkagina xos xususiyat bo'lmay, shaxs hayotining barcha davrlarini qamrab oladi. Ma'lumki, ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatdagi qadriyatlarni qabul qilishi va zaruriy darajada ijtimoiy, fuqaroviy va shaxsiy yetuklikka erishishi asosida jamiyatga kirib borishidir. Shaxsning ijtimoiylashuvi esa, inson o'zini jamiyatda shaxs sifatida anglab borishi jarayonidir. Bu tarbiya, ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yuzaga kelib, inson qachonki, o'z maqsadlarini mustaqil aniqlay olsa va ularga erishish yo'llarini belgilay olganida, o'z qadr-qimmatini anglab yetganida, jamiyatdagi o'z o'rniga ishonch hosil qilgan taqdirda amalga oshadi. Ijtimoiylashuv jarayoni o'zining sifat xususiyatlariga, tarkibiga, qonuniyatlariga, omillariga, shart-sharoitlariga, boshqarilishiga va ijtimoiylashgan insonda namoyon bo'lishiga (uning xususiyatlari, sifatlari, o'ziga xosliklari) ko'ra murakkabdir. Ana shu sababli u o'zida turli fanlar tomonidan ko'rib chiqiladigan ijtimoiylashuvning xilma-xil – madaniy, axloqiy, huquqiy, mehnat, psixologik ko'rinishlarini aks ettiradi. Pedagogika haqida gap ketganda esa, bu sohada ijtimoiylashuv jarayoni pedagogikaning predmeti, sohasi va ehtiyojlarining o'ziga xosligini hisobga olib, pedagogik ijtimoiylashuv turi sifatida alohida e'tibor bilan qarab o'tiladi. Bu insonning dunyoga kelgan vaqtdan boshlab ijtimoiy belgilangan va muhim pedagogik yangidan shakllanuvchi tajribalarni – tarbiyalanganlik, ta'lim olganlik, ma'lumotlilik va

rivojlanganlik hamda ularning kelgusidagi butun umri mobaynida muttasil o'zgarib borishi (mukammallashuvi) jarayoni va yuzaga kelish natijasidir. Bu holda shaxsga nisbatan sust ravishda yondashuv kuzatilmaydi, balki u ijtimoiy munosabatlarning va pedagogik tizimning subyekti sifatida, tajriba egallashda faollik va mustaqillikni namoyon qiluvchi hamda o'z-o'zini shakllantiruvchi, shu bilan birga o'z hayot yo'li uchun javobgarlikni his etuvchi subyekt sifatida qaraladi. Pedagogikaning vazifasi – insonga fikrlovchi shaxs, ijtimoiy faol fuqaro bo'lib yetishishiga, jamiyatda o'z o'rnini va xulq-atvorini, o'z istak-maqсадlarini yo'nalishini angelaydigan, pedagoglar va jamiyatdagi pedagogik tizim bilan birgalikda umuminsoniy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlashga yo'nalgan shaxs bo'lishiga yordam berishdir. Ijtimoiylashuvning quyidagi umumiy mexanizmlari mavjud: ana'naviy – oila va yaqin muhit orqali o'quvchilarni ijtimoiy faollikka jalb etish, faoliyat va muloqotda maqbul shar-sharoitlarni yaratish; institutsional – ijtimoiy institutlar va ta'lim muassasalari tomonidan o'quvchilarning rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratish; shaxslararo – o'quvchilarni ijtimoiy aloqalar tizimiga jalb etish, ularda muloqotmandlik malakalarini rivojlantirish; refleksiv – o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini loyihalashni pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali individual ongni taraqqiy ettirish. O'quvchilarni ijtimoiylashtirishning muhim sharti ularda ijtimoiy kompetentlikni qaror toptirishdir. Ijtimoiy kompetentlik insondan ijtimoiy vaziyatlarga yo'nalganlik va boshqarish qobiliyatini talab etuvchi boshqa kishilar bilan kommunikatsiyani yo'lga qo'yishda o'z ifodasini topadi. Ijtimoiy kompetentlikning asosiy funksiyalariga moslashuv, ijtimoiy orientatsiya, shaxs integratsiyasi va umumijtimoiy tajriba kabilar kiradi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan ijtimoiy tajriba o'quvchining boshqa kishilar, atrof-muhit bilan o'zaro harakati natijasida yuzaga keluvchi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ustanovkalar yig'indisini o'zida aks ettiradi. Ana shu sababli shaxsda o'z-o'zini tashkillashtirish va o'z-o'zini korrektsiyalash madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan «o'z-o'zini boshqarish tajribasi»ni ijtimoiy tajribaning komponenti sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. O'z-o'zini boshqarish tajribasini shakllantirishning asosiy ijtimoiy sohalari sifatida individni subyekt-subyekt munosabatlariga jalb etish; subyektda tashabbuskorlikni shakllantirish; hayotiy faoliyat jarayonida o'z-o'zini tashkillashning universal namunalarini qabul qilish kabilarni kiritish mumkin. Aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan shaxsda ijtimoiy tajribani shakllantirish ikkita o'zaro aloqador yo'nalishda amalga oshadi. Birinchidan, inson hayotining mazmuni, shaxslararo munosabatda ma'naviy-axloqiy me'yor va qoidalar sifatida individda qadriyatga yo'naltirilgan orientatsiyani shakllantirish, ikkinchi tomondan shaxsiy nuqtai nazardan yuqori mavqega ega o'z-o'zini boshqarishda aks etuvchi o'zaro birgalikdagi faoliyat jarayonidagi xatti-harakatlar, ijtimoiy va hayotiy ahamiyat kasb etuvchi xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish bilan bog'liqlikni o'zida aks ettiradi. O'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga yo'naltirish pedagogik hodisa sifatida shaxs salohiyatini

rivojlantirish bilan bog'liq intellektual, emotsional-hissiy va faoliyatga yo'naltirilgan sohalar uyg'unligini talab etadi hamda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish asosida ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. MT yoshidagi bolaning hissiyotga berilauvchanligiuning faolligida, katchanligida ko'rinadi. Bu yoshda bola o'ynay boshlaydi, uning o'yinlari asosan katta yoshdagi kishilar, o'zidan katta bolalarning Shaxs rivojlanishida faoliyatnig o'rni. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit, tarbiya bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani inson qanchalik mehnat qilsa, uning rivojlanishi shunchalik yuqori bo'ladi. Faoliyat o'zi nima? Faoliyat ijtimoiy hayotni maqsadga muvofiq tashkil etish yo'lida shaxs tomonidan amalga oshirilayotgan kundalik va kasbiy xatti-harakatlarning muayyan shakli Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to'g'ri tashkil etish lozim. Insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Lekin ko'p holatlarda shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilmaydi, tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatlari cheklangan bo'ladi. Shaxsni shakllantirishda faoliyat samaradorligiga erishish uchun mazkur jarayonini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish talab etiladi. Faoliyat faol va sust (passiv) bo'lishi mumkin. O'smir faoliyati muhit va tarbiya ta'sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uning butun vujudi bilan sevib, o'z imkoniyatlarini namoyon etib, mehnat qilish, o'zini shaxs sifatida ko'rsata olishi unda o'z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokida faollik ko'zga tashlanadi. Faollik ko'rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi faoliyatining ham turlarini kengaytiradi. Shunga ko'ra, o'quvchining turli yosh davrlarida ularning faoliyati turlicha bo'ladi. O'smir va o'spirinlar faoliyatining asosiy turlari o'yin, o'qish va mehnatdan iborat bo'lib, faoliyatga kirishishning asosiy shakli muloqot sanaladi. Faoliyat yo'nalishlari shaxs o'quvchilar tomonidan o'zlarining qiziqish va ehtiyojlariga ko'ra tanlanadi. O'smir hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi. Ammo yuqoridagilar bilan bir qatorda o'smir xarakterida murakkab qaramaqarshiliklar ham mavjud bo'ladi. Bu o'smir faoliyati, xulqida yangi xislatlarning shakllanishida ko'rinadi. O'smirlar kattalar oldida o'zlarining erkinliklarini namoyish etishga harakat qiladilar. O'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan talab o'sadi. O'smir yoshida o'g'il va qiz bolalar o'rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. Shuning uchun bu davrda o'quvchilarning rivojlanishlariga katta e'tibor berish lozim. O'z-o'zini tarbiyalash natijasida o'g'il bolalar kuchli, erkin, e'tiborli, jasur; qizlar esa o'ta ko'nikuvchan, kamtar va jiddiy bo'la boshlaydilar. O'smirlar o'z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o'smirda burch hissi, mas'uliyatni his etish, vazminlik paydo bo'la boshlaydi. Shaxsning ijtimoiylashuvi uzoq davom etadigan murakkab jarayondir. Har

qanday jamiyatning rivojlanish jarayonida ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, ideallr, axloqiy me'yorlar va qoidalar tizimini ishlab chiqiladi. Ijtimoiylashuv davrida har bir jamiyat a'zosi mazkur qadriyat, ideal, me'yor va qoidalarning mohiyatini anglaydi, ularga rioya qilish asosida faoliyat yuritadi. Ijtimoiylashuv jarayoni ichki qarama-qarshiliklarga ega. Ijtimoiylashgan shaxsning xatti-harakatlari, xulq-atvori jamiyat talablariga mos kelishi, u bilan o'zaro uyg'unlasha olishi, salbiy ijtimoiy hodisalarga, individual rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi hayotiy holatlarga qarshi turishi kerak. Lekin hayotda ba'zan aksi ham bo'ladi: to'liq ijtimoiylashgan, jamiyatga kirishib ketadigan, ammo muhitda ba'zi salbiy holatlarga qarshi kurashishda faollik ko'rsatmaydigan odamlar ham mavjud. Bu holat ko'p jihatdan butun jamiyat, tarbiya muassasalari, o'qituvchilar hamda ota-onalarga ham taalluqli. Ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni shakllantirish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish kabilar muhim ijtimoiy talablar hisoblanadi. Shaxs tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillar. Fanda odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko'pdan buyon davom etmoqda. Insonning shaxs sifatida rivojlanishida ijtimoiy hodisalarning ta'siri kuchli bo'ladimi? Yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabati qanday? Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy-biologik omillarni yuqori qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o'rnini belgilab bergan, deydilar. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roliga katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim – bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E. Torndaykdir. Pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyul, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazarda asoslaydilar. Ular rivojlanishni fahat miqdoriy o'zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog'laydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishi ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq deb ko'rsatadilar. Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuniladi. Shu nuqtai nazardan tarbiya tufayli bolani o'zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi. Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo'lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu

omillarning ta'sirini aniqlashda ilg'or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi. Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqelik deb qaraladi. Ular individning ma'naviy boyligi uning munosabatlariga bog'liq, deb hisoblaydilar. Haqiqatdan ham, shaxs mehnat faoliyati zaminida rivojlanadi, kamolga yetadi. Inson sharoitni, sharoit esa odamni yaratadi. Bu esa o'z navbatida inson faolligini namoyon etadi. Zero, shaxs ma'lum ijtimoiy tuzum mahsulidir. Jamiyat shaxs kamolotining muayyan imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi yoki yo'q qilishi mumkin. Faylasuflar shaxsni tabiatning bir bo'lagi deb baholaydilar. Bu insondagi layoqat kurtaklari bo'lib, uning rivojlanishi uchun tarbiya kerak, degan g'oyani ifodalaydi. Jamiyat taraqqiyoti shaxs rivojlanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratadi. Demak, shaxs bilan jamiyat o'rtasida ham uzviy aloqa mavjud. Shunday qilib, odam shaxsining jamiyatdagi rivojlanishi tabiat, muhit, inson o'rtasidagi murakkab aloqa ta'siri ostida ro'y beradi, inson ularga faol ta'sir etadi va shu yo'l bilan hayoti va o'z tabiatini o'zgartiradi. Shaxsga ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhim. Bu tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi. Ya'ni, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxs kamolga yetadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin. To'rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir. Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin. Shaxs rivojlanishida faoliyatning o'rnini. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit, tarbiya bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani inson qanchalik mehnat qilsa, uning rivojlanishi shunchalik yuqori bo'ladi. Faoliyat o'zi nima? Faoliyat shaxs tomonidan tabiiy va ijtimoiy hayotni maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi. Insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to'g'ri tashkil etish lozim. Lekin ko'p holatlarda shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilmaydi, tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatlari cheklangan bo'ladi. O'smir va o'spirinlar faoliyatining asosiy turlariga o'yin, o'qish va mehnat kiradi. Ular yo'nalishiga ko'ra bilishga doir, ijtimoiy, sport, badiiy, texnik, hunarmandchilik hamda shaxsiy qiziqishga ko'ra tanlangan sohalardan iborat. Faoliyatning asosiy turi – muloqotdir. Faoliyat faol va passiv bo'lishi mumkin. O'smir faoliyati muhit va tarbiya ta'sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uning butun vujudi bilan sevib, o'z imkoniyatlarini namoyon etib, mehnat qilish, o'zini shaxs sifatida ko'rsata olishi unda o'z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy

mehnatdagi ishtirokida faollik ko'zga tashlanadi. Ta'lim jarayonida faollik o'quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o'z qobiliyatini namoyon etishga yo'llaydi. Bilishga bo'lgan faollik o'quvchining intellektual rivojlanishini ta'minlaydi. Faollik ko'rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi faoliyatining ham turlarini kengaytiradi. Shunga ko'ra, o'quvchining turli yosh davrlarida ularning faoliyati turlicha bo'ladi. Ta'lim muassasasida hamma vaqt bir xil talab shaxs rivojlanishida ijobiy natija beravermaydi. Turli yosh davrlarida faoliyatning turlari va mohiyati o'zgarib turishi kerak. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallamning ta'lim berishlari metodik usullarning xilma-xilligi bilan ajralib turgan. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam ta'lim berishda qalbga tez jo bo'ladigan, aql ko'tara oladigan farosat yetadigan eng chroyli va afzal usulni tanlar edilar. Biron narsani ta'lim bermocqi yoki bayon qilmoqchi bo'lsalar, gapni go'zal muqaddima bilan boshlardilar. Sahobalarga hadis aytsalar, uni turli usullarda yetkazardilar: goh savol bilan, gohida javob bilan, goh savolning o'ziga javob berardilar, goh ziyoda ham qildilar, goh misol keltirardilar, goh yozib, goh chizib ta'lim berardilar, ba'zan tashbeh keltirardilar, ba'zan o'z fikrlarini ochiq aytardilar, gohida esa unga ishora qildilar, goh masalani yechimiga olib borish uchun savol berib sahobalarni imtihon qilsalar, gohida esa savolsiz ham ta'lim berardilar¹.

Insonning ijtimoiy faolliqi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. Chunki har bir inson o'z mehnati, g'ayrati, intilishi bilangina faollashadi. O'qituvchi qanchalik yaxshi o'qitmasin yoki tarbiya bermasin, tarbiyalanuvchining o'zi harakat qilmasa, rivojlanish muvaffaqiyatli kechmaydi. Zero, barcha ma'naviy-axlohiy kamchiliklarning asosiy sababi ham insonning o'z faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'ymaganligidadir. Shuning uchun ham inson faoliyati uning rivojlanishi natijasi hamdir. Demak, shaxs faolliqi asosida ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik, ijodkorlik xislatlarini shakllantirish – uning shaxslik imkoniyatlarini namoyon etishi orqali faoliyatini rivojlantirish muhim sanaladi. Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari. Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi. Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola orginizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi.

¹ Quadratulloh qizi G., Ishmuhammedov R., Normuhammedova M. "An'anaviy va noan'anaviy ta'lim". – Samarqand. "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi", 2019. 13-bet.

1.2. TA'LIM DASTURLARINI AMALIYOTGA TATBIQ ETISHDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODIK TA'MINOT MODULI SILLABUSI

	1.2. TA'LIM DASTURLARINI AMALIYOTGA TATBIQ ETISHDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODIK TA'MINOT MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	1.2.1 Ota-onalar bilan samarali muloqot qilish va ularni ta'lim tashkilotidagi faoliyatni amalga oshirishga jalb qilish usullari	Mavzu:
Mavzu:	1.2.2 Ta'lim muassasalarida bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari aniqlanganda harakatlar algoritmi	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktev ma'ruza	2	Interaktev ma'ruza
Amaliy mashg'ulot	2	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	2	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diyagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)	
MM1	O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchiligi. Ta'lim oluvchilar oilasining xususiyatlari, ta'lim oluvchilar oilasining kuchli tomonlari va ehtiyojlari, oilaviy madaniyat va bolalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi oila va ta'lim muassasaning o'zaro ta'sirini tahlil qilish.

MM2	Ota-onalar (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslar) bilan samarali muloqot qilish usullari va ularni taʼlim tashkilotidagi faoliyatni amalga oshirishga jalb qilish usullari. Bolalar va oʻsmirlarning psixologik va tarbiyaviy ehtiyojlari, ularning oʻrganish qobiliyatiga taʼsiri, bolalar va oʻsmirlarning motivatsiyasi, ijtimoiy, xulq-atvori, psixologik xususiyatlarini oʻrganish.	
Taʼlim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Ota-onalarning (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarning) taʼlim oluvchilarga nisbatan huquqlari. Barcha taʼlim oluvchilar uchun xavfsiz taʼlim sharoitlarini taʼminlash uchun taʼlim tashkilotining huquq va majburiyatlarini bilib oladilar.	Kichik guruhlarda ishlash, Savol-javob 10 minut
TN2	Psixologik-pedagogik fan metodologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya asoslari, pedagogika va psixologiyada qoʻllanadigan usullar. Umumiy taʼlimning barcha darajalarida taʼlim oluvchilar tomonidan asosiy umumiy taʼlim dasturini oʻzlashtirishning shaxsiy va meta-fan natijalarini tashkil etish hamda monitoringining uslubiy asoslari tahlil qila olish	
TN3	Psixologik tadqiqotlarni tashkil etish nazariyasi va usullarini. Tadqiqot natijalarini tekshirish usullarini. Maʼlumotlarni talqin qilish usullari va psixolog ishining natijalarini taqdim etishni bilish	
Koʻnikmalar jihatidan:		
TN4	Asosiy umumiy taʼlim dasturlarini tashkiliy-uslubiy taʼminlash usullari. Kasbiy etika, shuningdek, maxfiylik tamoyillari va unga rioya etmaslik chegaralarini aniqlaydi.	2-ta guruhga boʻlinadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Taʼlim muassasalarida bolalarga nisbatan zoʻravonlik holatlari aniqlanganda harakatlar algoritmi. Bola huquqlari va bolalar taʼlimi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Kasbiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi normative huquqiy hujjatlar tahlil qiladi.	
TN6	Jamoatchilik va ota-onalar bilan oʻzaro hamkorlik munosabatlarini oʻrnatish usullarini qoʻllay oladi;	
TN7	Davlat taʼlim standartlari. Asosiy umumiy taʼlim dasturlarini tashkiliy-uslubiy taʼminlash usullari. Taʼlim tashkilotida ish yuritish boʻyicha koʻrsatmalar bera olish.	

Mavzu mazmuni	
Psixologik-pedagogik fan metodologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya asoslari, pedagogika va psixologiyada qo'llanadigan usullar. Umumiy ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilar tomonidan asosiy umumiy ta'lim dasturini o'zlashtirishning shaxsiy va meta-fan natijalarini tashkil etish hamda monitoringining uslubiy asoslari	Ma'ruza, 30-minut
O'zlashtirilgan bilimlar natijasida - O'quv dasturlari va davlat ta'lim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar va ulardan psixolog faoliyatini rejalashtirishda foydalanish hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Psixologik tadqiqotlarni tashkil etish nazariyasi va usullari. Tadqiqot natijalarini tekshirish usullari. Ma'lumotlarni talqin qilish usullari va psixolog ishining natijalarini taqdim etish. Asosiy umumiy ta'lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta'minlash usullari. Kasbiy etikani rivojlantirishni amalga oshirishadi.	Bahs- munozara 20-minut

"Oila - maktabgacha ta'lim muassasasi" kontekstidagi asosiy nuqta - bu o'qituvchi va ota-onalarning ma'lum bir oilada ma'lum bir bolani tarbiyalash jarayonida qiyinchiliklar va quvonchlar, muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklar, shubhalar va mulohazalar haqidagi shaxsiy o'zaro munosabati. Bolani tushunishda, uning individual muammolarini hal qilishda, rivojlanishini optimallashtirishda bir-biriga yordam berish bebahodir Yopiq bolalar bog'chasi doirasida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakllariga o'tish mumkin emas: u ochiq tizimga aylanishi kerak. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar natijalari maktabgacha ta'lim muassasasining ochiqqligini, jumladan, "ichkariga ochiqlik" va "tashqariga ochiqlik" ni tavsiflash imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasiga "ichki ochiqlik" berish pedagogik jarayonni yanada erkin, moslashuvchan, tabaqalashtirilgan qilish, bolalar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlashtirishni anglatadi. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari (bolalar, o'qituvchilar, ota-onalar) biron bir faoliyatda, voqeada o'zlarini ochishga, quvonchlari, tashvishlari, muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari haqida gapirishga shaxsiy tayyor bo'lishlari uchun shunday sharoitlarni yaratish. Ochiqlik namunasi o'qituvchi tomonidan ko'rsatiladi. O'qituvchi bolalarga o'zining qiziqarli, ko'rgan va tajribasi haqida gapirib berish orqali o'zining ochiqqligini namoyish qilishi mumkin. bayramlar, shu bilan bolalarda suhbatda ishtirok etish istagini uyg'otadi. Ota-onalar bilan muloqotda bo'lgan o'qituvchi biror narsadan shubhalansa, yashirmaydi, suhbatdoshning tajribasi, bilimi, shaxsiyatiga hurmatni har tomonlama ta'kidlab, maslahat, yordam so'raydi. Shu bilan birga, pedagogik takt, eng muhim kasbiy fazilat o'qituvchining tanishbilish va tanishlikka cho'kib ketishiga yo'l qo'ymaydi. O'qituvchi o'zini ochishga shaxsiy

tayyorligi bilan bolalar va ota-onalarni "yuqtiradi". U o'z misolida ota-onalarni maxfiy muloqotga chaqiradi va ular o'z tashvishlari, qiyinchiliklari bilan o'rtoqlashadi, yordam so'raydi va o'z xizmatlarini taklif qiladi, o'z da'volarini erkin bildiradi. "Bolalar bog'chasining ichkariga ochiqqligi" - bu bolalar bog'chasining ta'lim jarayoniga ota-onalarni jalb qilish. Ota-onalar va oila a'zolari maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayotini sezilarli darajada diversifikatsiya qilishlari va ta'lim ishlariga hissa qo'shishlari mumkin. Bu har bir oila qila oladigan epizodik hodisa bo'lishi mumkin. Ba'zi ota-onalar ekskursiya, eng yaqin o'rmonga, daryoga "piyoda" uyushtirishdan xursand bo'lishadi, boshqalari pedagogik jarayonni jihozlashda yordam beradi, boshqalari esa bolalarga biror narsa o'rgatadi. Ayrim ota-onalar va oilaning boshqa a'zolari bolalar bilan tizimli tarbiyaviy va sog'lomlashtirish ishlariga jalb etilmoqda. Masalan, ular to'garaklarga, studiyalarga rahbarlik qiladilar, bolalarga hunarmandchilikni, tikuvchilikni o'rgatishadi, teatr faoliyati bilan shug'ullanishadi va hokazo. Shunday qilib, pedagogik jarayonning barcha sub'ektlari ota-onalarning maktabgacha ta'lim muassasasi ishidagi ishtirokidan foydalanadilar. Avvalo, bolalar. Va nafaqat ular yangi narsalarni o'rganishlari uchun. Yana bir narsa muhimroq - ular juda ko'p narsani biladigan, juda qiziq gapiradigan, oltin qo'llari bor otalariga, onalariga, buvilariga, bobolariga hurmat, mehr va minnatdorchilik bilan qarashni o'rganadilar. Pedagoglar, o'z navbatida, oilalar bilan yaqinroq tanishish, uy ta'limining kuchli va zaif tomonlarini tushunish, ularning yordami tabiati va hajmini aniqlash, ba'zan esa shunchaki o'rganish imkoniyatiga ega. Oila muhiti farzand tarbiyasida eng muhim va dastlabki bo'g'in hisoblansa-da, u shaxsni to'liq tarkib toptira olmaydi. Ana shunda maktab va jamoatchikka ehtiyoj seziladi. Bola maktabga kelgunga qadar ham, maktabda o'qish davrida ham, asosan, oilada tarbiyalanadi. Oila davlatning asosiy kurtagi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi, didiga ta'sir ko'rsatadi. Oila a'zolarining ma'naviy birligi yoshlarni har tomonlama kamol toptirishning dastlabki va asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Oilada kundan-kun kamolga yetib borayotgan farzand atalmish ne'mat, eng avvalo, shu oilaning azaliy qadriyatlariga, urf-odat va an'analariga to'la amal qilmog'i, qolaversa, ota-onaning o'zi farzandiga ibrat bo'la olishi lozim. Bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalashda maktabni oila bilan mustahkam bog'lamay turib tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaydi. Estetik, axloqiy va tarbiyaviy sifatlar kundalik hayot ehtiyojiga aylanib, ular oilaviy ijtimoiy tarbiya orqali tarkib toptiriladi va kamol topadi. Oilaviy tarbiya mazmunining tashkil etilishiga dastlabki ta'sirni maktab belgilaydi. 136 Maktabgina oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish yuzasidan rahbarlik qiladi. Bu vazifani muvaffaqiyatli bajarishda, ijobiy hal etishda ota-onalar o'rtasida olib boriladigan tarbiyaga oid targ'ibotlarning roli benihoyadir. Chunki ota-onalar zamonaviy, ruhiy, ta'lim-tarbiyaviy bilimlar bilan qurollantirilmay turib, oilaviy tarbiyani yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Oilaviy-tarbiyaviy targ'ibotda eng yaxshi oilalar namunasida ta'sir ko'rsatish eng maqbul yo'ldir. Maktab mukammal tashkilot sifatida

barcha tarbiyaviy ishlarni maqsadga muvofiq tashkil etishi lozim. O'z o'quvchilar jamoasini uyushtira olgan, jamoatchilikni bolalar tarbiyasiga yo'naltira olgan, ularning ota-onalarini yaxshi bilgan maktab ma'muriyatigina tarbiyaviy yutuqlarni qo'lga kiritadi. O'qituvchi ota-onalarning faol yordamisiz bolalar barkamolligini ta'minlay olmaydi. Bu o'rinda tarbiyachining o'zini-o'zi tarbiyalashi lozimligini ham esdan chiqarmaslik kerak. O'ziga nisbatan talabchan muallim ota-onalar bilan hamkorlikda o'quvchilarda mustaqil fikrlash, yangilikni sezish, tashabbuskorlik hamda ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish maqsadida ularga qat'iy talablar qo'yish uchun ma'naviy huquqqa ega bo'ladi. Maktabni oila bilan bog'lovchi vosita bu o'qituvchidir. O'quvchilar bilan ishlash, ularning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ijtimoiy faolliklarini ta'minlash orqali ota-onalarga ta'sir ko'rsatish usullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu borada maktab va oila aloqasini ta'minlovchi Ota-onalar majlislari, bolalar tarbiyasiga aloqador muammolarni jamoa bo'lib hal etish kabilarning rolini inkor etib bo'lmaydi. Jumladan, "Bolangiz qanday o'qishini bilasizmi?", "Bolangizning odobi haqida suhbatlashaylik", "Mustaqil hayot bo'sag'asida" kabi mavzularda olib boriladigan suhbatlar ota-onalarning o'z bolalari haqida, ularning kelajagi haqida qayg'urishlariga sabab bo'ladi. Maktabda o'qitiladigan darslar, ularning mazmuni va eng asosiysi, shu ma'lumotni o'quvchiga etkazib beruvchi o'qituvchi xulq-atvori, kiyinishi, hattoki har bir xatti-harakati ham bola dunyoqarashi shakllanishiga ta'sit etuvchi omildir. Bola insoniy xislatlar: ezgulik, odamiylik, yaxshilikni ham, yomonlikni ham, eng avvalo, oiladagi kattalarning, ustozlarining xatti-harakatidan o'rganadi. Ota-onalar bilan bir qatorda tarbiyachi-o'qituvchilar o'z xulq-atvori bilan bolalar hurmatiga sazovor bo'lishlari, ularning hayot yo'lida o'rnak ko'rsatishlari kerak. Shunday muhitda tarbiyalangan bolagina ota-onani, qolaversa o'z ustozlarini hurmat qiladigan, mahalla-ko'yda o'zidan kichikni izzatlash, kattalarni hurmatlashni o'z o'rniga qo'yadigan, xulqparvar bo'lib voyaga yetishadi. Har bir tarbiyachi tarbiya san'atkori bo'lmog'i lozim. Bu bolalarni sevish san'atidir. Tarbiyasi og'ir, qarovsiz qolgan bolalarning ota-onalari bilan ishlash, ularni jamoatchilik kengashlariga olib chiqish, foydali mehnatga jalb qilish, to'garaklarga qatnashtirish, hunarmandchilikka o'rgatishni ta'minlash, har bir tarbiyasi og'ir bolaga jamoatchilik faollarini biriktirish, vaqti-vaqti bilan ularning hisobotlarini tinglash lozim. Maktabda o'qitiladigan har bir dars, ayniqsa. "Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari" fani mavzularini yoritishda, ma'naviyat soatlarida o'quvchilarga oila ma'naviyatiga oid berayotgan har qanday ma'lumotimiz puxta o'ylangan va chuqur mulohazali bo'lmog'i darkor, zero, bolalar ayni shu yoshda har qanday bilimning dastlabki poydevorini qo'yadilar.

Psixologiya fanida inson zotiga xoslik masalasi individ (lotincha individ ajralmas, alohida zot degan ma'no anglatadi), shaxs, individuallik (yakkahollik) tushunchalari orqali aks ettiriladi. Katta yoshdagi ruhiy sog'lom (esi-hushi joyida) odamlar ham, chaqaloq ham, nutqi yo'q, oddiy malakalarni o'zlashtira olmaydigan aqli zaiflar ham

individlari deb ataladi. Biroq bulardan birinchisiningina shaxs deb atash an'ana tusiga kirib qolgan, chunki o'sha zotgina ijtimoiy mavjudod, ijtimoiy munosabatlar mahsuli, ijtimoiy taraqqiyotning faol qatnashchisi bo'la oladi. Individi sifatida yorug' dunyoga kelgan odam ijtimoiy muhit ta'sirida keyinchalik shaxsga aylanadi, shuning uchun bu jarayon ijtimoiy-tarixiy xususiyatga egadir. Ilk bolalik chog'idanoq individi muayyan ijtimoiy munosabatlar tizimi doirasiga tortiladi, bunday shaxslararo munosabatlar tarzi tarixiy shakllangan bo'lib, u yoshligidanoq shu tayyor (ajdodlar yaratgan) ijtimoiy munosabat, muomala, muloqot tizimi bilan tanisha boradi. Ijtimoiy qurshov (oilalar, mahalla ahli, jamoatchilik, ishlab chiqarish jamoasi), ijtimoiy guruh ichida (kishilarning og'ushida, ularning qalb to'risida) odamning bundan keyingi rivojlanishi uni shaxs sifatida shakllantiruvchi, uning ongi va irodasining xususiyatlariga mutlaqo bog'liq bo'lmagan har xil xususiyatli munosabatlar majmuasini vujudga keltiradi.

Jahon psixologiyasi fanida onda-sonda uchraydigan shaxsni ijtimoiy muhitning sust mahsuli deb tushuntirish va unda faollikni inkor etish o'ta bahsli fikrdir. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayoni odamning o'zicha amalga oshirayotgan faoliyatiga va uning bilan qanday maqsad ko'zlayotganiga nisbatan munosabatini aks ettiruvchi ruhiy dunyosi orqali namoyon bo'ladi. Odatda faollik shaxsga xos xulq-atvor, faoliyat, muomala motivlarida, ustanovkalarida, amaliy ko'nikmalarida ko'zga tashlanadi. Boshqacha so'z bilan aytganda, faollik shaxsning atrof-muhitdagi voqelikni egallashga intilgan sa'f-harakatlarda vujudga keladi. Shaxsning faolligi uning o'z istiqboli uchun yo'l-yo'riq tanlashda, uni o'zlashtirishda, hayotda o'z mavqei va o'rnini topishda gavydalanadi.

Bir xil turmush sharoitlari shaxs faolligining turli shakllarini yaratish hamda har xil hayotiy vaziyatni vujudga keltirish imkoniyatiga ega. Hayotda biron bir tanbeh berishning o'zi kimgadir ruhiy hisni uyg'otsa, boshqa birining sirtiga ham yuqmasligi uchraydi. Shunday qilib, odamga ta'sir qiluvchi barcha tashqi qo'zg'atuvchilar ijtimoiy shart-sharoitlarga, faoliyatning ichki tarbiyaviy qismlari (tomonlari, jixatlari, jabhalari, tarkiblari) tuzilishi yig'indisi bilan boyitilishi evaziga shaxs degan tushuncha hosil bo'ladi.

Shaxsning eng muhim xususiyatli jixatlaridan biri - bu uning individualligidir, ya'ni yakkaholligidir. Individuallik deganda, insonning shaxsiy psixologik xususiyatlarining betakror birikmasi tushuniladi. Individuallik tarkibiga xarakter, temperament, psixik jarayonlar, holatlar, hodisalar, hukmron xususiyatlar yig'indisi, iroda, faoliyatlar motivlari, inson maslagi, dunyoqarashi, iqtidori, har xil shakldagi reaksiyalar, qobiliyatlari va shu kabilar kiradi. Psixik xususiyatlarning birikmasini aynan o'xshash tarzda aks ettiruvchi inson mavjud emas. Masalan, yaqin odamdan ayrilganligi qayg'u-alam, uning bilan birga esa hayotda tiklab bo'lmovchi va boshqalarda takrorlanuvchi fazilatlar murakkab voqelikning mangulikka yo'nalishi bilan izohlash mumkin. Shaxs o'zining qadr-qimmatini va nuqsonlari bilan ijtimoiy

turmushda faol ishtirok qilishi, ta'lim va tarbiya yordamida yuzaga kelgan o'zining kuchli va kuchsiz jixatlari bilan yaqqol, betakror oliy zotdir.

O'sish va rivojlanishning umumiy qonuniyatlari.

Bolalarni to'g'ri tarbiyalash uchun ular organizmining o'sishi va rivojlanishi kabi asosiy xususiyatlarini bilish zarur. O'sish va rivojlanish barcha tirik organizmlar kabi odam organizmiga xos xususiyatdir. Organizmning har tomonlama o'sishi va rivojlanishi uning paydo bo'lgan vaqtdan boshlanadi. Bu ikki jarayon murakkab hisoblanib, bir butun va bir-biriga bog'langandir.

O'sish deganda tana hujayralarining ko'payishi natijasida tirik organizm oichamlarining ortishi, ya'ni bo'yning cho'zilishi, og'irlikning ortishi tushuniladi.

Bola ma'lum yoshgacha to'xtovsiz, ammo o'sish davrida ayrim tana qismlarining nomunosib o'sishi (bosh, oyoq, qo'l suyaklari, ko'krak qafasi va qorin bo'shlig'i ichki organlari) turli yoshda har xil jadallikda bo'lishi mumkin, shunga qaramasdan barcha to'qima va hujaylarda ya'ni organlarda o'sish bir vaqtda, ayollarda o'rtacha 18-19 yoshgacha, yigitlarda 19-20 yoshgacha tugallanadi.

O'sish qatorida hujayrada ularning bajaradigan vazifasining ortishi jarayoni kuzatiladi. Bu rivojlanish jarayonidir. Rivojlanish deganda o'sayotgan organizm to'qima, hujayra va organlarining shakllanishi, ya'ni bola organizmi hujayralarining takomillashib, o'smirlik va yetuk yoshdagi odamlarga xos bo'lgan bir muncha murakkab tizimlarga ega bo'lishiga aytiladi. Bunga, voyaga yetgan davrdan boshlanadigan qarish jarayonlari ham kiradi va qoidaga binoan, organizmni qayta rivojlanishi boshlanadi.

Rivojlanish jarayoni a'zolar va ularning tizimlari faoliyatini funksional differensiyalanishi va takomillanishida namoyon bo'ladi. Masalan, markaziy asab tizimining reflektor faoliyatini ichki kortikal aloqalarni, yurak-to'mir, ovqat hazm qilish, tayanch-harakatlanish va boshqa tizimlarning murakkablashuvi va rivojlanishi hisobiga takomillashuvini biladi.

O'sish va rivojlanish tirik materiyaning umumiy biologik xususiyatlari hisoblanadi, uzluksiz ilgarilovchi jarayon ko'rinishida bo'ladi. U yoki bu fiziologik tizimlarning tuzilishida yoki faoliyatida yoshga oid xususiyatlarning mavjudligi, bola organizmini alohida yoshga oid davrida to'laqonli rivojlanganligini ko'rsatib aydi. Aynan shunday o'ziga xos xususiyatlar majmui u yoki bu yosh davrini tavsiflaydi.

Organizm o'sishi va rivojlanishida barcha etaplarni bolalik, o'smirlik, yoshlik, yetuklik davrlarini bosib o'tadi. O'sish bu organizmning moliqdor ko'rsatkichi rivojlanish esa sifat ko'rsatkichi bo'lib, bu ikki jarayon notekislik yoki a'ni geteroxroniya, uzluksizlik va akseleratsiya jarayonlari asosida yuzaga chiqadi.

Notekis rivojlanish yoki geteroxroniya. Organizmning normal holatida o'sish va rivojlanish bir-biri bilan juda yaqin aloqada va hamkorlikda bo'lsa ham, ular bir vaqtda va bir xil jadallikda sodir bo'lmaydi, chunki biron-bir a'zo massasining kattalashishi uni bir vaqtda funksional jixatdan takomillashuvini bildirmaydi. Ontogenezda birinchi

navbatda , ontogenezning ushbu bosqichida yoki yaqin kelajagida organizmni yashashi uchun zarur bo'lgan a'zo va tizimlarning rivojlanish tezligi o'zgaradi. Ushbu bosqichda zarur bo'lmagan funksional tizimlarning rivojlanishi esa, aksincha orqada qoladi.

Geteroxroniyaga misollardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz. Go'dakni tug'ilgan momentda yashashini ta'minlash uchun, ontogenezning birinchi bosqichida hayot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan funksional tizimlari uning embriogenez jarayonida oldindan yetiladi. Bunga, go'dakning sut emish, yo'nalish, ko'zini ochib-yumish va shu kabi uni ovqatlanishi, muhitning zararli ta'sirlaridan himoyalaniish funksiyalarini ta'minlovchi reflekslari kiradi. Ushbu reflekslarning biologik faolligi muhimdir. Agar chaqaloq tug'ilgan vaqtda, uning so'rish funksional tizimi yetilmagan bo'lsa (bola muddatidan ancha ilgari tug'ilgan holatda yuzaga keladi) unda so'rish refleksini chiqarish uchun choralar ko'rish zarurati kelib chiqadi. Aksirish, yo'talish va ko'zni ochib-yumish reflekslari yordamida go'dakning nafas yo'lari hamda ko'z soqqasidagi uning hayoti uchun xavfli holatni yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan zarrachalar va changlar chiqarib yuboriladi.

Tug'ilish vaqtida yetilmagan yoki to'liq yetilmagan funksional tizimlar mavjud. Go'dak kallasi terisida asab oxirlariga ega bo'lgan uchlamchi asab, tug'ilish vaqtida o'ziga xos bo'lgan funksiyalarni bajarishga tuzilmaviy va funksional jixatdan tayyor bo'lmas ekan. Buyrak innervatsiyasida geteroxroniya, simpatik innervatsiyaning yetilishini, ilgarilab ketishi ko'rinishida namoyon bo'ladi, parasimpatik innervatsiya (adashgan asab) esa, faqatgina 15-16 yoshga kelib yurak faoliyatini boshqarishda to'liq qatnasha boshlaydi.

Psixologik maslaxat.

Amaliy psixolog ish faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri – psixologik maslaxatdir. Psixologik yordam ko'rsatish sohasining barcha turlarida bo'lganidek, psixolog maslaxat ishlarini olib borayotganida nazariy, tashkiliy prinsiplardan foydalanadi. Maslaxat ishlarini amalga oshirishga bo'lgan turli-tuman nazariy va amaliy yondoshuvlar uchun eng muhimi psixologning individual va madaniy empatiyasi, kuzatuvchanligi, uning shaxsga va ijtimoiy muhitga beradigan bahosi hamda ijobiy o'sish va taraqqiyot metodlarini qo'llash hisoblanadi.

Psixologik maslaxatning maqsadi – kelajak hissiga ega bo'lgan, ongli ravishda harakat qiladigan, xulq-atvorning turli strategiyalarini ishlab chiqishga va yuzaga kelgan vaziyatni turli nuqtai-nazardan tahlil qila olishga qobil bo'lgan madaniyatli-mahsuldor shaxsdir, ya'ni maslaxat berish amaliy psixologiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida quyidagi maqsadlar asosida amalga oshiriladi:

1. Yuzaga kelgan muammoni tezda hal yetishda mijozga yordam berish. Operativ muammolarni hal yetishda og'zaki maslaxat shaklidagi psixologik yordam juda muhimdir. Bolaning o'z ota-onasi bilan o'zaro munosabatlarda jiddiy nizolar yuzaga

kelishi, va ularni vaqtida hal etilmaganligi bola jismoniy va psixik salomatligiga salbiy ta'sir etishi mumkin.

2. Hayotiy maslaxat kerak bo'lgan masalalarni hal etishda psixologik yordam ko'rsatish. Masalan, mijoz uchun qulay kun tartibini tanlab olish, turli ishlarni bajarishda vaqtni to'g'ri taqsimlashi borasida maslaxat berish.

3. Uzoq vaqt mobaynida doimiy psixoterapevtik ta'sir ko'rsatish kerak bo'lgan, lekin ba'zi sabablarga ko'ra bunga imkoniyat bo'lmagan holatda vaqtinchalik yordam ko'rsatish. Masalan, kutilmaganda depressiya holati yuzaga kelishda. Psixolog-maslaxatchining asosiy vazifasi normal, psixik jixatdan sog'lom bo'lgan mijoz uchun madaniy imkoniyatlar darajasida va unga mos holda xatti-harakatni amalga oshirishga yordam beruvchi ongli va ijodiy usullar bilan (bir qolipda bo'lmagan) harakat qilish uchun sharoitlar yaratishdan iborat. Psixologik maslaxat amaliy psixologning kasbiy faoliyatini muhim yo'nalishlariga tegishli.

Psixologik maslaxatning asosiy vazifasini quyidagicha aniqlash mumkin. Mijoz o'zining hayotiy qiyinchiliklarga tashqaridan nazar tashlay oladigan sharoitni yaratish, xulq-atvorni maqbul bo'lmagan usullarini anglash va o'zaro munosabatlar o'rnatish hamda unga yangi emotsional va shaxsiy tajriba orttirishga yordam beruvchi adekvat xatti-harakatlarni hosil qilish. Bundan asosiy maqsad insonni yuqori daraada o'zini o'zi anglagan shaxsiy mustaqil tarzda tanlangan hayotiy strategiyasini amalga oshirishga qodir bo'lgan o'z taqdiri uchun javobgarlikni bo'yniga olishga tayyor yetuk shaxs sifatida shakllanishida unga psixologik yordam ko'rsatish hisolanadi. Psixologik maslaxat psixoterapiyadan shartli ravishda ajratiladi chunki maslaxat jarayonida ko'pincha psixoterapevtik metodlar va usullar qo'llaniladi. Shunday bo'lsa ham psixoterapiyaga nisbatan psixologik maslaxat birmuncha yuzaki xarakterga ega deb hisoblanadi. Psixologik maslaxatdagi turli yondashuvlar metodologiyasi zamonaviy psixologiyaning asosiy izlanishlari psixoanalitik, bixeviorizm yoki ekzistensial-gumanistiklardan biriga ularning aloqadorligiga ko'ra aniqlanadi.

O'z navbatida psixoanalitik nazariyasiga asoslanuvchi psixolog maslaxatchi mijozning ruhiy hayotini uch xil nuqtai-nazardan talqin qiladi:

- dinamik (turli psixik kuchlar nizosi va o'zaro ta'sir natijasi sifatida);
- iqtisodiy (uning energetik tavsifnomasi yig'indisi sifatida);
- topik (psixikaning tuzilmaviy tuzilishi nuqtai nazaridan).

Shu o'rinda psixoanalitik maslaxatchi mijozga ichki nizolarning tabiati va sabablarini anglashga yordam berishi uning "Menini kuchaytirishni va uni Oliy Men" va "U" dan birmuncha mustaqil bo'lishini ta'minlashni o'zining asosiy vazifasi deb biladi. Buning uchun u mijoz bilan ishchi ittifoqqa erishishi u bilan uning qarshiliklari va munosabatini o'rganib chiqishi, nomaqbul xilma xil mexanizmlari harakatini bartaraf qilishi zarur hamda turli xil komplekslarni namoyon bo'lishini anglash mumkin. psixoanatilikaga yo'nalgan maslaxatning aksarit texnikalaini asosi sifatida - erkin assotsiatsiyal ko'rib chiqiladi. Bixiveorizm yondashuvi tarafdori bo'lgan

maslaxatchi eng avvalo mijozning xulq-atvori ustida ish olib boradi. Uning vazifasi naniq ko'p ma'noli so'zlar orqali ifodalangan psixologik muammoni obyektiv kuzatish imkoni mavjud bo'lgan xulq-atvor harakatlariga ko'chirish. Bixeviorist maslaxatchi mijozning stereotip xulq-atvori noadekvatligini ko'rsatib berib, u bilan birga maqbul xulq-atvorni modellashtiradi va zarur malakalarni shakllantiradi. Psixologning nazorati ostida reja asosida va qat'iyat bilan amalga oshiriladigan qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan harakatlarning aniq rejasi ishlab chiqiladi.

Insonparvarlikka yo'nalgan maslaxatchi ikkita muhim postulatga (haqiqatligi asos qilib olinadigan qoida) tayanadi:

1. Insonlar o'zini o'zi nazorat qiladi, ularning xulq-atvori o'z tanlovini amalga oshirish qobiliyati qanday fikr yuritish va qanday yo'l tutish tanlovi bilan detirminatsiyalashgan.

2. Har bir insonda o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga shaxsiy (rivojlanishga) taraqqiyotga tug'ma ehtiyoj mavjud-garchi muhit bu taraqqiyotga yo'l bermasligi mumkin. Ushbu tamoyillaridan kelib chiqib maslaxatchi mijoz shaxsiga doir o'zgarishni amalga oshirishda yordam berishni va uni muhim qaror qabul qilayotgan vaqtda qo'llab-qo'vvatlashni o'z vazifasi deb hisoblaydi.

Psixologik maslaxat turli va metodlari Amaliy psixolog faoliyatirning boshqa yo'nalishlari singari maslaxat ham turli asoslarga ko'ra tasniflashi mumkin bo'ladi:

-nazariy yo'nalganlik bo'yicha (psixoanalitik, xulq-atvor, gumanistik, geshtalt-maslaxatchi va boshqalar);

-mijozning yosh davri bo'yicha (bolalik, o'smirlik, yetuklik yoshiga doir maslaxat va boshqalar);

-fazo-makonga oid tuzilish bo'yicha (bevosita va bilvosita aloqa ya'ni yuzma-yuz yo o'z navbatida telyefonda yozma shaklda elektron-internet orqali amalga oshiriladigan masofaviy yoki bevosita ishtirok etilmaydigan, sirtidan suhbat hisoblandi);

-mijozlar guruhi bo'yicha (individual yoki guruh);

-bir qancha psixologik muammolar bo'yicha (muloqot muammosi bo'yicha, emotsional sohadagi muammolar bo'yicha, shaxsiy muammolar va boshqalar bo'yicha maslaxat);

-qo'llanish sohasi bo'yicha (maktabga, kasb-hunarga, oilaviy va er-xotin munosabatlariga biznesga doir maslaxatlar va boshqalar).

G.A.Abramova asosiy maslaxat metodi sifatida intervyuni e'tirof etadi. U tomonidan intervyu jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi metodlar ajratilgan:

1. Interpretatsiya izoh;

2. Yo'riqnoma (direktiv, dastur, ko'rsatma);

3. Axborot;

4. O'zini o'zi namoyon qilish.

5. Qaytarma aloqa.

6.Mantiqiy ketma –ketlik (izchillik).

7.Xulosa.

8.Ochiq

9.Yopiq savollar.

10.Rag‘batlantirish.

11.So‘zlab berish (hikoya qilish).

12.His-tuyg‘ularni ifodalash.

V.M.Menovshikov fikriga ko‘ra maslaxatda norefleksiv (sukut saqlay bilish) va refleksiv (qaytarma aloqa qaytarish) tinglash texnikasi muhim ahamiyatga ega.

Refleksiv tinglash usullariga quyidagilar tegishli:

-aniqlashtirish;

-boshqaa ifoda etish;

-his-tuyg‘ularni ifodalash;

-xulosa qilish;

-tafsilotlar;

-so‘zlab berish;

-suhbatdosh fikrlarining keyingi rivoji;

-hamrohining idroki haqidagi xabar;

-o‘z-o‘zini idroki haqida fikr-mulohazalar.

1.3. TA’LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARIGA PSIXOLOGIK MASLAHAT BERISH MODULI SILLABUSI

	1.3. TA’LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARIGA PSIXOLOGIK MASLAHAT BERISH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	1.3.1 Ota-onalar bilan samarali muloqot qilish va ularni ta’lim Maslahatning zamonaviy nazariyalari va usullari	Mavzu:
Mavzu:	1.3.2 Ta’lim tashkilotida ijobiy va qulay psixologik iqlimni ta’minlashga yordam beradigan omillar	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta’lim shakli:	Kunduzgi	Ta’lim shakli:
Interaktev ma’ruza	2	Interaktev ma’ruza

Amaliy mashg'ulot	2	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	2	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi qonunchiligi. Zamonaviy ta’lim nazariyalari, o‘qitish va tarbiya texnologiyalari va vositalari, ulardan foydalanish chegaralari va imkoniyatlari. Maslahatning zamonaviy nazariyalari va usullarini bilib oladilar.	
MM2	Ta’lim oluvchilarning rivojlanishining yosh normalariga muvofiq hamkorlikdagi va individual faoliyatini tashkil etish usullari. Maslahat ishlarini tashkil etish va o‘tkazish uchun axloqiy me’yorlar. Ta’lim jarayoni subyektlarini idoralararo tashkilotlar (resurs markazlari) faoliyatining tarmoq psixologik-pedagogik, tibbiy va ijtimoiy yordam olish usullari mazmuni to‘g‘risida xabardor qilish.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Bola huquqlari va bolalar ta’limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Ta’lim faoliyatini boshqarish uchun zarur bo‘lgan amaliy psixologiya asoslari, shu jumladan, yosh va kasbiy rivojlanish masalalari, shaxs va guruhlar psixologiyasini bilish	Kichik guruhlarda ishlash, Savol-javob 10 minut
TN2	Xavf omillari va ularning oldini olish usullari, shuningdek, nizolarning oldini olish. Ta’lim oluvchilarning o‘quv natijalarini, ijtimoiy rivojlanishi va psixologik salomatligini, maslahatlar va boshqa faoliyatlarni, yaxshilashga yordam beradigan omillarni tahlil qila olish.	
TN3	Ta’lim tashkilotida ijobiy va qulay psixologik iqlimni ta’minlashga yordam beradigan omillar. Maslahat usullari va turlari. Kasbiy standartlar, sohaga oid me’yoriy hujjatlar va ulardan ishlarni	

	bajarishda foydalanish, maktab psixologining lavozim majburiyatlarini bilib oladilar.	
	Ko‘nikmalar jihatidan:	
TN4	Asosiy umumiy ta’lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta’minlash usullari. Kasbiy etika, shuningdek, maxfiylik tamoyillari va unga rioya etmaslik chegaralarini aniqlaydi.	2-ta guruhga bo‘linadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Ta’lim muassasalarida bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlari aniqlanganda harakatlar algoritmi. Bola huquqlari va bolalar ta’limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Kasbiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi normative huquqiy hujjatlar tahlil qiladi.	
TN6	Davlat ta’lim standartlari. Asosiy umumiy ta’lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta’minlash usullari. Ta’lim tashkilotida ish yuritish bo‘yicha ko‘rsatmalar bera olish.	
Mavzu mazmuni		
Psixologik-pedagogik fan metodologiyasi, yosh va pedagogik psixologiya asoslari, pedagogika va psixologiyada qo‘llanadigan usullar. Umumiy ta’limning barcha darajalarida ta’lim oluvchilar tomonidan asosiy umumiy ta’lim dasturini o‘zlashtirishning shaxsiy va meta-fan natijalarini tashkil etish hamda monitoringining uslubiy asoslari		Ma’ruza, 30-minut
O‘zlashtirilgan bilimlar natijasida - O‘quv dasturlari va davlat ta’lim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar va ulardan psixolog faoliyatini rejalashtirishda foydalanish hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Psixologik tadqiqotlarni tashkil etish nazariyasi va usullari. Tadqiqot natijalarini tekshirish usullari. Ma’lumotlarni talqin qilish usullari va psixolog ishining natijalarini taqdim etish. Asosiy umumiy ta’lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta’minlash usullari. Kasbiy etikani rivojlantirishni amalga oshirishadi.		Bahs-munozara 20-minut

Pedagogik psixologiya - ta’lim va tarbiya muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. U shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini, bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o‘rganadi. Pedagogik psixologiyaning maqsadi — shartsharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o‘qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta’sirini kuchaytirish. Pedagogik psixologiya 19-asrning 2yarmida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari Pedagogik psixologiya

rivojiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishida o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham turtki berdi. Bixevioristik psixologiya yo'nalishi tarbiyachi va o'quvchiga tashqi muhitning ta'sirini Pedagogik psixologiya uchun asos qilib oladi. Pedagogik psixologiya umumiy va bolalar psixologiyasi, shuningdek, pedagogika bilan uz-viy bog'liq. Pedagogik psixologiya, asosan, ta'lim psi-xologiyasi va tarbiya psixologiyasiga bo'linadi. Ta'lim psixologiyasi d a o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlari (temperamenti, harakte-ri, qiziqishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos'tomonlari, ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'lim psixologiyasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imko-niyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur sifatlarini o'rganish muhim masaladir. Tarbiya psixologiyasining asosiy vazifasi — maktabdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv materialini mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik faoliyat o'qituvchining o'quvchiga uni shaxs va intellektual jihatdan rivojlanishiga yordam beruvchi ta'limiy va tarbiyaviy ta'sirini o'z ichiga qamrab oladi. Pedagogik faoliyat ham inson faoliyatining boshqa jabhalari kabi tavsiflanadi. Bu eng avvalo maqsadga yo'nalganlik, motivlashganlik, predmetlilikdir. N.V. Kuzmina ta'rifiga ko'ra, pedagogik faoliyatning muhim jihati — bu uning mahsuldorligidir. Pedagogik faoliyat mahsuldorligining 5 ta darajasi ajratib ko'rsatiladi:

I — (minimal) reproduktiv: pedagog o'zi bilgan narsalarni boshqalarga yetkazib bera oladi;

II — (quyi) moslashgan: pedagog o'z fikrlarini auditoriyaga o'ziga xos jihatlari bilan ma'lum qila oladi;

III — (o'rta) lokal modellashtirilish: o'qituvchi fanning ma'lum bir bo'limi bo'yicha o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarning strategiyasini egallaydi;

IV — (yuqori) o'quvchilar bilimini sistemali modellashtirish; o'qituvchi o'quvchilarda fan malakalarini shakllantirishning yo'l-yo'riqlarini biladi;

V — (eng yuqori) modellashtirilgan tizimli faoliyat va o'quvchilar xulq-atvori.

Bunda pedagog o'z fanini o'rgatishdagi yo'lyo'riqlarni shunday egallaydiki, natijada u o'quvchi ehtiyojlarida o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'ziga ta'lim berish, o'z-o'zini rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat borasida so'z yuritilganda yuqori mahsuldorlik tushunchasi asosiy o'rinni ifodalaydi. Pedagogik faoliyat boshqa faoliyat turlari kabi o'z motivatsiyasi, maqsadi, predmeti, vositalari, usullari, mahsuli va natijasini aks ettiruvchi psixologik mazmunni ifodalaydi. Pedagogik faoliyatning predmeti bo'lib, shaxs rivojlanishining sharti va asosi bo'lmish

ijtimoiy madaniyatni singdirishga qaratilgan o'quv faoliyatining manbayi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning vositalari sifatida ilmiy (nazariy va empirik) bilimlarni ko'rish mumkin. Yordamchi vositalarga esa texnik, kompyuter, grafik vositalarni kiritish mumkin. Pedagog faoliyatidagi ijtimoiy-madaniy malakani yetkazish bu tushuntirish, ko'rsatish (illyustratsiya), darslik mashqlarini tahsil oluvchilar bilan birga ishlash, tahsil oluvchini bevosita amaliyoti (laboratoriya, amaldagi) va treningdan iborat. Pedagogik faoliyatning mahsuli bo'lib o'quvchining aksiologik, emotsional mazmuniy, predmetli, baholash mezonlarini aks ettiruvchi individual malakasining shakllanganligi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning natijasi asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda o'quvchilarning shaxsiy, intellektual rivojlanishi, ularni o'quv faoliyatining subyekti va shaxs sifatida shakllanishi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu motivatsiya hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda ham o'quv faoliyatdagi kabi motivatsion soha ajratilib ko'rsatiladi. Bu tashqi va ichki motivlardir. Tashqi motiv sifatida biror-bir narsaga erishish istagini, ichki motiv sifatida esa o'z faoliyatining jarayoni va natijasiga e'tibor berishni misol qilish mumkin. Pedagogik faoliyat pedagogik vaziyatdagi turli-tuman xatti-harakatlarning umumlashmasidan iborat: perseptiv, mnemik, kommunikativ, izlanuvchanlik, nazorat qilish, baholash va h.k. Ushbu turlituman faoliyatlarning jamlanmasi bir qancha psixologo-pedagogik funksiyalarni belgilab beradi. P.F.Kapterev o'qituvchiga xos bo'lgan obyektiv va subyektiv xususiyatlarni ko'rsatib o'tadi. Umumiy ko'rinishda u quyidagicha aks etadi: O'zaro munosabat doirasida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi ta'sirlashuvning emotsional darajasini tadqiqot predmeti tarzida qo'yilishi, xususan, tarbiyachilik faoliyatining yo'nalishida kam uchraydi. Bu muammoga oid ishlar jumlasiga G.S.Abramova, A.A.Beknazarov, R.Berns, I.B.Shuvanov va boshqalarning tadqiqotlarini kiritish mumkin. Aynan ushbu muammoga aloqador o'zbek o'qituvchisiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar nihoyatda kamchilikni tashkil etadi. Bu sohada A.A.Beknazarov, F.S.Ismagilova, E.G'.G'oziyev va boshqalarning ishlarini namuna sifatida sanab o'tish joiz. L.Ya.Kolominskiy o'z tadqiqotida o'qituvchining o'quvchilarga munosabati so'zsiz muallim mehnati muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlagan edi. Uning fikricha, bu pedagogik mahoratning muhim tomoni bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro munosabati ko'p jihatdan aynan mana shu jarayonga bog'liqdir. Muallifning ko'rsatishicha, o'zaro munosabatni o'qituvchi shaxsining faolligi va jamoadagi ta'sirlashuv nuqtayi nazaridan yondashgan holda o'rganish ham mumkin ekan. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda pedagogning bolalarga nisbatan munosabatidagi emotsionalqadriyatli yondashuvi uning munosabat uslubidagi motivatsion jihatlari, shuningdek, bir vaqtning o'zida uning o'quvchilarga bo'lgan munosabati jarayonida xulqiga ta'sir ko'rsatuvchi operatsional jihat bilan belgilanishini qayd qilish mumkin. Qator tadqiqotlarda esa o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik muomaladagi turli xil jihatlarini baholash holati ham o'rganilgan. O'qituvchiga nisbatan o'smirlarning

talab va umidlari chet el psixologlari tomonidan tadqiq qilingan bo‘lib, A.Djersildning izlanishlariga binoan bolalar quyida qayd qilingan xarakterga ega bolgan o‘qituvchilarni afzal hisoblar ekanlar: 1) mehribon, quvnoq, javobgarlikni his qiluvchi, barqaror insoniy sifatli; 2) haqiqatgo‘y, batartib, halol, boshqalarni hurmat ko‘rsatadigan, tashkilotchilik sifatidagi; 3) boshqalar manfaatini o‘ylaydigan, xalqparvar, sinf ishlarida o‘quvchilarga erkinlik huquqini beruvchi, qiziquvchan, ishtiyoqli va ishchan; 4) yoqimli ovozli, umumiy yoqimtoylik qiyofasidagi o‘qituvchi. V.Kessel tadqiqotlarida o‘quvchilarning yosh xususiyatiga bog‘liq holda o‘qituvchilarning mashhurlik va mashhur emaslik motivlari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchining mashhurligi ko‘p jihatdan uning materiallarni ko‘rgazmali, jonli va muammoli tarzda yetkaza olish qobiliyatiga bog‘liq ekan. V.S.Abramova, S.M.Ilyusizova, V.A.Kan-Kalik va boshqalar “o‘qituvchi-o‘quvchi” munosabati bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazganlar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchining muloqotda do‘st sifatida o‘z o‘rnini o‘quvchilarning tengdoshlari va ularning ota-onalariga berganligi ko‘rindi. Ko‘pchilik psixologlar, shu bilan birga o‘zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o‘qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rossiya psixologlaridan N.V. Kuzmina, V. Slastenin, F.N. Gonobolin, o‘zbekistonlik psixologlardan R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S. Jalilova, A. Jabborov, M. Kaplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o‘qituvchilik kasbi va ta’lim jarayoniga doir muammolar keng tadqiq etilgan. Bunda o‘qituvchilik kasbiga muvofiq yaratilgan professiogrammani ko‘rish mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchi u yoki bu xildagi fan tomonidan qanday talablar qo‘yilishini bilish va shu asnoda o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun pedagogik oliy o‘quv yurtlarida muayyan mutaxassislik bo‘yicha o‘qituvchi professiogrammasining ishlab chiqilishi zarurdir. Psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M. Abdullajonova, Ye.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamrokulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari o‘zbek maktablarida rus tili va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi. Professiogrammada muhim xislatlarning borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda o‘qituvchining quyidagi xislatlari ko‘rsatib berilishi lozim:

1. O‘qituvchining shaxsiy xislatlari: bolalarni yaxshi ko‘rish, ularni sevish, aql-farosatlilik, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik, kamtarinlik, odamiylik, dilkashlik, uddaburonlik, o‘z bilimini oshirishga intilish.

2. Kasbiga xos bilimi: ta’lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi, psixologiya asoslarini, ayniqsa yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi, etnopsixologik bilimlarni egallashi, hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi, hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi, maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik

xususiyatlarini tushunishi, o'z fanini o'qitish metodikasini bilishi, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning samaradorligini bilishi, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3. O'z kasbiga xos xislatlari: o'qituvchining kuzatuvchanligi, o'z diqqate'tiborini taqsimlay olishi, pedagogik fantaziya (xayol)ning rivojlanishi, o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'zini qo'lga ola bilishi, o'zini tuta olishi, pedagogik takt, nutqning emotsional ifodalanishi;

4. Shaxsiy pedagogik uddaburonligi: dars mashg'ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarning bilimi o'sishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi, pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtira olish, bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o'z faoliyatini rejalashtirishni bilishi, o'quv maqsadlarini rejalashtira olishi; o'zining ta'lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5. Tashkilotchilik malakalari: bolalar jamoasini uyushtira bilishi, turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi, bolalarni nimalar bilandir qiziqtirib, ularni faollashtira olishi, amaliy masalalarni hal etishda o'zining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qo'llay olishi.

6. Kommunikativ malakalari: bolalarni o'ziga jalb etishni bilishi; bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi, bolalarning jamoalararo va jamoa ichidagi o'zaro munosabatlarini tartibga solishni bilishi, bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog'lashni bilishi.

7. Gnostik malakalari: bolalarning asab psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi, o'zining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi, boshqa o'qituvchilarning tajribalarni o'rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to'g'ri xulosa chiqara olishi, psixologik-pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi, o'quvchilarni to'g'ri tushunib, ularning xulq-atvori sabablarini tushuntirishni bilishi.

8. Ijodiy xislatlari: pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi, o'quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshira olish qobiliyati, o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib, bo'lib o'tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi; avvalgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati, o'zining o'quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko'ra bilishga intilishi.

Shunday qilib, ko'rsatib o'tilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi: shaxsning jamoatchilik va kasbiy yo'nalishi; pedagogik mahorat va qobiliyati; xarakterining psixologik xususiyatlari; bilish faoliyati; o'qituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti. Professiogramma yoshlarga o'zlarining kelgusida o'qituvchilik kasbini to'g'ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi. Professiogrammani kasbga xos ravishda

o'qitishni tashkil qilishda ta'limning samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va ko'nikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyati va shaxsiy xislatlariga bog'liq ekanligini albatta ko'rsatish zarurdir. Pedagogik faoliyat tezligi va muvaffaqiyati asosida **N.V. Kuzmina o'qituvchilarni uch guruhga boladi:**

1. Kasbiy malakalarni tez o'zlashtiradi, o'z faoliyatida tezda muvaffaqiyatga erishadi, dars qoldirmaydi.

2. Kasbiy sifatlarni sekin o'zlashtiradi, ba'zan dars qoldiradi, ammo pedagogik xususiyatlarni sekin-asta bo'lsa-da o'zlashtirib oladi.

3. Ko'p yillik faoliyati davomida ham o'qituvchilik qobiliyatini egallamaydi.

N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatga murakkab dinamik sistema sifatida qaraydi. A.I.Sherbakov ishlarida esa pedagogik ta'lim muammolari ko'zga tashlanadi. O'qituvchi shaxsi yo'nalganligining shakllanishi masalasida to'xtalar ekan, muallif o'qituvchilarni tayyorlash va o'qitish jarayonida e'tiborga olish zarur bo'lgan vaziyatlar xususida o'z tavsiyalarini beradi. Ayniqsa, olim bo'lajak o'qituvchi xulq-atvor xususiyatlarining shakllanishiga asosiy e'tiborni qaratadi.

Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv materialini mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega

Metod haqida tushuncha

Metod (yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'lyo'riklar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. Metodning kelib chiqish tarixi kishilarning amaliy faoliyatiga borib taqaladi. Biror ishni bajarish Metodni egallagan kishi shu ishni boshqalarga nisbatan oson, tez va soz bajara oladi. Metodni egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt va kuch sarflaydi. Metod o'z mazmuni jihatidan amaliy yoki nazariy shaklda bo'lishi mumkin. Fan Metodlarining asosiy mazmunini amaliyotda sinalgan ilmiy nazariyalar tashkil etadi. Har qanday ilmiy nazariya mohiyati jihatidan metod funksiyasiga egadir. Metodlar, o'z navbatida, yangi ilmiy nazariyalar va qonuniyatlarning ochilishiga vosita bo'ladi. Shu nuqtai nazardan Metod bilan ilmiy nazariya funksiyasiga ko'ra, bir-biridan farq qiluvchi ilmiy amal hisoblanadi. Falsafa va fanlar tarixida ilmiy Metodning mohiyatini tadqiq etish, yangi-yangi Metodlarni kashf etish alohida ahamiyatga egadir. Har qanday bukj ilmiy kashfiyotlarga nisbatan olimning biror yangilikni kashf qilishda qo'llagan ilmiy Metodlari ko'proq ahamiyatga egadir, chunki boshqa kashfiyotchilar ham shu olim qo'llagan ilmiy Metodga tayanib ko'plab kashfiyotlarni ochishi mumkin.

Bilish metodlari voqelikni qamrab olishi jihatidan 3 turga bo'linadi: yalpi umumiy bilish Metodlari — hamma fanlarda va bilishning barcha bosqichlarida ham ko'llaniladigan umumiy va universal Metodlar — metodologiya;

Umumiy bilish metodlari — bir qancha yoki barcha fanlarda qoʻllaniladigan va bilishning muayyan bosqichi (nazariy yoki empirik bosqichdan nazariy bosqichga oʻtish chegarasi) da qoʻllaniladigan bilish metodlari;

Xususiy yoki maxsus metodlar — ayrim fan doirasida qoʻllaniladigan bilish metodlari.

Oʻrta Osiyo olimlaridan Farobiy, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqalar fan Metodlarini rivojlantirganlar. Xorazmiy olimlarni uchga boʻlib, ularning bir qismi ilmiy kashfiyotlarni ochishda qullaniladigan yoʻl-yoʻriq va usullarni ishlab chiqib boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarini osonlashtiradi, deb yozganida, aynan shu Metodlarni ishlab chikuvchi olimlarni nazarda tutgan. Yaqin davr Yevropa faylasuf olimlari ham Metodlar taraqqiyotiga salmoqli hissa qoʻshishdi. F. Bekon, G. Galiley, R. Dekart, G. Leybnits singari faylasuflar Metodlar haqida maxsus asarlar ham yozishdi.

Umumiy va maxsus metodlar. Pedagogik psixologiyaning tamoyil va metodlari. Rus psixologi B.G. Ananev boʻyicha tadqiqot metodlari 3 guruhga boʻlinadi:

I.Tashkiliy metodlar: taqqoslash, longityud va kompleks metodlari kiradi. Taqqoslash umumiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, patopsixologiya va defektologiyada keng qoʻllaniladi. Yosh va pedagogik psixologiyada urganilayotgan psixik jarayonlarning dinamikasini aniqlash uchun qoʻllaniladi. Longityud – (uzluksiz) uzoq vaqt davomida ayni bir xil kishilar oʻrganiladi. Kompleks – psixologik tadqiqotlar boshqa fanlar metodlari ishtirokida oʻtkaziladi. (shaxsning jismoniy, fiziologik, psixik va ijtimoiy taraqqiyoti aniqlanadi).

II.Empirik metodlar: kuzatish va oʻz-oʻzini kuzatish; eksperimental psixodiagnostika metodlari (test, anketa, suhbat, sosiometriya, interv`yu); faoliyat natijalarini taxlil qilish; biografiya metodlari.

III.Ma`lumotlarni qayta ishlash metodlari: miqdoriy (statistika) va psixologik yoki sifatiy taxlil turlariga boʻlinadi.

IV.Sharhlash metodlari: Genetik va “donalash” metodlari. Genetik metodda taraqqiyotdagi bosqich, pogonalar, inqiroz xolatlari ajratib koʻrsatiladi (vertikal aloqa).

Pedagogik psixologiyaning tamoyil va metodlari. Donalash metodida esa shaxsning barcha xarakteristikallari oʻrtasidagi “gorizontal” aloqalar aniqlanadi. Bu metodlardan ayrimlarini koʻrib chiqamiz. Kuzatish — psixik xususiyatlarni uzoq vaqt davomida, rejali, biror maqsad asosida oʻrganish. Kuzatish — universal metod boʻlib, turli vaziyatlarda ishlatiladi. Ilmiy kuzatish xayotiy (ilmiy bulmagan) kuzatishdan tubdan farq qiladi. Xayotiy kuzatish – kundalik xayotda, rejasiz amalga oshirilib, turli tasodiflarga bogʻliq boʻladi. Kuzatish ilmiy boʻlishi shu bilan bir qatorda psixologik-pedagogik kuzatish boʻlishi uchun bir qancha talablarga amal qilishi lozim: Maqsadga yoʻnalganlik. Umuman bolani emas, balki uning shaxsiy sifatlari konkret namoyon

bo'lishini turli vaziyatlarda va faoliyatning xar xil turlarida – o'yin, o'qish, mexnat, muloqot jarayonida kuzatish.

Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari qanchalik mukammal, aqlga muvofiq, to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunni yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi.

Hozirgacha mavjud va ishlab chiqilgan quyidagi ilmiy tadqiqot metodlariga tayanib fikr yuritsa bo'ladi:

- 1) kuzatish metodi;
- 2) suhbat metodi;
- 3) bolalar ijodini o'rganish metodi;
- 4) test, so'rovnomalar metodi;
- 5) maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi;
- 6) eksperiment-tajriba sinov metodi;
- 7) statistika ma'lumotlarini tahlil qilish metodi;
- 8) matematika-kibernetika metodi;

Psixologik maslaxat metodi - bu har bir psixolog uchun professional faoliyatning juda yosh sohasi. Rossiya Federatsiyasida bu faoliyat mustaqil faoliyat sohasi bilan ifodalanadi. Bu bilim va ko'nikmalardan tashqari, psixologiya sohasida ham puxta professional tayyorgarlikni talab qiladi. Zamonaviy dunyoda psixologik maslahat universitetga tayyorgarlik dasturlarining ajralmas elementlaridan biridir. Yaqin kelajakda maslahatchi psixologlarni tayyorlash rejalashtirilgan. chegarasi)da qo'llaniladigan bilish Metodlari; xususiy yoki maxsus Metodlar — ayrim fan doirasida qo'llaniladigan bilish Metodlari. O'rta Osiyo olimlaridan Forobiy, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqa fan Metodlarini rivojlantirganlar. Xorazmiy olimlarni uchga bo'lib, ularning bir qismi ilmiy kashfiyotlarni ochishda qullaniladigan yo'l-yo'riq va usullarni ishlab chiqib boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarini osonlashtiradi, deb yozganida, aynan shu Metodlarni ishlab chikuvchi olimlarni nazarda tutgan Yaqin davr Yevropa faylasuf olimlari ham Metodlar taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shishdi. F. Bekon, G. Galiley, R. Dekart, G. Leybnits singari faylasuflar metodlar haqida maxsus asarlar ham yozishdi.

Psixologiyaning asosiy metodlari Aniq izlanish predmetiga ega bo'lgan har qanday fan o'sha predmetining mohiyatini yoritish va materiallar to'plash uchun maxsus usullar va vositalardan foydalanadi va ular fanning metodlari deb yuritiladi. Fanning salohiyati va obro'si ham birinchi navbatda o'sha metodlar yordamida to'plangan ma'lumotlarning ishonchliligi va validliligiga bog'liq bo'ladi. Bu fikrlar bevosita psixologiyaga ham aloqador bo'lib, metodlar masalasi bu fanda juda katta ahamiyatga molik masala sifatida qaraladi. Chunki yuqorida ta'kidlaganimizdek, psixik hodisalarni bevosita qo'l bilan ushlab, ko'z bilan ilg'ab, quloq bilan sezish qiyin. Psixologiyaning asosiy metodlari Aniq izlanish predmetiga ega bo'lgan har qanday fan o'sha predmetining mohiyatini yoritish va materiallar to'plash uchun

maxsus usullar va vositalardan foydalanadi va ular fanning metodlari deb yuritiladi. Fanning salohiyati va obro'si ham birinchi navbatda o'sha metodlar yordamida to'plangan ma'lumotlarning ishonchligi va validligiga bog'liq bo'ladi. Bu fikrlar bevosita psixologiyaga ham aloqador bo'lib, metodlar masalasi bu fanda juda katta ahamiyatga molik masala sifatida qaraladi. Chunki yuqorida ta'kidlaganimizdek, psixik hodisalarni bevosita qo'l bilan ushlab, ko'z bilan ilg'ab, quloq bilan sezish qiyin.

Asosiy metodlarning variantlari

Kuzatish metodi Tashqi (obyektiv kuzatish) Ichki (subyektiv, o'z-o'zini kuzatish) Erkin kuzatuv Standartlashtirilgan Guruh ichida kuzatish Guruh tashqarisida kuzatish

So'roq metodlari Og'zaki so'roq, Yozma so'roq Erkin so'roq (suhbat) Standartlashtirilgan so'roq

Testlar metodi Test – so'rov, Test - topshiriq Proyektiv test Sosiometrik test eksperiment Tabiiy eksperiment Laboratoriya eksperimenti modellashtirish Matematik modellashtirish. Mantiqiy modellashtirish Texnik modellashtirish Kibernetik modellashtirish Kuzatish metodi Kuzatish metodi tabiiy metodlar jumlasiga kiradi. **G** O'z - o'zini kuzatish esa odam o'zida kechayotgan biror o'zgarish yoki hodisani o'zi o'rganish maqsadida ma'lumotlar to'plash va qayd etish usulidir. Erkin kuzatuv ko'pincha biror ijtimoiy hodisa yoki jarayonni o'rganish maqsad qilib qo'yilganda qo'llaniladi. Tashqi kuzatuv mohiyatan kuzatiluvchi xulq - atvorini bevosita tashqaridan turib, kuzatish orqali ma'lumotlar to'plash usulidir. Asosiy metodlar kuzatish so'roq testlar eksperiment modellashtirish tashqi (ob'ektiv kuzatish) ichki (sub'ektiv, o'zo'zini tuzatish erkin kuzatuv guruh ichida kuzatish guruh tashqarisida kuzatish matematik modellashtirish mantiqiy modellashtirish texnik modellashtirish kibernetik modellashtirish tabiiy eksperiment laboratoriya eksperimenti og'zaki so'roq yozma so'roq erkin so'roq (suhbat) standartlashtirilgan so'roq test –so'rov test – topshiriq proyektiv test sotsiometrik test Masalan, bayram arafasida aholining kayfiyatini bilish maqsadida kuzatuv tashkil qilinsa, oldindan maxsus reja yoki dastur bo'lmaydi, kuzatuv obyekti ham qat'iy bo'lishi shart emas. Yoki dars jarayonida bolalarning u yoki bu mavzu yuzasidan umumiy munosabatlarini bilish uchun ham ba'zan erkin kuzatish tashkil etilishi mumkin.

Unda tekshiriluvchi tekshiruvchi tomonidan qo'yilgan qator savollarga muxtasar javob qaytarishi kerak bo'ladi. Agar mabodo uning professional mahorati yoki tajribasi bunga yetarli bo'lmasa, so'rov o'z natijalarini bermasligi mumkin. Lekin **G** So'rov metodi psixologiyaning barcha tarmoqlarida birlamchi ma'lumotlar to'plashning an'anaviy usullaridan hisoblanadi. mahoratli so'rovchi ushbu metod yordamida inson ruhiy kechinmalariga aloqador bo'lgan noyob ma'lumotlarni to'plash imkoniga ega bo'ladi. Suhbat metodi-bu metod bilan inson psixikasini o'rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning obyekti va subyekti tanlanadi,

mavzusi, o'tkaziladigan vaqti aniqlanadi, yakka shaxslar, guruh va jamoa bilan o'tkazish rejalashtiriladi, o'rganilayotgan narsa bilan uzviy bog'liq savol javob tartibi tayyorlanadi.

Intervyu – bu bevosita, erkin fikr almashinuvi sharoitida o'zaro fikr almashinuviga qaratilgan muloqotdir. Chunki suhbatdan farqli o'laroq intervyu aniq muammo doirasida, qat'iy bir yo'nalishda olib boriladi. Intervyu oluvchi suhbatdoshga nisbatan neytral mavqyeda bo'lib, uning fikrlashiga xalaqit bermasligi, ayniqsa, unga taz'iy o'tkazmasligi lozim. Intervyu jarayonining samarali kechishi uchun suhbatdoshda o'ziga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirib, birinchi so'zlarni aniq, ravon, ifodali bayon qilish muhimdir. Intervyu o'tkazishga odam maxsus ravishda tayyorgarlik ko'rishi kerak, chunki u odamdan qator muhim sifatlarining bo'lishini talab qiladi. Shuning uchun ham psixodiagnostikada "rolli o'yinlar" metodi yordamida psixodiagnost yoki amaliy psixolog maxsus tayyorgarlik kursidan o'tadilar. Tarjimai hol (biografiya) metodi - ison psixikasini tadqiq qilish uchun uning hayoti, faoliyati, ijodiyoti to'g'risidagi og'zaki va yozma ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega. Bu borada kishilarning tarjimai holi, kundaligi, xatlari, esdaliklari, o'zgalar ijodiga bergan baholari, tanbehlari, taqrizlari alohida o'rin egallaydi. Huquqbuzarlikning oldini olish bu soha va unga aloqador muammolar har doim ham psixolog aralashuvini talab qilib kelgan. Chunki jinoyatchi yoki huquqbuzar shaxsi o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, uni shakllantiruvchi omillar, motivlar va bolani qayta tarbiyalash va reabilitasiya masalalari ijtimoiy psixologik jarayonlar mohiyatini bilish va ularga faol ta'sir ko'rsatish talab qiladi. Shuning uchun ham mamlakatimizda yoshlar o'rtasida huquqiy ma'rifat va huquqiy madaniyatni shakllantirishga juda katta e'tibor qaratilgan va bu ishda amaliyotchi xodim - psixologning o'rni va roli katta bo'ladi. Yuqorida e'tirof etilgan psixologiyaning tadbqiqiy sohalari uchun umumiy narsa shuki, bu sohalarda ishlaganlar avvalo yaxshi psixodiagnost, ya'ni psixologiya metodlarini o'z o'rnida samarali ishlatishni bilishi va yaxshigina psixoterapevt va psixokorrektor - ya'ni, aniqlangan muammo yoki «kasallikni» tuzatuvchi mohir professional bo'lishi kerakligini taqozo etadi. Qisqacha xulosalar: Psixologiya fanining eng muhim metodlari: kuzatish, test, so'rov, tajriba, modellashtirish bo'lib, bu metodlar orqali shaxsning turli vaziyatlarda xulqini diagnostika qilish mumkin. Hozirgi kunda psixologiya fanida tadbqiqiy va amaliy sohalari hamda psixologiyaning maxsus tarmoqlaridan - yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya, iqtisodiy psixologiya, yuridik psixologiya, sanoat va ishlab chiqarish psixologiyasi, boshqaruv psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, psixodiagnostika va differensial psixologiyalar mavjud bo'lib, ular ijtimoiy hayotning barcha sohalarida keng qo'llanilib kelmoqda.

Pedagogik psixologiyada eksperiment. Pedagogik psixologiyaning tamoyil va metodlari. Umumiy metodlardan tashqari, pedagogik psixologiyaning maxsus metodlari ham mavjud. Masalan, ularga psixologik-pedagogik eksperiment, maxsus psixologik pedagogik testlar kiradi. Eksperiment (lot. yexreptepgshp — tajriba, sinab

ko‘rish) — fanda narsa va hodisalarni sezgipredmet faoliyati bilan tadqiq qilish, o‘rganish. Kuzatishga qaraganda yuksakroq bilish usuli. Mohiyate’tibori bilan tajriba tushunchasini ifodallasada, E. fanga nisbatan ishlatiladi. E. zarur shartsharoit yaratishni, turli vositalar bilan ob’yektni qayd etishni yoki hodisani sun’iy ravishda yuzaga keltirishni, tegishli texnika va moslamalarni tatbiq etish va o‘lchash ishini o‘z ichiga oladi. E. bilish ob’yektini takror hosil qiladi, farazlarni tekshiradi. E. insonning ob’yektga moddiy ta’sir ko‘rsatishiga, voqelikni amaliy o‘zlashtirishiga, bilimlarni boyitish va rivojlantirishga yordam beradi. Tabiiy va texnika fanlarida E.dan haqiqatni bilish va uni isbotlash vositasi sifatida foydalaniladi. E. ijtimoiy hodisalarni, xususan, ijtimoiy fanlarni tadqiq etishda ham keng qo‘llaniladi. Psixologik-pedagogik eksperiment bolaga u yoki bu pedagogik ta’sirning maxsuldorlik darajasini aniqlash uchun maxsus rivojlantiruvchi maqsadni kuzlab o‘tkaziladi. Psixologik-pedagogik eksperiment uch bosqichdan iborat:

1. Aniqlovchi eksperiment.
2. Shakllantiruvchi eksperiment.
3. Nazorat eksperimentlari.

Eksperimentning aniqlovchi- qismida psixik xususiyat, jarayon yoki holat, o‘yin, mehnat, o‘qish kabi faoliyatlar tadqiq qilinadi. Tadqiqot obyektining aynan shu paytdagi holati, imkoniyati aniqlanadi, lekin tekshiruvchi sinaluvchiga subyektiv ta’sir o‘tkazmaydi. Shu pallada sinaluvchiga, hatto yo‘llovchi savollar ham bermaslik eksperimentning prinsipi hisoblanadi. Tarkib toptiruvchi (shakllantiruvchi) eksperimentda (tajribada) sinaluvchilarda biror fazilatni shakllantirish, shuningdek, ularga maqsadga muvofiq muayyan malaka, yo‘l-yo‘riq va usulni o‘rgatish rejalashtiriladi. Eksperiment yakka, guruh va jamoa tarzida o‘tkazilishi mumkin. Buning uchun tajriba materialining hajmi, ko‘lami, qancha vaqtga mo‘ljallanganligi, nimalar o‘rgatilishi, sinaluvchilarni psixologik jihatdan tayyorlash oldindan belgilab qo‘yilishi shart. Tekshirish yoki nazorat eksperimentida (tajribasida) tarkib toptiruvchi (shakllantiruvchi) bosqichda shakllantirilgan usul, vosita, yo‘l-yo‘riq, ko‘nikma, malaka va shaxs fazilatlarining darajasini, barqarorligini aniqlash, ta’sirchanligiga ishonch hosil qilish uchun mohiyati har xil mustaqil topshiriqlar beriladi. Tekshirish (nazo-rat) tajribasi orqali tarkib toptiruvchi sinaluvchiga mutlaqo yordam berishi mumkin emas, aks holda tadqiqot o‘tkazish prinsipi buziladi. Inson o‘zini bilish va yaqinlarini yaxshiroq tushunish uchun psixologiyaga murojaat qiladi. Ushbu bilim ularning harakatlarining haqiqiy motivlarini ko‘rish va anglashga yordam beradi. Psixologiya ruh haqidagi fan deb ham ataladi, inson hayotning ma’lum bir lahzalarida o‘ziga savollar berishni boshlaydi — «men kimman?», «Men qayerdaman?», «Nega men bu yerdaman?» Nima uchun odamga bu bilim va ong kerak? Psixologiya hayot yo‘lida qolib ketmaslik, bir ariqqa keyinchalik qayta tushmaslik va yiqilgadan so‘ng ko‘tarilishga kuch topish va davom etishga yordam beradi. Ushbu bilim sohasiga qiziqish hozirda tobora ortib bormoqda. Tanani mashq qilishda sportchilar psixologik

bilimlarga ega bo'lishlari va uni kengaytirishlari shart. Maqsadlarimizga qarab harakat qilish, odamlar bilan munosabatlarni o'rnatish, qiyin vaziyatlarni yengish, biz ham psixologiyaga murojaat qilamiz. Psixologiya ta'lim va tarbiya, biznes va san'at sohalariga ham faol qo'shiladi. Inson nafaqat ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarning ombori, balki bu dunyo haqida o'z hislari, hissiyotlari, g'oyalariga ega bo'lgan shaxsdir. Bugungi kunda psixologiyani bilish ishda ham, uyda ham ajralmas ko'nikma hisoblanadi. O'zini yoki ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish uchun ma'lum psixologik bilim talab etiladi. Oilada farovonlikka ega bo'lish va nizolarni hal qilish uchun psixologiya haqida bilim ham zarur. Odamlarning xulq-atvorining motivlarini tushunish uchun ularning his-tuyg'ularini o'rganing, munosabatlarni o'rnatishni o'rganing, suhbatdoshga o'z fikrlaringizni yetkazing — bu yerda ham psixologik bilim yordamga keladi. Psixologiya inson paydo bo'lgan joydan boshlanadi va psixologiya asoslarini bilib, hayotdagi ko'plab xatolardan qochishingiz mumkin.

Ma'lumki, ijtimoiy psixologiya fanida aynan psixologik xizmat muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar etarli bo'lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida psixologik xizmat muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi psixologik xizmat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni Andreeva G.M., Davletshin M.G., Zabrodin YU.M., Karnegi D., Karimova V.M., Parigin B.D., Snigireva T.V., Filippov A.V., Shixirev P.N., Shoumarov G.B., YAdov V.A., G'oziev E.G.; shaxs faolligi bilan bog'liq tadqiqotlarni Abul'xanova-Slavskaya K.A., Anufriev E.A., Grimak L.P., Lomov B.F., Leytes N.S., Golubeva E.A., Qodirov B.R., Lipkina A.I., Petrovskiy V.A., Rubinshteyn S.L., Qodirov B.R.; ijtimoiy ustanovka bilan bog'liq tadqiqotlarni Asmolov A.G., Nadirashvili SH.A., Uznadze D.N., Shixirev P.N., Allpoqt G.W., ijtimoiy ehtiyojlar va faoliyatdan qoniqish bilan bog'liq tadqiqotlarni Bojovich L.I., Bratko A.A., Vilyunas V.K., Dodonov B.I., Kitvel T.A. Maslow A.H.; shaxsga individual yondashuvning ta'minlanishi bilan bog'liq tadqiqotlarni Klimov E.A., Merlin B.S., Nebilitsin V.D., Peysaxov N.M., Rusalov V.M., Slavina L.S., Strelyau A., Teplov B.M.; shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollari bag'ishlangan tadqiqotlarni Zdravomislav A.G., Kuzmin E.S., Lazurskiy A.F., Muksinov R.I., Myasisev V.N., Stolin V.V., Serbakov A.I., Bogoslavskiy V.V.; shaxsga hissiy-irodaviy sifatlar asosida yondashuv

istiqbollari tadqiq qiluvchi tadqiqotlarni Bassin F.V., Vasilyuk F.E., Gissen L.D., Zil'berman P.B., Konopkin O.A., Majidov N., Naenko N.I., Prixojan A.M., Rozelnblat V.V., Xekhauzen X., Eberleyn G., Nevv D.O.; ta'lim muassasalarida psixologik xizmat modelini tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni Breinshteyn M.S., Dubrovina I.V. Kala U.V. Rudik V.V. Leymets X.O. Mattes G.O. Pratuivich YU.M. Sierd YU.L. mehnat jamoalarida psixologik xizmat vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlarni (Gerchikov V.I. Zotova O.I. Izard.K. Ishutina G.A. Kovalev G.A., Leonova A.B.H. Loos V.G., Popova I.I., Parigin V.D., Saksakulm T.I., Saylo's S.M.) va nixoyat oilaviy hayotni tashkil etishdagi psixologik xizmat uchun muhim jihatlarni asoslashga karatilgan tadqiqotlarni (M.Argoy, Bodalev A.A. Stolin V.V. Karimova V.M. Kovalev S.V. Sog'inov N.A. Shoumarov G.B.) alohida qayd etish mumkin. Bu esa psixologik xizmatning bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning echimlari haqida o'ylashga, fikr mulohaza yuritishga va o'z tadqiqotimiz vazifalarini belgilab olishga nazariy - ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz. Ijtimoiy psixologiya metodologiyasi, printsiplari va vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar mazmunida psixologik xizmat muammosining ham ma'lum ma'noda yashirilib yotganligini ko'ramiz. Zero, bugungi kungacha yaratilgan barcha ijtimoiy psixologik printsiplarning asosiy mezonlari bo'lgan "shaxs va faoliyat birligi", "ongning faoliyatda taraqqiysi", "muomala", "individual yondoshuv" "munosabat", "turmush tarzi", "ijtimoiy ustanovka", "borliqni ob'ektiv va sub'ektiv aks ettirish", "jamoat", "ijtimoiy qoniqish", "ijtimoiy xulq-atvor" kabilarning jamiyatdagi amaliy o'rni va istiqbolini psixologik xizmat tatbikisiz to'liq tasavvur etib bo'lmaydi. Ayniqsa, olimlar tomonidan bugungi kunda ijtimoiy-psixologik xodisalarga inson taraqqiyoti va qadriyatlari asosida yondoshuv muammosining M.G. Andreeva, YU.M. Zabrodin, D. Karnegi, E.G. Oziev, V.M. Karimova, I.S. Kon, C.I. Koralev, B.D. Parigin, E.V. Shoroxova, S.I.B. Shoumarov va shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvni ta'minlash muammosining Abul'xanova-Slavskaya, J. Bruner, L.S. Vigotskiy, M.G. Davletshin, U. Djems, A.G. Kovalev, A.N. Leont'ev, A.V. Petrovskiy, S.L. Rubinshteyn, V.A. Tokareva, D.I. Feldishteyn, E. Fromm, Qodirov B.R.) o'rta tashlanishi psixologik xizmat metodologiyasi haqida jiddiyroq o'ylashni va mulohaza yuritishni taqozo etmoqda.

Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Vaholanki, iqtisod, xuquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim.

Hozirgi zamon ijtimoiy psixologik tadqiqotlar masalasi, ayniqsa uning amaliy vazifalari sotsial psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yoʻnalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha gʻarb davlatlarida ikki xil ijtimoiy psixologiya: "psixologik ijtimoiy psixologiya" va "sotsiologik ijtimoiy psixologiya" mavjud. Bu yoʻnalishlar bir-biriga oʻxshasa-da, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Yaʼni, psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijtimoiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini oʻz ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruxiy kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan boʻlsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa koʻpincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruxlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urgʻu beriladi. Psixologik xizmat metodologiyasi esa koʻproq birinchi yoʻnalish-"psixologik ijtimoiy psixologiya" asoslari zahirida tarkib toptiriladi. Gap shundaki, har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yunalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bogʻliqdir. Chunki, aniq metodologiya boʻlmagan sohada aniq amaliy natijalar ham boʻlmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi (shakl jihatdan yangi, mazmun jihatdan esa azaliy-kursiv bizniki) vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bogʻliq nazariy, amaliy va empirik yoʻnalishdagi tadqiqotlar koʻlamini belgilashning bugungi kungacha nechogʻlik hal qilinayotganligini tahlil qilishga toʻgʻri keladi. Bu borada psixologiya olamida hanuzgacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yoʻnalish yoki kontseptsianing qabul qilinmaganligi (balki olimlarning ilmiy-psixologik qarashlari turlicha boʻlganligi uchun buning iloji ham yoʻqdir-kursiv bizniki) ayon boʻlsa-da, ilgʻor gʻarb psixologlari, Markaziy hamdoʻstlik Davlatlari psixologlari va Oʻzbekiston psixologlari tomonidan olib borilgan (yakunlangan) va olib borilayotgan (eksperimental izlanishlarga yoʻl ochib berilayotgan) fan olami uchun oʻziga xos salohiyatga va nufuzga ega boʻlgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihat bilan psixologik xizmat modeli va uning psixologik himoya vositasi sifatidagi mohiyati, ahamiyati va ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy-amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos boʻlib xizmat qilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlardan bizga maʼlum boʻlishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yoʻnalishlari Gʻarb ijtimoiy psixologiya namoyandalari tadqiqotlarini quyidagicha izoxlash mumkin: V.Vundtning 1900 yilda chop etilgan "Xalqlar psixologiyasi" nomli yirik (oʻn tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yunalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson maʼnaviyati, madaniyati va mafkurasini oʻrganishning murakkab tomonlarini ochib berdi. Taniqli ingliz psixologi Vilʼyam Makdugallning 1908 yilda yozilgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" asaridagi "ijtimoiy xulq-atvor instinktlari" nazariyasi freydizmga qarshi oʻlaroq inson instinktlari va faoliyat uygʻunligini

ta'minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo'lib xizmat qildi. Binobarin, E.Fromm, J.Saliven, V.Shutts, G.SHeparde, V.Bayon kabi olimlar tomonidan guruxlar psixologiyasi nazariyasini yaratishga asos solindi. Bunda turli xil ijtimoiy psixologik treninglar orkali guruhdagi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq psixologik iqlimni kamol toptirish yo'llarining ilk bor ko'rsatilishi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun ma'lum darajadagi empirik ma'lumot sifatida xizmat qilishi mumkin.

G'arbda yaratilgan kognitivizm doirasidagi nazariyalar psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, L. Festingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi (insonning faoliyat ob'ektiga nisbatan xulq-atvori yoki munosabatini ongli ravishda o'zgartirishga asoslangan), T.Nyuxomning hamkorlik kommunikativ nazariyasi (o'zgalarga va umumiy faoliyat ob'ektiga ijobiy munosabatlarni tarkib toptirishga asoslangan), CH.Osgud va P.Tanenbaumaning "kongruentlik" (inson kognitiv tuzilishi asosidagi ob'ektni baholashga qaratilgan) nazariyasi, G.Olport, A. Maslau, K. Rodgers kabi ijtimoiy psixologlarning gumanistik doiradagi qator tadqiqiy izlanishlari shular jumlasidandir. Yana shuni qayd etish kerakki, amerikalik taniqli psixolog Abraham Xarol'd Maslauning "Insonga bir butun yondashuv kontseptsiyasi" psixologik xizmat jarayonida insonni tushunish va ijtimoiy motivatsion rivojlantirish muammosi ustida tadqiqotlar olib borilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maslauning fikricha, insonning barcha tug'ma potentsial imkoniyatlari faqatgina ijtimoiy shart-sharoitning yaratilishi bilan ruyobga chiqishi va kamol topishi mumkin. Albatta, mazkur fikrlarning ne chog'liq haqiqat ekanligini bugungi kunda har bir insonning o'ziga xos va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi imkoniyatlari ko'lamini o'rganish va tarbiyalashni asosiy vazifa qilib olgan psixologik xizmatning tashkil etilishini muntazam kuzatishlarimiz natijalari tasdiqlab turibdi.

A. Maslou fan olamida o'ziga xos "motivatsion tizimning ierarxik modeli" ni yaratdiki, (Maslow A.H.) unga muvofiq individ xulq-atvoridagi ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan yuqori extiyojlarning yunalishi quyi extiyojlarning qay tariqa qondirilishi asosidagina tarkib topishi mumkin. Bu jarayon quyidagi tartibga ega:

- 1). Fiziologik extiyojlar.
- 2). Xavfsizlik extiyojlari.
- 3). Mehr va sadoqat extiyojlari.
- 4). Tan olish va baholash ehtiyojlari.
- 5). O'z-o'zini har tomonlama rivojlantirish extiyojlari.

Darhaqiqat, mazkur ierarxik tizim motivatsiyasining ilmiy jihatdan asoslab berilishi birinchidan, ijtimoiy psixologiyadagi extiyojlar va motivlar bilan bog'liq qator tadqiqotlarga hamohang bo'lsa, ikkinchidan, mazkur yo'nalishdagi psixologik xizmat metodologiyasini yaratish uchun alohida istiqbolga ega. Chunki, psixologik xizmatda insonning ijtimoiy extiyojlari muammosi ilmiy jihatdan to'g'ri talqin

qilinishi va to'g'ri yunaltirilishi lozim. Bu borada qator taniqli sotsiolog, psixolog va faylasuflar tomonidan e'tirof etilgan ilmiy mulohazalarga tayanish mumkin. Masalan, D.N. Uznadzening "... extiyoj tushunchasi... tirik organizm uchun zarur bo'lgan va ayni paytda qo'lga kiritilmagan barcha narsalarga taalluqli" va M.S.Kagan, A.V.Margulis, E.M. Etkindlarning "extiyoj bu-kerakli narsalarning etishmaslik oqibati", V.A.Yadovning "extiyoj-inson shaxsi va organizm faoliyati uchun kerak bo'lgan zarurat va etishmovchilik mahsuli" L.I.Bojovichning "extiyoj-individ organizmi va u shaxs taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan zarurat". A.V. Petrovskiyning "extiyoj - jonli mavjudot hayot kechirishining konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart - sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatdir". kabi fikrlari shaxs taraqqiyotini ta'minlash yo'lida extiyojlarning biologik va ijtimoiy uyg'unligini hisobga olgan holda psixologik xizmatning navbatdagi vazifalarini belgilash imkonini beradi.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o'z mehnati mahsullaridan ijtimoiy qoniqish jarayonini tahlil qilish va rivojlantirishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarning o'rni va istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz. Masalan, F. Xertsberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. (H - 1959). Mazkur izlanish mahsuliga ko'ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o'z-o'zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik jarayondangina iborat bo'lgan mehnat sharoiti yaratilsa shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi. Darhaqiqat, faoliyatning bajarilishiga nisbatan ijobiy-hissiy kechinmalar shakllantirilmas ekan, faoliyat mahsuli ham insonning o'z faoliyatidan ijtimoiy ma'nodagi qoniqishi ham nixoyatda past saviyada bo'ladi. Psixologik xizmat esa, bizningcha, xuddi ana shu erda o'z ta'sirini, ya'ni faoliyatdan ijtimoiy qoniqish jarayonini ma'lum darajada yuqori saviyaga ko'tara olish san'atini ko'rsatishi lozim.

Ishchi-xodimlarning mehnatdan qoniqish muammosi ustida olib borilgan ayrim tadqiqotlar natijasi psixologik xizmatning metodologik modelini loyihalashtirishga xizmat qilsa ajab emas. Masalan, sobiq sovet psixologiyasi olimlari (N.F. Naumova, A.G. Zdravomislav, V.A.Yadov, V.P.Rojin, T.P.Bogdanova, E.A.Klimov, T.A.Kitvel') mehnatdan qoniqish jarayonini shaxsning munosabatlari motivlari, o'z-o'zini baholash ustanovkasi: kabi ijtimoiy psixologik mezonlar bilan belgilanishini tavsiya etadilar va buni o'zlarining qator empirik tadqiqotlarida asoslab beradilar. G'arb ijtimoiy psixologiya olamida, ayniksa Amerika psixologlari nazdida esa mehnatdan qoniqish "qator ijtimoiy ustanovkalarining o'zaro bir-biriga chambarchas bog'liqligi" "mehnat jarayonini sub'ektiv baholash bilan bog'liq emotsional holatlarning namoyon bo'lishi" (Loch E.A., 1969 y.-316 b.) sifatida talqin

qilinadi va mehnat faoliyatining ijtimoiy qimmatini oshirishga qaratilgan psixologik xizmat uchun muhim ilmiy-amaliy tavsiyalar beriladi.

Albatta, mehnatdan qoniqish jarayonini to'liq tahlil qilish bizning vazifamizga kirmaydi. SHuning uchun, biz faqat "mehnatdan qoniqish"ni ijtimoiy psixologik jarayon sifatida tadqiq qilgan ayrim psixologik tadqiqotlarni psixologik xizmatning metodologik vazifalaridan kelib chiqqan holda qayd etishimiz mumkin. Binobarin, vengriyalik psixologlar I. Balint va M.Muraning tadqiqotlarida psixologik xizmat vazifasini aniqlashga qaratilgan shaxslarning o'z ishidan qoniqishini ta'minlash va o'z ishidan (ya'ni o'z faoliyatidan) qoniqmaslik holatini bartaraf etish yo'llari ko'rsatiladi. SHuningdek, bu olimlarning ilmiy talqinicha, har bir ishchi-xodimning o'z ishidan qoniqishi uning kayfiyatini, faolligini ta'minlasa, ishdan qoniqmaslik esa korxonada yuz beruvchi ayrim favqulotda baxtsiz hodisalarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Darhaqiqat, bugungi kunda deyarli barcha korxonalarda baxtsiz xodisalar juda ko'p uchramoqda. Uni kamaytirish va oldini olish esa, hamisha ham muvaffaqiyatli hal qilinayotgani yo'q. Buning uchun esa muammoning ijtimoiy psixologik ildizlari haqida chuqurroq o'ylansa yuzlab, balki minglab odamlar hayoti, salomatligi va ijtimoiy-ruxiy mavqei saqlab qolinishi mumkin. Bu o'rinda aytish mumkinki, psixologik xizmatning tashkil etilishi eng birinchi navbatda korxonalarda yuz beruvchi baxtsiz xodisalardan saqlanish - himoyalaniish vositasi sifatida o'ta muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Afsuski, bunday xizmatni tashkil etish juda ko'pgina mehnat muassasalarida xozirgacha ijtimoiy muammo bo'lib kelmoqda.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun individual psixologik farqlanish nazariyasining yaratilishini va bu borada o'nlab yirik tadqiqotlarning mavjudligini muhim manbalardan biri sifatida hech mubolag'asiz e'tirof etish mumkin. Differentsial psixologiyaning mahsuli bo'lgan bu yo'nalish, dastavval, nemis psixologi V.Shtern nomi bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining 1901-yilda yozgan "individual farqlanish psixologiyasi haqida" nomli asarida har bir individning o'ziga xos psixologik olami mavjudligini eksperimental tarzda tadqiq qiladi.

F. Galton, A.Bine, A.F.Lazurskiy, D.Kettell kabi olimlar bu sohada yangi biro yo'nalishni kashf qildilar. Shundan so'ng differentsial psixologiya har bir individ, yoki guruhdagi qiziqishlar, ustanovkalar, hissiy qo'zg'olishlarni o'lchash va farqlash ob'ekti sifatida maydonga chiqdi va uning bugungi psixologik xizmat metodologiyasi uchun ahamiyatli tomoni shundaki, har bir individ yoki shaxsning o'zigagina xos psixologik parametrlarini aniqlash va tegishli ilmiy mulohaza yurita olishga xizmat qiluvchi kompleks testlar, usullar va metodikalar majmuasi yaratildi.

Binobarin, chet el ilg'or psixologiyasida psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim o'rin tutuvchi quyidagi yo'nalishlarga asos solindi:

1). CH.Spirmen tomonidan "ikki omil" nazariyasi yaratildi. Bu nazariyaga muvofiq insonning har bir faoliyatida barcha faoliyatlar uchun umumiy bo'lgan (1-omil) va aynan mazkur faoliyatga mos bo'lgan (2-omil) barcha xususiyatlar o'zaro

bog'liqlikda tadqiq qilinadi. Tadqiqotchi ushbu omillarning inson va faoliyat uyg'unligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan psixologik mexoriyati va mazmunini ochib beradi.

2). L.Terston, Dj. Gilford tomonidan yaratilgan "Multifaktor" nazariyasiga binoan birlamchi aqliy qobiliyatlar (idrok tezligi, xotira assosatsiyalari va hokazo) ning har bir individdagi tarkib topganlik ko'lamini tadqiq qilindi va shu asosda har bir shaxs faoliyatiga alohida yondashuvni taqozo etuvchi psixologik xizmatning metodologik printsiplari ishlab chiqildi. Umuman, psixologiyada individual farqlanishning 56 xil yo'nalishidagi tipi ma'lum va mashhur. Masalan, ob'ektiv va sub'ektiv tip (dastavval, A.Bine tajribalarida qayd etilgan) fikrlovchi faol tip (A.M.Djordantu bo'yicha),ratsionalistlar va empiriklar (U.Djems tadqiqotlari bo'yicha)"chuqur-tor" va "mayda-keng" tip,(G.Gross ma'lumotlari bo'yicha), nazariy, iqtisodiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, diniy tiplar (E.SHpranger tadqiqotlari bo'yicha); shizotimik va siklotimik tiplar (E.Krechmer tadqiqotlari bo'yicha); vistserotonik ,sوماتomik, serebrotonik tiplar (U.SHeldon bo'yicha); ekstrovert va introvert iplar (K.T.Yung va G.Yu.Ayzenk ma'lumotlari bo'yicha) haqidagi empirik ma'lumotlarning qayd etilishi, shular jumlasidandir (254; 129).

B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, E.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan har bir shaxsning (individning) tabiiy va tug'ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o'ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta'sir etuvchi ta'lim-tarbiya, tashqi muxit va faoliyatning ne chog'liq tashkil etilish jarayonini mukammal o'rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo'llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi. Mazkur imkoniyatlar avvalam bor insondagi u yoki bu faoliyatni bajarishga bo'lgan iqtidor kurtaklarini o'rganishni va shu asosda shaxs faolligini kamol toptirish uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Shunga muvofiq mahsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti va individual uslubiga ham bog'liq. Ayniqsa, mehnat va o'quv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muxim vazifasi ekanligidan dalolatdir.

Shaxs faoliyatiga individual yondashuv yo'nalishi bilan bog'liq psixologik xizmatning ma'lum metodologik tamoyillarini ilmiy-tatbiqiy jihatdan asoslab beruvchi olim N.S.Leytes ma'lumotlariga qaraganda, asab tizimi nisbatan kuchsiz bo'lgan kishilarda ko'pincha bir xildagi ishning bajarilishida ma'lum afzalliklar borligi aniqlangan: ularning yuqori sezgirliigi ta'sirlanuvchanlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, lekin u yoki bu faoliyat jarayonidagi favqulotda va kuchli qo'zg'aluvchilar asosida namoyon bo'luvchi vaziyatlarda kuchsiz tipdagi kishilar aynan o'zlarining fiziologik xususiyatlariga ko'ra ishni uddalay olmay qolishlari mumkin.

Chunonchi, asab tizimi tipi ancha kuchli bo'lgan kishilar bir xil, ancha sust tipdagi kishilar esa boshqa xil vazifalarni bir muncha oson hal qiladilar. Asab tizimining kuchi bo'yicha farqlanadigan kishilar bir xildagi vazifani hal etishga ko'pincha har xil yo'llar bilan borishlari kerakligini N.S.Leytes o'z asarlarida har tomonlama asoslab berdiki, bu - psixologik xizmatda hisobga olinishi mumkin bo'lgan muhim jarayondir. Zero, faoliyat unumdorligi insonning o'z potentsial imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanishning mahsulidir. E.A.Klimov, V.S.Merlin, V.M.Rusalov B.M.Teplov tadqiqotlarida ham shaxs temperamenti asosida uning mashg'ul bo'lgan u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdagi individual uslubning belgilanishi zarurligini ilmiy jihatdan asolab beruvchi ma'lumotlar bor. Jumladan, E.A.Klimovning empirik ma'lumotlari bir necha stanokda ishlashda asab tizimidagi" harakatchan tip"dagi ham, " harakatsiz tip"dagi xodimlar ham birdek yuqori darajadagi ishlab chiqarish muvaffaqiyatlariga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Buning asosiy sababi esa, bir xil mehnat vaziyatida turlicha harakat yo'nalishini tanlay bilish va amalga oshirishdir.

Umuman, yuqorida qayd etilgan olimlarning umumiy fikr-mulohazalariga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmasligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (ya'ni, individual-hissiy asab sifatleri yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi. Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini ta'minlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa mazkur shaxs faoliyatidagi individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi.

V.M.Rusalov tadqiqotlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim bo'lgan hamkorlik faoliyati muvaffaqiyati ma'lum jihatlari bilan individual uslub imkoniyatlariga ham bog'liq ekanligi qayd etilib, "xolerik" temperamentli kishi bilan sherik bo'lib ishlaganga qaraganda" flegmatik" va" melanxolik" bilan birgalikda ishlagan xollarda ancha samarali bo'lishi empirik ma'lumotlar asosida tadqiq qilinadi. Demak, muassasadagi amaliy psixolog har bir shaxs faoliyati hamkorligini tashkil etish jarayonida ushbu imkoniyatlarni hisobga olishi orkali ijtimoiy-psixologik yutuqlarga erishishi mumkin. Mazkur tadqiqotlarning ta'lim va mehnat faoliyati muvaffaqiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan kuzatishlarimiz natijalari ham tasdiqladi va bu esa har bir shaxsni faoliyatdagi muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan muxofazalanish (himoyalanih) quroli sifatida har bir o'quvchi va ishchi xodim uchun xarakterli bo'lgan individual uslub mezonlarini ishlab chiqish va uning psixologik xizmat jarayonida yanada takomillashtirish yo'llarini izlashga da'vat etdi.

Shaxs individual farqlanishining ijtimoiy qimmatini tadqiq qilish muammosi K.K.Platonov asarlarida bir qadar kengroq ko'lamda qayd etiladi. K.Platonovning metodologik xizmati shundaki, u inson ijtimoiy individual olamini tushunishning quyidagi to'rt mezonini ishlab chiqdi va shaxs ijtimoiy individual farqlanish

moxiyatini tushunish uchun muhim bo'lgan ushbu ijtimoiy mezonlarning nazariy-ilmiy kontseptsiyasini yaratdi. Ya'ni, 1 - mezon (kategoriya) asosidagi farqlanishga ko'ra insondagi sifatlar o'zgarishi bilan uning moxiyati va ijtimoiy yo'nalishlari ham o'zgaradi. Bu o'rinda shaxs atributlari uning ongliligi, dinamikligi, faollik va betakrorligi kabi barcha sifatlar muhim o'rin tutadi.

Inson xususiyatlari va sifatlarini farqlashning 2 - mezoni - boshqa ob'ektlar kabi uning moddiy, funktsional va integral sifatlar majmuasini o'z ichiga oluvchi shaxsiy mohiyatidadir.

Farqlanishning 3- mezoniga psixik hodisalar va psixik holatlar tizilmasiga kiruvchi shaxsning o'zgarish xususiyatlari kiritiladi.

Farqlanishning 4 - mezoni - subordinatsion (lotincha *sg'boqdinatico* - tartibga keltirish) shaxs xususiyatlari va sifatleri namoyon bo'lishi bilan bog'liq psixik kechinmalar ierarxiyasi va kordinatsion (lotincha *co* - birgalikda) umumiy ierarxiyadan qat'iy nazar turli xil ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni birlashtiruvchi o'z-o'zini idora qiluv va boshqaruv xususiyatlarining tarkib topganlik darajasi bilan belgilanadi.

K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, u ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat moxiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining individual xususiyatlari asosida, balki bu individual xususiyatlarning ijtimoiy mazmuni - o'z-o'zini adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarlitgini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Professorlar: E.G'oziev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XXasr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish zarurligi uktiriladi:

- inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muxiti omillari);

- insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki konuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya;

- inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi (Xalqta'limi,N5). Darhaqiqat, har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruxiy kechinmalarini u yashab turgan jamiyat istiqbollariiga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta'minlab

bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falsafasi ham shuni taqozo etmoqda.

"Insonning individuallik darajasi yana shu bilan ifodalanadiki, undagi faoliyatning usullari va vositalari hech qachon tayyor holdagi barcha uchun bir xil umuminsoniy tajribalardan iborat bo'la olmaydi. har bir inson o'z individual sifatleri va filogenezdagi xususiyatlari (ijtimoiy individuallashtiruvning shakllanishi) asosida ijtimoiy faollik taqozo etgan faoliyatning mustaqil sub'ektiga aylanib boradi. Bu bilan jamiyat har bir individning o'z hayotiy poydevori uchun muhim bo'lgan "g'isht"ni o'zi barpo etishida ijtimoiy shart-sharoit yaratib beradi". (Rezvitskiy I.I.-1971).

Bunday shart-sharoit esa har bir shaxsning umumiy va mahsus individual imkoniyatlari ko'lamini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilish va tobora kamol toptira borish yo'llarini izlash asosidagina qaror toptirilishi mumkin. qolaversa, biz olib borayotgan tadqiqotning maqsadi, mazmuni ham xuddi shuni taqozo etadi. SHunga muvofiq, shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muhofaza omili sifatida "muvaffaqiyatli individual uslub" omili va uni ifodalovchi 3 mezon : 1-faoliyat va sub'ektiv hissiy kechinmalar mutanosibligi;

2- faoliyat va individual imkoniyatlar mutanosibligi; 3-faoliyat va shaxsga quyilgan talablar mutanosibligi kabi sifatlar belgilandi va bu sifatlarining har bir shaxsda (o'quvchi yoki ishchi- xodimda) ne chog'lik tarkib topa borayotganligini o'rganish, tahlil qilish vazifasini psixologik xizmatning va tadqiqotimizning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qabul qilindi.

Yana shuni qayd etish kerakki, psixologik xizmat metodologiyasi vazifalarini tadqiq qilar ekanmiz, ijtimoiy psixologiyada ma'lum va mashxur bo'lgan "Ustanovka", "Ijtimoiy ustanovka" muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarga to'xtalmay ilojimiz yo'q. Chunki, psixologik xizmat jarayonining psixologik himoya vositasi sifatidagi asosiy vazifalarini ijtimoiy ustanovka tadqiqisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Binobarin, ustanovka (psixologiyada) shaxsning muayyan faolligini (idrok, tafakkur, maqsadga muvofiq harakatlar va xokazo) bajarishga qaratilgan, avvalgi tajribasi bilan belgilangan tayyorgarligi; kishining uni muayyan tarzda harakatga undovchi tayyorgarlik formasi hisoblanadi.

Keyinchalik esa, G'arb, ayniqsa, AQSH olimlari tomonidan ijtimoiy ustanovka tushunchasi "attit'yud" so'zi bilan ifodalanib, sotsial psixologiya va sotsiologiya faniga shaxsning gurux a'zosi sifatidagi xulq-atvoriga, uni mexanizmlarini o'rganuvchi ob'ekt sifatida kiritildi. (U.Tomas, F.Znanetskiy, G.Ollport, M.Smit, D.Kats va boshqalar). Demak, ijtimoiy psixologiyada birinchi bo'lib "attit'yud" tushunchasi "individning ijtimoiy maqsadi va moxiyatiga nisbatan psixologik tayyorgarligi sifatida yoki ayrim ijtimoiy sifatlarni anglashga nisbatan namoyon

bo'luvchi individning ongli holati" sifatida talqin qilindi va bu talqin qator eksperimental tadqiqotlar asosida mustaxkamlandi.

1935 yildayoq G.Ollport "attit'yud tushunchasi, ehtimol hozirgi zamon amerika ijtimoiy psixologiyasi uchun eng xarakterli va zarurdir", deb ta'kidlagan edi.(G.W. Ollpot.).

G.Ollport attit'yudga shaxsning harakatga tayyorgarlik jarayoni sifatida qarab xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi yakunlangan manba ekanligini e'tirof etadi va bu, shaxsning yo'nalishi uchun juda muximdir. Xuddi shunday mulohazani E.Bogardusning "Attit'yud - bu atrof-muxitdagi ayrim omillarga mos yoki qarama-qarshi (toward oq against) harakat qilish an'anasidir" (O'.S.Qogads-1931) degan fikri bilan ham izohlash mumkin. Bu o'rinda muallif shaxsning faoliyatga nisbatan o'z-o'zini psixologik muhofaza qilishi jarayoniga jiddiy e'tibor beradiki, bu e'tibor psixologik muhofazaga asoslangan xizmat jarayonining ayrim ilmiy-nazariy jihatlari haqida fikr-mulohaza yuritish imkonini beradi.

Attit'yudning aniq psixologik tuzilmasini asoslashga oid yangi qarash I.Aytsen va M.Fishbaynlar tomonidan taklif qilingan "komponentlilik" nazariyasi bilan bog'liqdir. Ular murakkab ustanovka tushunchasini faqat affektiv baholash komponenti doirasida kognitiv, affektiv va konativ komponentlari bilan chegaralashni tavsiya etadilar va buni g'arb ijtimoiy psixologiyasidagi ustanovka muammosining 4 jihati: harakat (action), maqsadli ob'ekt (tadek), bajarish konteksti jarayoni (context) va bajarilish vaq- ti (tima) asosida talqin qilinishi bilan ham ifodalash mumkin .

Ijtimoiy ustanovkaning ijtimoiy psixologik muxofaza uchun muhim bo'lgan psixologik tuzilishini aniqlash maqsadida 1942 yilda M.Smit tomonidan tavsiya etilgan " uchkomponentli shaxs ijtimoiy psixologik qurilmasi" ustanovkaning ilmiy jihatlari kengroq ochib berishga va tadqiq qilishga xizmat qiladi. Bunga ko'ra har qanday attit'yud bir-biriga o'zaro bog'liq uch qismdan, ya'ni, kognitiv(ijtimoiy ustanovka ob'ektni anglanganligi), affektiv (ob'ektni hissiy-emotsional baholash, uni yoqtirish yoki yoqtirmaslik), konativ yoki xulq-atvor (ob'ektga nisbatan u yoki bu darajadagi mas'ullik bilan bog'liq hatti-harakatlar) komponentlaridan iboratdir. Komponentlilik nazariyotchilarining (D.Kreg, R.Kramchfild, M.Fishbayn, I.Aytsen) boshqa bir ta'rifida ham attit'yudning kognitiv komponenti - sub'ektning turli-tuman bilimlari, affektiv komponenti - predmetga nisbatan hissiy baho berish va konativ (xulq-atvor) komponenti predmetga nisbatan ma'lum dasturlash yoki mahsus rejalashtirilgan harakat sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, psixologik xizmat jarayonida hisobga olinishi va tadqiq qilinishi muhim bo'lgan ustanovka muammosi V.M.Snayder tadqiqoti bo'yicha o'z-o'zini kuzatish (seld monitoqing) jarayoni bilan bog'liq holda, shuningdek ustanovka va xulq-atvor hamjihatligidan dalolat beruvchi "layoqatlilik printsiplari (aqaitabifity pqinsiplo') zamiridagi empirik ma'lumotlar qayd etilsa, Dyual' va Vixland

tadqiqotlari ustanovkani "o'z-o'ziga diqqatni qaratish" nazariyasi asosida tadqiq qiladi va tegishli ko'rsatmalar beradi .

Umuman olganda, psixologik xizmat metodologiyasini yaratishdagi psixologik muhofaza talqini uchun muhim bo'lgan attityud tushunchasiga, G.M.Andreeva (1988) tomonidan quyidagi to'rt ilmiy yo'nalishni belgilash asosida yanada oydinlik kiritiladi:

1). Muvofiqlashtirish - o'z maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi attityudning ob'ektga nisbatan sub'ektni yunaltira olishi;

2). Bilish - u yoki bu ob'ektga nisbatan attityudning soddalashtirilgan xulq-atvor ko'rsatmasini ta'minlay olishi;

3). Ifodalilik - shaxs o'z-o'zini idora qilishida atit'yud shaxs sifatida o'zini ifodalash uchun sub'ektning keskin, tang holatlaridan xalos qilish usuli sifatida namoyon eta olishi;

4). himoya - attityudning shaxs ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga xizmat qilishi. Demak, aytish mumkinki, attityudning mazkur to'rtala vazifasi, ham inson va faoliyat taraqqiyoti uyg'unligiga xizmat qiluvchi psixologik muxofazaning qaror toptirilishiga ko'maklashishi tabiiy. Chunki, ijtimoiy taraqqiyot ommillari hamisha inson ustanovkalari kamolotiga hamohangdir. Bu hamohanglikni to'liq his etgan holda attityudni yanada kengroq ko'lamda "ijtimoiy ustanovka" nomi bilan e'tirof etish qabul qilingan(V.A.Yadov,D.N.Uznadze, G.M.Andreeva, P.N.Shixirev, SH.A.Nadirashvili, A.G.Asmolov va boshkalar.). Bu esa ijtimoiy psixologiya fani uchun muhim bo'lgan psixologik muhofaza metodologiyasini nazariy-ilmiy jihatdan yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi. Chunonchi, D.N.Uznadze kashfiyotida ustanovka ma'lum extiejar va ularni qondirish majmuasi mukammal ochib berilgan bo'lsa (Uznadze D.N.-1961), V.A.Yadov qoidalarida ustanovka ma'lum vaziyatlar bilan bog'liq "o'z-o'zini idora qilish" mezoni sifatida o'rganildi va bu, o'z navbatida, ijtimoiy psixologiya fani taraqqiyotiga "ijtimoiy faoliyat ierarxiyasi", degan yangi tushunchani olib kirdi (Yadov V.A.-1979).

V.A. Yadov faoliyat ierarxiyasi shaxs faolligi va o'z-o'zini idora qilish ko'lamining kengayishi asosida namoyon bo'luvchi extiyojlarning qondirilishi bilan belgilashni tavsiya etdi va o'z ilmiy xulosasini quyidagi darajada joylashuvi bilan asoslab berdi:

-Birinci daraja: D.N. Uznadze talqin qilgan oddiy vaziyatlarda namoyon bo'luvchi ehtiyojlar ustanovkasi. Yadov tuzilmasi bo'yicha yangi quyi predmetli vaziyat sharoitidagi xarakter mazkur daraja joylashuvini "ustanovka" sifatida qabul qilish mumkin.qaysiki, bunday daraja g'arb tadqiqotchilarida "SO'T" termini bilan ma'lum va mashhur.

- Ikkinchi daraja - bir oz murakkabroq joylashuv, chunki bunda kichik guruhlarda muomala bilan bog'liq shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat kechinmalari kiritiladi. Bu yerda shaxs faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy ob'ekt talabiga

nisbatan ma'lum munosabatlarining tarkib topish jarayoni yotadi. Bu esa g'arbda qabul qilingan " uchkomponentli tuzilma" kognitiv", " affektiv", " xulq atvor" lardan iborat ekanligi bilan alohida ajralib turadi.

- Uchinchi daraja ijtimoiy ustanovka manbai sifatidagi yoki ijtimoiy faollikka nisbatan shaxsning umumiy qiziqishlar yunalishini o'z ichiga oladi. Bunda shaxs o'z ehtiyojlarini qondirish bilan birga aniq faoliyat turiga nisbatan faollikni ham namoyon qilishi ko'zga tashlanadi. Albatta, bunda ham ijtimoiy qiymmatga ega bo'lgan yuqoridagi 3 komponent tizimi ishtirok etadi.

- To'rtinchi (eng yuqori) darajaning joylashuvi shaxsning ijtimoiy faollik tizimidagi xulq-atvori va faoliyatining ma'lum me'yorda boshqarish bilan bog'liq. Bunda shaxs faolligi jamiyat va uning iqtisodiy, siyosiy va g'oyaviy yunalashdagi printsiplari asosida tarkib toptiriladi.

V.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan mazkur ierarxik tizimiga shaxs faoliyatini to'g'ri tashkil etish bilan bog'liq psixologik muxofaza ierarxiyasi tizimini tasavvur etishda ham ma'lum darajada asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, taqdim etilgan 1-daraja predmetga nisbatan shaxsning bevosita dastlabki harakatlarini ko'rsatsa, 2-daraja esa shaxsning o'z hatti-harakatlarini idora qila olishi bilan bog'liqlikdan dalolat beradi, 3-daraja hatti harakatlaridagi vaziyatni hal qilish bilan bog'liq kechinmalarni va nihoyat, 4-daraja esa xulq-atvorning bir butunligini yoki shaxs faoliyati bir butunligini ifodalovchi mezon sifatida yakunlanadi.

Psixologik muxofaza va ustanovka uyg'unligining metodologik asoslarini talqin qilar ekanmiz, psixologiya fanida ma'lum va mashxur D.N.Uznadze maktabi tadqiqotchilari tomonidan ustanovka muammosining maxsus predmet sifatida ishlab chiqilib ilmiy xulosalar chiqarilganligini unutmasligimiz kerak.

Bir qarashda "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchasi bir-biriga juda yaqin va o'xshash. Ayniqsa, shaxs, faoliyat, yo'nalish, tayyorgarlik, munosabat tushunchalari ikkala tushuncha uchun ham birday ahamiyat kasb etadi. qolaversa, bularni bir-biridan ajratgan holda ta'riflash ham juda mushkul. Lekin fanda aniqlik va har bir sohaning ilmiy yo'nalishi nuqtai nazaridan, shuningdek, ustanovka muammosining umumiy psixologiyadagi va ijtimoiy psixologiyada tutgan o'rni va o'ziga xos vazifalarini belgilash maqsadida "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchalari shartli ravishda qabul qilingan. Balki, bu-ustanovka muammosini yanada chuqurroq, yanada mukammalroq o'rganishga xizmat qilar.

Ustanovka muammosining ijtimoiy psixologiya fanining eng muxim ob'ekti ekanligini, hatto D.N. Uznadze tomonidan keltirilgan quyidagi ta'rifda ham ko'rish mumkin: 1.Ustanovka ma'lum faollik holatiga tayyorgarlik.Ayni paytda,sub'ekt ehtiyoji va unga mos ob'ektiv vaziyatning yaratilishi bilan bog'liq sub'ektning bir butun dinamik holatidir. Bu o'rinda ob'ektiv vaziyat bilan bog'liq psixologik himoyalaniishining shaxs faolligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarning o'rni va ahamiyati alohida o'rin tutganligi ko'rinib turibdi. Lekin D.N.Uznadze o'z

tadqiqotlarida shaxsning oddiy fiziologik ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish asosida ustanovka qonuniyatlarini ochib beradi va ilmiy xulosalar qilish bilan kifoyalanadi. Ijtimoiy psixologiyada esa bugungi eng muhim va dolzarb muammolardan biri-shakllangan ijtimoiy ustanovkaning hayot va faoliyat mazmuniga qarab o'zgarishi yoki o'zgarmasligini aniq dalillar misolida asoslab berishdir. Bu borada ham g'arbda ma'lum tadqiqotlar mavjud. Binobarin, bixevioristik yo'nalishdagi sotsial psixologik oqim namoyandasi K.Xovlondning fikricha ijtimoiy ustanovka o'rgatish yoki ijtimoiy psixologik ta'sir yo'li bilan o'zgarishi mumkin. Ya'ni insondagi turli xil ustanovkalarni o'zgartirish uchun unga nisbatan rag'batlantirish yoki jazolash tizimini o'zgartirish mumkin.

2.Kognitiv yo'nalishdagi sotsial psixologik oqimi namoyandalarining (F.Xayder, T.Nyukom, L.Festinger,CH.Osgu,P.Tannenbaum) fikricha, shaxslar orasidagi nizoli vaziyatlar hosil bo'lganda ongli ravishda u yoki bu shaxs o'z ustanovkasini o'zgartirishi mumkin.Bu esa o'z navbatida, psixologik muhofaza omili sifatida talqin qilinishi mumkin(kursiv bizniki). Umuman, ijtimoiy ustanovka ongli faoliyat, ijtimoiy mas'ullikni anglash zamirida e'tirof etiladi. Bu esa, ayni paytda, psixologik himoya vositasi sifatida shaxs va uning kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy ustanovka o'zgarishini talqin qilar ekanmiz P.N.SHixirev tomonidan ustanovka insonni o'z-o'zini idora qilishda va samarali faoliyatida namoyon bo'luvchi jarayon ekanligi va uni o'zgartirish uchun dastavval shu jarayonni o'rganish muhimligi borasida keltirilgan ilmiy dalillari va xulosalari hozirgi zamon ijtimoiy psixologiya fanining amaliyot bilan bog'liq taraqqiyotida muhim o'rin tutganligini ko'ramiz (P.N.Shixirev-1976). Shunday qilib, ijtimoiy ustanovka mezon bo'yicha yuqorida qayd etilgan tadqiqotlar tahlili psixologik xizmatni tashkil etishdagi bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik himoyalash omillarini ishlab chiqishda va tadqiq qilishda o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan metodologik yo'nalishlarni ochib beradi.

Psixologik xizmatni nazariy va metodologik asoslari haqida gap borganda psixologik xizmat ob'ekti va sub'ekti hisoblangan shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollari ko'rsatib beruvchi tadqiqotlarga ham alohida to'xtalishga to'g'ri keladi.

Chunki, shaxsning psixologik xizmat jarayonida namoyon bo'luvchi va rivojlantirib borilishi muqarrar bo'lgan o'z-o'ziga, o'zgalarga (shaxslararo) va faoliyatga nisbatan tarkib topayotgan munosabatlarning ijtimoiy saviyasini o'rganmay, tahlil qilmay turib uning o'z-o'zidagi noxush hislardan, o'zgalalar bilan hamkorlik o'rnatishi bilan bog'liq ziddiyatli vaziyatlardan, faoliyatdagi muvoffaqiyatsizliklardan psixologik muxofaza qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini belgilab bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, munosabatning turli sohalaridagi ijtimoiy psixologik mezonlari bo'yicha tadqiqot olib borgan faylasuflar, psixologlar,

sotsiologlar, psixofiziologlar va pedagoglar (B.G.Anan'ev, G.M.Andree va, A.A Badalov, E.V.Shoroxova, F.V.Bassin, L.S.Vigotskiy, A.V.Vedenov, YU.M.Zabrodin, A.G.Kovalov, I.S.Kon, T.A.Kitvel, E.S.Kuzmin, M.S.Kagon, I.T.Levikin, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, V.S.Magun, I.P.Pavlov, K.K.Platonov, B.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, V.A.Yadov,

M.Fischboin kabi olimlarning barchasi munosabatning ma'lum sohalarini ilmiy jihatdan asoslab beradilar. Masalan, mazkur munosabat mezoni filosoflar talqinida shaxs va borliq o'rtasidagi ko'prik sifatida, psixologlar talqinida shaxsning "ichki" va "tashqi" faoliyati o'rtasidagi emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari asosida namoyon bo'luvchi intilishlarning mahsuli sifatida, sotsiologlar talqinida shaxsning ijtimoiy iqlimiga nisbatan xayrixolik yoki norozilikning ifodalanishi sifatida, psixofiziologlar talqinida shaxs oliy nerv faoliyatining aks ettirish vositasi sifatida, pedagoglar talqinida esa o'quvchining o'kuv topshiriqlarini "bajonidil" (ixtiyoriy qiziqish orqali) yoki majburan (yuzaki) bajarishga bo'lgan intilishlarning mahsuli sifatida e'tirof etiladi. Psixologik xizmat jarayoni esa huddi shu tadqiqiy yo'nalishlarga tayangan holda shaxsning faoliyat jarayonida tarkib topayotgan munosabatlarni o'rganishni tahlil qilishni va shu asosda tegishli tadbirlarni belgilay olishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Bu o'rinda professor E.G'ozievning nazariy-metodologik qimmatga ega bo'lgan quyidagi fikrlarini qayd etish o'rinlidir: "Hozirgi kunda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun:-Odam-inson-shaxs-individuallik-sub'ekt-komillik ierarxiyasiga rioya qilish;-shaxsga sub'ektiv munosabat, ya'ni unda robot sifatida barcha xususiyatlarini bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish, "sub'ekt-sub'ekt" aloqasini vujudga keltirish;

-har qanday sub'ekt-shaxs, lekin har kaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini echish;

-shaxs sub'ekt bo'lishi uchun mustaqillik, shaxsiy pozitsiya, qat'iy maslak, dunyoqarash va ularni hayotga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligini tan olish" kabi muammolarning bartaraf etilishi shaxsning ijtimoiy munosabatlar majmuasini kamol toptirishga xizmat qilishi tayin.

Zero, inson munosabatlari uning xulq - atvorida ichki dunyosining shakllanishida, barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi.(V.N.Myasishev-1957). Bunday boshqaruvchilikning yuksak ijtimoiy saviyada tarkib toptirilishi esa insonning hayotdagi ayrim muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan psixologik himoyalaniish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Demak, munosabat psixologiyasi bo'yicha qayd etilgan yuqoridagi mulohazalarning o'ziga xos metodologik asoslari (tadqiqotlar)."Munosabatlar tizimini" psixologik xizmat jarayonida jiddiy o'rganish va uni har bir shaxsda takomillashtirish lozim bo'lgan ijtimoiy psixologik muxofaza omili (ko'rsatkichlari) sifatida amaliy jihatdan tadqiq qilishga da'vat etadi. SHunga muvofiq,yuqoridagi

ilmiy adabiyotlarda tan olingan va qabul qilingan "munosabat" omilining bir-biriga bog'liq uch mezon: 1- o'z-o'ziga faol ijobiy munosabat; 2- o'zgalarga (shaxslararo) faol-ijobiy munosabat; 3-faoliyatga faol ijobiy munosabat asosida shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muxofaza ko'rsatkichlarini (ta'lim va mehnat muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'quvchilar va ishchi- xodimlarining namoyon bo'layotgan munosabatlari timsolida) tadqiq qilish vazifasi tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilandi.

Psixologiya fanidagi keyingi qator ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyatdagi har bir shaxs faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlikni ta'minlamay turib, mazkur shaxsning, aniqrog'i ushbu shaxslardan iborat bo'lgan jamiyatning taraqqiyotini to'laonli saviyada tasavvur etib bo'lmaydi. Shu boisdan ham shaxs, faoliyat va ijtimoiy muxit uyg'unligiga, ayniqsa shu uyg'unlikning bevosita ta'min etilishiga xizmat qiluvchi shaxs faolligi masalasiga olimlar o'zlarining qator nazariy-ilmiy fikrlarini bayon etganlar. Chunonchi, psixologik xizmat jarayonida o'rganilishi lozim bo'lgan shaxs faolligi muammosi A.V.Petrovskiy tomonidan "Kishining tevarak atrofda munosabat, birgalikdagi faoliyati va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqatining mahsuli sifatida (A.V.Petrovskiy-1971) tadqiq qilinsa, D.I.Fel'dshteyn tadqiqotlarida esa, psixologik xizmat jarayonida qaror toptirilishi lozim bo'lgan" shaxs taraqqiyotining bosh maqsadi: insonning o'z-o'zini, o'z qobiliyatlarini va imkoniyatlarini mumkin qadar ocha olishi va undan unumli foydalana olishidir. Insonning o'z-o'zini ochishi esa, uning ongli tarzda jamiyat ideallariga mos barcha layoqatlari va imkoniyatlarini rivojlantirishdan to'la-to'kis foydalanish uchun ko'rsatilgan aktiv faoliyat, ekanligi uqtiriladi. (D.I. Fel'dshteyn-1989).

Demak, shaxs faolligi, avvalo, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z imkoniyatlari ko'lamidan unumli foydalana olishga intilish jarayoni ekanki, bu jarayonni muntazam ravishda o'rganish va rivojlantira borish shaxs taraqqiyotini ta'minlovchi jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanmog'i muqarrar. Umuman, shaxs faolligini tushunish, tushuntirish va ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan va ayni paytda psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun muhim bo'lgan izlanishlarni shartli ravishda ma'lum yo'nalishlarga bo'lish mumkin. Zero, har bir yo'nalish tadqiqotchilari shaxs faolligini u yoki bu g'oyada turib tahlil qiladilar va tegishli xulosalar chiqaradilar. Tadqiqotlarimizni amalga oshirishda esa biz ushbu yo'nalishlarda qayd etilgan nazariy-ilmiy xulosalarni ma'lum darajada metodologik asos sifatida qabul qildik.

I.Shaxs faoliyatini nafaqat alohida psixologik jarayonlar majmuasi, balki uning bir butun tizimdan iborat bo'lgan ijtimoiy -sub'ektiv mavjudot sifatidagi harakatlari bilan belgilash (B.G.Anan'ev, K.K.Platonov, E.V.Shoroxova, V.S.Merlin va boshqalar). Bunda har bir shaxsga individual va ijtimoiy taraqqiyotga yunaltirilgan

umumiy harakatlar majmuasi, deb qaraladi va izoh beriladi. Bu nazariya ma'lum ma'noda, shaxs va faoliyat taraqqiyotidagi uyg'unlikning o'ziga xos ierarxik tizim asosida qaror toptirilishini tadqiq qilishga qaratilgan usullar majmuasini ishlab chiqish zarurligini uq tiradi (dissertatsiyaning ikkinchi bobida qayd etilgan ierarxik tizim ma'lum darajada shu nazariyaga asoslangan).

II. Shaxs faoliyatini shaxsning ijtimoiy muhitga va talablarga bo'lgan munosabatining mahsuli sifatida tadqiq qilish. Barcha "tashqi" ijtimoiy qo'zg'ovchilar shaxsning "ichki" psixologik imkoniyatlarini namoyon qilishga, aniqrog'i rivojlantirishga xizmat qiladi. (S.L. Rubinshteyn) Shu boisdan ham shaxs ob'ektiv borliq bilan faol munosabatda bo'ladi. (Vigotskiy L.S., Bojovich L.I., Filipov A.V., Petrovskiy A.V., qolaversa, inson munosabatlari uning xulq-atvorida, ichki dunyosining shakllanishida aks etgan barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. SHu bois munosabat inson faolligining bosh mezonlari sifatida namoyon bo'ladi (Myasishev V.N.). Tadqiqotimizda "Munosabat" mezonlarining ishlab chiqilishi (ikkinchi bob) va psixologik xizmat jarayonidagi munosabat ko'rsatkichlarining belgilanishi (uchinchi va to'rtinchi boblar) mazkur nazariy va metodologik g'oyalarga asoslanadi. III. SHaxs faoliyatiga individual-psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni tarkib toptirish va rivojlantirish mahsuli sifatida qarash (Golubeva E.A., Nebilitsin V.D., Klimov E.A., Leytes N.S., Qodirov B.R., Bogdanov V.A., Teplov B.M. va bosh kalar). Bunda, insonning psixologik qiyofasi va faolligi nafaqat ijtimoiy, balki individual-tipologik xususiyatlarining taraqqiy qilishi asosida ham kamol topishi tadqiq qilinadi va ayni paytda faollik-shaxsdagi individual va intellektual taraqqiyot namoyon bo'lishining neyrofiziologik asosi ekanligi e'tirof etiladi. Individual uslub mezonlari asosida shaxs faoliyatining qaror toptirilishini tadqiq qilish jarayoni bilan bog'liq ilmiy-amaliy va empirik xulosalarimiz (ishning ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi boblarida batafsil qayd etilgan) mazkur yunalishdagi metodologik tamoyillarga asoslanadi. IQ. Shaxs faoliyatini ijtimoiy-psixologik yo'nalishlarga asoslangan va emotsional-motivatsion maqomga ega bo'lgan jarayon sifatida talqin qilish (Andreeva G.M., Ctolin V.V., Bodalev A.A., Merlin V.S., Kolominskiy YA.N., Kon I.S., Anufriev E.A., Antsiferova L.I., Shoumarov. G'.B., Tokareva V.A., Fayzullaev A.A.). Bunda, shaxs faolligining mahsuli- turli ijtimoiy - tarixiy va sotsial-psixologik sharoitlarda xulq-atvor va faoliyat motivatsiyasining yuqori darajada namoyon bo'lishi asosida tushuniladi va tadqiq qilinadi. (tadqiqotimiz davomida ishlab chiqilgan ayrim ijtimoiy-psixologik mezonlar mazkur g'oyalarga qisman bo'lsada asoslanadi)

Shunday qilib, yuqoridagi tadqiqot yo'nalishlarining tahlili 1-dan umumiy tarzda, ilmiy-nazariy jihatdan shaxs faoliyatiga va faolligiga ta'rif berish imkonini bersa, 2-dan tadqiqot maqsadiga mos shaxs faolligi mezonlarini ishlab chiqish va uni psixologik xizmat davomida amaliyotda qo'llash uchun ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, shaxs faoliyati, bu o'z-o'zini rivojlantirish va ijtimoiy

ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish uchun yuqori darajadagi intilishlar mahsulidir. SHu boisdan, shaxs faoliyatining ijtimoiy psixologik taraqqiyot talablari asosida qaror toptirilishi mazkur shaxsning o'zi uchun ham, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib, psixologik xizmat metodologiyasining markazida turuvchi shaxs faoliyati tushunchasini psixologik muxofaza diapazonida namoyon bo'luvchi bir biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldirib turuvchi quyidagi 3 yo'nalish asosida tadqiq qilish mumkin.

Muvaffaqiyatli faoliyat namoyon bo'lishining 1-yo'nalishi-ijtimoiy psixologik "MEN"likka asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi bilan harakterlidir. Chunki, har bir shaxs u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanar ekan, avvalo o'z imkoniyatlari, emotsional irodaviy xususiyatlarining sifatlarini shu faoliyat talablariga mos tomonlari haqida ma'lum darajada mulohaza yurita olishi, o'z " MEN " ligini real tarzdagi psixologik " oyna "da ko'ra olishi kerak. Ayni paytda, bugungi psixologik muxofazaga asoslangan " MEN " siymosining uch tarkibiy qismi: 1-kognitiv (kishining bilishga asoslangan harakatlari,ongli faoliyat yo'nalishlari);

2-hissiy baholash (o'z-o'zini hurmat qilishi,o'z-o'ziga tanqidiy nuqtai nazardan yondoshishi, o'zini sevishi va hokazo); 3-xulq-atvor (o'z mavqeini kuchaytirish,o'zgalar hurmatini qozonish, o'z kamchiliklarini anglash va hokazo) o'zaro hamjihatlikda kamol toptirilishi yoki boshkacha qilib aytganda har bir shaxsning o'tmishidagi " MEN "i (o'zlik), hozirgi " MEN "i (o'zlik), bo'lg'usi " MEN "i (o'zlik),ideal " MEN "i (o'zlik) va dinamik " MEN "i (o'zlik) o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikning ta'minlanishiga jiddiy e'tibor berilishi talab qilinadi (E.G'oziev va boshq."Xalq ta'limi",N5,1996).

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining 2-yo'nalishiga individual-tipologik xususiyatlarga asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi kiradi. Chunki,har bir inson u yoki bu ijtimoiy topshiriqni bajarar ekan, avvalo ushbu topshiriqni qanchalik tez, oson va sifatli qilib bajarish imkoniyatiga ega bo'lsagina mazkur topshiriq shaxs kamolotiga xizmat kila olishi mumkin.Mazkur yo'nalishdagi psixologik muxofazaning mohiyati shundaki, har bir shaxsning faoliyatga nisbatan keragidan bir necha barobar ortiq kuch sarflashga va osongina turli muvaffaqiyatsizliklarga uchramaslikka qarshi o'laroq shaxs istiqbolini ko'zlashga, qaratilgan tadqiqotlar va tadbirlar ko'lami oldindan belgilanadi.

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining uchinchi yo'nalishi esa faoliyatga nisbatan faol ijobiy munosabatning tarkib topishi va namoyon bo'lishidir. Bunda shaxsning faoliyatdan qoniqishi, xulq-atvoridagi motivatsion tizimning ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan boshqaruvchilikka taalluqli sifatlarini yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi. Zero, har jihatdan ijtimoiy faollikka xizmat qiluvchi sifatlar namoyon etilmagan joyda (Mehnat jamoalarida, ta'lim muassasalarida va hokazo) shaxs va jamiyat uyg'unligining ta'minlanishi uchun

muhim ahamiyat kasb etuvchi barcha imkoniyatlar qo'ldan boy beriladi. Vaholanki, bunday "imkoniyatlar"ni hamisha "muhofaza" qilish nafaqat ijtimoiy tashkilotlarning, balki har bir fuqaroning muqaddas burchidir. Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr-mulohazalar ijtimoiy psixologiya fanining quyidagi amaliy-tatbiqiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi.

1. Psixologik xizmat har bir shaxsning faoliyatdan ijtimoiy va hissiy qoniqish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullar va uslublarni majmuasiga asoslanishi lozim;

2. Psixologik xizmat shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini o'z ichiga oladi.

3. Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy muhim ko'rsatkichlarning tahlili har bir shaxs faoliyati uchun xarakterli bo'lgan individual farqlanish, individual uslub va ijtimoiy ustanovkaning qaror toptirilishini o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.

4. Psixologik xizmat jarayonini ijtimoiy psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilish muammosi bugungi kunda ijtimoiy psixologiya fanining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va bu muammoni bartaraf etishda ma'lum psixologik tamoyillarga tayanish talab qilinadi.

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi ilmiy-tashkiliy holatini tahlil qilar ekanmiz, albatta, Respublika miqyosida psixologik xizmat ko'lamini kengaytirish uchun muhim ahamiyat kasb etadigan amaliyotchi-psixologlar tayyorlash uslubi, printsiplari va o'ziga xos xarakterli xususiyatlari haqida o'z fikr-mulohazalarimizni bayon etishni joiz, deb o'ylaymiz:

Ma'lumki, psixologik xizmat barcha mamlakatlarda, hatto bir-biriga o'xshamagan turli ilmiy-tashkiliy shakllarda amalga oshirilib kelmoqda. (Bu haqdagi batafsil fikrlar 1-bo'limda mavjud.)

Bu, albatta, tabiiy hol bo'lsa kerak. Chunki, har bir davlatning faqat o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotiga mos tadbirlargina shu davlatda qo'llaniladi va kerak bo'lsa rivojlantiriladi. SHunga muvofiq, O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirish uchun malakali va etuk mutaxassislar kamligini xisobga olib, dastlabki qadam maktabning eng ilg'or va iqtidorli o'qituvchilari orasidan amaliyotchi psixologlar tayyorlash tashabbusi bilan boshlandi. Bu borada o'rinli bir savol tug'iladi: Nima uchun "amaliyotchi-psixologlar" kursiga aynan tajribali o'qituvchilargina jalb qilindi? Darhaqiqat, kursga faqat yuqori malakali pedagoglarning jalb qilinishi bejiz emas. Chunki, maktabda psixolog bo'lish uchun, avvalo o'quvchi shaxsini, o'quv jarayonini ta'lim-tarbiya mezonlarini chuqur va to'g'ri tahlil qila olish malakasi va tajribasi bo'lishi shart, deb o'ylaymiz. SHuningdek, masalaning ijtimoiy tashkiliy tomonlari ham mavjud. Masalan, maktabda ishlab ma'lum tajribaga ega bo'lmagan

shaxslar kursga qabul qilinsa, 4-5 oygina muddat ichida maktabdagi pedagogik-psixologik jarayonni to'g'ri va muvaffaqiyatli tahlil qila olish malakasiga ega bo'la olmaydilar. Boshqa tomondan esa, agarda, universitetlar va pedagogika institutlarida "amaliyotchi-pedagog-psixolog" mutaxassisligi bo'yicha fakultetlar tashkil qilinganda, kamida 5 - 10 yil, balki undan ham ko'proq kutishga to'g'ri keladi. Mabodo fakul'tetni tugatgan takdirda ham pedagogik tajriba bo'lmasa baribir pedagogik jarayonni psixologik tahlil qilish ishida bir muncha mushkullik tug'diradi.

Shularni hisobga olib O'zbekiston xalq ta'limi Vazirligi tomonidan chiqarilgan farmoyishlar va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalarining tashabbuslari bilan tashkil etilgan "amaliyotchi-psixolog" kurslarining ish faoliyati bugungi kunda O'zbekistondagi psixologik xizmatni rivojlantirish uchun eng optimal tadbir sifatida muhim ahamiyat kasb etayotganligini alohida ta'kidlamochimiz.

Jumladan, Buxoroda bugungi kunda 200 dan ortiq Toshkentda 250 dan ortik va qolgan viloyatlarda jami 200 dan ortiq, demak, Respublika miqyosida 650 dan ortiq maktablarda amaliyotchi-psixologlar tomonidan psixologik xizmat jarayonining tashkil etilayotganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, 1994 yilda tuzilgan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attetstatsiyasi haqida Nizom"ning Xalk ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel') amaliyotchi-psixologlarning faoliyatini yanada kengroq ko'lamda tashkil etish, rivojlantirish va takomillashtirish uchun muhim rasmiy asos bo'lib xizmat qildi. "Amaliyotchi-psixologlar " tayyorlash masalasi bayon etilar ekan, bu urinda O'zbekistonda" amaliyotchi-psixologlar "tayyorlashning eng birinchi tashabbuskori bo'lgan Nizomiy nomidagi Pedagogika instituti psixologlari tomonidan tashkil etilgan " amaliyotchi-psixologlar " fakul'teti faoliyatini alohida qayd etish lozim. Chunki, bu fakul'tetni (2-mutaxassislik bo'yicha) muvaffakiyatli tugatgan yuzlab amaliyotchi psixologlar bugungi kunda psixologiya fanining ilmiy amaliy tatbiqi bilan shug'ullanib, Respublika miqyosida psixologik xizmatning keng quloch yoyishida o'z xizmatlarini qo'shmoqdalar. (Respublikada psixologik xizmatni rivojlantirishning dastlabki ilmiy-tashkiliy asosi sifatida ish olib borgan va borayotgan "amaliyotchi-psixologlar" tayyorlash fakul'tetining faoliyat natijalari haqidagi batafsil ma'lumotlarni shu fakultetdagi yillik hisoboti hujjatlari arxividan olish mumkin)

Yuqorida keltirilgan misollar, tahlillar va xulosalardan ko'rinadiki, O'zbekistonda psixologik xizmatni takomillashtirish va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri, bu - amaliyotchipsixologlar tayyorlash mexanizmini har tomonlama puxta va muvaffaqiyatli tarzda ishlab chiqishdir. Chunki, barcha sohalarda malakali mutaxassislardan saralangan va puxta tayyorlangan psixologlar safini ham son jihatdan, ham sifat jihatdan kengaytirmay turib, psixologik xizmat tizimining amaliy faoliyatdagi tatbiqini Respublika miqyosida keng ko'lamda amalga oshirib bo'lmaydi.

Shunga muvofiq, amaliyotchi-psixologlar tayyorlash muammosi bugungi kunda xalq ta'limi Vazirligi tomonidan hal qilinishi lozim bo'lgan eng dolzarb, muammo bo'lib turibdi. Albatta, mazkur muammoni bartaraf etish yo'lida talaygina ishlar qilinmoqda. Masalan, Toshkent, Buxoro, Navoiy, Andijonda va Samarqandda maxsus tashkil etilgan amaliyotchi-psixolog tayyorlov kurslari, maktabda amaliyotchi-psixolog shtatining joriy qilinganligi va unga jiddiy e'tibor berib borilayotganligi kabi tadbirlar shular jumlasidandir. Lekin, tadqiqotchi sifatida bizni masalaning boshka tomoni ya'ni amaliyotchi psixologlar tayyorlashning bugungi dunyoviy ta'lim tsivilizatsiyasi talablariga har jihatdan javob bera oluvchi ilmiy-tashkiliy jihatlarini o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirish jarayoni ko'proq qiziqtiradi va shu ijtimoiy jarayon bilan bog'liq barcha xususiyatlarni tadqiq qilishni asosiy maqsad qilib oldik.

Dastlabki tadqiqot natijalari shuni ko'rsatayaptiki, O'zbekistonda amaliyotchi-psixologlar tayyorlash muammosi juda keng va ko'p qamrovli muammo bo'lib, bugungi kunda qismangina hal qilingan xolos, ya'ni, Respublikada amaliyotchi-psixologlar tayyorlash haqida Nizomning tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel) va mazkur Nizom asosida bugungi kundada atigi 5 viloyatdagina (Toshkent, Buxoro, Andijon, Navoiy, Samarqand) amaliyotchi-psixologlar tayyorlash amalga oshirilayapti. Lekin, masalaning boshka ilmiy-tashkiliy tomonlari hanuzgacha hal qilinmagan. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlashning Respublika miqyosidagi yagona ilmiy-amaliy o'quv dasturi va standart mezonlari ishlab chiqilmagan.

2. Amaliyotchi-psixolog kursiga qabul qilish mezonlari ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar bilan to'liq mustaxkamlanmagan.

3. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash tizimining samaradorligini o'rganish, tahlil qilish va tegishli ilmiy-tashkiliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlarni olib borish rejasi tuzilmagan.

4. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash xalq ta'limi tizimining davlat buyurtmasiga to'liq kiritilmagan.

5. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash sifatini nazorat qilib boruvchi maxsus Davlat tashkiloti ta'sis etilmagan. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga jiddiy diqqat e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz.

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kursini tashkil etishga mo'ljallangan yagona o'quv dasturini tuzish va uni barcha o'quv yurtlarida joriy etish.

2. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash jarayoni bilan bog'liq qator tajribalarimiz shuni ko'rsatdiki, mazkur kursga tinglovchilar qabul qilishning ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy talablariga javob bera oluvchi standart mezonlarni ishlab chiqish va shu mezonlar asosidagina "amaliyotchi-psixolog" kursiga qabul qilish, Bunda, asosan, ish (pedagogik faoliyat) tajribasining kamida 5 yil bo'lishi; pedagogik bilim (pedagogik jarayonni tahlil qila olish) saviyasining o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; umumiy psixologik bilim va tasavvurning o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; kasbga

kizikishi, iqtidori va xoxishining o'rtachadan past bo'lmashligi; yoshning chegaralanishi (27- 40- 45- yoshgacha); shaxsiy sifatlarning talab darajasida bo'lishi kabi mezonlarga rioya qilinishi lozim.

Tinglovchilarni mazkur mezonlar asosida qabul qilish 1-dan kasbga va kursga nisbatan mas'uliyatni oshirsa, 2-dan esa mo'ljallangan o'kuv dasturini tezroq va samaraliroq o'zlashtirish imkonini beradi. Chunki, juda qisqa vaqt (5-7-9 oy) mobaynida juda ko'p psixologik bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Fundamental bilim, tajriba va malakaga ega bo'lmagan tinglovchi esa buning uddasidan chiqa olmaydi, aniqrog'i, "igna bilan quduq qazadi". Afsuski, bugungi kunda maktablarda faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi -psixologlar orasida bundaylar mutlaqo yo'q, deb hozircha ayta olmaymiz. Bu esa psixologik muxofaza vositasi bo'lgan psixologik xizmatni endigina kamol topib borayotgan ijtimoiy maqsadiga, moxiyatiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston psixologlari esa bunga yo'l qo'ymasliklari kerak.

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holatiga tavsif berishga oid yuqorida bayon etilgan barcha tahlillarimiz xotimasi O'zbekistonda psixologik xizmat tizimini yaratish va rivojlantirish bilan bog'liq asosiy yo'nalishlarni belgilashni taqozo etadi.

Chunki, psixologik xizmat tizimining Respublika miqyosidagi keng qamrovli ilmiy-amaliy yo'nali shlarini belgilamay turib Respublika ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga molik ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etib bo'lmaydi. Shunga muvofiq, barcha sohalardagi hozirgi zamon ilg'or psixologik adabiyotlarga va tadqiqotlarga tayanib psixologik xizmatning asosiy amaliy yo'nalishlari va uning ilmiy-tashkiliy ish jihatlarini o'rganish borasida ma'lum izlanishlar olib borildi. Shuningdek, barcha yo'nalishlar uchun umumiy va juz'iy bo'lgan ijtimoiy psixologik holatlar, vazifalar va tadqiqotlar ko'lami va ularni amalga oshirish yo'llari belgilandi. Bugungi kunda qator sohalarda psixologik xizmat tizimining joriy etilishi va rivojlantirilishi uchun ijtimoiy ehtiyojlarning nixoyatda ortib borayotganligi va bu ehtiyojlarni qondirishga nisbatan yuqori tashkilotlardan tegishli qarorlar qabul qilinayotganligini alohida qayd etish mumkin. Masalan, xalq ta'limi tizimida (muassasalarida) psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish borasidagi (1991, 1992, 1995 yil); Ichki ishlar tizimida psixologlar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha (1990, 1992, 1994); Temiryo'l transporti tizimida psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha

(1992-94 y); Avtotransport muassasalarida ijtimoiy psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha (1994-95 y); Tibbiyot va sog'likni saqlash muassasalarida psixologik faoliyatni takomillashtirish borasida (1994-95 y); Sport va sog'lomlashtirish tizimlarida har bir sportchining individual - psixologik holati va imkoniyatlarini o'rganish bo'yicha (1993-95); Qishloq xo'jaligi xodimlari madaniymaishiy, ruxiy ma'naviy faoliyatini yaxshilash bo'yicha (1994-95-96 y);

Oilaviy hayotni tashkil etish tizimlaridagi ayrim muassasalar (Toshkent, Angren, Buxoro) da psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (1989-90-93); Yirik ishlab chiqarish va mehnat jamoalarida psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (Toshkent, 1989-90-92) chiqarilgan qarorlar va belgilangan tadbirlar shular jumlasidandir. Tadqiqot davomida mazkur qarorlarning va tadbirlarning maqsadidan kelib chiqib va shularga asoslanib O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirishning dastlabki bosqichi quyidagi 7 yo'nalishlar asosida amalga oshirilishi mumkin, degan xulosaga keldik:

1. Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
2. Mehnat jamoalarida psixologik xizmat;
3. Oilaviy hayotni tashkil etish tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
4. Transport muassasalarida psixologik xizmat;
5. Sog'likni saqlash tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
6. Ichki ishlar, huquq- tartibot tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
7. Sport muassasalarida psixologik xizmat.

Demak, bugungi kunda mazkur 7 yo'nalish bo'yicha shaxs psixologiyasi va jamiyat uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy psixologik tadbirlar baholi qudrat amalga oshirilmoqda. Bu esa eng birinchi navbatda mazkur yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatayotgan shaxslarning o'z- o'zini anglash, bilish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik muxofaza imkoniyatlardan keng ko'lamda foydalana olishlariga, ya'ni ularning faoliyatida qamroq muvaffaqiyatsizlikka uchrashlariga va ko'proq samarali mehnat qila olishlariga benixoya yordam beradi.

Psixologik xizmatning bugungi holati tahlil qilinarkan ekan, albatta, ayrim yirik sanoat korxonalarida ham psixologik xizmat joriy qilinganligini qayd etishga to'g'ri keladi.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatayaptiki, ushbu zavodlarda eng malakali psixologlar ish olib borganlar va ularning ish tajribalari O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy qilishda muhim o'rin tutadi

O'zbekistonda olib borilgan va olib borilayotgan amaliy psixologik ishlar ichida " Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish " bo'limlarining faoliyati alohida o'rin tutadi. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bo'limlarining faoliyatini quyidagi yo'nalishlar asosida qayd etish mumkin:

1. O'spirinlarga oilaviy hayot tasavvurlarini shakllantirish borasida psixologik xizmat ko'rsatish.

2. Nikoh oldi psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda asosan yosh oila quruvchilarning oilaviy munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan individual psixologik xususiyatlari o'rganiladi, sevgi, ishq, muhabbatning biologik, sotsiologik va psixologik tomonlarini tushuntirish asosida tegishli tavsiyalar beriladi.

3. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish jarayonida esa turli yoshlardagi va turli toifalardagi oilalarga oilaviy hayot bilan, oiladagi shaxslararo munosabatlar bilan, turli

xil ziddiyatlar bilan bog'liq barcha vaziyatlarni tahlil qilishda va ma'lum ijobiy tomonga yunaltirishda ko'maklashiladi.

4. Oilasizlarga psixologik xizmat ko'rsatish yo'nalishida bo'ydoq erkaklarga va beva ayollarga o'z tengdoshini topish va oilani avaylash va umuman oilaviy hayot tizimining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar beriladi va muvaffaqiyatli oila qurish borasida tegishli tavsiyalar berib boriladi.

5. Ishonch telefonlari orqali oilalarga yoki oiladagi shaxslarga psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda, asosan ishonch telefonidagi ma'lumotlar asosida va barcha dalillarni sir tutgan holda ma'lumotning mazmunidan kelib chiqib tegishli psixologik tadbirlar olib boriladi.

Ushbu yo'nalishlar bo'yicha bir necha yillar davomida Toshkent shaxridagi "Semurg" baxt uyi va Angren shahar "Baxt" uyi qoshidagi psixologik xizmat ko'rsatish markazi xodimlari tomonidan olib borilayotgan ishlar, tajribalar va tadbirlarni alohida qayd etish mumkin. (Bu haqdagi aniq dalillar va batafsil tafsilotlarni Toshkent shahri "Semurg" baxt uyi qoshida tashkil etilgan oilaga psixologik xizmat ko'rsatish markazi va Angren shahar hokimiyati qoshidagi "Baxt" markazi arxivi materiallaridan olish mumkin.)

Oilaviy hayot tizimiga bo'lgan psixologik xizmat yo'nalishlarining bugungi holatini tahlil qilar ekanmiz, bu borada maxsus ilmiy izlanishlar asosida olib borilayotgan amaliy tadbirlarni alohida qayd etishga to'g'ri keladi.

Chunonchi, psixologiya fanlari doktori, professor G.B. SHoumarov, psixologiya fanlari doktori V. M. Karimova va psixologiya fanlari nomzodi, dotsent N. A. Sog'inovlar rahbarligidagi A. Avloniy nomidagi Respublika pedagogik xodimlar malakasini oshirish Markaziy instituti psixologiya kafedrası, Farg'ona davlat universiteti ijtimoiy psixologiya kafedrası tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar, yakunlangan dissertatsiyalar shular asosida barcha viloyatlarda olib borilayotgan oilaviy hayot tizimini tahlil qilish bilan bog'liq psixodiagnostik psixokorreksion ishlar ko'lamining tobora kengayib borayotganligi fikrimizning dalilidir. Ayni paytda, katta ilmiy va ijtimoiy potentsialga ega bo'lgan mazkur ishlar Respublika miqyosida oilaviy hayot bilan bog'liq psixologik xizmat tizimini rivojlantirish uchun to'la'lonli ilmiy-tashkiliy asos bo'lib xizmat qilsa, ajab emas.

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatida "Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash" borasida olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning ancha keng qamrovli va ijtimoiy ahamiyatli ekanligini o'ziga xos m amnuniyat bilan qayd etish mumkin. Chunki, ilmiy-psixologik mezonlar asosida davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash talablariga mos eng zukko, eng iqtidorli yoshlarni tanlash va tarbiyalash hamma zamonlarda va hamma davlatlarda ham faqat ijtimoiy yutuqlar keltirgan. Shunga muvofiq, psixologiya fanlari doktori, professor B. R. Qodirov rahbarligida Respublika miqyosida umumta'lim maktablarida taxsil olayotgan o'quvchilar ichidan eng zukko, eng iqtidorlilarini tanlay olish bo'yicha olib

borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning tub mazmuni, mohiyati, maqsadi va vazifalari shu yo‘nalishdagi psixologik xizmat tizimini rivojlantirishning ilmiy-tashkiliy asoslari sifatida keng quloch yoymoqda va ijtimoiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etmoqda. (Mazkur yo‘nalishdagi maxsus tajribalar va ularning natijalari haqidagi ma’lumotlarni Respublika iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash markazining hisobot-hujjatlaridan olish mumkin.)

O‘zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatiga ilmiy-tashkiliy nuqtai nazaridan baho berar ekanmiz, bu borada talaygina yutuqlar, kamchiliklar va tez orada bartaraf etilishi muqarrar bo‘lgan muammolarga duch kelamiz.

Yutuqlarimizning mohiyati quyidagicha:

1. O‘zbekistonda psixologik xizmatni joriy etish, boshqarish va rivojlantirish uchun ma’lum va etarli darajadagi ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar mavjud. Bular jumlasiga, "O‘zbekiston Respublika xalq ta’limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi" Nizom" ning 5.04.1996 yilda rasmiy tarzda tasdiqlanishi.

2. " Nizom" asosida olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy uslubiy ishlar, tajribalar ko‘lamining tobora kengayib borayotganligi.

3. Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash Markazining tashkil etilganligi va uning ma’lum psixologik mezonlar asosida faoliyat ko‘rsatayotganligi.

4. Oilaga psixologik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha talaygina tajribalarning to‘planganligi va shu tajribalar asosida ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilganligi.

5. Transport tizimida ma’lum tajribalarning to‘planganligi.

6. Qator olimlar guruhi tomonidan ta’lim va oila tizimlarida psixologik xizmatni rivojlantirishga oid ilmiy izlanish larning olib borilayotganligi va shu izlanish natijalari qisman bo‘lsa-da amaliyotda qo‘llanilayotganligi.

7. Respublika ichki ishlar tizimida, sport va sog‘lomlashtirish tizimida va ayrim yirik ishlab chiqarish korxonalarida ma’naviyat va ma’rifat bilan bir qatorda psixologik xizmatga ham jiddiy e’tibor qaratilayotganligi, kabi holatlarni bugungi kunda mamnuniyat bilan qayd etish mumkin.

O‘zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati tahlilidan kelib chiqib, psixologik xizmatni rivojlantirish borasidagi bartaraf qilinishi muqarrar bo‘lgan ayrim kamchiliklarni ijtimoiy -psixologik muammo sifatida quyidagicha sharhlash mumkin:

1. O‘zbekistonda psixologik xizmat tashkil etilishi, bu boradagi mavjud tajribalar, nazariy-ilmiy, amaliy uslubiy ishlar ko‘lamini umumiy holda ifoda etuvchi va shu asosda ma’lum ijtimoiy-psixologik xulosalar chiqaruvchi tadqiqotlarning nihoyatda taqchilligi;

2. Barcha soha yo‘nalishlarini o‘zida mujassamlashtirgan rasmiy tarzdagi yagona psixologik xizmat tizimi" Nizomi"ning yo‘qligi;

3. Respublika ravnaqini ta'minlashga muhim ahamiyat kasb etadigan ayrim ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishdagi sohalarda hanuzgacha psixologik xizmat tatbiq etilmayotganligi;

4. Korxona, muassasa va tashkilotlar uchun amaliyotchi-psixologlar tayyorlash mexanizmi ijtimoiy talablar asosida ishlab chiqilib, to'la-to'kis yo'lga qo'yilmaganligi;

5. Aholiga psixologik xizmat ko'rsatish markazlarining etarli emasligi va shu markazlar tarkibiga kirishi zarur bo'lgan o'zbek xalqi tarixi, qadriyatlari, ma'naviy qiyofasi bilan bog'liq

bo'lgan etnopsixologik xizmatning yo'qligi (rasmiy tarzda faoliyat ko'rsatmayotganligi);

6. Respublika hududida istiqomat qiluvchi barcha fuqarolarning oilada, ish jarayonida va hayotda sodir bo'layotgan ma'lum muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan oldindan ijtimoiy-psixologik muhofaza qilishni ta'minlashga rasmiy tarzda etarli e'tibor berilmaganligi; kabi holatlar, bugungi kunda, ayniqsa " Inson manfaatlarini" ustivor yo'nalish sifatida qaror topayotgan bir pallada zudlik bilan hal qilinishi muqarrar, deb o'ylaymiz.

Albatta, yuqoridagi ko'rsatilgan kamchiliklarni bir yilning o'zida yoki bitta tadqiqotda hal qilib bo'lmaydi. Ularni bartaraf etish uchun balki, o'nlab yillar, o'nlab tadqiqotlar kerak bo'lar. Shunday bo'lsa-da, qayd etilgan kamchilik-muammolarni mumkin qadar tezroq va samaraliroq tarzda bartaraf etish O'zbekiston psixologlarining kechiktirib bo'lmas mas'uliyatli va muqaddas vazifasi bo'lishi tabiiy.

Maktab psixologining xonasi

Psixolog direktorga avvalo o'z kabinetini tashkil etish bo'yicha murojaat etishi lozim. Maktabning tinchroq joyidan taxminan 10-12 kv. m. xonani egallashi zurur. Psixolog xonasi quyidagicha jihozlanish mumkin: mebellar (yozuv va jurnal stollar, ish stuli va 2 ta kreslo, kitob javoni va hokozolar): jihozlanish predmetlari (yumshoq rangli parda, chiroyli tabiat manzarasi tasvirlangan kartinkalar) telefon, (iloji boricha paralel emas), kompyuter, seyf (diagnostik metodikalarni va psixologik tadqiqot natijalarini saqlash uchun).

Psixolog xonasida individual psixologik ishlar olib boriladi. (maslahat, psixoterapevtik tekshiruvlar va boshqalar)

Guruhiy psixologik ishlarni tashkil etish uchun xona

Psixolog o'zining xonasidan boshqa yana bir guruhiy mashg'ulotlarni o'tkazish uchun maxsus xonaga ega bo'lishi kerak. Bunday xona 20- 24 kv. m. kattalikda bo'lishi maqsadga muvofiq. Dastlab ish boshlaganda, psixolog agar bo'sh bo'lsa majlislar zalidan foydalanishi mumkin. Keyinchalik guruhiy mashg'ulotlar uchun alohida xonaning bo'lishi maqsadga muvofiq. Bunday xona quyidagicha jihozlanishi mumkin: 10 tacha kreslo, katta stol, devorda chiroyli gulli oboy, tabiat tasvirlangan

kartinka (yoki fotooboy), akvarium. Audiokasetalar to'plami, vidiomagnitofon hamda video treninglar o'tkazish uchun maxsus apparatura tavsiya etiladi.

Psixologning kasbiy pozitsiyasi va intellektual qobiliyati

O'qituvchilar ham alohida e'tibor talab qiladigan ob'ektdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, odatda o'qituvchilar psixolog bilan hamkorlik qilishga tayyor bo'ladilar. hamma gap psixolog o'zini qanday tutishiga borib taqaladi. Bunda psixologning o'qituvchilarga nisbatan egallaydigan pozitsiyasi juda muhim rol o'ynaydi.

Psixolog pozitsiyasining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- a) pedagog bilan bo'lgan munosabatga ustanovka;
- b) pedagoglarni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilishga ustanovka.
- v) sub'ekt - sub'ekt munosabatlaridan iborat tenglik va hamkorlik xarakteridagi munosabatlarga ustanovka.

Mana shunday pozitsiya pedagoglar bilan bo'lgan konstruktiv hamkorlikni ta'minlay oladi.

Dastlabki kezlarda psixolog o'qituvchilarga o'z yordamini haddan tashqari faollik bilan tiqishtirmasligi zarur. Kamtarona ravishda, agar zarur bo'lsa, yordam berishga tayyorligini ma'lum qilsa, shuning o'zi kifoya. Kimdir darrov hamkorlikka shoshiladi kimdir birozdan so'ng kimgadir umuman psixolog yordami kerak bo'lmaydi. o'qituvchilar bilan ishlashda bolada ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarga asosan o'qituvchi sababchi bo'layotganini ta'kidlab turishi kerak. Psixologning ishi «soyada» qolishi kerak. Shunda u pedagoglar orasida tan olinadi. o'qituvchilar bilan olib boriladigan individual ishlardan tashqari ular bilan seminarlar shaklida psixologik targ'ibot ishlarini olib borish maqsadga muvofiqdir.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad kimgadir o'z bilimlarini ko'z-ko'z qilish emas, balki pedagoglarning psixologik madaniyatini oshirishdir. Ushbu mashg'ulotlarni shunday tashkillashtirish kerakki, o'qituvchilar passiv tinglovchi bo'lib qolmasinlar. Buning uchun har bir psixologik ma'lumotga ularni o'z tajribalaridan misollar keltirishga undash kerak. Oxirida esa biror bir hazil aralash testni bajarish hammaga yaxshi kayfiyat baxsh etadi.

Har qaysi maktab psixologi oldidagi savol shuki «o'zim yordamimni taklif qilaymi yoki o'qituvchilar murojaat qilishini kutaymi?» Mayli bu savolga har kim o'z vaziyatidan kelib chiqib javob bera qolsin. Lekin psixolog bir narsani unutmasinki, o'qituvchilarning unga murojat qilishi ularning pedagogik staji va tajribasiga bog'liq emas. Bu ko'proq ularning shaxsiy fazilatlariga: muloqatga kirishuvchanlik darajasi, xavotirlanuvchanlik, qiziquvchanligi yangilikka ochiqligi va boshqalarga bog'liq. o'qituvchilar bolalar haqida har qanday uzoq muddatli psixologik tatqiqotlar natijalaridan ko'ra ko'proq narsa biladi. Ular bolalar bilan har kuni muloqatga kirishadilar va tabiiyki ularga ta'sir etish uchun ko'proq imkoniyatga egalar.

Bas shunday ekan, psixolog o'qituvchining yaqin hamkori va yordamchisi bo'lishi kerak. Psixologlar shuni unutmashlarki, maktab hayotini o'ziga xos sahna asari deb tasavvur qilsak, undagi rollar quyidagicha taqsimlangan bo'ladi:

1. Bolalar
2. o'qituvchi
3. Psixolog
4. hisobchi
5. Oshpaz

hurmatli psixologlarga birinchi rol ajratilgan.

Psixik salomatlik va psixogigiyena.

Sog'liqqa nisbatan ongli munosabatni tarbiyalash ta'lim va tarbiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, butun jamiyatning va har bir shaxsning harakatini talab qiladi. Bunday harakatlarning maqsadi aholi sog'lig'ini doimiy mustahkamlashdir.

- Jamiyat sog'lom turmush tarzi uchun sharoitlarni yaratishga harakat qiladi;
- Har bir inson o'z jamoasi a'zolarining sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash ishida ishtirok etishga tayyorligini namoyon qilishi zarur.

- Sog'liq – asosiy maqsad emas, balki shaxs va jamiyat taraqqiyoti uchun vositadir.

- Inson sog'lig'i – mashq qilish orqali yaxshilanishi mumkin.
- Demokratik jamiyatning umumiy vazifalarini hal qilish uchun har bir individ sog'lom, ishga qobiliyatli va quvnoq bo'lishi zarur.

- Davlat o'z fuqarolarining sog'lig'i uchun, ruhiy va jismoniy o'zini yaxshi his qilishi uchun sharoitlarni yaratadi.

Sog'liqni saqlash va mustahkamlashga yo'naltirilgan tibbiy-sanitar ma'rifat dastlabki profilaktika chorasi sifatida psixik jarayonlarga, inson va muhit orasidagi dinamik aloqalarga va insonning ijtimoiy munosabatlariga qaratilishi lozim. Bu yo'nalishda ish olib borib, sog'liqni saqlash va mustahkamlashga imkon beradigan yangicha turmush tarzi uchun kurash zarur.

Sog'liq uchun ahamiyatli bo'lgan inson tafakkuri va xulq-atvori, ehtiyojlarni qondirish usullari va odatlar turmush tarzining tarkibiy qismlari sifatida qaralishi mumkin. Sanitar ma'rifat va tashviqot sog'liqni saqlash, mustahkamlash va qayta tiklashda muhim rol o'ynaydi va demokratik jamiyatning muhim vazifasi hisoblanadi.

Demokratik jamiyatning bosh insonparvarlik g'oyasi "kasallikni da'volashdan, odini olgan yaxshi"- bo'lib, agar shifokorning e'tibori kasallikka emas, sog'liqqa yo'naltirilgan bo'lsa, bu g'oya to'liq amalga oshirilishi mumkin.

Psixogigiyena – psixik sog'liqni saqlash va mustahkamlashga yo'naltirilgan tadbirlarni ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi gigiyena sohasidir. Ba'zi mualliflar psixogigienaga ta'rif berishganda uni faqatgina gigiyena sohasi emas, balki psixiatriya sohasi deb hisoblashadi. Boshqa mualliflar (M.: Myager V.K., 1976) psixogigiyena vazifalariga ruhiy kasalliklarning vujudga kelish va rivojlanishining oldini olish deb

qarab, psixogigienani dastlabki psixoprofilaktikaga yaqinlashtiradilar.

N.D.Lakosin va G.K.Ushakovlar (1976) psixogigienani tibbiyot fanlarining mustaqil bo'limi sifatida ajratadilar. V.P.Petlenko va boshqalarning (1997) fikriga ko'ra, psixogigiena faqatgina psixiatriya bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki tibbiyot psixologiyasi, tibbiyot sotsiologiyasi, valeologiya fanlari bilan bog'liq kompleks fan hisoblanadi.

Psixogigienani bir necha bo'limlarga ajratish mumkin:

1.Yosh psixogigienasi. A) Bolalar psixogigienasi

B) O'smirlar psixogigienasi

V) Kattalar va qariyalar psixogigienasi

2. Mehnat va ta'lim psixogigienasi

A) Ishlab chiqarish psixogigienasi

B) Aqliy mehnat psixogigienasi.

3. Turmush psixogigienasi.

4. Oila va jinsiy hayot psixogigienasi.

5. Kasal psixogigienasi.

O'rganilayotgan sohaga bog'liq ravishda psixogigiena u yoki bu fanlarga suyanadi. Bolalar psixogigienasi, pedagogika, pediatriya, bolalar va pedagogik psixologiyaga tayanadi. Psixogigienaning **asosiy maqsadi** psixik salomatlikni ruhiy muvozanatni saqlashdir. Psixogigienaning yo'nalishlari orasida insonning psixik holatiga va psixik salomatligiga ta'sir etuvchi muhit omillarini o'rganish muhim o'rin egallaydi. Bunday omillarga psixik kasalliklarga chalingan bemorlarga noto'g'ri munosabat, dori vositalarini ko'p iste'mol qilish, ba'zi faoliyatlarda sharoitning qiyinligi, noqulay ekologik omillar va boshqalarni kiritish mumkin.

Psixogigiena insonga uning psixik sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan noqulay ta'sirdan qochishga, tabiiy kuchlardan foydalanib, qiyinchiliklarni engishga o'rgatadi.

XI asr o'rtalarida yozilgan Abu Ali Ibn Sinoning "Tib Qonunlari" kitobida sog'liqni saqlash uchun 6 ta narsaga e'tibor qaratadi.

1. Yorug'liq va havo.

2. Ovqat va suv.

3. Harakat va tinchlik.

4. Uyqu va tetiklik.

5. Moddalar almashinuvi.

6. Hissiyot.

Ibn Sino ko'rsatgan bu narsalar hozirgi kungacha, sog'liq uchun o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Psixogigiena fan sifatida **19-asr oxiri 20-asr boshlarida** vujudga keldi. Rossiyada psixogigienaning paydo bo'lishi 1887 yilda bo'lib o'tgan psixiatrlarning 1-s'ezdi bilan bog'lanadi. S'ezdda I.P. Merjaevskiy, S.S.Korsakov, I.A.Sikorskiy

psixiatrlarga, shifokorlarga, mamlakatdagi ilg'or kishilarga psixik va ruhiy kasallikning oldini olish bo'yicha dastur va g'oyalar haqida murojaat qiladi.

Horijiy adabiyotlarda psixogigienaning paydo bo'lishi **Biers** asos solgan harakat bilan bog'lanadi. Bu soliq xizmatchisi 2 yil psixiatrik kasalxonada yotib chiqqanidan so'ng, **1908** yilda butun dunyoda qiziqish uyg'otgan **"O'zini topgan aql"** nomli kitobini nashr qiladi. Keyinroq u psixogigienik jamiyatni tuzdi. 1917 yilda psixogigienik jamiyat Kanadada, 1918 yilda Fransiyada paydo bo'ldi. Psixogigiena masalalari bilan Krepelin, Forel, Bleyxer kabi mashhur psixiatrlar shug'ullanishadi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishidan oldin Evropa va Amerikaning ko'p mamlakatlarida psixogigienik tashkilotlar va jamiyatlar mavjud edi. Bunday tashkilotlarda psixik buzilishlarning vujudga kelish sabablari o'rganildi, aholi orasida sanitar ma'rifat ishlarini amalga oshirildi. Urushdan keyingi yillarda psixik sog'liqni saqlashning butun jahon federatsiyasi va butun jahon sog'liq tashkiloti qoshida psixik sog'liq bo'limi tashkil etildi.

Zamonaviy ta'lim nazariyalari

Psixolog-maslaxatchining kasbiy faoliyati xususiyatlari. Psixolog-maslaxatchi mijoz bilan shunday o'zaro ta'sir o'rnatish zarurki, uning natijasida mijoz xatti-harakatning yangi usullarini, yangi kechinmalar, yangi fikrlar, hayotini davom ettirish uchun yangi maqsadlar hosil qila olsun. Bunda psixolog o'z nazariy mo'ljallaridan qat'iy nazar ish jarayonida hayot, hayot mazmuni, insonning undagi o'rni, qadriyatlar, individuallik kabi tushunchalarni qo'llaydi. Psixologik maslaxat amaliyotiga bo'lgan bir necha yondoshuvlar mavjud bo'lib, ular o'ziga xos yo'nalishga ega. Ular: Psixoanaliz (Z.Freyd); Individual psixologiya (A.Adler); Analitik psixologiya (K.Yung); Tranzakt analiz (E.Bern); Bixevioral yo'nalish (ijtimoiy o'zlashtirish). Kognitiv terapiya; Gumanistik yo'nalish – geshtaltterapiya (R.Perlz); Guruhiy terapiya (K.Rodgers); Logoterapiya (V.Frankl); Psixodrama (Moreno).

Psixolog-maslaxatchining kasbiy faoliyati u mijozga taklif etgan tavsiyalari uchun mijoz oldida uning mas'uliyati bilan ifodalanadi.

- Psixolog-maslaxatchining kasbiy faoliyati ma'naviy-axloqiy va yuridik asoslarga muvofiqlikka tayanishi kerak.

- Psixolog-maslaxatchining faoliyati mijozning intellektual va shaxsiy rivojlanishi yo'lida har qanday cheklanishlarni olib tashlashni ko'zda tutuvchi insonparvarlik maqsadlariga erishishga qaratilgan.

- Psixolog-maslaxatchi o'z ishini mijoz shaxsini qadr qimmatini so'zsiz hurmat qilish va daxlsizligi asosida tashkil etadi. Psixologmaslaxatchi inson huquqlari deklaratsiyasi bilan belgilangan inson huquqi asoslarini hurmat qiladi.

- Mijozlar bilan ishlashda psixolog-maslaxatchi halollik va ochiqlik tamoyillariga amal qiladi. Shu bilan birga u mijozga maslaxat va tavsiyalarni berganda puxta o'ylashi va ehtiyot bo'lishi kerak.

- Psixolog-maslaxatchi mijoz huquqlari buzilishini sezganda o'z kasbiy birlashmalari a'zolari, hamkasblariga xabar berish, mijozlar bilan insonparvarlik munosabatlari buzilayotgani holatlarini aytishi kerak.

- Psixolog-maslaxatchi mijozlarga kerakli ma'lumoti, malakasi, bilimlari va ixtisosi mavjud bo'lgan xizmatlarni ko'rsatishi mumkin.

- O'z ishida psixolog-maslaxatchi faqat zamonaviy umumfan standartlariga javob beradigan sinovdan o'tgan metodikalarni qo'llashi kerak.

- O'zining bilimlari va malakalarini doimiy ravishda yuksak darajasini ta'minlab turish psixolog-maslaxatchining majburiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

- Ilmiy tajribalarga to'la javob bermaydigan yetarlicha sinovdan o'tmagan psixologik metodlar va tavsiyalarni qo'llashga majbur bo'lganida psixolog-maslaxatchi bu haqida o'z mijozlarini ogohlantirishi va o'z xulosalarida juda ehtiyot bo'lishlari kerak. Psixologik maslaxat deb bunga muhtoj bo'lganlarga maslaxat va tavsiyalar sifatida mutaxassis psixolog tomonidan bevosita ko'rsatiladigan psixologik yordam ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan amaliy psixologiyaning alohida sohasiga aytiladi. Ular psixolog tomonidan mijoz hayotida duch kelgan muammoni dastlab o'rganib chiqish va shaxsiy suhbat asosida beriladi.

Ko'pincha psixologik maslaxat oldindan belgilangan soatda, buning uchun maxsus jihozlangan xonada, odatda begona odamlardan holi va yakkama-yakka, yuzma-yuz o'tkaziladi. Psixolog-maslaxatchi tomonidan mijozga beriladigan maslaxat va takliflar ko'p hollarda ulardan mustaqil foydalanib, mijoz psixologmaslaxatchi yordamisiz o'z muammosini o'zi to'la hal eta olishiga qaratilgan bo'ladi.

Psixologik maslaxat – bu psixik sog'lom odam o'zining hayotida yuzaga keladigan barcha psixologik muammolarni hal eta olishiga asoslangan odamlarga amaliy psixologik yordam ko'rsatish amaliyotidir. Lekin mijoz har doim ham uning muammosi mohiyati nimadan iborat ekanligini, o'zining kuchi va imkoniyatlariga tayanib, uni qanday qilib hal etishni aniq bilmaydi va tushunmaydi. Professional tayyorlangan psixolog-maslaxatchi mana shu bo'yicha unga yordam ko'rsatishi kerak. Psixologik maslaxatning asosiy vazifasi shundan iborat. Maslaxat berish davomida psixolog odatda qisqa vaqt ichida mijoz muammosini amaliy hal etish usulini topish va aniq ifoda etish uchun qaratilgan mijoz bilan maxsus ish uslublari va unga ta'sir ko'rsatish metodlarini qo'llaydi, shu bilan birga ushbu yechim mijoz amalga oshirishi uchun tushunarli va mumkin bo'ladigan qilib amalga oshiriladi. Psixolog-maslaxatchining mijoz bilan uchrashuvi ko'pincha bir-ikki uchrashuv bilan cheklanmaydi. Ko'pchilik hollarda mijoz bilan uch marta va undan ko'p uchrashib ancha uzoq muddat davomida maslaxat berib borish talab etiladi. Bunday uzoq muddatli maslaxatlarning zarurligi quyidagi odatiy hollarda yuzaga keladi: Mijozning muammosi shunday murakkab bo'ladi-ki, bir-ikki soat davomida uni tushunib olish deyarli mumkin emas. Mijozning bir emas, balki bir necha muammolari mavjud, ularning har birini hal etish alohida maslaxatni talab etadi. Taklif etilayotgan

muammoning yechimi mijoz tomonidan darhol va to'la mustaqil amalga oshirilishi mumkin emas va maslaxatchi tomonidan qo'shimcha yordam ko'rsatishni talab etadi.

Tashxis va korreksion ish.

Ushbu tamoyil psixologik yordam ko'rsatish jarayonining yaxlitligi, mujassamlashganligini ifodalaydi. Ushbu tamoyil butun korreksion faoliyatning negizi bo'lib, korreksiyaning samaradorligi amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining chuqurligi, jiddiyligi bilan belgilanadi. Psixologik diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: Birinchidan, korreksion muolajalarni psixodiagnostik tekshiruv bilan uyg'unligini ta'minlash, uning asosida birlamchi xulosa tuzish va korreksion-rivojlantiruv ishining maqsad va vazifalarini aniqlash zarur. Korreksion ish samarasi faqatgina dastlabki puxta psixologik diagnostika ishlari bilan belgilanadi. D.B.Elkonin bo'yicha eng aniq, chuqur tashxis ma'lumotlari agar ular jiddiy o'ylangan psixologik-pedagogik korreksion tadbirlar tizimi bilan uyg'unlashtirilmasa, ma'nisiz bo'lib qolishi mumkin. Ikkinchidan, psixologning rivojlantiruv - korreksion faoliyati mijozning korreksion ishlar jarayonidagi kechinmalari va his-tuyg'ulari, emotsional holati dinamikasi, faoliyati, fe'l-atvorini doimiy nazorat qilishni talab etadi. Ushbu nazorat dasturi vazifalariga zarur o'zgartirishlarni kiritishni, mijozga psixologik ta'sir ko'rsatish uslublari va vositalarini vaqtida o'zgartirish imkonini beradi. Maktab psixologining psixokorreksiya yo'nalishida olib boradigan asosiy faoliyati o'quvchi shaxsi va uning individualligini tarkib toptirish jarayoniga faol ta'sir o'tkazishga qaratilgan. Bunda psixologning vazifasi psixologik xizmatni muayyan qoida, mezoniga asoslanib tashkil qilishdan iborat bo'lib, yosh davri xususiyatlariga binoan psixikaning rivojlanishi, shaxsning shakllanishi qonuniyatlarini amaliyotda hisobga olgan holda faoliyat olib borish, o'qituvchilar jamoasiga bolalar, o'quvchilar ta'limtarbiyasini individuallashtirishga ko'maklashish, ularning qobiliyati, layoqati va iqtidori darajasiga qarab korreksion ishlarni amalga oshirishdan iborat. Amaliyotchi psixologning ushbu yo'nalishda alohida ahamiyat kasb etuvchi jixati – bolalar, o'quvchilarning psixik rivojlanishda orqada qolish, ular xulq-atvoridagi og'ishlar, o'zlashtirmaslik muammolaridir. Psixik taraqqiyotni tuzatish, korreksiya qilish atamasi dastlab defektologiyada kasal bolalarga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik ontogenez psixologiyasining rivojlanishi bilan ushbu tushuncha normal psixik taraqqiyot uchun ham qo'llanila boshlandi.

D.B.Elkonin tuzatishning yo'nalganligi korreksiya xarakteriga bog'liq holda tuzatishning ikki usulini ajratib ko'rsatadi. Bular:

1. Taraqqiyotdan orqada qolish belgilariga qaratilgan simptomatik tuzatish.
 2. Taraqqiyotdan orqada qolish sabablari va manbalariga qaratilgan tuzatish.
- Psixologik amaliyotda normal taraqqiyot korreksiyasi nonormal taraqqiyot korreksiyasidan farqlanadi. Tuzatishning mazmuniga ko'ra normal taraqqiyotda

korreksiyaning quyidagi turlari farqlanadi: - aqliy taraqqiyot korreksiyasi; - shaxs taraqqiyoti korreksiyasi; - salbiy holatlarning oldini olish korreksiyasi.

Amaliyotchi psixolog o'z faoliyatida korreksion vazifalarni yechish maqsadida psixologik yordamni tashkil etishga bog'liq ravishda uning quyidagi turlaridan foydalanishi mumkin:

1. Madaniy oqartuv ishlari.

2. Maslaxat-tavsiyalar berish.

3. Individual va guruhiiy korreksiya. Psixologik korreksiya dasturlarini tuzishda quyidagi asosiy tamoyillarga tayanish zarur: - Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi masalalar tizimligi tamoyili. Bu tamoyil har qanday korreksion ishda 3 ko'rinishdagi masala mavjudligini ta'kidlaydi, ya'ni 1) korreksion, 2) profilaktik va 3) rivojlantiruvchi. Bunda bola shaxsining har tomonlama rivojlanishidagi bog'liqlik va notekislik borligini anglatadi.

Tushunarliroq aytadigan bo'lsak, har qaysi bola rivojlanishining turli bosqichlarida bo'ladi, ya'ni:

- juda yuqori pog'ona – rivojlanish normada,
- past pog'ona – rivojlanishda psixik qiyinchiliklar borligini anglatadi.

Bunda notekis rivojlanish qonuniyati kelib chiqadi. Shaxsga doir taraqqiyotning ayrim jihatlarini sustlashuvi bola intellekti rivojini ortda qolishi yoki boshqa qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan: bilish va o'qish motivlarining sust rivojlanganligini pirovard natijasida boladagi mantiqiy operatsional intellekt ortda qoladi. Shuning uchun korreksion rivojlantiruvchi programmalar masala va maqsadini aniqlaganda hozirgi kundagi dolzarb muammolar bilan cheklanmay rivojlanishning yaqin prognozlaridan ham foydalanish kerak. Bolaga o'tkaziladigan har qanday psixologik ta'sir faqatgina ortda qolgan bosqichni korreksiya qilishgagina qaratilgan bo'lmay, ortda qolishni oldini olishga, uyg'un rivojlanishga yo'l ochishga qaratilgan bo'lishi lozim. Xulosa qilib aytganda, korreksion rivojlantiruvchi dastur 3 ta vazifani bajarishi lozim: Korreksion – buzilish va ortda qolishni tuzatish. Profilaktik – buzilish va ortda qolishni oldindan aniqlash. Rivojlantiruvchi - taraqqiyot mazmunini boyitish, optimallashtirishga qaratilganlik. Shu 3 ta dasturlarning birgalikda olib borilishi kutilgan natijalarni berishi mumkin.

- Korreksiya va psixologik diagnostikaning birligi tamoyili. Bu tamoyil amaliy psixolog ishi sifatidagi mijozni rivojlantirish va unga psixologik yordam berish alohida, yaxlit jarayon ekanini aks ettiradi.

- Kauzal ko'rinishdagi korreksiyaning ustuvorligi. Yo'nalishiga qarab korreksiyaning ikki toifasi farqlanadi: simptomatik va kauzal. Simptomatik korreksiya mazkur taraqqiyot qiyinchiliklarining tashqi alomatlarini bartaraf etishga qaratilsa, kauzal toifadagi korreksiya mazkur muammolarni vujudga keltirayotgan sabablarni yo'q qilishga qaratiladi. Ikkinchi toifadagi korreksiya o'z ustuvorligini yo'qotmasligi lozim.

- Korreksiyaning faoliyatga doirligi tamoyili. Mazkur tamoyilning nazariy asoslari A.N.Leontyev, D.B.Elkonin asarlarida ishlab chiqilgan. Uning diqqat markazida bolaning psixik taraqqiyotida faoliyatning alohida o'rni mavjudligi turadi.

- Mijozning yoshga doir psixologik va individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili. Mijozning psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyilini mijozning psixik va shaxs rivojlanishining normativ taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mijoz xususiyatlarini hisobga olish, uni o'z yo'lini o'zi belgilashiga yo'l ochadi.

- Psixologik ta'sir ko'rsatish metodlarining kompleksligi tamoyili. Metoddan kompleks ta'sir etish tamoyili korreksion ta'sir ko'rsatish programmalarini tuzishda amaliyotchi-psixolog turli metodlar va texnikalardan foydalanishi lozimligini e'tirof etadi. Ko'pgina chet el psixologlari tomonidan tadbik etilgan metodlar psixoanaliz, bixeviorizm, gumanistik psixologiya, geshtaltpsixologiya kabi ilmiy maktablarning nazariy negizlarini ochib beradi. Lekin hech qaysi metodika va texnika bittagina nazariyaga bog'langan emas.

- Korreksiya mijozning ijtimoiy muhitidagi yaqin kishilarni jalb etish tamoyili. Bu tamoyilda mijozning psixik taraqqiyoti uning atrofidagilarning roli bilan belgilanishi mumkinligini e'tirof etadi. Bola o'z yonidagi kattalar bilan aloqador holda, birgalikdagi faoliyati orqali baholanadi. Zotan bola tevarak-atrofdagilardan ajralgan holda emas, balki ular bilan birgalikda rivojlanadi. - Psixik jarayonlar tuzilmasining turli darajalariga tayanish tamoyili. Korreksion dasturlarni tuzishda yaxshi taraqqiy etgan psixik jarayonlarga suyanish va ularni aktivlashtiruvchi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

- Dasturlashtirilgan ta'lim berish tamoyili. Avval psixolog bilan birgalikda, keyinchalik mustaqil ravishda bajarish orqali zaruriy malakalarni shakllantiruvchi bir qator izchil muolajalardan iborat dasturlar yaxshi samara beradi.

- Murakkablikka tadrijiy o'tish tamoyili. Bu prinsipda korreksion ishlar tadrijiyligi nazarda tutilgan. Mazkur tamoyil mijozning o'zi bajarayotgan ishidan zavqlana olishiga va korreksion ishga uning qiziqishini orttirishga yordam beradi.

- Berilayotgan materialning hajmi va murakkablik darajasini hisobga olish tamoyili. Korreksion dasturni amalga oshirishda ya'ni materialning yangi hajmini berishdan oldin u yoki bu ko'nikma va malakalarni nisbatan shakllanganligiga e'tibor berish lozim.

- Materialning emotsional murakkabligini inobatga olish tamoyili. O'tkazilayotgan o'yinlar, mashg'ulotlar, taklif etilayotgan material yaxshi emotsional fonning vujudga kelishiga yordam berishi kerak. Korreksion mashqlar ijobiy emotsional fon bilan yakun topishi maqsadga muvofiq.

Didaktika pedagogika nazariyasining nisbatan mustaqil qismi bo'lib, unda o'qitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi. Didaktikaning so'zma-so'z tarjimai «ta'lim nazariyasi» ma'nosini anglatadi. Didaktika «yunoncha» so'zdan

olingan bo‘lib, «didacticos» - o‘rgatish, o‘qitish ma’nosini bildiradi. Didaktika - ta’lim jarayoni, mazmuni, qonuniyat va tamoyillari, shakl, metod va vositalarini ilmiy asoslab beruvchi ta’lim nazariyasi, pedagogikaning alohida sohasi. Bu atamani nemis pedagogi V.Ratke (1571-1635) fanga kiritgan, deb hisoblanadi. Didaktika nomi ostida fanni nazariy va metodologik asoslarini tadqiq qiladigan ilmiy fanni tushundi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor Ya.A. Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda u chex tilida «Buyuk didaktika» asarini yozdi. Didaktikani Komenskiy «hammani hamma narsaga o‘rgatish san’ati» deb tushuntirdi. “Didaktika” atamasi ilk bor nemis pedagogi Wolfgang Ratkening “Didaktika yoki ta’lim san’ati” (1613-yil) deb nomlangan ma’ruzasida qo‘llanilgan. Didaktika ilmiy bilimlar tizimi sifatida birinchi marta chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika» (1657-yil) asarida ochib berilgan. Didaktikada ta’limni tashkil etishning umumiy masalalari, o‘qitish jarayonining mohiyati, ta’limning mazmuni, o‘qitish qonuniyatlari, o‘qitish tamoyillari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi. Pedagog – olimlar yillar davomida ta’lim tizimida Nega o‘qitamiz? Nimani o‘qitamiz? Qanday o‘qitamiz? Qayerda o‘qitamiz? kabi savollarga javob izladilar. Didaktika “nimaga o‘qitish?”, “nimani o‘qitish?”, “qaerda o‘qitish?”, “qanday o‘qitish?” kabi savollarga javob beradi. Ushbu holatga asosan 1990 yillarning o‘rtalarida ta’lim sohasiga oid teoriyalar va ularning asoschilari, o‘sha davr amaliy darslari va o‘qitish tarixi, talqin qilish kabilar bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Men o‘z hamkasblariga qarata o‘zida “ qanday o‘qitish” kabi savollarga javob topish imkoniyatiga ega bo‘lgan qo‘llanmalar avval ham, xozir ham ta’lim jarayonida asosiy ustun bo‘lib kelgan va talabalar, izlanuvchilarga amaliy maslahat ko‘rsata olgan deb ayta olaman.¹ Didaktikaning ob’yekti - o‘sib kelayotgan avlodga ijtimoiy tajribalarni, milliy va umuminsoniy madaniyatni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyatning asosiy turi hisoblangan ta’lim berishdir. Didaktikaning predmeti sifatida o‘rgatish (o‘qituvchi faoliyati) va o‘rganish (o‘quvchilarning bilish faoliyati), ularning o‘zaro harakati aks etadi. O‘qitish jarayoni pedagogning o‘rgatuvchilik faoliyatini va o‘quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o‘z ichiga oladi. Shu o‘rinda bu jarayonlarning tahliliga e’tibor qarataylik. Ta’limda o‘qituvchining boshqaruvchilik roli o‘z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qo‘lga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib qo‘yadi. Bularning barchasi o‘qituvchining ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarini amalga oshirishida o‘z aksini topmog‘i lozim. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, ta’lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilariga qo‘lga kiritilgan bilimlarni o‘rgatadi. O‘quv faoliyatida ularni ko‘nikma va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o‘quvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qiziqish va qobiliyatlarni shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi. O‘qituvchining faoliyati o‘quvchi shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishiga katta

imkoniyatlar ochib beradi. Yanada aniq qilib aytsak, butun o'quv jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonda o'quvchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkil etadi. O'quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o'tishda yordam beradi hamda ularning bilimlarini va butun ta'lim jarayonini tashxis qiladi. O'z navbatida o'quvchilarning faoliyati o'quv jarayonida o'rganishga, bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashga, o'zini jamiyatga foydali faoliyatga tayyorlashga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati ko'p qirrali yo'nalgan harakatni ifodalaydi va bu harakat bilishga doir vazifalarni hal qilishda ularga katta yordam beradi. Didaktika va metodika mustahkam aloqa va o'zaro bog' liqlikda joylashadi. Didaktika o'qitishning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Aniq bir predmetni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi. Didaktikaning asosiy kategoriyalari. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi. **Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat:** o'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

O'rgatish - o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyati.

O'rganish - anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi.

O'qitish - qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati.

Ta'lim - o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, kompetensiya va fikrlash usullari tizimi.

Bilim - ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni aks ettiradigan inson g'oyalari yig'indisi;

Ko'nikma - egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash.

Malaka - avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning takomillashgan darajasi.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish layoqati.

Maqsad - o'qitishning nimaga qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay yo'sinda safarbar etilishi.

Mazmun - o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi.

Tashkil etish - qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon.

Shakl - o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq.

Metod - o'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) yo'li.

Vosita - o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan foydalaniladigan ob'yekt.

Natija - o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

Ta'lim jarayonining mohiyati. Jarayon – bu lotinchadan olingan bo'lib, oldinga harakat qilish tushuniladi. Ta'lim jarayonining mazmunini bilim, ko'nikma va malakalar tashkil qiladi. Ta'lim jarayoni - o'quvchi (talaba)ning bilmaslikdan bilishga tomon, oddiydan murakkabga tomon, uncha to'liq bo'lmagan bilimdan ancha to'liq, aniqroq va chuqurroq bo'lgan bilim tomon sodir bo'ladigan jarayondir. Bu o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladi. O'qituvchi bilim egallash yo'llarini o'quvchi-talabalarga ko'rsatadi, ya'ni kishilik jamiyati tomonidan bor, hamda bunday bilimlarga ega bo'lmagan bola ongida vositachilik qiladi. O'qituvchining faoliyati tufayli ta'lim puxta o'ylab chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijalarni beradi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro muloqat yuzaga keladi. "Muloqot" tushunchasi "ta'lim" tushunchasidan ko'ra keng ma'noga ega. Ta'lim o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, ularda amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayondir. Ta'lim jarayonining "yaxlitligi" "tizimlilik" va "majmuaviyligi"ni bir xilda talqin etish mumkin emas. Biroq, ta'lim jarayonining yaxlitligi uning tizimlilik bilan uzviy bog'liq. Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) o'zaro bog'langan ko'plab elementlar (tarkibiy qismlar) o'rtasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlikdir. Demak, ta'lim yaxlit tizim sifatida ko'plab o'zaro bog'liq quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: ta'lim maqsadi, o'quv axborotlari, o'qituvchi va o'quvchilarning ta'limiy faoliyatlari, uning shakllari, pedagogik muloqot vositalari, shuningdek, ta'lim jarayonini boshqarish usullari. Barcha tarkibiy qismlarning o'zaro birligi va yaxlitligi sifatida namoyon bo'luvchi ta'lim jarayonining negizini o'qituvchi va o'quvchilarning ta'limiy faoliyatlari tashkil etadi.

Zamonaviy ta'lim paradigmalari. Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmush va fikrlashining biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi. Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni aniqlash va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya. Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o'rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazari - har bir alohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini

realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi. Asosida ta'limga yangicha yondashuv yotadigan g'oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo'shishgan: yaqin zonadan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta'limot, shaxsning hayotiy faoliyatdagi vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyati jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tadqiqotlar, shular jumlasidandir. Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmlar farqlanadi. Ta'limning keng tarqalgan beshta paradigmasi mavjud: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq-atvoriga doir); texnokratik; ezoterik. An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma. Bilimga yo'naltirilgan paradigmasida ta'limning bosh maqsadi: «Istalgan qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir». Shuning uchun ta'lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko'proq mavjud unsurlari - ham individual, xuddi shunday ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko'nikma va malakalar, bundan tashqari ideal va qadriyatlarni uzatish va saqlashda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'quv dasturlari mazmuni tayanch, asosiy, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash vaqtida sinovdan o'tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta'minlashga asoslanadi. Bixevioristik (ratsionalistik) paradigma. Ratsionalistik paradigma an'anaviy paradigmaga qarama-qarshi o'laroq, o'zining diqqat markazida mazmunni emas, o'quvchilarning turli turdagi bilimlarni o'zlashtirishining samarali usullarini qo'yadi. Ratsionalistik ta'lim paradigmasi asosida ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi turadi. Ta'lim muassasasining maqsadi - ta'lim oluvchilarda ijtimoiy me'yorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantiradi. Shuning uchun «xulq-atvor» atamasi «barcha turdagi reaksiyalar, insoniy xususiyatlar - uning fikrlashi, his-tuyg'usi va harakati»ni bildiradi. Mazkur paradigma ta'lim muassasasiga ta'lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish maqsadida bilimlarni o'zlashtirish yo'li sifatida qaraydi, ya'ni har qanday ta'lim muassasasi - bu yashash muhitiga moslashtirishning ta'limiy mexanizmi. Bunday o'qitishning asosiy metodlariga o'rgatish, trening, test nazorati, individual o'qitish, korrektsiyalash kiradi. Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining diqqat markazida o'z-o'zini

rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lgan, hayot sub'ekti, shaxs erkinligi va ma'naviyati sifatidagi ta'lim oluvchi turadi. U bolaning ichki dunyosini rivojlantirish, shaxslararo muloqot, ijod, dialog, shaxs o'sishi uchun yordamga yo'naltirilgan. Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning doirasida ta'limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Ularni bola va inson hayotining tengsiz davri sifatida bolalikka qadriyatli munosabat, ya'ni ta'lim muassasasining bosh vazifasi bolani rivojlantirish (aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik) ekanligini e'tirof etish yagona yo'nalishda birlashtiriladi. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanib, ta'lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan joy oladi. Insonparvarlik paradigmasi ham o'qituvchi, ham o'quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi. **Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tamoyiliga asoslanuvchi paradigmasi quyidagi mezonlarga tayanadi:**

- ta'limning ijtimoiylashuvi - o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, ular tomonidan nisbatan o'zlashtiriladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyat kasb etishini ta'minlash, o'qituvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;

- milliy hamda jahon madaniyati asoslari va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish;

- ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqlool g'oyalariga asoslanish;

- shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish hamda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan layoqatiga tayanish va uni takomillashtirish;

- o'qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllantirish jarayonida o'qituvchi hamda talabalarning o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;

- ta'lim (xususan, kasbiy ta'limi) jarayonida o'quv dasturlarining talabalar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko'ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;

- pedagogik ta'limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya'ni, talabalar tomonidan o'zgaruvchan sharoitlarda shaxs ijodiy rivoji asosini ta'minlovchi invariant bilimlarning o'zlashtirilishiga erishish;

- mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o'zgarib turuvchi ehtiyojlarga to'laqonli javob bera oladigan ta'limni shakllantirish shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;

- ta'limning uzluksizligi, ta'limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta'minlovchi kasbiy ta'lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimining yaratish va rivojlantirish, muayyan dasturni ta'limning u yoki bu bosqichida o'qitilishi yoki o'qishni boshqa tipdagi o'quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;

-ta'limning ekvivalentligi, ya'ni uning davlat ta'lim standarti, milliy madaniyati va mentalitet, shuningdek, xalqaro me'yorlarga muvofiq darajasi. Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning bosh maqsadi amaliy takomillashtirish uchun zarur «aniq» ilmiy bilimlarni uzatish va o'zlashtirishdan kelib chiqadi. «Bilim - kuch», shuning uchun inson qadr-qimmatini uning bilish imkoniyatlari aniqlab beradi. Inson o'zini o'zicha emas, faqat aniq belgilangan etalon (o'rtacha namuna, standartlashgan)dagi bilish yoki xulq-atvor sohibi sifatidagina baholaydi. Texnokratik paradigma sharoitida o'quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi «ha- yo'q», «biladi - bilmaydi», «tarbiyali - tarbiyasiz», «egallagan - egallamagan» tizimida baholanishi mumkin. Bu yerda tayyorgarlik, ma'lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir etalon, ideal mavjud bo'ladi. Ezoterik paradigma. Bu bizning sayyoramizdagi eng qadimiy ta'limiy paradigmalardan biri. Mazkur so'zning yunonchadan so'zma-so'z tarjimasi «sirli», «yashirin» ma'nolarini bildiradi. Uning mohiyatini abadiy va o'zgarmas Haqiqatga munosabat tashkil etadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining fikricha, haqiqatni shunchaki bilish mumkin emas, unga vijdon pokligi orqali erishish mumkin. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi o'quvchining tabiiy kuch va imkoniyatlarini yuqori darajadagi ongga ega bo'lish, Kosmos bilan muloqot uchun sarf etish va rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchining muhim muhofaza qiluvchi funktsiyasi ta'lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir. 4. O'qitish jarayoni va uning vazifasi. O'qitish - o'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi. O'qitish (didaktik) jarayonining mohiyatini quyidagi formula yordamida to'liq anglash mumkin:

$$DJ=M+Ao'f + Ao'fb$$

Bu yerda:

DJ - didaktik jarayon.

M - motivatsiya.

Ao'f - o'quvchilarning o'zlashtirish faoliyati algoritmi.

Ao'fb - o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish.

O'qitish jarayoni uchta vazifani bajaradi: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi. O'qitish jarayonining ta'limiy vazifasi o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarining to'liqligi, chuqurligi, tizimlilik, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta'lim jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalar hamda kompetensiyaning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega. O'qitishning tarbiyaviy vazifasi ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik

tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi. Ta'limning tarbiyaviy xususiyati, eng avvalo, ta'lim mazmunida aks etadi. O'qitish jarayonida tarbiyaning ikkinchi omili o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari, sinfdagi psixologik muhit, o'qish jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlariga o'qituvchining rahbarligi hisoblanadi. O'qitishning rivojlantiruvchi vazifasi o'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy, intellectual sohasini rivojlantirishda o'z aksini topadi. O'qitish jarayonida o'quvchini aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, tasniflash, kuzatish, xulosa chiqarish, ob'yektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalarini tekshirishni malakasini rivojlantirishga erishiladi. O'qitish jarayonining bosqichlari. O'qitish o'qituvchi rahbarligida o'quvchining o'quv materiallarini rejali ravishda bilib olish jarayonidir. Bu jarayonni bilish bosqichidan iborat bo'lgan tarkibiy qismlarga (yoki komponentarga) ajratish mumkin. O'quvchi bilmaslikdan bilish, uddasidan chiqa olmaslikdan uddulay olish, malakalar hosil qilish yo'lidan borib, ushbu bosqichlardan o'tishi kerak. **O'qitish jarayoni 4 ta asosiy bosqichdan iborat:**

- 1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish;
- 2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi;
- 3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi;
- 4) hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash (kompetentsiyalarni tarkib toptirish).

Har bir bosqich uchun o'quvchilarning muayyan xarakterdagi bilish faoliyati xarakterlidir. Bu faoliyat o'qituvchi tomonidan alohida rahbarlikni talab etadi. O'rganilayotgan materialni idrok qilish. O'quvchilarning o'rganilayotgan (yoki o'rganilishi lozim bo'lgan) materialni idrok qilishini tashkil etar ekan, o'qituvchi ularning hayotiy tajribasi va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda material to'g'risida umumiy tasavvur hosil qilib, oldindan uni butunligicha tushuntiradi va ko'rsatadi. O'rganilayotgan materialni fahmlab olish. O'rganilayotgan ob'yekt haqidagi umumiy tasavvur asosida uni tushunishni ta'minlovchi, asta-sekin chuqurlashib boruvchi anglash jarayoni davom etadi. O'qitishning bu zvenosining maqsadi ilmiy tushunchalarni tarkib toptirishdir. Bilimlarni mustahkamlanishi, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi. O'quv materialini idrok etish va faqmlab olish jarayonida o'zlashtirish keyinchalik uni mustahkamlash va takomillashtirishni talab etadi. Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llay olish (kompetentsiyalarni shakllantirish). Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash jarayoni ta'limning yakuniy mustaqilligini asta-sekin va izchillik bilan oshirib borish. O'qitish va o'qish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi. Inson faoliyatining hamma asosiy turlari (mehnat, fan, san'at, o'yin, sport) uning tevarakatrof olamni va

o'z-o'zini bilish bilan bog'langan. O'qish tevarak-atrofdagi olamni bilishning maxsus tashkil etilgan va o'qituvchi rahbarlik qiladigan alohida turidir. Bu jarayonning mohiyati - bilim, ko'nikma malaka va kompetensiyalarni hosil qilish, o'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib olish va bilish kuchlarini rivojlantirishdir. O'rgatuvchilik faoliyati yoki o'qitish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi va ularni mashg'ulotlar uchun uyushtirishda, ularning diqqati, tafakkuri, hatti-harakati va hokazolariga rahbarlik qilishda, ular oldiga ularning faoliyatini tobora murakkablashtirilgan vazifalarni izchillik bilan qo'yib borishda, ularni tekshirib borish kabilarda o'z ifodasini topadi. O'quv faoliyati yoki o'qish bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni bo'lib, o'quvchilarning intellektual, irodaviy va jismoniy kuchg'ayratini talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag'batlantiradi. O'qituvchining oqilona biror maqsadga qaratilgan rahbarligi va o'quvchilarning esa faol ongli ishtirokisiz, ta'lim jarayonida ijobiy natijalar bo'lishi mumkin emas. Ta'lim jarayonining bu ikki tomoni (o'qitish va o'qish) bir maqsad: ta'limning xilma-xil vositalari va metodlaridan foydalangan holda o'quv materialni egallab olish maqsadi bilan birlashgandir. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi. Ma'lumki, bilish faoliyatining sub'yekti o'quvchi sanaladi. Shu bois ijtimoiy-pedagogik asoslarga ega ta'lim markazida uning shaxsi, ongi, ham o'rganilayotgan olamga, ham bilish faoliyatidagi hamkorlariga: o'quvchilar va uning ta'lim olishini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi o'qituvchilar munosabati yotadi. Bu masala barcha davrlarda birdek ahamiyat kasb etib kelgan. Ta'limda o'quvchilarning faoliyati haqida gap borganda o'quvchining bilish faolligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchining bilish faolligi uning bilish jarayonidagi intellektual mulohazasida, umumiy va alohida topshiriqlarni bajarishida namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar o'quvchilarning faqatgina yuqori darajadagi bilim olishini kafolatlab qolmay, balki uning hayotiy faoliyati, ya'ni o'quvchi shaxsining shakllanishi, uning amaliyotga, hayotga bo'lgan faol munosabati uchun harakterlidir. Shu sababli bilish faolligini oshirish insonning faol hayotiy qarashlarini shakllantirish deb bimalol aytish mumkin. O'quvchining bilish faoliyatining yana bir farqli xususiyati uning kechish xarakteridir. O'quvchining bilish faoliyati maqsadi ham, mazmuni ham, usullari ham dasturga kiritilganligi bois, o'quvchi jalb etilayotgan ta'lim jarayoni turlicha kechishi; sub'yekt (o'quvchi) kuchi faolligi, mustaqilligi, turlicha sarf etilishi bilan borishi mumkin. Ayrim hollarda uning jarayoni taqlidiy reproduktiv, boshqalarda izlanishli, uchinchisida ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Aynan faoliyat jarayonining kechish xakteri uning oxirgi natijasi egallangan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalari xakteriga ta'siretadi. O'quvchining bilishi xuddi etuk ilmiy bilish yo'li kabi haqiqat o'qituvchi tomonidan fandagi faktlar, ilmiy kashfiyotlarni o'rganish ularning tarixiy yo'lini o'zlashtirish yordamida kechadi. Insonning asl ijtimoiy mulki sifatida faoliyatining muhim belgisi faoliyat sub'yektining atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri va muhim boyliklar yaratuvchi faoliyatining qayta yaratuvchi xakteridir.

O'quvchilarning ta'limmuassasasidagi bilish faoliyatining xarakteri shundaki, uning natijasi hamma vaqt ham moddiylashgan mahsulga ega emas va o'quvchining o'zi hamma vaqt ham his etmaydi - javobi uchun yomon baho olgan o'quvchining xafa bo'lib, «men o'qidim, o'rgandim! Adolatdan emas» degan fikrni qat'iy takrorlashi bejiz emas. Bilishga qiziqish o'qishning eng muhim va eng qimmatli motivi sifatida bolani maktabga, darslarga, o'z bilish faoliyatiga nisbatan ijodiy munosabatiga ko'maklashadi. O'quvchilarning bilishga qiziqishi motiv sifatida rivojlanishi o'ziga xos uzoq yo'liga ega bo'lishi mumkin. Ayrim o'quv- harakatlari ta'sirchisidan to butun faoliyatning ustuvor motivigacha. Hatto o'qishning etakchi motivlaridan biriga aylanib, qiziqish shaxsning ma'naviy boyishiga ko'maklashuvchi umumiy yo'nalganligining ahamiyatli qismiga aylanishi mumkin. Har qanday motiv singari bilishga qiziqish ajralgan holda rivojlanmaydi, uning tiklanishi boshqa motivlar (axloqiy, ijtimoiy, o'quv va h.k.) bilan birga kechadiki, qiziqish ular bilan boyiydi va ularga ijobiy ta'sir etadi. Ma'lumki, o'quv jarayoni modeli o'zida uch tarkibiy qismni aks ettiradi: o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati hamda o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning jadal o'zaro faoliyati. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro harakatini konstruktiv pedagogika nuqtai nazaridan qator belgilariga ko'ra tasnif etish mumkin: yo'nalganligiga ko'ra (qayta aloqalar bilan yoki qayta aloqalarsiz); axborot jarayonining turiga ko'ra (o'zaro harakatni tashkil etishda axborot jarayonining yo'nalganlik darajasi); boshqarish va axborotlarni uzatish vositalari turiga ko'ra. O'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish jarayonida turli darajadagi faollikni namoyon etishadi. Ana shu sababli, o'quvchilarga bilimlarni sust ravishda qabul qiladi kabi nuqtai nazardan qarash to'g'ri bo'lmaydi. Shu sababli bilish faoliyatiga quyidagicha yondashish zarur: o'quv faoliyatining inkor etilmagan tavsifi asosida unga munosabat o'zgaradigan bilishning quyi darajasi; quyidan mo'tadillashgan bosqichga o'tish sifatidagi vaziyatli faoliyat; o'quv jarayonida ijro etuvchilik faoliyati; o'quvchining sub'yektiv nuqtai nazarini maksimal darajada ochishga imkon beruvchi ijodiylik. Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, bilish faolligi ko'rsatkichi sifatida mo'tadillik, ishtiyoq, o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi, nostandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor, o'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik va boshqalarni aytib o'tish mumkin. O'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiroki va faolligining namoyon bo'lishi - bu rivojlanib boruvchi, o'zgaruvchan jarayon. O'qituvchi yordamida o'quvchilarning bilish faolligi quyi darajadan vaziyatli-faollikka, undan faol ijrochilikka o'tib boradi. Ko'p jihatdan o'quvchining bilish faolligi ijodiylik darajasiga ko'tarilishi yoki ko'tarilmasdan qolishi o'qituvchiga bog'liq. Didaktlaming ishlarida shu narsa yaqqol ko'rinadiki, o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabat sub'yekt-sub'yekt tavsifiga ega bo'lishi zarur. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim - bu keng tarzda sotsiumning bo'lajak a'zosini umumiy mehnat, hamkorlikka o'rgatish uchun zarur bo'lgan birgalikdagi faoliyat. Hamkorlikdagi faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan zamonaviy ta'lim jarayonini

ko‘rib chiqish asosida o‘quvchilarning rollar orqali namoyon bo‘lishi quyidagicha ko‘rinish kasb etadi: •o‘quv jarayoni bilan dastlab tanishishda tomoshabin, kuzatuvchi; •guruhli faoliyatning ishtirokchisi; •namuna bo‘yicha uy vazifasini mustaqil bajargandan so‘ng faoliyat egasi; •faoliyatning shaxsiy namunasini yaratishda faoliyat egasi + fikr egasi; •o‘z faoliyati natijasida yuzaga keladigan o‘z-o‘zining faoliyati egasi. 5. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining gnoseologik g‘oyalari-o‘quv jarayonining asosi sifatida. O‘quv jarayonini mantiqiy qurilishi ta‘lim mazmunining xususiyatlari va gnoseologik jihatlariga bog‘liq. Gnoseologiya (yunoncha – «gnosis» («gnoseos»)- bilim, ong, o‘rganish, logiya –fan, ta‘limot) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo‘lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta‘limot. Ijtimoiy taraqqiyot tarixida insonning atrof-muhitni bilishi umumiy tuzilishiga va bosqichlariga turlicha yondoshishlar ma‘lum. Ana shu yondoshishlar o‘quv jarayonini qurish va ta‘lim mazmunini tushunish mantiqini belgilab beradi. 4-rasm. O‘quvchilarning bilish faoliyati ko‘rsatkichlari Muhammad al-Xorazmiy (IX asr) bilish nazariyasi rivojlanishiga katta hissasini qo‘shgan. U birinchi bo‘lib koinot ob‘ektlarining harakatlari hamda yerdagi nuqtalarining joylashishini jadval ko‘rinishida aks ettirib, tajriba-kuzatish va tadqiqotlar metodlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, yagonalikning birligi tamoyili, shuningdek, alohida va umumiy, induksiya va deduksiyalarning mohiyatini aniqlashtirdi; matematik masalalarni yechishning algoritmik metodini ishlab chiqdi. Bu metoddan bugungi kunda ham foydalanib kelinmoqda. Al-Kindiy (IX asr) ilmiy bilishning uch bosqichli konsepsiyasini ilgari suradi. Alloma insonning bilishini: sezgiga oid va ratsional bilish tarzida ikkiga ajratadi. Sezib bilishning predmeti va ob‘ekti barcha jism va moddiy narsalar hisoblanadi. Kindiyning fikricha, sezib bilish aql uchun muhim materialni beradi. Faqatgina aql tashqi dunyo haqida haqiqiy bilim va tushunchani ishlab chiqishga qodir, - deb hisoblaydi Kindiy. Abu Nasr Forobiy (X asr) Kindiy g‘oyalarining mohiyatini aniqlashtiradi. Biror narsani bilishga intilgan inson avvalo uning ma‘lum holatini o‘rganadi, o‘zlashtirganlarini o‘zlashtirilishi zarur bo‘lgan bilimlarga yo‘naltiradi. Alloma fanlar klassifikatsiyasi, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga oid tavsiyalarni ishlab chiqadi. Yaxshi nazariyotchi bo‘lish uchun deydi, - Abu Nasr Forobiy, - qaysi fan bilan shug‘ullanishidan qat’iy nazar quyidagi uchta shartga amal qilish kerak:

- 1) fan asosida yotuvchi barcha tamoyillarni yaxshi bilishi;
- 2) ushbu tamoyil va ma‘lumotlar asosida zarur xulosani chiqarishi, ya’ni, mulohaza yuritish qoidalarini bilishi kerak;
- 3) xato nazariyalarni isbotlab berish va boshqa mualliflar fikrlarini tahlil qilishni, shuningdek, haqiqatni yolg‘ondan ajratish va xatoni tuzatishni bilishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy Beruniy (XI asr) bilishni uzluksiz, to‘xtovsiz davom etadigan jarayon sifatida tushunadi. Allomaning fikricha, insoniyat borliqning haqiqiy mohiyati, hozircha noma‘lum bo‘lgan jihatlarini kelajakda bilib oladi. Abu Ali ibn

Sinoning (XI asr) bilish nazariyasida sabab haqidagi ta'limot alohida o'rin oladi. U sabablarni aniq, sezish asosida anglanadigan va yashirin, tashqi holatlarini tahlil etish asosida tushuniladigan sabablarga ajratadi va hodisaning mohiyati uning yuzaga kelish sabablarini aniqlash yo'li bilan anglanishi mumkin deb hisoblaydi. Alloma ushbu gnoseologik qoidani o'zining tabiblik amaliyoti, kasalliklarni ularning simptomlari bo'yicha va dorilar ta'sirini kuzatish asosida aniqlagan. Chex pedagogi Ya.A. Komenskiy XVII asrda ta'lim jarayonining mohiyatini ilmiy asoslashga urindi. Alloma tomonidan ilgari surilgan ta'limning tabiiyligi g'oyasi ta'lim jarayoni, uning tuzilishi, tamoyil va metodlari tabiat qonunlariga muvofiq belgilanishini ta'kidlaydi. Ya.A. Komenskiynining tabiatga bog'liqligi haqidagi g'oyasi – g'arb olimlarining ta'lim jarayonining gnoseologik asoslarini ochib berish, moddiy dunyo qonunlarining o'quv jarayoniga ta'sirini ko'rsatib berishga urinishlaridan biridir. XVIII asrda fransuz olimi Jan Jak Russo ham insonning tabiat va jamiyatdagi o'рни haqidagi falsafiy dunyoqarashlar asosida ta'lim mohiyatini ochib berishga urinib ko'rgan. Olimning fikricha, ta'lim jarayonining mohiyati bolaning atrof-muhitni bilishi tabiatidan kelib chiqadi. Bola tabiat qo'ynida, qishloq joylarda rivojlanishi kerak. Bolaning atrof-muhit mohiyatini tez anglashi xususiyatini hisobga olib ekzistensializm (yunoncha «existetia» - mavjudlik) vakillari ta'lim mohiyatini quyidagicha ifoda etadilar: maktabning asosiy maqsadi intellektini rivojlantirish emas, balki bolani emotsional tarbiyalashdir. Ekzistensializm ratsional bilishni rad etadi, ta'lim fandan ko'ra san'atga yaqinroq deb hisoblaydi, shuningdek, borliqni bevosita bilish metodini ilgari suradi. Ta'lim mazmuni masalalariga boshqa bir yondoshish "Pragmatizm pedagogikasi" yoki progressivizm AQSHda, alohida rivojlandi. Uning yetakchisi Djon Dyui mazkur ta'limotni ifodalashda pragmatizmning falsafiy g'oyalarini asos qilib oldi. Pragmatizm (yunoncha pragma – ish, harakat, falsafiy amal) zamonaviy Amerika falsafasida idealistik oqim. Bu oqim haqiqatning ob'ektivligini rad etadi, haqiqat bu ob'ektiv borliqqa mos kelmaydi, balki amaliy foydali natijalar beradi. D.Dyui fikricha, bilish va bilim inson o'z hayotida duch keladigan turli muammo yoki qiyinchiliklarni yengish vositasi hisoblanadi. Bilim yashash uchun kurash vositasi va shaxsning rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Biz faqatgina muammoni hal etayotganimizda fikrlaymiz, buning boshlanish yo'li har doim qiyinchilikni his etish hisoblanadi.

Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari. Pedagogikada qonuniyatlar - bu qonunlarning aniq sharoitlaridagi harakat ifodasi. Ularning asosiy xususiyati qonuniyatlar pedagogikada ehtimoliy-statistik xarakter berishida aks etadi, qonunlarni esa ta'lim jarayonida amalga oshirishni hamma holatlarda ham aniq ko'rib bo'lmaydi. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi ob'yektiv, mavjud, barqaror, takrorlanuvchi aloqadorlik ta'lim qonuniyati deb ataladi. Ta'limning umumiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi: ta'limning maqsadi jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi; jamiyatning talablari va imkoniyatlari; pedagogika fani va amaliyotining

rivojlanganligi va imkoniyatlari bilan bog‘liqlikda aniqlashtiriladi; ta’lim mazmunini belgilashda ta’limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlari; ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur’ati; o‘quvchilarning yoshi imkoniyatlari; ta’lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanish darajasiga asoslaniladi; ta’limning sifati avvalgi bosqich mahsuldorligi va hozirgi bosqichda erishilgan natijalar; o‘rganilayotgan material xususiyati va hajmi; o‘quvchilarga tashkiliy-pedagogik ta’sir ko‘rsatish: o‘quvchilarning bilim olishga qobiliyatlari va ta’lim vaqtiga bog‘liq; ta’lim metodlari samaradorligi ta’lim maqsadiga; o‘quvchilarning yoshi, ta’lim olish imkoniyatlariga; ta’lim muassasasining moddiy-texnik ta’minotiga bog‘liq; ta’limni boshqarish samaradorligi ta’lim tizimida qayta aloqalarning intensivligi va korrektsiyaga, ta’sir ko‘rsatishning asoslanganligiga bog‘liq; ta’limda rag‘batlantirish samaradorligi ichki va tashqi stimullarning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq. Shuningdek, pedagogikada ta’limning xususiy qonuniyatlari ham mavjud: gnoseologik: ta’lim natijalari o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘nikmalariga; ta’lim samaradorligi o‘quvchilarning o‘quv faoliyati hajmiga; bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish samaradorligi ularning amalda qo‘llanilishiga; o‘quvchilarning aqliy rivojlanishi o‘zaro aloqador bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirilish hajmiga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liq; psixologik: ta’lim samaradorligi o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga qiziqishiga; fikrlash darajasi, kuchi, jadalligi va o‘ziga xosligiga; xotiraning rivojlanganlik darajasiga; bilish faolligi darajasiga bevosita bog‘liq; kibernetik: ta’lim samaradorligi qayta aloqalarning tezligi va hajmiga; bilimlarning sifati nazoratning to‘g‘ri olib borilishiga; ta’lim sifati o‘quv jarayonini boshqarish sifatiga; boshqaruvning samaradorligi boshqaruvga doir axborotlarning soni va sifatiga bevosita bog‘liq; sotsiologik: individning rivojlanishi u bevosita va bilvosita muloqotda bo‘ladigan indvidlarning rivojlanishiga; ta’lim samaradorligi “intellektual muhit”ning mavjud holatiga, o‘zaro bir-biriga o‘rgatishning jadalligiga; o‘qituvchi va o‘quvchilar muloqotining sifatiga bevosita bog‘liq; tashkiliy: ta’lim natijasi o‘quvchining o‘quv mehnatiga, o‘zining o‘quv majburiyatlariga munosabatiga; o‘quvchining ishchanlik qobiliyatiga; o‘quvchilarning aqliy faolligini oshirish o‘quv mashg‘uloti jadvalining tuzilishi, unda jismoniy tarbiya va mehnat mashg‘ulotlarining joylashtirilishiga bevosita bog‘liq. Ta’limning xususiy qonuniyatlariga gnoseologik, psixologik, kibernetik, sotsiologik, tashkiliy qonuniyatlar kiradi. Ta’lim tamoyillari. Ta’lim qonuniyatlaridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadi. Ta’lim tamoyillari o‘quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang‘ich qoidalaridir. Ta’lim tamoyillarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: ta’limning mazmunga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari. Ta’lim mazmuniga aloqador tamoyillarga quyidagilar kiradi: insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg‘unlik; madaniyat bilan uyg‘unlik; ilmiylik; ta’limning fundamentalligi va amaliy yo‘nalganligi; ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi. Ta’limni insonparvarlashtirish - uning

mazmuni, tamoyillari, shakl va metodlarini yangilash, ularning o'zaro aloqasi va birligini ta'minlash orqali shaxsni har tomonlama shakllantirish va rivojlantirishga yunaltirishdir. Shaxsning rivojlanishi va o'quvchilarning ijtimoiy ahamiyatga ega sifat va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'limning insonparvarlik mazmuniga yaqinlashish, ularni hayotda faol ishtirok etishga jalb etish, uning bilish bilan qo'shiluvi va madaniyatni o'zlashtirishi hamma-hammasi so'nggi yillarda sezilarli shakllandi. Mazkur yo'nalishda so'nggi yillarda tarbiyalanuvchilar ongidagi aldam-qaldamlik, ularning xulqatvorini haddan tashqari qat'iy belgilash, ularga qattiq ta'sir etish, tanqidiy fikrlash tarziga ega bo'lmagan qarashlardan voz kechish yordamida ko'plab innovatsiyalar yo'naltirildi. Bunday aqidaparastlikka qarama-qarshi o'laroq, milliy va chet el pedagogikasida tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilishga yo'naltirilgan, unda mustaqillikni shakllantiruvchi, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar orasida insonparvar, ishonchga asoslangan munosabatlarni tarkib toptirish qoidalaridan foydalanish, «ta'limni insonparvarlashtirish», ya'ni insonparvarlik tamoyili yuzaga chiqadi. Bunday asosga qurilgan ta'lim esa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi. Ta'limning tabiat bilan uyg'unligi tamoyili. Ya.A. Komenskiy tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, tabiatda hayot bahordan boshlangani kabi ta'lim olish jarayoni uchun eng qulay davr bolalik ekanligi g'oyasiga asoslanadi. O'quvchilarga ularning yosh davrlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu bilimlarning ular uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Umuman olganda, ta'lim jarayoni bolaning rivojlanishi, ya'ni tabiati bilan uyg'un bo'lishi lozim. Ta'limning madaniyat bilan uyg'unlik tamoyili. Ta'limni azaldan mazmuni inson ongida nafaqat olam manzarasini, balki insondagi rivojlanish, yuksaklikka harakat va o'sish holatida bo'lgan o'zining shaxs sifatidagi qiyofasini shakllantirishdan iborat. Ta'lim butun umr davom etadi va ta'lim olish chegaralanmaydi. U insonga o'z dunyosi va boshqa madaniyatlarni anglash, mazkur madaniyat vakillari fikrini eshita olish, ularni qadrlash, ularning dunyosini tushunish, o'zining shaxsiy fikriga tayanish, o'zining bu yorug' olamdagi mavjudligini anglash va o'zining hayotdagi, madaniyatdagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Ta'limning bugungi kundagi ma'no mantig'i ham ana shundadir. Ta'lim o'zini madaniyatlar dunyosida faraz qilish orqali insonda olam manzarasini yaratish, insonning tabiat, boshqa odamlarga, jamiyat, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlar tizimini shakllantirish sifatida qaraladi. Inson o'zining ongi, irodasi, his-tuyg'usi, bilish imkoniyatlari orqali madaniy qadriyatlarni o'zlashtiradi, buning natijasida individual ijodiylik shakllanadi. Bunday individuallikning namoyon bo'lishining o'ziyoq nafaqat madaniyatning merosiyligi, iste'mol qilinishi, balki rivojlanishini ham anglatadi. Bunday tushunish pedagogikadagi yangi paradigma - shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosini tashkil etuvchi jamiyatdagi yangicha qadriyatlar - shaxsning o'zini-o'zini rivojlantirishi, o'zigao'ziga ta'lim berish va o'zini-o'zi loyihalashning namoyon bo'lishini aks ettiruvchi madaniyat bilan uyg'unlik tamoyilini shakllanishiga olib keladi. Ta'limning ilmiylik

tamoyili - o'quvchining o'quv materialidagi qonuniyatlarni aks ettirishi, tushunishi va o'zlashtirishi uchun to'g'ri shart-sharoit yaratish maqsadi uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil ta'lim mazmunini zamonaviy fan va texnika rivojlanish darajasi, jahon sivilizatsiyasi to'plagan tajribaga mos kelishini ifodalaydi. Bu tamoyil ta'lim vaqtida va o'qishdan tashqari vaqtda amalga oshiriladigan ta'lim mazmuni o'quvchilarni ob'yektiv ilmiy dalillar, hodisalar, qonunlar, zamonaviy yutuqlar va rivojlanish istiqbollarini ochib berishga yaqinlashtirib, u yoki bu sohaning asosiy nazariya yoki konsepsiyalari bilan tanishtirishga yo'naltirilgan bo'lishini talab etadi. Ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi tamoyilining ahamiyati shundaki, umumiy o'rta ta'lim maktablaridayoq o'quvchilar chuqur nazariy va amaliy tayyorlikdan o'tadilar. Mazkur holat an'anaviy didaktikada ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili sifatida ifoda etiladi. O'qishda fundamentallik bilimlarning ilmiyligi, to'liq va chuqur bo'lishini ko'zda tutadi. U yuksak intellektual salohiyat, fikrlash layoqatining tadqiqotchilik ko'rinishda bo'lishi, bilimlarini doimiy ravishda to'ldirib borish istagi va malakalarini talab etuvchi zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotga asoslanganlik bilan tavsifalanadi. Fundamental bilimlar aniq bilimlariga qaraganda sekin eskiradi, shuningdek, inson va xotirasiga emas, ko'proq uning fikrlash layoqatiga bog'liq bo'ladi. Ta'limning fundamentalligi bilimlar mazmunining muntazamligi, nazariy va amaliy jihatdan o'zaro nisbatda bo'lishni talab etadi. Ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi tamoyili yaxlit pedagogik jarayonda ta'lim va tarbiyaning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta'lim jarayonida barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni ko'zda tutadi. Ta'lim jarayonida tarbiyalashning samarali kechishi shaxsning intellektual rivojlanishi, birinchi navbatda, o'quvchilarning qiziqishlari, idrok etish hamda individual qobiliyatlarining hisobga olinishi bilan bog'liq. Ta'lim olish va axloq: Skinnerning "qonunni ijobiy tarzda mustahkamlash" nazariyasi. Bir nazariyachining ishi nafaqat talabalarga maktablarning va o'qituvchilarning munosabati usullarini o'zida aks ettirdi, balki jarayonga ichki hissiyot bilan qarashni o'stiradi. Umumiy (masalan, maktabdagi ham ichki, ham tashqi vazniyatni) rivojlantirish yuz berishi va vazniyatni nazorat qilishni o'rganib chiqqan bu nazariyotchi Byurhis Fredrik Skinnerdir (1953). Skinnerning ko'plab nazariyalari makraziy ko'rish atrofida aylanadi, insonlar "to'g'ri javobgarliklar" yoki javobgarliklar, ya'ni potentsiyal vazniyatlarda "to'g'ri javobgarliklar"ning (ba'zida "ta'sir etuvchi qobiliyat" deb aytiladi) dalili bo'lib, ko'rinishi orqali yaxshi o'rganadilar. Torndikning "qonunning ijobiy ta'siri" (Torndik 1914) dan ilhomlanib, Skinner o'zining "qonunni ijobiy tarzda mustahkamlash" deb nomlangan dasturini ishlab chiqdi. Dastur agar kattalarning hulq-atvori yoshlarga o'rnak bo'larli bo'lsa, ular maktab o'quvchilariga va ularning mukofotlash, o'rnak qilib ko'rsatish g'oyasini ham o'z ichiga olgan. Bugungi kunda bunday mukofotlar "ahloqi uchun baho" jamoatchilik maqullagan va ijtimoiy imtiyozga ega bo'lgan bir qancha shakillar tarkibiga kiradi. Skinnerning nazariyasi nafaqat sinfxonasidagi yuqori

darajada ijobiy ko'tarinkilikning muhimligiga, balki o'quvchilarning tashqi tarafdan qo'yilgan maqsadlariga qadam ba qadam intilishlari uchun yuqori strukturaviy materiallardan foydalanishlariga ham urg'u beradi. chunki Skinner xato qilish haqida quydagicha fikr yuritadi, tushkunlikka solish yoki istakni so'ndirish, o'quvchilarning o'quv jarayonlariga halaqit berishi xatto, u bu kabi materiallar ehtimollikdan imkon qadar uzoq, xatolikdan holi bo'lishining tarafdori. O'ta strukturalashgan, "senariylashtirilgan" – o'qituvchilar tilida oldindan belgilab qo'yilgan va kamdan-kam sezilarli tarzda og'ishgan dars shakli aniq belgilab qo'yilgan qolipga bog'liq bo'ladi. Ba'zan buni keng tushinish mumkin, bugungi kunda muhokamali mavzu "an'anaviy" tarzda dars o'tish, ya'ni o'qituvchi boshlashi (bunga, masalan, belgilab olingan savollarni so'rash yoki oddiy qo'llanmani taqdim qilish), o'quvchi javob berishi bo'lib qolmoqda.

Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- ta'limning tizimlilik va izchilligi;
- ta'limda onglik, faollik va mustaqillik;
- ko'rsatmalilik;
- ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi;
- ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili;
- tushunarlilik.

Ta'limning tizimlilik va izchillik tamoyili bayon qilinayotgan o'quv materialini mustahkamlash va ilgari o'tilgan materiallarni to'ldirishga xizmat qilishini, o'quvchilarning uzluksiz va tizimli suratda mustaqil ish olib borishlarini, o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va hosil bo'lgan ko'nikma, malakalarini hisobga olib borishni ham o'z ichiga oladi. Izchillik ta'lim mazmuni, uning shakli va usullari, o'quv jarayoni ishtirokchilari bo'lgan subyektlarning o'zaro munosabatlariga taalluqli. U alohida parsial (yunoncha partialis - qisman) va xususiy o'quv vaziyatlari, predmet va hodisalar o'rtasidagi bog'liqlik, aloqadorlik qonuniyatlarini asta-sekin o'zlashtirish asosida ularni yagona yaxlit o'quv jarayoniga birlashtirishga imkon beradi. Izchillik ta'lim jarayonining ma'lum tizim va ketma-ketlik asosida bo'lishini nazarda tutadi, zero, murakkab masalalarni oddiy masalalarni o'rganmay turib hal etib bo'lmaydi. Tizimlilik va ketma-ketlik u yoki bu o'quv materialini o'zlashtirish sur'ati, uning elementlari o'rtasidagi o'zaro mosligini tahlil qilishga imkon beradi. Ta'limning tizimlilik va ketma-ketligi ma'lum fanlar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, borliqni yaxlit idrok etish o'rtasidagi qarama-qarshilikni hal etishga imkon beradi. Ushbu holatlar birinchi navbatda dastur va darsliklarni muayyan tizimda yaratish, fanlararo hamda fanlar ichidagi bog'liqlikni ta'minlash evaziga namoyon bo'ladi. Ta'limda onglik, faollik va mustaqillik tamoyili o'qitishni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o'quvchilar ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash usullarini ongli va faol egallab olishlari lozim. Bilimlarni ongli ravishda

o'zlashtirish quyidagi omil va shartlarga bog'liq: o'quv motivlari, o'quvchilarning faollik darajasi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning samarali tashkil etilishi, o'qituvchi tomonidan qo'llanuvchi ta'lim metodlari va vositalarining samaradorligi va boshqalar. O'quvchilarning faolliklari reproduktiv va ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Mazkur tamoyil o'quvchilarning tashabbuskorliklari va mustaqil faoliyatlarini nazarda tutadi. Ta'limda ko'rsatmalilik tamoyili o'qitish jarayonini sifatini oshiradi, o'quvchilarning bilim olishlarini osonlashtiradi. Ya.A.Komenskiy uni didaktikaning "oltin qoidasi" deb atagan. Unga binoan ta'limda inson sezgi orgalaridan foydalanish kerak. «Agarda biz o'quvchilarda haqiqiy va aniq bilimlar paydo qilishni istasak, unda biz umuman hamma narsaga shaxsiy kuzatish va sezib ko'rish bilan ta'limga intilishimiz kerak - deb ta'kidlaydi u - agarda qandaydir predmetni baravariga bir necha sezgi organlari bilan qabul qilish mumkin bo'lsa, mayli ular baravariga bir necha sezgilari bilan o'rganilsin». Tajribalar asosida o'rganilayotgan narsani namoyish etish va jarayon mohiyatini hikoya qilib berish o'zlashtirish darajasini birmuncha oshiradi. Xususan, axborotlarni eshitib qabul qilish samarasi 15%, ko'rib qabul qilish esa - 25%ni tashkil etadi. Ta'lim jarayonida, ularni bir vaqtda ishtirok etishi natijasida ma'lumotlarni qabul qilish samaradorligi 65 % gacha ortadi. Ko'rgazmalilikdan o'quv jarayoni barcha bosqichlarida foydalanish mumkin: yangi materialni o'zlashtirish, uni mustahkamlash, mashqlarni tashkil qilish hamda o'quvchilarning dastur materiallarini o'zlashtirishlarini tekshirish va baholashda. Ta'limning o'quvchilarga mos bo'lish tamoyili deganda o'quv materiallarining mazmuni uning hajmi, xarakteri, u yoki bu sinf o'quvchilarining jismoniy rivojiga, umumiy tayyorgarligiga - saviyasi va imkoniyatlariga loyiq bo'lishi tushuniladi. Yoshiga muvofiq yondashish o'quvchilarning psixik xususiyatlari, shaxsiy rivojlanganlik darajasi, ma'naviy-axloqiy sifatleri, ijtimoiy etukligini baholay olishni nazarda tutadi. Agarda qo'yilayotgan talablar yoki ta'limning tashkiliy tuzilishi o'quvchilarning yoshi imkoniyatlaridan ortda qolsa yoki ilgarilab ketsa, o'quv faoliyatining samarasi pasayadi. Individual yondashish o'quvchilarning murakkab ichki dunyosini o'rganish, yuzaga kelgan munosabatlar tizimini tahlil qilish va shaxs shakllanishi sodir bo'ladigan ko'p turdagi sharoitlarni aniqlashni talab etadi. Ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili muhim didaktik talab va qoidalarni, ya'ni o'quvchilar tomonidan tizimli va ongli o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkam, esda saqlab qolish hamda o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni o'z turmush faoliyatlarida qullay olish malakalari bilan qurollantirishni nazarda tutadi. Ta'limning chuqurligi va mustahkamligi talabi didaktikada an'anaviy hisoblanadi va u yuzakilikka qarama-qarshi qo'yiladi. Chuqur, mustahkam bilimning asosiy belgisi eng fundamental g'oyalar, qoidalar, tushuncha, kategoriyalarni tushunish, chuqur o'zlashtirish, o'rganilayotgan materiallar mazmunini puxta anglashdan iborat. Ta'limning tushunarliiligi tamoyili o'quvchilarning mavjud imkoniyatlarini hisobga olish, jismoniy va psixik sog'lig'iga yomon ta'sir etuvchi intellektual va emotsional

qiyinchiliklardan voz kechishni talab etadi. Ta'limning tushunarli bo'lishi o'quvchilarning yoshi, bilish imkoniyatlarini hisobga olib o'qishning mazmunini to'g'ri aniqlash demakdir, ya'ni, har bir o'quv fani bo'yicha o'quvchilar egallab olishi zarur bo'lgan bilim, amaliy ko'nikma va malakalari hajmini to'g'ri aniqlashdir. Bu tamoyil o'quv jarayonini o'quvchilarda qiyinchiliklarni engish istagini hosil qiluvchi va shaxsiy muvaffaqiyatlarining natijalaridan quvonish tuyg'usini yuzaga keltirishga yo'naltirilganligini ifodalaydi. Bu bolalarda ko'zga tashlanuvchi qattiq hayajonlanish, shuningdek, o'quv masalalarini echishdagi ishonchsizlikni yo'qotishga yordam beradi.

Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar

Bola huquqlari – har bir bola (18 yoshga to'lmagan shaxs bola hisoblanadi) hech qanday cheklashlarsiz ega bo'lishi lozim bo'lgan huquq va erkinliklardir. Bolalar va yoshlar kattalar bilan bir xil inson huquqlariga ega va bu barcha tomonidan tan olinadi.

Bola huquqlarining ta'rifi mantiqan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining asosiy g'oyalaridan kelib chiqadi. Uning alohida moddasi bolalarga bag'ishlangan. Unda aytilishicha, "Onalik va bolalik alohida g'amxo'rlik va yordam olish huquqini beradi". Shunday qilib, deklaratsiyada e'lon qilingan barcha erkinliklarga bolalarning teng huquqliligini tan olgan holda, xalqaro hamjamiyat bolalarga qo'shimcha yordam va qo'llab-quvvatlash zarurligini tan oladi. Ya'ni, bolalar o'zlarining maxsus ehtiyojlari, shuningdek ekspluatatsiya va suiiste'molliklarga nisbatan zaifligi tufayli qo'shimcha huquqlarga ega.

10 yil davomida (1979 yildan 1989 yilgacha) BMTning Inson huquqlari bo'yicha komissiyasida ishtirok etgan dunyoning ko'plab mamlakatlari mutaxassislari bola huquqlari to'g'risidagi yangi hujjatning matnini ishlab chiqdilar, unda bolaning jamiyatdagi hayotining barcha jabhalari maksimal darajada hisobga olinadi. 1989 yil 20 noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilindi. Shu bilan barcha mamlakatlar butun dunyo bo'ylab bolalar oldida tarixiy majburiyat oldilar. Bu tarixdagi eng ko'p ratifikatsiya qilingan inson huquqlari bo'yicha shartnomaga aylandi va butun dunyo bo'ylab bolalar hayotining o'zgartirishga yordam berdi. O'zbekiston Respublikasi ushbu Konvensiyaga 1992 yil 9 dekabrda qo'shilgan.

Konvensiya barcha bolalarning asosiy insoniy qadr-qimmatini va ularning farovonligi hamda rivojlanishini ta'minlashning dolzarbligini tan oladi. Konvensiyaga ko'ra, bolalar huquqlarini himoya qilishning asosiy prinsipi – bolalar manfaatlarining ustuvorligini tan olishdir.

Har bir bola oziq-ovqat, birlamchi tibbiy yordam va rasmiy ta'lim, o'yin va dam olish kabi asosiy ehtiyojlarga ega bo'lgan g'amxo'r, mehribon hamda yetarli turmush darajasiga ega bo'lgan oilada o'sish huquqiga ega. Bundan tashqari, har bir bola e'tiborsizlik va zo'ravonlikdan himoyalaniş huquqiga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi “Oila, bolalar va yoshlar” deb nomlangan. Hususan, Konstitutsiyaning 78-moddasidan quyidagicha norma o‘rin olgan:

“Farzandlar ota-onasining nasl-nasabi va fuqarolik holatidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir.

Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi”. Hozirgi kunda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida bolalar bo‘yicha Ombudsman instituti faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni qabul qilinishi bilan «Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» 2019-yil 22 apreldagi [PQ-4296-sonli](#) qaroriga binoan Ombudsman hozirda o‘z o‘rinbosariga – bolalar huquqlari bo‘yicha vakilga ega. Bolalar uchun ombudsman instituti va uning yaratilishi mamlakatimizning BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarishini nazorat qilishning ajralmas qismidir. BMTning Bola huquqlari qo‘mitasi va boshqa inson huquqlari va erkinliklari sohasidagi shartnomaviy organlari tomonidan olib borilgan bolalar huquqlarining xalqaro monitoringi O‘zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilishning samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmlari mavjud emasligi bilan bog‘liq qator muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston aholisining uchdan bir qismidan ko‘prog‘i 18 yoshgacha bo‘lgan yoshlar bo‘lgani sababli bolalar masalalari bo‘yicha sohalarga sarmoyalar kiritish ustuvor strategiyalardan biri ekanligi, bu mamlakatni yangi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasiga ko‘tarishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi yosh mustaqil davlat bo‘lib, aholisining 40%ni 18 yoshgacha bo‘lgan bolalar tashkil etadi, 64%ni esa – 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar. Shu sababli, inson huquqlari va erkinliklari sohasida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bolalar va yoshlarning jismoniy, intellektual va ma’naviy rivojlanishi uchun qulay va eng yaxshi sharoitlarni yaratish, shuningdek ko‘p bolali oilalarni, yetim bolalarni va oila muhitidan mahrum bo‘lgan bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hisoblanadi.

Mamlakatda bola huquqlarini ta’minlash va ularni har tomonlama himoya qilish uchun maxsus huquqiy baza shakllangan desak, adashmagan bo‘lamiz. Jumladan, bolalarning huquqlari mamlakatimiz Konstitutsiyasida va boshqa qonun hujjatlarida o‘z aksini topgan. O‘zbekiston o‘z mustaqilligining dastlabki davridanoq, aniqrog‘i 1992- yili BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyasini ratifikatsiya qilishi bilan jamiyatimiz bola huquqlari naqadar, dolzarb masala ekanligini xalqaro miqyosda e’tirof etdi. Shuningdek Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida qonun qabul qilingan. Ushbu qonun Qonunchilik palatasi tomonidan 2007-yil 23-noyabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2007-yil 1-dekabrda ma’qullangan. Ushbu Qonunning

maqsadi bola huquqlarining kafolatlari sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Ushbu qonunning 4-moddasida bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat siyosati aks ettirilgan. **Bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:**

- bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- bolaning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish; bolaning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik;
- bolaning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish;
- bolalar huquqlari va imkoniyatlarining tengligini ta'minlash;
- bola huquqlari kafolatlarining huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash;
- bolalarning jismoniy, intellektual, ma'naviy va ahloqiy kamol topishiga ko'maklashish;
- bola huquqlarini himoya qilish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash, ularning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- bolalarda vatanparvarlik, fuqarolik, bag'rikenglik va tinchliksevarlik tuyg'ularini tarbiyalash;
- bolani O'zbekiston xalqining tarixiy va milliy an'analari, ma'naviy qadriyatlari hamda jahon madaniyati yutuqlari bilan tanishtirish;
- bolaning shaxsini, uning ilmiy, texnikaviy va badiiy ijodkorligini rivojlantirish; bolalar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;
- bolada huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish; bola huquqlarini ta'minlash maqsadida davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasida hamkorlik qilish;
- bola huquqlarini himoya qilish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish;
- bolalarning ijtimoiy ko'nikmasiga, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishga ko'maklashish.

Bola huquqlariga oid mazkur xalqaro va milliy normalar mamlakatimizda bola huquqlariga oid davlat siyosatining shakllanishi uchun huquqiy zamin yaratdi. Mazkur siyosat bola huquqlarini amalga oshirish va himoya qilish bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish uchun samarali mexanizmni yaratishga qaratilgan davlat va mahalliy hokimiyat organlarining izchil olib borayotgan faoliyatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, bola huquqlarini ta'minlash va himoya qilish uchun zarur bo'lgan huquqiy va tashkiliy sharoitlar va kafolatlarni yaratish mamlakatimizda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

**1.4. BOLALAR VA TA'LIM OLUVCHILAR BILAN OLIB
BORILADIGAN IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK VA RIVOJLANTIRUVCHI
ISHLAR MODULI SILLABUSI**

	1.4. BOLALAR VA TA'LIM OLUVCHILAR BILAN OLIB BORILADIGAN IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK VA RIVOJLANTIRUVCHI ISHLAR MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	1.4.1 Nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyotlarini qondirish uslublari va baholash usullari	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktev ma'ruza	-	Interaktev ma'ruza
Amaliy mashg'ulot	2	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	-	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diagnostic	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)	
MM1	O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchiligi. Ta'lim tashkiloti sharoitida xavf omillarini kamaytirish va ta'lim oluvchilarning psixologik farovonligini oshirish usullari. Ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va o'z vaqtida hal etish, ta'lim sifatini, ta'lim oluvchilarning ijtimoiy va psixologik farovonligini, ta'lim

	tashkilotidagi psixologik iqlim va xavfsizlikni oshirishga qaratilgan psixologik yordam koʻrsatish usullari tahlil qila oladilar	
MM2	Taʼlim oluvchilarda taʼlim va ularning ijtimoiy va (yoki) psixologik farovonligi bilan bogʻliq ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish va oʻz vaqtida hal qilish usullari. Taʼlim oluvchilarning taʼlim ehtiyojlari, taʼlim tashkilotining xususiyatlari, hisobot talablari, tashkilotning ichki siyosati, sohaga oid meʼyoriy hujjatlar, taʼlim tashkilotining resurslari aniqlay olish.	
Taʼlim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar, rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (taʼlim olishga qobiliyati yoʻqligi, disleksiya, bajarish koʻnikmasi bilan bogʻliq muammolar, Daun sindromi, autistik spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi, harakatlardagi nomuvofiqlik, rivojlanishning kechikishi) ni aniqlay olish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Nogironligi boʻlgan bolalarning taʼlim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirish uslublari va baholash usullari. Taʼlim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlari, ularning rivojlanish va taʼlim olishga taʼsirini bilish.	
TN3	Bolaning psixologik rivojlanishiga, taʼsir qiluvchi omillar (din, madaniyat, urf-odatlar, millat, ijtimoiy-iqtisodiy holat), shuningdek, qoʻpol munosabat va beparvolik belgilari. Taʼlim oluvchilar va ota-onalarga (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yoʻnaltirish boʻyicha maslahat berish usullarini bilish.	
	Koʻnikmalar jihatidan:	
TN4	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining zamonaviy nazariyalari, yondashuvlari va amaliyoti. Ijtimoiy-ruhiy ishlarini olib borish uchun taʼlim oluvchilarga va ularning ota-onalariga (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga), shu jumladan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj boʻlgan taʼlim oluvchilarga psixologik taʼsir koʻrsatishning maxsus vositalari. Turli toifadagi taʼlim oluvchilarning, shu jumladan, maxsus taʼlimiy ehtiyojlarga muhtoj boʻlganlarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlay olish.	2-ta guruhga boʻlinadi vazifalar beriladi 15-minut

TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar (defektolog-pedagog, logopedpedagog) bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta'lim oluvchilarning kognitiv va akademik ko'rsatkichlariga ta'sirini baholay olish.		Ma'ruza, 30-minut
O'zlashtirilgan bilimlar natijasida - Kognitiv va akademik ko'nikmalarni rivojlantirish usullari, shu jumladan, maxsus ta'limiy ehtiyojlarga muhtoj bo'lgan ta'lim oluvchilarda. Ma'lumotlarni talqin qilish usullari va psixolog ishining natijalarini taqdim etish. Asosiy umumiy ta'lim dasturlarini tashkiliy-uslubiy ta'minlash usullari. Kasbiy etikani rivojlantirishni amalga oshirishadi.		Bahs- munozara 20-minut

Bolalar va ta'lim oluvchilar bilan olib boriladigan ijtimoiy psixologik va rivojlantiruvchi ishlar masalalari

Psixologning bolalar bilan ishlashidagi asosiy yo'nalishlar: kerakli sifatlarni shakllantirish, ta'lim berish, tarbiyalash va rivojlantirish

Amaliy psixologning birinchi ish davrini shartli ravishda moslashish davri deb atash mumkin: psixolog maktabga, maktab esa psixologga moslashishi kerak. Axir ular bir-birlarini unchalik tanimaydilar. Bu erda maktab ma'muriyati, o'quvchilar, ularning ota-onalari bilan suhbatlar, darslarga qatnashish, darsdan tashqari mashg'ulotlar, o'qituvchilar kengashlari yig'ilishlari, ota-onalar yig'ilishlari, hujjatlarni o'rganish va hokazo. Shu bilan birga, suhbatlarda, yig'ilishlarda o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning ota-onalarini o'qituvchilarning vazifalari va usullari bilan tanishtirish zarur.

Maktabdagi psixolog biz uchun yangi hodisa bo'lib, ko'plab o'qituvchilar psixologni darhol tanimasligi mumkin. Sabr-toqat, mehribon xotirjamlik, hammaga xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lish kerak. Har bir inson shubha qilish huquqiga ega va o'qituvchi, sinf o'qituvchisi, direktor - bundan ham ko'proq. Nega ular darhol psixologga ishonishlari kerak? Hamma narsa unga va, eng muhimi, unga bog'liq kasbiy ta'lim va kasbiy mahorat. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, psixolog

eng yaxshi biladigan va qila oladigan narsadan boshlash kerak. Misol uchun, agar u kichik yoshdagi maktab o'quvchilari bilan ishlashda katta tajribaga ega bo'lsa, demak, u ulardan boshlashi kerak, agar u ilgari bolalarning intellektual sohasini rivojlantirish bilan shug'ullangan bo'lsa, u holda o'zini ishlashda sinab ko'rishi kerak.

Maktabda ishlayotgan mutaxassislar bilan birgalikda bitta umumiy vazifani hal qiladilar - ular yosh avlodga ta'lim va tarbiya beradilar. Shu bilan birga, ularning har biri o'quv jarayonida o'ziga xos o'rinni egallaydi, o'ziga xos xususiyatlarga ega aniq vazifalar, maqsadlari va usullari. Masalan, tarix o'qituvchisining aniq vazifalari va ish uslublari biologiya, matematika, jismoniy madaniyat, mehnat va boshqalar o'qituvchisining vazifa va ish uslublari bilan farq qiladi. O'z navbatida barcha fan o'qituvchilarining vazifalari va faoliyat uslublari sinf o'qituvchisi sifatida harakat qilganda tubdan o'zgaradi.

Shunday qilib, har bir maktab o'qituvchisining o'ziga xosligi bor funktsional majburiyatlar kasbiy ixtisoslikka asoslangan. Ammo amaliy psixolog haqida nima deyish mumkin? Balki maktabdagilar uni yo o'qituvchi uchun "tez yordam" yoki o'quvchilar uchun «enaga» sifatida qabul qilarlar.

Amaliy psixolog maktabga mutaxassis sifatida ham keladi - bolalar, pedagogik va ijtimoiy psixologiya sohasidagi mutaxassis. U o'z ishida aqliy rivojlanishning yoshga bog'liq qonuniyatlari va individual o'ziga xosligi, aqliy faoliyatning kelib chiqishi va inson xatti-harakatlarining motivlari, ontogeneza shaxsni shakllantirishning psixologik shartlari to'g'risidagi kasbiy bilimlarga tayanadi. Psixolog maktab jamoasining teng huquqli a'zosi bo'lib, pedagogik jarayonning undan tashqari hech kim kasbiy ta'minlay olmaydigan, ya'ni o'quvchilarning aqliy rivojlanishini nazorat qiladigan va bu rivojlanishga imkon qadar ko'proq hissa qo'shadigan tomoni uchun javobgardir.

Maktab psixologi ishining samaradorligi, birinchi navbatda, u o'quvchilarning rivojlanishi uchun qulay bo'lgan asosiy psixologik sharoitlarni ta'minlay olishi bilan belgilanadi. Asosiy shartlar quyidagilar.

1. Pedagogik jamoaning talabalar bilan ishlashda yoshga bog'liq imkoniyatlari va rivojlanish zaxiralarini maksimal darajada amalga oshirish (ma'lum bir yosh davrining tajovuzkorligi, «yaqin rivojlanish zonalarini» va boshqalar). Amaliy psixolog nafaqat yosh xususiyatlarini hisobga olishiga yordam berishi kerak (bu so'zlar maktabda allaqachon ishlatilgan), balki bu xususiyatlar (yoki neoplazmalar) faol shakllantirilishi va maktab o'quvchilarining imkoniyatlarini yanada rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerak.

Demak, boshlang'ich maktab yoshida bolaga maqsadli ta'lim va tarbiya boshlanadi. Uning faoliyatining asosiy turi - o'ynaydigan ta'lim faoliyati muhim rol barcha aqliy xususiyat va sifatlarning shakllanishi va rivojlanishida. Aynan shu yosh psixik jarayonlarning o'zboshimchaliklari, ichki harakatlar rejasi, o'z xatti-harakatlarining aks etishi, faol aqliy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj yoki kognitiv faoliyatga

moyillik kabi psixologik neoplazmalarning rivojlanishiga sezgir. ta'lim ko'nikmalari va qobiliyatlari. Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich maktab yoshining oxiriga kelib, bola o'rganishga, o'rganishga intilishga va o'z qobiliyatiga ishonishga qodir bo'lishi kerak.

Muvaffaqiyatli ta'limning optimal asosi - bu o'quv va intellektual qobiliyat va qobiliyatlarning o'zini o'zi qadrlash, kognitiv yoki ta'lim motivatsiyasi kabi shaxsiy parametrlar bilan uyg'un muvofiqligi. Ushbu yozishmalar boshlang'ich maktab yoshida aniq belgilanadi. Ta'limning keyingi bosqichlarida yuzaga keladigan deyarli barcha muammolar (shu jumladan yomon o'sish, o'rganishning ortiqcha yuklanishi va boshqalar) bolaning yo o'rganishni bilmasligi yoki o'qitish unga qiziq emasligi, uning istiqboli ko'rinmasligi bilan belgilanadi.

Faoliyatlarning xilma-xilligi mavjud bo'lib, ularning har biri uni yetarli vaqt ichida amalga oshirish uchun ma'lum qobiliyatlarni talab qiladi.

Qobiliyatlarning shakllanishi har bir yosh bosqichida o'ziga xos xususiyatlarga ega va bolaning qiziqishlarini rivojlantirish, uning muayyan faoliyatdagi muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini o'z-o'zini baholash bilan chambarchas bog'liq. Bolaning aqliy rivojlanishi uning qobiliyatlarini rivojlantirmasdan mumkin emas. Ammo bu qobiliyatlarning rivojlanishi kattalardan sabr-toqatni, bolaning eng kichik muvaffaqiyatlariga e'tibor va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi va bu ko'pincha kattalar uchun yetarli emas! Va ular o'z vijdonlarini umumiy formula bilan tinchlantiradilar, qoida emas, balki qobiliyat istisnodir.

Shu bilan birga, psixolog bolalarda qobiliyatlarni baholash uchun turli asoslar borligini yodda tutishi kerak : ular o'rtoqlarini darslardagi muvaffaqiyatlari (ob'ektiv mezon), o'zlarining - sinflariga hissiy munosabati (sub'ektiv mezon) bilan baholaydilar. Shuning uchun bolalarning yutuqlari ikki jihatdan - ularning ob'ektiv va sub'ektiv ahamiyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi kerak.

Ob'ektiv ahamiyatga ega yutuqlar boshqalarga aniq ko'rinadi: o'qituvchilar, ota-onalar, o'rtoqlar. Masalan, o'quvchi materialni tez, "harakatda" o'zlashtiradi, o'qituvchining tushuntirishini darrov tushunadi, bilim bilan erkin harakat qiladi. U sinfdoshlari orasida ajralib turadi, uning o'ziga bo'lgan hurmati haqiqiy yuksak muvaffaqiyatga to'g'ri keladi, doimiy ravishda mustahkamlanadi.

Subyektiv ahamiyatga ega yutuqlar - bu ko'pincha boshqalarga ko'rinmaydigan, lekin bolaning o'zi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan muvaffaqiyatlar. Ma'lum bir bilim sohasida katta, sezilarli yutuqlarga ega bo'lmagan bolalar (bu o'quvchilarning asosiy qismi - «o'rtacha» talabalar) bor; katta qiziqish, u bo'yicha topshiriqlarni bajarishdan xursand. Subyektiv ravishda, ular o'zlari uchun, boshqalardan farqli o'laroq, ushbu bilim sohasida ba'zi muvaffaqiyatlarga erishadilar. Bunday bolaning imkoniyatlarini o'z-o'zini baholash ko'pincha faqat uning mavzuga ijobiy munosabati bilan mustahkamlanadi. Shunday qilib, biz o'z-o'zini hurmat qilishni shakllantirish uchun turli xil sharoitlar mavjudligini aytishimiz mumkin - o'qituvchining ta'siri

ostida va qo'llab-quvvatlashi bilan yoki o'qituvchining bahosiga zid ravishda (va keyin bola o'zini o'zi tasdiqlash uchun sezilarli qiyinchiliklarni engishi kerak, yoki u «taslim bo'ladi»).

Maktabda, afsuski, ular «o'rtacha» o'quvchiga to'g'ri munosabatda bo'lishmaydi. Ko'pgina «o'rtacha» kichik maktab o'quvchilari allaqachon o'zlarining sevimli fanlariga ega, ular bor (nisbatan erishadigan ba'zi sohalar). Ammo ularning ko'pchiligi orasida umumiy rivojlanish darajasi bir qator holatlar (masalan, tasavvur rivojlanishidagi kamchiliklar va boshqalar) tufayli etarli darajada yuqori emas. Agar siz darhol ularga e'tibor bermasangiz, ularning qiziqishi va muayyan sohadagi muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlamasangiz, ular (ko'pincha shunday bo'ladi) oxirigacha «o'rtacha» bo'lib qolishi mumkin. Maktabda o'qish, o'z qobiliyatlariga ishonchini yo'qotgan, darslarga qiziqish.

Qobiliyatlar muammosiga bolaning nafaqat ob'ektiv, balki sub'ektiv jihatdan muhim qobiliyatlari mavjudligini tan olishga asoslangan yondashuv bilim yoki faoliyatning sub'ektiv jihatdan eng muvaffaqiyatli sohasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini qurishga imkon beradi. har bir talaba. Odatda, ta'lim va rivojlanishda asosiy e'tibor bolaning eng zaif joylariga, orqada qolgan zonalariga berilishi taklif etiladi. Shu bilan birga, bola uchun sub'ektiv jihatdan muvaffaqiyatli bo'lgan sohaga tayanish shaxsning shakllanishiga eng progressiv ta'sir ko'rsatadi, har birining qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi, orqada qolgan qobiliyatlarni bevosita emas, balki bilvosita kuchaytiradi.

3. Bolalar uchun qulay maktab yaratish **psixologik iqlim**, bu birinchi navbatda samarali muloqot, bola va kattalar (o'qituvchilar, ota-onalar), bola va bolalar jamoasining o'zaro ta'siri, tengdoshlarning bevosita muhiti bilan belgilanadi.

To'liq huquqli aloqa, eng kamida, har qanday baholash yoki baholash holatlariga asoslangan bo'lib, u baholanmaslik bilan tavsiflanadi. Muloqotda eng yuqori qadriyat - biz muloqot qiladigan boshqa shaxs, uning barcha fazilatlarini, xususiyatlari, kayfiyatlari va boshqalar, ya'ni. individuallik huquqi.

Qulay psixologik iqlim va munosabatlar har bir yoshda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Pastki sinflarda o'qituvchining muloqot tabiati bolalarda unga nisbatan boshqacha munosabatni shakllantiradi: *ijobiy* unda talaba o'qituvchining shaxsiyatini o'z zimmasiga oladi, u bilan muloqotda xayrixohlik va ochiqlik ko'rsatadi; *salbiy* bunda talaba o'qituvchining shaxsiyatini qabul qilmaydi, u bilan muloqot qilishda tajovuzkorlik, qo'pollik yoki izolyatsiyani ko'rsatadi; *ziddiyat*, bunda talabalar o'qituvchining shaxsiyatini rad etish va uning shaxsiyatiga yashirin, ammo jiddiy qiziqish o'rtasida ziddiyatga ega. Shu bilan birga, kichik yoshdagi o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasidagi muloqot xususiyatlari va ularda o'quv motivlarini shakllantirish o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Ijobiy munosabat, o'qituvchiga bo'lgan ishonch ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish istagini keltirib chiqaradi,

o'rganish uchun kognitiv motivni shakllantirishga yordam beradi; salbiy munosabat bunga hissa qo'shmaydi.

Kichik maktab o'quvchilari orasida o'qituvchiga nisbatan salbiy munosabat juda kam uchraydi va qarama-qarshilik juda keng tarqalgan (bolalar taxminan 30%). Bunday bolalarda kognitiv motivatsiyaning shakllanishi kechiktiriladi, chunki ularda o'qituvchi bilan maxfiy muloqotga bo'lgan ehtiyoj unga nisbatan ishonchsizlik va, demak, u shug'ullanadigan faoliyatga, ba'zi hollarda, qo'rquv bilan birlashtirilgan. Bu bolalar ko'pincha yopiq, himoyasiz yoki aksincha, befarq, o'qituvchining ko'rsatmalarini qabul qilmaydi, tashabbusi yo'q. O'qituvchi bilan muloqotda ular majburiy kamtarlik, kamtarlik va ba'zan moslashish istagini ko'rsatadilar. Bundan tashqari, odatda bolalarning o'zlari o'z tajribalari, tartibsizliklari, qayg'ularining sabablarini anglamaydilar, afsuski, kattalar ham buni ko'pincha tushunmaydilar. Birinchi sinf o'quvchilari, hayotiy tajribasi etarli emasligi sababli, o'qituvchi tomonidan ko'rinadigan jiddiylikni bo'rttirishga va chuqur his qilishga moyildirlar. Ushbu hodisa ko'pincha o'qituvchilar tomonidan bolalarni o'qitishning dastlabki bosqichida kam baholanadi. Ayni paytda, bu juda muhim: keyingi sinflarda salbiy his-tuyg'ularni tuzatish mumkin, ularga o'tkazish mumkin. O'quv faoliyati umuman olganda, o'qituvchilar va o'rtoqlar bilan munosabatlar haqida. Bularning barchasi maktab o'quvchilarining aqliy va shaxsiy rivojlanishida jiddiy og'ishlarga olib keladi.

O'smirlar o'rtasidagi munosabatlarda ular tengdoshlariga nisbatan eng muhim hamdardlik va antipatiya tuyg'ularini, qobiliyatlarni baholash va o'zini o'zi baholashni boshdan kechiradilar. Tengdoshlar bilan muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklar ichki noqulaylik holatiga olib keladi, bu hayotning boshqa sohalarida ob'ektiv yuqori ko'rsatkichlar bilan qoplanishi mumkin emas. Muloqot o'smirlar tomonidan sub'ektiv ravishda juda muhim narsa sifatida qabul qilinadi: bu ularning muloqot shakliga sezgir e'tibori, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini tushunish, tahlil qilishga urinishlari bilan tasdiqlanadi. Aynan tengdoshlar bilan muloqotda o'spirinlarda qadriyat yo'nalishlarining shakllanishi boshlanadi, bular muhim ko'rsatkich ularning ijtimoiy etukligi. Tengdoshlar bilan muloqotda o'spirinlarning tengdoshlari o'rtasida o'zini namoyon qilish istagi, o'zini va suhbatdoshini yaxshiroq bilish, tushunish istagi kabi ehtiyojlari mavjud. dunyo fikr, harakat va harakatlarda mustaqillikni himoya qilish, o'z fikrini himoya qilishda o'zining jasorati va bilim kengligini sinab ko'rish, halollik, irodalilik, sezgirlik yoki jiddiylik kabi shaxsiy fazilatlarni amalda ko'rsatish. tengdoshlar bilan muloqot rivojlandi, ular ko'pincha yoshga bog'liq shaxsiy rivojlanishda orqada qoladilar va har qanday holatda ular maktabda o'zlarini juda noqulay his qilishadi.

O'rta maktab o'quvchilari o'rtasidagi munosabatlar qarama-qarshi jins vakillari bilan muloqotga alohida e'tibor berish, o'qituvchilar va boshqa kattalar bilan norasmiy muloqotning mavjudligi yoki yo'qligi bilan tavsiflanadi. Kattalar bilan muloqot o'rta maktab o'quvchilarining asosiy kommunikativ ehtiyoji va axloqiy rivojlanishining

asosiy omilidir. Tengdoshlar bilan muloqot, shubhasiz, bu erda ham shaxsning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, ammo yigit (hatto o'smir ham) o'zini hurmat qilgandagina o'zining ahamiyati, o'ziga xosligi va o'ziga xosligini his qilishi mumkin. rivojlangan ong va katta hayot tajribasiga ega bo'lgan odam uchun. Shuning uchun ota-onalar va o'qituvchilar nafaqat bilimlarni uzatuvchi, balki insoniyatning axloqiy tajribasini tashuvchisi sifatida ham harakat qilishadi, bu faqat bevosita va hatto norasmiy muloqotda uzatilishi mumkin. Biroq, ota-onalar va o'qituvchilar aynan mana shu rolni bajara olmaydilar: o'quvchilarning kattalar bilan norasmiy muloqot qilishdan qoniqish darajasi juda past. Bu jamiyatning ma'naviy ahvoli noqulay ekanidan, keksa va yosh avlod o'rtasidagi ma'naviy aloqa uzilib qolganidan dalolat beradi.

Zamonaviy maktab, maktab bolaligining barcha bosqichlarida o'quvchilar va kattalar va tengdoshlar o'rtasida to'liq muloqotni ta'minlaydigan psixologik sharoitlar kuzatilmaydi. Demak, boshlang'ich maktab yoshidagi ba'zi o'quvchilar va ko'plab o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarida maktabga, o'qishga salbiy munosabat, o'z-o'ziga, atrofdagi odamlarga nisbatan noto'g'ri munosabat shakllanadi. Bunday sharoitda shaxsni samarali tarbiyalash va progressiv rivojlanishi mumkin emas.

Shuning uchun kattalar va o'quvchilar o'rtasidagi shaxsiy, manfaatdor muloqot markazida bo'lgan qulay psixologik muhitni yaratish maktab psixologining asosiy vazifalaridan biridir. Ammo u buni faqat o'qituvchilar bilan birgalikda ishlashda, ular bilan ijodiy muloqotda, bunday muloqotning ma'lum mazmuni va samarali shakllarini o'rnatishda muvaffaqiyatli hal qilishi mumkin.

Maktab psixologi bevosita ijtimoiy organizmda joylashgan bo'lib, u erda o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning ota-onalari o'rtasidagi munosabatlarning ijobiy va salbiy tomonlari paydo bo'ladi, mavjud va rivojlanadi. U har bir bolani yoki o'qituvchini o'zida emas, balki murakkab o'zaro ta'sir tizimida ko'radi.

Bu amaliy psixolog va turli yoshdagi talabalar, ularning o'qituvchilari va ota-onalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'ziga xos «sohasi» bo'lib, uning markazida rivojlanayotgan shaxs sifatida bolaning manfaatlari yotadi. Ishning barcha bosqichlarida ham alohida talabalar bilan, ham bolalar jamoasi bilan psixologning ushbu bolalar bilan bog'liq barcha kattalar bilan yaqin hamkorligi zarurligi aniq.

O'quvchilar psixologga murojaat qilishiga sababchi asosiy muammolar

Psixologik maslaxatga murojaat etuvchilar — bu odatda hayotga yetarlicha yaxshi moslashib olmagan va o'z ishida unchalik band bo'lmagan odamlar bo'ladi, chunki psixologning to'la, batafsil maslaxatini olish uchun vaqt talab etiladi. Psixolog-maslaxatchiga hayotda va ham m adan ham ko'p yordam so'rab murojaat etuvchilar orasida ko'plab omadsiz odamlar bor, aynan omadsizlik o'zini jismoniy nosog'lom deb o'ylovchi mana shu odamlar psixolog tomonidan yordam kutishga majbur etadi. Psixolog-maslaxatchiga murojaat etuvchilar orasida u voki bu emotsional chetlanishga ega odamlar uchraydi, bu chetlanishlar o'z navbatida ko'plab ruhsizlik holati va umidsizlik oqibati hisoblanadi. Bu odamlar qachon psixologdan faol yordam izlashni

boshlaydilar. Bu odatda ularda muammo paydo bo'lishi bilan darhol sodir bo'lmaydi, balki ularning hayotida eng og'ir damlar boshlanganida murojaat etadilar. Odam nima qilishni bilmaganida, yoki o'z muammosini mustaqil hal etish uchun uning imkoniyatlari qolmaganda psixolog maslaxatchiga yordam so'rab keladi. Ruhiy holati yomon bo'lganida, uning xayolida u bilan yoki unga yaqin odamlar bilan qandaydir qo'rqinchli holat sodir bo'layotgandek, yomon oqibatlarga olib kelishi mumkindek tuyulganda odam yordam so'rab psixologga murojaat etishi mumkin. Odamlar psixolog-maslaxatchidan nimani kutishadi?

Nima uchun unga murojaat etishadi? Bu savollarga quyidagicha javob berish mumkin:

1. Ba'zi mijozlar o'z muammolarini umuman qanday hal etishni biladilar va psixolog-maslaxatchidan faqat ruhiy madad izlab boradilar.

2. Boshqalari muammoni qanday qilib hal etishni bilmaydilar va maslaxat so'rab boradilar.

3. O'zlariga to'la ishonmaydiganlar yoki o'z muammolarini hal etish uchun mavjud imkoniyatlaridan qaysi birini tanlashni bilmaydiganlar. Ularni ishontirish va ularning faolliklarini kerakli tomonga yo'naltirish kerak.

4. Bu ko'pincha bir o'zi yakka bo'lgan odamlar — shunchaki kim bilandir yurakdan gaplashib olish kerak, ularda odatda jiddiy psixologik muammolar bo'lmaydi, lekin vaqti-vaqti bilan diqqat bilan eshitadigan va mehribon suhbatdoshga juda muhtoj bo'ladilar.

Psixologik maslaxat mijozlari orasida shunchaki qiziquvchanlik yoki shunchaki u bilan bahslashish istagi psixolog-maslaxatchiga olib keladiganlari ham uchrab turadi. Ba'zilar haqiqatan ham psixolog maslaxatchi nima ekanligini va u nima bilan shug'ullanishini bilishni xohlaydilar, boshqalar oldindan ular bekorchi ish bilan shug'ullanadi, deb ishonadilar va psixolog-maslaxatchini noqulay holatga solib, uni bunga ishontirishga harakat qiladilar. Psixolog-maslaxatchining pozitsiyasi u barcha mijozlarni qabul qilishi, ular nima uchun kelganliklari, kayfiyatlari qandayligi va maqsadlari qandayligidan qat'i nazar ularga diqqat bilan, mehribonlik bilan munosabatda bo'lishlaridan iborat. Bu professional psixolog uchun faqat o'z obro'si va mavqeini saqlab qolish uchungina emas, balki u kabi o'zining professional odob qoidalari bo'yicha unga murojaat etganlar va yordamga muhtojlarga, shu jumladan maslaxatlar davomida o'zini aytarli odobsiz tutganlarga ham yordam ko'rsatishga majbur. Psixologik maslaxat odamlarga amaliy psixologik yordam ko'rsatishning boshqa turlaridan nimasi bilan farq qiladi? Masalan, individual va guruhiiy psixoterapiyadan farqli ravishda, u psixolog-maslaxatchining mijoz bilan shaxsiy aloqalari nisbatan qisqa vaqtligi va epizodik xususiyatini nazarda tutadi. Individual va guruhiiy psixoterapiyaning har xil turlari odatda psixologning mijoz bilan ancha uzoq muddatli - bir necha haftalardan, to bir necha oylargacha va hatto bir necha yillargacha muntazam aloqasini, mijoz bilan ishlashda ko'p soatlar sarflashga mo'ljallangan.

Psixoterapiyada (psixologik maslaxat amaliyotidan farqli ravishda) mijozni psixologik muammolardan xalos etishda psixolog faol rol o'ynaydi. Aynan u muammoni hal etishga qaratilgan faol harakatlarni amalga oshiradi. Mijozning o'zi esa asosan passiv rol o'ynaydi, ya'ni shunchaki psixoterapevt ta'sir ko'rsatishini qabul qiladi va ularga javoban harakat qiladi. Psixologik maslaxatda vaziyat boshqacha bo'ladi: bu yerda psixolog-maslaxatchi asosan faqat maslaxat beradi, ularni amalga oshirish esa mijozning ishi bo'lib qoladi, faollik rolini u o'zida saqlab qoladi. Amaliy psixologik ishlar boshqa turlarida maslaxat berishdan farqli ravishda olib boriladigan psixoterapevtik amaliyot bevosita shaxsiy aloqalarni, psixolog va mijozning o'zaro munosabatlarini, hatto mijoz o'z muammosini hal etayotgan davrda ham o'zaro aloqalarini ko'zda tutadi. Psixologik maslaxatda mijoz bilan ish boshlanishida psixodiagnostika iloji boricha kam bo'lishi va asosan psixolog-maslaxatchiik maslaxat davomida mijoz xulqini kuzatish natijalariga tayanishi kerak. Psixodiagnostika maxsus psixologik testlardan foydalanmay bevosita mijozdan olinadigan ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Psixokorreksion ishlarda psixodiagnostika ancha katta rol o'ynaydi. Odatda maslaxatlar eng boshida o'tkaziladi va unga ancha ko'p vaqt ajratiladi. Mijoz bilan ishlash yakuniy natijalari uchun psixolog-maslaxatchi to'g'ridan to'g'ri professional javobgar hisoblanmaydi. (Mijoz uning maslaxatlaridan foydalanishi yoki foydalanmasligi uchun maslaxatchi javobgar emas). Maslaxatchi faqat mijozning muammosi to'g'risidagi o'zining xulosasini to'g'riligi va mijozga berilayotgan amaliy maslaxatning samaraliligi uchun javob beradi. Psixoterapevtik amaliyotning boshqa turlarida psixolog mijoz bilan o'z ishlari yakuniy natijalari uchun shaxsan javobgar, chunki uning o'zi mijozning psixologiyasi va xulqini tuzatish bilan shug'ullanadi, uning o'zi o'z xulosa va tavsiyalarini amalga oshiradi. Amaliy korreksiya (tuzatish) bilan shug'ullanuvchi psixoterapevt esa uning metodlarini professional egallagan bo'lishi kerak, chunki uning ishining asosiy qismi shu metodlarni qo'llashdan iborat bo'ladi.

O'quvchilar bilan olib boriladigan profilaktik ishlarning 3 darajasi

Psixoprofilaktika – ruhiy kasalliklar va buzilishlarning paydo bo'lishiga yordam beruvchi sabablarini o'rganish, ularni o'z vaqtida aniqlash va barham toptirishdir. Psixogigiyena – odam ruhiy salomatligini saqlash va mustaxkamlash haqidagi fandir.

Psixogigiyena, psixoprofilaktika kasalliklarning oldini olish, saqlash va mustahkamlashda psixikaning rolini o'rganadi. Tibbiyot psixologiyasi - umumiy psixologiyaning tarkibiy qismi bo'lib kasalliklarning kelib chiqishida psixikaning o'rni va ahamiyatini o'rganadi.

Psixoprofilaktik ish – amaliyotchi psixologning eng kam ishlangan faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Psixoprofilaktika muammolari ko'proq Amerika adabiyotlarida aks etgan.

Psixoprofilaktikada uch bosqich ajratib ko'rsatiladi:

Psixoprofilaktika bolalarning psixologik salomatligidagi buzilishlar, ularning

intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi salbiy og‘ishlarni o‘z vaqtida oldini olish.

Psixogigiyena odam ruhiy salomatligini saqlash va mustaxkamlash haqidagi fandir Birinchi bosqich dastlabki profilaktika deb ataladi. Bu bosqichda psixolog sog‘lom bolalar bilan ishlaydi yoki maktabdagi barcha o‘quvchilarni qamrab oladi. Ular maktab psixologlarini dastlabki profilaktikani o‘tkazadigan mutaxassislar deb tan oladilar.

Ikkinchi bosqich profilaktika muammolari mavjud bolalarga qaratiladi. Uning maqsadi – bolaning o‘qishi va xulq-atvoridagi qiyinchiliklarni iloji boricha ertaroq aniqlab, ularni yo‘qotishdan iboratdir. Ikkinchi bosqich ota-onalar va o‘qituvchilarga maslaxat berishni ham o‘z ichiga oladi (bolaning o‘qishi o‘zgarishi uchun ta’limuslubini o‘zgartirish).

Uchinchi bosqich. Psixolog o‘qishdagi va xulq-atvordagi yaqqol ko‘rinib turadigan muammolari bor bolalarga o‘z diqqatini qaratadi. Profilaktikaning dastlabki maqsadi–jiddiy psixologik qiyinchiliklarni va muammolarni yo‘qotish va tuzatishdan iborat. Psixolog bola bilan alohida ishlaydi. Maktab psixologining asosiy kuchi uchinchi bosqichga ya’ni “tarbiyasi qiyin” bolalarga qaratiladi va o‘quvchilarning asosiy qismi psixolog e’tiboridan chetda qolib ketadi.

Psixoprofilaktika amaliyotchi psixolog faoliyatining maxsus turi bo‘lib, maktabdagi barcha o‘quvchilar uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Shunday qilib, psixolog profilaktik ishining asosiy vazifalari quyidagilar:

- Suhbatlashish va tashxis tekshiruvlari natijalari, shuningdek, ota-onalar yoki qonuniy vakillar va pedagoglardan olingan ma’lumotlar asosida bolalarning psixologik salomatligini aniqlash;

- Psixologik profilaktika bosqichlari

- Dastlabki profilaktika (1-bosqich).

- Muammolari mavjud bolalar profilaktikasi (2-bosqich)/

- “Tarbiyasi qiyin” bolalar profilaktikasi (3-bosqich)

- ijtimoiylashuv, ta’lim va tarbiya jarayonida shaxs shakllanishi hamda rivojlanishidagi og‘ishlarning oldini olish bo‘yicha choralar belgilash, bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan bo‘ladigan muloqoti hamda munosabatlarida psixologik shikast yetkazuvchi omillarni bartaraf etishga yordam ko‘rsatish;

- asabiy-psixik zo‘riqish va shaxs sifatlarining buzilishi alomatlari aniqlangan, shuningdek, addiktiv qaramlikda bo‘lgan (alkogol, narkotiklar, toksik moddalarga ruju qo‘yish, internet-qaramlik va boshqa shu kabi holatlardagi) o‘smirlarga psixologik yordam ko‘rsatish;

- maktabgacha va umumta’lim muassasalari, mehribonlik uylari hamda oilada bolalar tarbiyasi va ta’limining psixogigiyenik shart-sharoitlariga rioya etilishini nazorat qilish, bu sharoitlar buzilgan holatlarda choralar ko‘rish;

- bolalar va o‘smirlarni o‘z qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va bilimlarini

tatbiq etishni xohlagan hayotiy faoliyat sohalarini anglab yetishga tayyorlash;

- oilada yoki pedagogik jamoada nosogʻlom psixologik iqlim muammolarini hal etishda psixologik yordam koʻrsatish, psixologik shikast yetkazuvchi omillar taʼsirini bartaraf etish boʻyicha choralar koʻrish.

1.5. KASBGA YOʻNALTIRISH, TAʼLIM OLUVCHILARGA KASBIY OʻZ OʻZINI ANGLASHDA KOʻMAKLASHISH MODULI SILLABUSI

	1.5 KASBGA YOʻNALTIRISH, TAʼLIM OLUVCHILARGA KASBIY OʻZ OʻZINI ANGLASHDA KOʻMAKLASHISH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	1.5.1 Taʼlim oluvchilar va ota-onalarga (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yoʻnaltirish boʻyicha maslahat berish usullari	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Taʼlim shakli:	Kunduzgi	Taʼlim shakli:
Interaktev maʼruza	-	Interaktev maʼruza
Amaliy mashgʻulot	2	Amaliy mashgʻulot
Mustaqil taʼlim	-	Mustaqil taʼlim
Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	Oʻzbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)	
MM1	Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim va xodimlarni boshqarish sohasidagi qonunchiligi. Taʼlim oluvchilar va ota-onalarga (ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yoʻnaltirish boʻyicha maslahat berish usullari. Pedagogik psixologiya nazariyalari va usullari. Boshlangʻich professional taʼlim, oʻrta maxsus taʼlim, oʻrta

	professional ta’lim, oliy ta’lim, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik kurslari sohasida xizmat ko’rsatadigan shahar (aholi punkti) ta’lim tashkilotlari ro‘yxatini bilib oladilar.	
MM2	Ta’lim oluvchilarda mehnatga bo‘lgan ongli munosabatni rivojlantirish, ularning imkoniyatlari, qobiliyatlariga muvofiq va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda faoliyat sohasini tanlash erkinligi sharoitida kasbiy o‘zini o‘zi anglash shakllari va uslubiy asoslari.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar, rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (ta’lim olishga qobiliyati yo‘qligi, disleksiya, bajarish ko‘nikmasi bilan bog‘liq muammolar, Daun sindromi, autistik spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi, harakatlardagi nomuvofiqlik, rivojlanishning kechikishi) ni aniqlay olish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirish uslublari va baholash usullari. Ta’lim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlari, ularning rivojlanish va ta’lim olishga ta’sirini bilish.	
TN3	Bolaning psixologik rivojlanishiga, ta’sir qiluvchi omillar (din, madaniyat, urf-odatlar, millat, ijtimoiy-iqtisodiy holat), shuningdek, qo‘pol munosabat va beparvolik belgilari. Ta’lim oluvchilar va ota-onalarga (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yo‘naltirish bo‘yicha maslahat berish usullarini bilish.	
	Ko‘nikmalar jihatidan:	
TN4	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining zamonaviy nazariyalari, yondashuvlari va amaliyoti. Ijtimoiy-ruhiy ishlarini olib borish uchun ta’lim oluvchilarga va ularning ota-onalariga (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga), shu jumladan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo‘lgan ta’lim oluvchilarga psixologik ta’sir ko’rsatishning maxsus vositalari. Turli toifadagi ta’lim oluvchilarning, shu jumladan, maxsus ta’limiy ehtiyojlarga muhtoj bo‘lganlarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlay olish.	2-ta guruhga bo‘linadi vazifalar beriladi 15-minut

TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar (defektolog-pedagog, logopedpedagog) bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Bola huquqlari va bolalar ta'limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta'lim oluvchilarning kognitiv va akademik ko'rsatkichlariga ta'sirini baholay olish.		Ma'ruza, 30-minut
O'zlashtirilgan bilimlar natijasida - Bandligini ta'minlashda qiyinchiliklarini osongina bashorat qila oladigan ta'lim oluvchilarining ayrim guruhlarini qo'llab-quvvatlash: alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo'lgan ta'lim oluvchilar, noqobil oila farzandlari va boshqalar.		Bahs- munozara 20-minut

Tabiat va jamiyat hodisalari, ishlab chiqarish jarayonlari ko'pincha shu qadar murakkabki, ularni bir ilm-fan doirasida tavsiflash mumkin emas. Maktabda o'rganilayotgan ko'pgina fakt va qonunlar o'zaro bog'liq holda aniq ro'yobga chiqarilgan taqdirdagina o'zlashtirishi mumkin. Misol uchun kasbga yo'naltirish masalasini olib ko'raylik. Muammoning muhimligi, yoshlarni kasbga yo'naltirishga oid bir qancha amaliy masalalarni shoshilinch ravishda hal qilishning zarurligi hozirgi vaqtda ko'plab mutaxassislar: pedagoglar, psixologlar, vrachlar, iqtisodchilar, sotsiologlar va g'oyat xilma-xil sohalarida ishlovchi amaliyotchi xodimlarning e'tiborini o'ziga jalb etdi. Bu borada ko'plab mutaxassislarning ishtirok etishi va ish olib borishi muammoni to'g'ri va kompleks tarzda hal etish uchun zamin va sharoitlar yaratib beradi, albatta. Shu bilan birga bu mutaxassislarning har biri to'la aniq ma'lumot olgan, muayyan ish tajribasiga ega xodimlardir. Shu boisdan ular kasbga yo'naltirish sohasidagi o'z faoliyatida o'zlariga ma'lum bo'lgan metodlarga, muammoga yondashuv usullariga hamda idrok qilish uslubi va shu kabilarga tayanadilar. Bu esa ba'zan ularda tushunchalarning ayrim atamalaridan foydalanishda ziddiyatlar tug'diribgina qolmay, kasbga yo'naltirish maqsad va vazifalarining qo'yilishida bir qancha amaliy masalalarini tushunib olishda bu borada yakdillikning buzilishiga ham olib kelmoqda. Shu sababdan ham kasbga yo'naltirishga oid bilimlar mazmunining yagona tizimini hamda kasbga yo'naltirish metodologiyasini ishlab chiqish kasbga yo'naltirish sohasida bundan buyon muvaffaqiyatli ish olib borishning muhim shartidir. Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish muammosiga oid e'lon

qilingan asarlarning tanqidiy tahlili va ommaviy maktablar tajribasini umumlashtirish asosida o'quvchilarning e'tiborini yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish va ularni kasbga yo'naltirishga doir etarli darajada yaxshi ishlab chiqilmagan bir qancha muammolarga alohida qaratish lozim. Jumladan, mintaqa sharoitlarini, milliy an'analarini hisobga olib o'quvchilarni kasblarga uchun ta'lim muassassining kasbga yo'naltirish bo'yicha kompleks tadbirlarini ishlab chiqish, kasbga yo'naltirish vazifalarini amalga oshirish bilan o'quvchilarning umummehnat va kasbiy tayyorgarligi o'rtasida uzviy aloqadorlikni ta'minlash alohida dolzarblik kasb etadi. Respublikamizda etarli darajada nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqilmagan bu kabi muammolarni hal qilishda mamlakatimiz mintaqa xususiyatlarini, milliy an'analarini va tarixiy tajribasini hisobga olish lozim bo'ladi. Ikkinchi tomondan esa fan-texnika taraqqiyotining hozirgi talabalari asosida maktab yoshlariga mehnat tarbiyasi berish va ularni ishchi kasblarini egallashga yo'naltirish shakl va metodlarini takomillashtirishning yangi yo'llarini qidirishga to'g'ri keladi. Kasbga yo'naltirish ishida iqtisodiy muammolar muhim o'rin tutadi. Bular orasida xalq xo'jaligini rivojlantirish va kad muammolari alohida ahamiyat kasb etadi. Bu masalalarni kasbga yo'naltirish jihatlari bilan o'zaro bog'liq tarzda talabalarning mustaqil mashg'ulotlarida ko'rib chiqishi tavsiya etiladi. Hozirgi fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida yosh avlodni jamiyat barpo etishda faol qatnashishga tayyorlashi lozim bo'lgan maktabning roli har qachongidan ko'ra o'sdi. SHu munosabat bilan o'quvchilarga ilm-fan asoslarining mustahkam bilimlarini singdirish, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy axloqiylikni shakllantirish, yosh avlodni turmushga va mehnatga, ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash ta'lim va tarbiyaning hamma bosqichlarida hozirgi maktabning vazifalaridir. Kasbni to'g'ri tanlash – inson turmushida muhim qadamdir, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'proq qaror topadi va namoyon bo'ladi. Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo'lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbga zo'r qiziqish bilan qarasa, o'z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o'shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo'ladi, bunday hoolda har bir shaxs jamiyatga eng ko'p naf keltiradi. Mana shu aytgan gaplardan kasb tanlashning g'oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi. Kasb-korni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug'ullanayotgan ishini yaxshi ko'rsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi, zo'r tashabbus ko'rsatadi, toliqmay mehnat unumini oshiradi. Maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy mudaolarini qondirishi lozim. Buning uchun

yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas. Umummehnat va maxsus malakalarni, kasbga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishning bunday imkoniyatlari ob'ektiv zaminga ega bo'lib, voqelikda har kuni amalda oshirilmoqda. Sanoat tez rivojlanganligi, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish borasida katta qadamlar qo'yilganligi, ilm-fan, texnikani va madaniyatni yuksaltirish sohasidagi muvaffaqiyatlar bir tomondan, yoshlarning qiziqishlariga va qobiliyatlariga muvofiq, ikkinchi tomondan xalq xo'jaligi talab-ehtiyojlariga asosan kasb tanlashlari uchun amaliy jihatdan cheklanmagan imkoniyatlar yaratdi; umumiy ta'lim maktabida mehnat poletexnika ta'limi sharoitida kasbga yo'naltirish muammosini ijobiy hal qilish uchun barcha shart-sharoitlar vujudga keltirildi. Kasbga yo'naltirish o'quvchilarga politexnik ma'lumot berish masalalari bilan, kasb tanlash esa muayyan bilim darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Yosh avlodga mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash muhimdir. Ijodkorlik inson faoliyatiga umuman xos narsadir, qobiliyatlarini har tomonlama kamol toptirish uchun imkoniyat mavjud bo'ladi, chunki bolalar yoshligidanoq mehnatga qiziqib qoladilar: ular o'z o'yinlarida ota-onalariga, atrof-tevarakdagi kishilarga taqlid qiladilar, ularning mehnat harakatlarini takrorlaydilar. Faoliyatga ana shunda intilish, kattalarning mehnatiga taqlid qilish bolalarga maktabgacha yoshdayoq hammabop mehnat malakalarini singdirish uchun qulay omil bo'lib xizmat qiladi. Tabiiyki, bularning hammasini tushunarli va obrazli shaklda bolalar ongiga etkazish, bolalarni o'rab turgan va ularga xizmat qilayotgan hamma narsalar odamlarning mehnati bilan vujudga keltirilgan, qo'llar faqat mehnatdagina —mohir qo'llarga aylanadi, mehnatsiz hech narsani o'rganib bo'lmaydi, degan fikrni singdirishga intilish zarur. Umumiy ta'lim maktablarida, zavod va fabrikalarda, o'quv yurtlarida kasbga yo'naltirish ishlarini o'tkazish zaruriyatini turmushning o'zi taqozo etmoqda. Bu narsa qayta qurish yangi marralari yil sayin tobora keng avj oldirilayotgandir. Bundan shunday xulosa kelib chiqadi: o'quvchi tanlagan kasb og'zaki tushunchagina bo'lib qolmasligi, o'quvchi o'z qobiliyatlarini yangi kasbda sinab ko'rishi, ushbu kasb to'g'risidagi tushunchasi qanchalik to'g'ri ekanini xolisona tekshirib ko'rishi lozim. O'z-o'zidan ma'lumki, bunga o'qitishning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, bilimlarni, ilm-fan asoslarini, ayniqsa ijtimoiy foydali va unumli mehnat bilan chambarchas bog'langan mehnat politexnik bilimni chuqur va mustahkam egallash natijasidagina erishish mumkin. Har qanday kasbda eng muhimi - uning mehnat mazmuniga ega bo'lishidir. SHu boisdan mehnatsevarlikni, yaxshi urf-odatlarni tarbiyalash va ularni mehnat jo'shqinligiga ko'chirish bolalarni kasb tanlashga tayyorlashning bosh negizidir. Oilada bolani mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash odatda maktabgacha bo'lgan yoshdan boshlanadi. Ana shu paytdan e'tiboran bolalarni bo'lg'usi kasbni tanlashga tayyorlash amalga oshirilishi lozim. Bunda bolalarning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini muntazam ravishda o'rganish zarur. Kasb tanlashda xato qilmaslik

uchun bolalarga avvalo maktab va oila yordam berishi kerak.

Har bir shaxs har tomonlama kamol topishi lozim, buning uchun maktablarda barcha imkoniyatlar mavjud. Bolalar yaxshi, aqliy, jismoniy, axloqiy, mehnat va estetik tarbiyani va shu bilan birga politexnik ma'lumotni ola turib, shu asosda o'zlarini kasbiy faoliyatga tayyorlashlari mumkin. —Kim bo'lsam, ekan? muammosi —Qanday odam bo'lish kerak muammosi bilan birgalikda hal qilinishi lozim. Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishga oid ishlarni ta'lim yo'llari oraqil mutassil va izchillik bilan olib borish kerak. Ta'limda iqtidorli bolalarning rivojlanishini maktab psixologlari orqali nazorat qiladi, iste'dodli deb topilgan o'quvchi-yoshlarning hududiy bankini yaratadi. Ularning ijtimoiy-oilaviy muhiti haqida ma'lumotlar yig'ishni tashkil qiladi, intellekt ko'rsatkichlarini, kasb-hunarga moyilliklarini, qiziqishlarini va ko'nikmalarini hisobga oladi, ehtiyojga qarab tegishli metodik, psixologik, tibbiy yordam usullarini qo'llaydi. Markaz o'z hududi doirasidagi yashovchi bolalar orasidan jismonan zaif va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni nazoratga oladi, ular haqida alohida ma'lumotlar bankini yaratadi, maktab jamoasi, ota-onalar bilan hamkorlikda ularga oilada, shuningdek tegishli maxsus ta'lim muassasalarida bilim olishlari uchun tavsiya beradi, ularga metodik, psixologik va tibbiy yordam berishni tashkil qiladi. Maktablar va maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida bolalar va yoshlarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda, kasb-hunarga yo'naltiruvchi tadbirlarning o'tkazilishida metodik va amaliy yordam beradi, qilingan ishlar natijalarini tahlil qiladi va umumlashtiradi. O'z hududi doirasida mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni Mehnat vazirligining bo'linmasi orqali oladi, o'rganadi va zarur bo'lgan kasb-hunarlar haqida maktablardagi kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutaxassislar bilan maxsus kechalar, suhbat va ko'rik-tanlovlar, turli musobaqalar uyushtirishda yordam ko'rsatadi. Yilda bir marta hududdagi maktab o'quvchilarini tibbiy ko'rikdan o'tkazishda tuman, shahar sog'liqni saqlash bo'limlari faoliyatlarini maqsadli muvofiqlashtiradi, jismonan zaif, kasal bolalarni sog'lomlashtirish ishlarining nazoratini maktab tibbiy xodimlari, ota-onalar, jamg'armalar, kasaba uyushmalari va boshqalar bilan birgalikda amalga oshiradi.

Bolaning kasbiy muhim xislatlarini barvaqt aniqlash esa keyinchalik unga o'z xususiyatlariga qarab kasbni to'g'ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda o'zlashtirish, mehnatda yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin.

II. NOGIRONLIGI BO'LGAN, ALOHIDA SAQLASH SHAROITLARIGA MUHTOJ SHAXSLAR VA IQTIDORLI TA'LIM OLUVCHILARGA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YORDAM KO'RSATISH

2.1 BOLALAR VA TA'LIM OLUVCHILARNI PSIXOLOGIK TASHXISLASH MODULI SILLABUSI

	2.1 BOLALAR VA TA'LIM OLUVCHILARNI PSIXOLOGIK TASHXISLASH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	2.1.1 Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar va rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktev ma'ruza	2	Interaktev ma'ruza
Amaliy mashg'ulot	-	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	-	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘zbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi bilib oladi.	
MM2	Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar va rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (ta’lim olishga qobiliyati yo‘qligi, disleksiya, bajarish ko‘nikmasi bilan bog‘liq muammolar, Daun sindromi, autistik spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik, dispraksiya, rivojlanishning og‘ir va chuqur kechikishi) tahlil qilish.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	<i>Bilimlar jihatidan:</i>	
TN1	Bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar, rivojlanishdagi nuqsonlarining turlari (ta’lim olishga qobiliyati yo‘qligi, disleksiya, bajarish ko‘nikmasi bilan bog‘liq muammolar, Daun sindromi, autistik	

	spektr holatlari, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi, harakatlardagi nomuvofiqlik, rivojlanishning kechikishi) ni aniqlay olish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim, psixologik, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirish uslublari va baholash usullari. Ta’lim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlari, ularning rivojlanish va ta’lim olishga ta’sirini bilish.	
TN3	Bolaning psixologik rivojlanishiga, ta’sir qiluvchi omillar (din, madaniyat, urf-odatlar, millat, ijtimoiy-iqtisodiy holat), shuningdek, qo‘pol munosabat va beparvolik belgilari. Ta’lim oluvchilar va ota-onalarga (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga) kasbga yo‘naltirish bo‘yicha maslahat berish usullarini bilish.	
<i>Ko‘nikmalar jihatidan:</i>		
TN4	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining zamonaviy nazariyalari, yondashuvlari va amaliyoti. Ijtimoiy-ruhiy ishlarini olib borish uchun ta’lim oluvchilarga va ularning ota-onalariga (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga), shu jumladan, alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo‘lgan ta’lim oluvchilarga psixologik ta’sir ko‘rsatishning maxsus vositalari. Turli toifadagi ta’lim oluvchilarning, shu jumladan, maxsus ta’limiy ehtiyojlarga muhtoj bo‘lganlarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlay olish.	2-ta guruhga bo‘linadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar (defektolog-pedagog, logopedpedagog) bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Bola huquqlari va bolalar ta’limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Biologik, madaniy va ijtimoiy omillarning ta’lim oluvchilarning kognitiv va akademik ko‘rsatkichlariga ta’sirini baholay olish.		Ma’ruza, 30-minut

<p>O‘zlashtirilgan bilimlar natijasida - Bola huquqlari va bolalar ta’limi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Bandligini ta’minlashda qiyinchiliklarini osongina bashorat qila oladigan ta’lim oluvchilarining ayrim guruhlarini qo‘llab-quvvatlash: alohida saqlash sharoitlariga muhtoj bo‘lgan ta’lim oluvchilar, noqobil oila farzandlari va boshqalar.</p>	<p>Bahs- munozara 20-minut</p>
--	---

Maktablarda qobiliyatli, iqtidorli bolalar ham, pedagogik e’tiborni kuchaytirishni talab qiladigan bolalar ham o‘qiydi. Ba’zi bolalarda o‘qish uchun yuqori motivatsiya, yuqori intensivlikdagi o‘quv ishlari sharoitlariga moslashishni osonlashtiradi va o‘quv-bilish motivatsiyasi juda past bo‘lgan bolalar maktabga yomon moslashadi. Ko‘pgina bolalarning jismoniy salomatligi dastlab zaif bo‘ladi. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, dunyoqarashlarini kengaytirish masalalari o‘rganilgan. Sog‘lom turmush tarzi uchun motivatsiya yaratishga katta e’tibor qaratilmoqda. Zamonaviy maktablarda maktab o‘quvchilarining individual imkoniyatlarini baholash va ma’lumotlarni ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish imkonini beradigan ijtimoiy-pedagogik, psixologik, psixo-pedagogik metodlarning ilmiy asoslangan tizimi hali ham mavjud emas, o‘qituvchi, psixolog, psixoterapevt, shifokorlarning birgalikdagi faoliyati kompleks texnologiyasi zarur. Ta’limning asosiy loyiha vazifasi haqida gapirar ekan, V.I. Slobodchikov ta’lim sohasini birgalikdagi hayot faoliyati va barcha yoshdagi guruhlarining uchrashuvlari, birgalikdagi (ijtimoiy) hayot maqsadlarini aniqlash, unda ishtirok etish orqali inson ta’lim olish sohasi sifatida ko‘rib chiqadi. I.D.Frumin, B.D.Elkoninning fikriga ko‘ra, turli yoshdagilar ta’lim sohasida maxsus ong va madaniyat sifatida ishlaydi; unda “madaniyatlar muloqoti” va “asrlar muloqoti”ni amalga oshiriladi. Bu kuchaytirish sohasi (A.V.Zaporojes), individual va yosh imkoniyatlarini to‘liq ifodalash sohasidir.

Kompleks diagnostika bolalarning yoshini hisobga olgan holda ta’lim muhitini shakllantirish imkonini beradi. Shunday qilib, maktab birinchi sinflari va umuman birinchi bosqich uchun o‘quv rejasiga haftalik 4 soat jismoniy tarbiya kiritildi: 2 soat jismoniy tarbiya, 1 soat suzish, 1 soat xoreografiya. Yilning vaqtidan qat’iy nazar, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari ochiq havoda o‘tkaziladi, bu esa yorug‘lik omilini kuchaytirish, yopiq, cheklangan makon omilini olib tashlash imkonini beradi. Jismoniy mashqlar to‘plamiga suyak buzilishlarning oldini olish (tuzatish) mashqlari va ko‘zlar uchun gimnastika kiradi. Gipodinamiya bilan og‘rigan bolalar uchun maxsus o‘quv dasturi ishlab chiqilgan. Boshlang‘ich maktabda shaxsni rivojlantirish xizmati tavsiyalari asosida uy vazifalari hajmi keskin qisqartirildi, topshiriqlar individuallashtirildi, darsning ruhiy gigienasi bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi va amalga oshirildi. O‘qituvchining ish usullari o‘zgardi, eng yuqori kuchlanishli xotira, e’tibor, fikrlash talab qilindi, kalendar-mavzuli reja tuzilmasi o‘zgartirildi, sport-sog‘lomlashtirish markazi muammolariga e’tibor kuchaytirildi (fizioterapiya,

fitoterapiya, massaj, suzish havzasi), mutaxassislarning individual maslahatlari, muloqot soatlari, treninglar, musiqa-o'yin terapiyasi joriy etildi. Bolaning psixofiziologik rivojlanishini monitoring qilishning individual xaritalari orqali biz o'quvchiga o'z rivojlanish yo'nalishini, bir maktab ichida "o'z" sinfini topishga imkon beradigan tabaqalanishni yaratish imkoniyatiga ega bo'lamiz, shuning uchun maktabda "lingvistik", "iqtisodiy", "fizika-matematika", "tezlashtirilgan o'qitish sinflari", "ta'limga yuqori motivatsiya sinflari", modulli va yo'nalishsiz o'qitish guruhlari paydo bo'ldi. Ta'lim jarayonini tashkil etishda biz sog'liq - insonning hayotiy asosi, uning tarkibiy qismlari: jismoniy salomatlik, ruhiy salomatlik, intellektual salomatlik, axloqiy salomatlik tamoyillaridan kelib chiqamiz. Tana holatidagi buzilishlar aniqlanganda, shaxsni rivojlantirish xizmati mutaxassislari guruhi maktab ma'muriyati, o'qituvchilar, amaliy maktab psixologlari, ota-onalar va o'quvchilar uchun tavsiyalar ishlab chiqadi. Bunday tavsiyalar, masalan, tezlashtirilgan o'quv mashg'ulotlarini yaratishda yuqori darajadagi tashvish va moslashish mexanizmlari kuchlanishining kuchayishi aniqlanganda yaratilgan. Sinfdagi o'quvchilarning shaxsiy kartalarini tahlil qilish psixologik-pedagogik yordamni farqlash uchun guruhlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi:

- Zaxirasi yuqori yoki yetarli bo'lgan, hech qanday og'ishlari bo'lmagan o'quvchilar bilan ishlash ularning sog'lig'i holatini joriy monitoring qilishdan iborat.

- Funksional holati biroz yomonlashgan, charchoq bo'lgan, hayajoni yuqori o'quvchilar uchun o'qish va dam olishni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi, psixolog, shifokor maslahatlari o'tkaziladi.

- Funksional holati sezilarli darajada yomonlashgan, hissiy stressli o'quvchilar. Ushbu o'quvchilar uchun individual tuzatish va reabilitatsiya kartalari ishlab chiqiladi, bolalar maktab shifokori, psixolog va psixoterapevt bilan doimiy aloqada bo'lishadi. Sog'liqni saqlashning yomonlashuvini nazorat qilish va o'z vaqtida yetarli darajada tuzatish muammosi turli xil o'qitish tezligida ixtisoslashtirilgan sinflarda o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq holda ayniqsa muhimdir. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy motivatsiya va ta'limning bolaning manfaatlariga mos kelishi bilan ham, o'quvchilar tomonidan katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish markaziy asab tizimiga sezilarli stress, charchoq, xavotirning kuchayishi bilan birga keladi va salomatlik holatida og'ishlar chastotasi ortib boradi. Ixtisoslashgan sinflarida va tezlashtirilgan o'qitish sinflarida o'qishni boshlagan o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish uchun bolalarning motivatsion sohasi; hissiy-irodaviy soha; tengdoshlar guruhidagi o'quvchining pozitsiyasi; temperament xususiyatlari; tashvish; o'zgartirilgan jamoada o'quvchilarning moslashish darajasi; belgilarga urg'u; o'z faoliyati natijalaridan qoniqishni aniqlash imkonini beradigan metodikalardan foydalandik. Tezlashtirilgan deganda biz individual-shaxsiy iqtidor darajasiga mos keladigan ta'limning sur'atini (vaqtinchalik va mazmunli) tushunamiz. Tezlashtirilgan ta'limni biz ijodiy rivojlanish va shaxsni shakllantirishga yordam beradigan samarali

shartlardan biri deb bilamiz. Ta'lim standartini qisqa vaqt ichida o'zlashtirishga qodir va xohlaydigan bolani cheklash kerak emas. Bu davlatga moddiy xarajatlarni sezilarli darajada tejash imkonini beradi va maktab iqtidorli bolalarning tabiatiga mos ravishda ta'lim olish tezligini ta'minlashga imkon beradi. Shu maqsadda tezlashtirilgan o'qitish tajribasi qo'yildi, uning maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Tajriba vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. Bolalarni tezlashtirilgan ta'lim uchun ijtimoiy-madaniy muhitini loyihalash va tashkil etish

2. Yagona salomatlikni shakllantiruvchi maktab muhiti sharoitida shakllantiruvchi tajribani bosqichma-bosqich o'tkazish dasturini ishlab chiqish.

3. Bolalarning ijtimoiy, jismoniy, somatik, ruhiy va axloqiy salomatligi, aqliy, ijodiy salohiyatini o'rganishning kompleks diagnostik ijtimoiy-tibbiy-psixologikpedagogik metodikalarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

4. Tezlashtirilgan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uchun iqtidorli bolalarni aniqlash dasturlarini yaratish.

5. Tezlashtirilgan ta'lim sinflarida o'quvchilarning o'quv kurslarini o'zlashtirish, ularning ijodiy rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini ochib berish.

6. O'quvchilarni tezlashtirilgan o'qitish va rivojlantirishning pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

7. Bolalarning bilim olish dinamikasini, ularning intellektual, shaxsiy, ijtimoiy, axloqiy o'sishi va rivojlanishining xususiyatlarini o'rganish jarayonida aniqlash.

Tezlashtirilgan o'qitish kurslarni osonlashtirish orqali emas, balki materialni taqdim etishning blok-modulli shakli, o'quv kurslarining integratsiyasi va o'qituvchilarning malakasi ortishiga erishiladi. Maktabning o'quv bo'limi va valeologiya bo'limi tizimli ravishda bolalarning psixofizik holati, ularning ish yuki, charchog'ini kuzatdi. Shu bilan birga, bolalarni o'rganish kompleks tarzda amalga oshirildi, ijtimoiy-madaniy muhitning (oila, sinf jamoasi) ta'siri hisobga olindi. Tezlashtirilgan ta'lim sharoitida iqtidorli bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchi, pedagog-psixolog-koordinatorning professiogrammasi ishlab chiqildi. Olingan natijalar asosida o'quvchilarning individual psixologik xaritalari tuzildi va har bir bola shaxsining rivojlanish yo'nalishlari ishlab chiqildi. Tadqiqot maqsadiga asoslanib, tajriba muvaffaqiyatini baholash uchun quyidagi mezonlar aniqlandi:

- bolaning intellektual rivojlanish darajasi;
- aqliy ish faoliyati;
- bolaning yetuklik ko'rsatkichi.

Birinchi ko'rsatkich (intellektual rivojlanish darajasi) tajribaning muvaffaqiyatini umumiy baholashga imkon beradi. Tajribadagi noqulay sharoitlar bolalarning aqliy rivojlanish ko'rsatkichining pasayishiga olib keladi deb taxmin qilish mumkin. Ma'lumki, aqliy rivojlanish ko'rsatkichi IQ - intellekt koeffitsienti, hayot davomida o'zgarmagan holda, inson hayotining muayyan davrlarida ortishi va pasayishi

mumkin. IQ nafaqat tafakkurning rivojlanish darajasini balki barcha bilish jarayonlarning rivojlanish darajasi (diqqat, xotira, tasavvur, idrok va boshqalar)ni ko'rsatadi. Ikkinchi mezon - aqliy ish faoliyati - tezlashtirish tajribasining borishini baholash uchun juda muhim ko'rsatkichdir. Agar tezlashuv sharoitida bola o'z imkoniyatlari chegarasida ishlasa, u holda markaziy asab tizimi qiynaladi va aqliy faoliyatning pasayishi kuzatiladi. Aqliy faoliyatning pasayishi bolaning ta'lim faoliyatining noqulay sharoitlari bilan bog'liq surunkali stressni boshdan kechirishiga olib keladi. Aqliy faoliyat har qanday faoliyatning muvaffaqiyatini tashxislash uchun muhim ko'rsatkichdir. Uchinchi mezon - yetuklik ko'rsatkichi (hukmron ego holat, shuningdek, Men konsepsiyasining rivojlanishi) o'rganishni tezlashtirish uchun tajriba o'tkazish sharoitida iqtidorli bolaning shaxsini shakllantirishni ko'rsatadi. Professional ijodkorlik pedagogik loyiha yaratish uchun muhim. Chunki o'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini, ularning ehtiyojlari va qiziqishlarini, xulq-atvor xususiyatlarini va boshqalarni hisobga olgan holda o'quv materialini to'g'ri tanlashi kerak. Texnologik ijodkorlik esa pedagogik loyihalarni yaratish uchun zarur bo'lgan pedagogik kasbiy mahoratning tarkibiy qismlarini to'ldiradi. Texnologik ijodkorlik pedagogik loyihalashning samaradorligiga, pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishning ancha yuqori sifatiga erishishga yordam beradi. Yoshlarni tarbiyalash va ularga zamonaviy bilimlar berishning sifatini oshirish orqali jamiyatimiz uchun barkamol shaxsni shakllantirish ta'lim tizimining eng asosiy maqsadlaridan hisoblanadi. Uzlaksiz ta'lim jarayonida olib borilayotgan barcha harakatlar shu maqsadni amalga oshirishda muhimdir. Hozirgi vaqtda barcha fanlarni innovatsion texnologiyalar asosida o'qitishning maqbul yo'llari tadqiq qilinmoqda.

2.2 TA'LIM OLUVCHILARNING RIVOJLANISHIDA XULQ-ATVORLARIDAGI BUZILISH VA OG'ISHLARNING PSIXOLOGIK PROFILAKTIKASI MODULI SILLABUSI

	2.2 TA'LIM OLUVCHILARNING RIVOJLANISHIDA XULQ-ATVORLARIDAGI BUZILISH VA OG'ISHLARNING PSIXOLOGIK PROFILAKTIKASI MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	2.2.1 Bolalar, o'smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta'lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari	Mavzu:
Mavzu:	2.2.2 Ijtimoiy-psixologik iqlimni sozlash usullari, nizolarni hal qilish	Mavzu:
Mavzu:	2.2.3 Mutaxassislarning "kasbiy zo'riqish"ining oldini olish nazariyalari va	Mavzu:

	usullari	
Mavzu:	2.2.4 Bola rivojlanishi, din, madaniyat va madaniy o'ziga xoslik, irq, ijtimoiy-iqtisodiy holat va boshqa o'zgaruvchilar bilan bog'liq omillar	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktev ma'ruza	2	Interaktev ma'ruza
Amaliy mashg'ulot	6	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	-	Mustaqil ta'lim
Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘zbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi. Bolalar, o‘smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta’lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalarini tahlil qilish.	
MM2	Ijtimoiy-psixologik iqlimni sozlash usullari, nizolarni hal qilish. Mutaxassislarning “kasbiy zo‘riqish”ining oldini olish nazariyalari va usullarini bilib oladi.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	<i>Bilimlar jihatidan:</i>	
TN1	Ta’lim oluvchilarning ortiqcha ruhiy zo‘riqishining oldini olish va olib tashlashning namunaviy holatlari va usullari. Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari, ularning samaradorligini ta’minlash usullari va uslublari aniqlay olish.	

TN2	Bolalar, oilalar, maktablar va jamoalarning xilma-xilligi bilan bogʻliq tamoyillar va tadqiqotlar, shu jumladan, bola rivojlanishi, din, madaniyat va madaniy oʻziga xoslik, irq, ijtimoiy-iqtisodiy holat va boshqa oʻzgaruvchilar bilan bogʻliq omillar. Bola huquqlari va bolalar taʼlimi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalarni bilish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN3	Bolalar, oʻsmirlar va yoshlarni har xil turdagi taʼlim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalarini tushunish	
Koʻnikmalar jihatidan:		
TN4	Oʻzbekiston Respublikasining malaka, shuningdek, taʼlim jarayonining barcha ishtirokchilarining kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi qonunchiligi. Bolalar, oʻsmirlar va yoshlarni har xil turdagi taʼlim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalari bila ishlash.	2-ta guruhga boʻlinadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar (defektolog-pedagog, logopedpedagog) bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Taʼlim oluvchilarning ortiqcha ruhiy zoʻriqishining oldini olish va olib tashlashning namunaviy holatlari va usullari. Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari, ularning samaradorligini taʼminlash usullari va uslublarni tushunish.		Maʼruza, 30-minut
Oʻzlashtirilgan bilimlar natijasida - Bola huquqlari va bolalar taʼlimi sohasidagi xalqaro normalar va shartnomalar. Bolalar, oilalar, maktablar va jamoalarning xilma-xilligi bilan bogʻliq tamoyillar va tadqiqotlar, shu jumladan, bola rivojlanishi, din, madaniyat va madaniy oʻziga xoslik, irq,		Bahs- munozara 20-minut

Deviantlik, og'ishgan xulq muammosi psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquq-tartibot organ lari xodimlari, sotsiologlar, faylasuflarda qiziqish uyg'otib kelgan. Og'ishgan xulq mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Yondashuvlarning turli-tumanligi shaxs xulqini og'ishganligini tashhis qilish, uni profilaktika qilish va ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish jarayonida uni bartaraf etish kabi amaliy vazifalarni yechishda ham ko'zga tashlanadi. Psixologiyada axloq atamasidan tur va inson faolligi darajasini uning faoliyati. mushoqadasi, tafakkuri, mulqoti kabi ko'rinishlari bilan bir qatorda belgilash uchun keng foydalaniladi. Inson axloqi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar XX asrning boshlarida bixevioristlar uni psixologik fanning predmeti deb e'lon qilgan vaqtdan boshlab, ayniqsa, shiddatli rivojlanish tusini oldi. Dastlab axloq tushunchasi ostida shaxsning istalgan tashqi kuzatiluvchisi, "stimul-reaksiya" sxemasi bo'yicha ishlaydigan reaksiyasini (harakatlanuvchan, vegetativ, nutqiy) tushuniladi. Odamning tashqi faolligi ostida har qanday tashqi ko'rinish: harakat faoliyat, muomala, mulohaza, vegetativ reaksiyalar tushuniladi. Quyidagilar axloqning ichki tarkibi bo'lib hisoblanadi: motivatsiya va maqsad qo'yish, kognitiv ishlov berish, hissiy reaksiyalar, o'z-o'zini boshqarish jarayonlari kabilar. Shuningdek bu shaxs va uning og'ishgan xulqini quyidagi tarifda keltirib o'tamiz - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Bu mavjud xatti-harakat, mavjud qonunlar, vazifalar, qoidalar, an'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmasligi yoki aslidan o'zgacha ifodalanishi mimkin? Bola shaxsidagi Deviant va deviatsiya tushunchalari axloqni me'yoriy ortiq yoki meyordan ko'p og'ishgan axloqiy xususiyat sifatida aniqlaganda quyudagilarni esda saqlash kerakki, xar bir ijtimoiy me'yorlar o'zgarishi va takrorlamas bo'lishini. Bu, o'z navbatida, biz pedagog va psixologlardan boy tajribani talab qiladi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yorlarni emas, balki ushbu jamiyat uchun va ayni shu vaqtda birmuncha muqim bo'lgan ijtimoiy me'yorlarnigina buzilishi bilan tavsiflanadigan hodisadir. Shaxsning deviant xatti xarakati va axloqiy ko'rinishlari, uning namoyon bo'lishidagi muhim jarayonlarni boshqa bir odamlar tomonidan ijobiy yoki salbiy baholanishini ko'rishimiz mumkin. Salbiy yoki ijobiy baho jamoatchilikning turli muhokamalari yoki ijtimoiy cheklovlarga, shu jumladan, jinoiy yoki aksincha ma'muriy jazo shakli ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" tushunchasini anglagan va hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklarida biz bu xolatni yaqol ko'rishimiz mumkin. Insonning mavjud xatti harakatlarini tuzatish orqali yangi hayot boshlashga intilishi, extiyojlarini ortishi ko'pincha atrofdagi mavjud odamlarning yoki jamiyatning ishonmasligi, ularni rad etilishlari natijasida tubdan o'zgaradi. Deviant (giyohvand,

jinoyatchi, o'z-o'zini o'ldiruvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant barobarlikni (o'z-o'zini qis qilishni) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuxrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini chaqiradi. Og'ishgan xulqning xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak bu shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu esa quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi

- Mavjud tartibning noturg'unligi,
- Ma'naviy va moddiy zarar keltirish,
- Jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish,
- Sog'lig'ining yomonlashishi bo'lishi mumkin.

Deviant axloq o'zining eng keyingi ko'rinishlarida shaxs va uning atrofdagilari uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, "og'ir" giyohvand moddalar iste'mol qilish. Zararning psixologik markeri o'sha odamning o'zi yoki uning atrofidagilarning aziyat chekishidir. Deviant xulqning yoki og'ishgan xulqning xar qanday ko'rinishiga moyil bo'lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri bo'lgan jamiyat meyorlariga zid xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Ana u endi tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqiladi. U garchi mutaxassislar tomonidan kasallik yoki patologik xususiyatga ega deb qaralsa ham aslini olganda psixik kasalliklarning patologik holat bilan tenglashtirilmoqda bunga sabab ruhiy buzulishlar va ruhiy tazyiqlar sabab bo'ladi. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o'rin bor. Shu o'rinda patologik axloqning turli ko'rinishlarini ham keltirib o'tsak tibbiy me'yordan og'ish- birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qilmaydi. Bunday toifadagi insonlarga belgilangan mutaxassislar yani psixiatr o'z yordamini bera oladi agarki inson o'zida istak va xoxish bo'lsa. masalan, psixik kasallarning deviant axloqi alohida sifati va xatti xarakat sifatida o'rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta'siri ostida shaxsning o'z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi.

O'smirlar deviant xulq-atvorining profilaktikasi. O'smirlik yoshida deviatsiya namoyon bo'lishining tinimisiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o'smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbqiq etish vazifasini qo'yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va reabilitatsiya keng tarqalgan. Profilaktika-o'smirlar xulq-atvorida ijtimoiy normalardan og'ishning turli shakllarini keltirib chiqaruvchi asosiy sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilga ijtimoiy, tibbiy, tashkiliy, tarbiyaviy va davlat tadbirlarining majmuasidir. U asosan bolani o'rab turuvchi muhitga bog'liq bo'ladi. **Profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirayotganda ijtimoiy pedagog quyidagi qoidalarga suyanadi:**

1. Ijtimoiy madaniy normani o'zlashtirish shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida amalga oshadi. Qadriyatlar, g'oyalar va boshqa ramziy tizimlar majmuasini o'zlashtirmay inson jamiyatning to'la qonli a'zosi sifatida faoliyat yuritib olmaydi.

2. Ijtimoiy madaniy normaning muxolifi bolalarning ijtimoiy madaniy va pedagogik qarovsizligi bo'lib, u nafaqat bola rivojining g'ayrinormal alomati balki uning zimmasiga anomal ijtimoiy holatlarni yuklatishning natijasi sifatida qaraladi.

3. Bolalar qarovsizligining profilaktikasi nafaqat mavhum ijtimoiy madaniy normadan balki muayyan sharoitda yashashga majbur bo'lgan boladan kelib chiqishi lozim.

4. Bola rehabilitatsiyasi faoliyat sub'ekti, ijtimoiy sub'ekt va shaxs darajasida amalga oshirilishi kerak. "Profilaktikasi" atamasi o'zi noxush oqibatlarni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etish ma'nosini bildiradi.

Ijtimoiy og'ishlar turli sabab va holatlardan kelib chiqishini inobatga olsak, profilaktik chora-tadbirlarning bir nechta turlarini ajratsa bo'ladi: Neytrallashtiruvchi; o'rnini to'ldiruvchi; ijtimoiy og'ishlarga sabab bo'luvchi holatlarni yuzaga kelishidan ogohlantiruvchi; bu holatlarni bartaraf etuvchi; o'tkaziladigan profilaktika ishlarini nazorat qiluvchi. Deviant xulq-atvorga ega bolalarning ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiyasi. Ijtimoiy pedagogning dezadaptatsiya bo'lgan o'smirlar bilan ishlashining boshqa bir texnologiyasi ularning rehabilitatsiyasi hisoblanadi. Rehabilitatsiya keng turdagi vazifalar, elementar ko'nikmalardan tortib insonning jamiyatda to'liq integratsiyalashuvigacha bo'lgan masalalarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi sifatida qaralishi mumkin. Voyaga yetmaganlarning xulq-atvori profilaktikasi ishida ommaviy axborot vositalari orqali tashviqiy-ma'rifiy ishlarni olib borish muhimdir. Jamoatchilik fikri so'rovi ma'lumotlari bo'yicha televideniye o'smirlar va yoshlar uchun axborot olishning afzalroq manbai hisoblanadi. Shu munosabat bilan ijtimoiy reklamaning roli o'sadi. Ijtimoiy reklama o'z takliflari bilan mehnatni rag'batlantiradigan, ijobiy maqsadlarga erishish uchun inson faoliyati motivatsiyasini kuchaytiradi. Reklama ijtimoiy qadriyatlarni yoyadi va targ'ib qiladi. U mamlakatlar va xalqlarning yashash tarzini, andozalarini shakllantirishga ko'maklashadi. Reklamaning ijtimoiy funksiyasi turmush tarzi targ'ib qilinishini ham nazarda tutadi.

Deviant xulq-atvorning eng yaxshi profilaktikasi - bu tarbiyaning vositalari, shakllari va usullarini aniq belgilab olgan holda voyaga yetmaganlar ongiga maqsadga qaratilgan tashkiliy ta'sir ko'rsatishdir. Huquqiy tarbiyani oldini olish imkoniyatlari tiyishning boshqa vositalariga qaraganda ancha samaraliroqdir. Chunki huquqiy profilaktika choralari odatda, birmuncha kechikadi va qilmish sodir etilgandan keyin amal qila boshlaydi. Oldini olish bilan bog'liq huquqiy choralari —ishlashi uchun u bolaning ongiga qo'yilishi, uning e'tiqodi, tajribasining bir qismiga aylanishi kerak. Buni aniq maqsadga qaratilgan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'li bilan erishish mumkin.

Ijtimoiy-psixologik iqlimni sozlash usullari

Jamoaning ijtimoiy-psixologik iqlimini yaxshilash-jamiyat va shaxsning ijtimoiy-psixologik salohiyatini ishga solish, odamlar uchun eng to'laonli hayot tarzini yaratish vazifasi. Shu bilan birga, ijtimoiy-psixologik iqlim-bu jamoaning ijtimoiy rivojlanish darajasi va uning psixologik zaxiralari ko'rsatkichi bo'lib, uni yanada to'liqroq amalga oshirishga qodir. Va bu, o'z navbatida, o'sish istiqboli bilan bog'liq ijtimoiy omillar ishlab chiqarish tarkibida, ham tashkiliy, ham ish sharoitining yaxshilanishi bilan. Har bir shaxsning ijtimoiy-psixologik iqlimining maqbullik darajasidan mehnat jamoasi jamiyatning va umuman mamlakatning umumiy ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy muhitiga ham ko'p jihatdan bog'liq. Ijtimoiy-psixologik iqlimning ahamiyati, shuningdek, u ma'lum ijtimoiy hodisalar va jarayonlarning samaradorligi omili sifatida harakat qilishi, ularning holati va ijtimoiy ta'siridagi o'zgarishlarning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilishi bilan ham belgilanadi. va ilmiy - texnik taraqqiyot. Ijtimoiy-psixologik iqlim, shuningdek, odamning mashg'ulotlarga psixologik jalb qilinish darajasini, bu faoliyatning psixologik samaradorligi, shaxs va jamoaning aqliy salohiyati darajasini, uning ko'lamini va chuqurligini ko'rsatuvchi ko'p funktsiyali ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi. jamoaning psixologik zaxiralarini amalga oshirish yo'lida to'siqlar. (Parygin B.D.) Birgalikda amalga oshiriladigan tadbirlarning samaradorligi ko'p jihatdan shaxsiy va guruhiiy imkoniyatlarning maqbul bajarilishiga bog'liq. Guruhdagi qulay muhit nafaqat uning natijalariga samarali ta'sir qiladi, balki odamni qayta tiklaydi, uning yangi imkoniyatlarini shakllantiradi va potentsial imkoniyatlarini namoyon qiladi. Shu munosabat bilan shaxslararo o'zaro ta'sir uslubini optimallashtirish zarurati tug'iladi.

Har qanday jamoada atmosferani baholash uchun bir necha omillarga e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, guruh tarkibi qanchalik tez-tez o'zgartiriladi, ya'ni xodimlarning aylanmasi ro'y beradimi. Ikkinchidan, vazifalar qanday amalga oshiriladi, tez-tez nizolar va boshqalar.

Ijtimoiy-psixologik muhit vazifalari:

-Biror shaxsning ushbu faoliyatga qo'shilganligini va ishning to'g'ri bajarilganligini baholash imkonini beradi.

-Bu o'z-o'ziga va kollektivning aqliy salohiyati va zaxiralari haqida ma'lumot olish imkonini beradi.

-Jamiyatda muvaffaqiyatli rivojlanish va ishlashga imkon bermaydigan muammolar ko'lamini baholash mumkin.

-Qulay ijtimoiy-psixologik muhitning belgilari: ishonch, qo'llab-quvvatlash, e'tibor, ishonch, ochiq muloqot, professional va intellektual o'sishning mavjudligi va boshqalar. Jamoaning noqulay iqlimi shunday belgilar bilan dalolat beradi: zo'riqish, ishonchsizlik, noto'g'ri tushunish, dushmanlik va boshqa salbiy narsalar.

Global makro muhit. Ushbu bo'lim butun jamiyatning barqaror iqtisodiy, siyosiy va psixologik holatini o'z ichiga oladi.

Jismoniy mikroiklim, shuningdek, sanitariya-gigiyenik ish sharoitlari. Bu omil tashkilotning hajmi va tuzilishiga, shuningdek, doimiy ishlaydigan sharoitlarga, ya'ni yorug'lik, harorat, shovqin va hokazolarga ta'sir ko'rsatadi.

Ish bilan qoniqish. Ko'p jihatdan, ijtimoiy-psixologik iqlim insonga o'z ishini yoqtiradimi, u o'z ofisida amalga oshirilishi va rivojlanishi mumkin. Mehnat shartlari, ish haqi va boshqa omillar sizni yoqtirsa, guruhdagi umumiy muhit ham yaxshilanadi.

Faoliyatning tabiati. Bilvosita omillar ishning monotonligi, mas'uliyat darajasi, xavf mavjudligi, hissiy tarkibiy qism va boshqalar.

Psixologik muvofiqlik. Bu omil odamlarning birgalikdagi faoliyatga mos keladimi yoki yo'qligini va ular munosabatlarni o'rnatishi mumkinligini hisobga oladi.

Ishchi guruh a'zolarining o'zaro munosabatlari shartlari ularning birgalikdagi faoliyati muvaffaqiyatiga, ish jarayoni va natijalaridan qoniqishlariga ta'sir qiladi. Xususan, bularga xodimlar ishlaydigan sanitariya-gigiyena sharoitlari kiradi: harorat, namlik, yorug'lik, xonaning kengligi, qulay ish joyining mavjudligi va boshqalar.

Guruhdagi munosabatlarning tabiati, undagi hukmron kayfiyat katta ahamiyatga ega. Guruhning psixologik holatini belgilash uchun "ijtimoiy-psixologik iqlim", "psixologik atmosfera", "ijtimoiy atmosfera", "tashkilot iqlimi", "mikroiqlim" kabi tushunchalar qo'llaniladi.

O'zining kelib chiqishiga ko'ra, bu tushunchalar asosan metaforadir. O'simlik yashaydigan va rivojlanadigan tabiiy-iqlim sharoitlari bilan o'xshashlik qilish mumkin. U bir iqlimda gullab-yashnashi va boshqa iqlimda qurib ketishi mumkin.

Ijtimoiy-psixologik iqlim haqida ham shunday deyish mumkin: ba'zi sharoitlarda guruh optimal ishlaydi va uning a'zolari o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar, boshqalarida odamlar o'zlarini noqulay his qiladilar, guruhni tark etishga moyil bo'ladilar, kamroq pul sarflaydilar. unda vaqt, ularning shaxsiy o'sishi sekinlashadi.

Ijtimoiy-psixologik iqlim (SPC) jamoalar quyidagilarni anglatadi:

- guruhning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari majmui;
- jamoaning ustun va barqaror psixologik kayfiyati;
- jamoadagi munosabatlarning tabiati;
- jamoa holatining ajralmas xarakteristikasi.

Qulay optimizm, muloqot quvonchi, ishonch, xavfsizlik hissi, xavfsizlik va qulaylik, o'zaro qo'llab-quvvatlash, munosabatlardagi iliqlik va e'tibor, shaxslararo hamdardlik, muloqotning ochiqligi, ishonch, quvnoqlik, erkin fikrlash, yaratish, intellektual va o'sish qobiliyatini tavsiflaydi. professional, tashkilotning rivojlanishiga hissa qo'shish, jazodan qo'rqqmasdan xato qilish va hk.

Salbiy-ijtimoiy-psixologik iqlim pessimizm, asabiylashish, zerikish, guruhdagi munosabatlardagi yuqori keskinlik va ziddiyat, noaniqlik, xato qilish yoki yomon taassurot qoldirish qo'rquvi, jazodan qo'rqish, rad etish, tushunmovchilik, dushmanlik, shubha, bir-biriga ishonchsizlik, investitsiya qilishni istamaslik qo'shma

mahsulotda, jamoani va umuman tashkilotni rivojlantirishdagi harakatlar, norozilik va boshqalar.

Bilvosita hukm qilish mumkin bo'lgan belgilar mavjud **guruhdagi atmosfera**. Bularga quyidagilar kiradi:

- kadrlar almashinuvi darajasi;
- mehnat unumdorligi;
- mahsulot sifati;
- ishdan bo'shatish va kechikishlar soni;
- xodimlar va mijozlardan kelib tushgan da'volar, shikoyatlar soni;
- ishni o'z vaqtida yoki kech bajarish;
- uskunalar bilan ishlashda ehtiyotsizlik yoki beparvolik;
- ishdagi tanaffuslar chastotasi.

Quyidagi savollar yordamidi **jamoadagi muhitni baholang**:

- Ishingiz sizga yoqdimi?
- Uni o'zgartirmoqchimisiz?
- Agar siz hozir ish izlayotgan bo'lsangiz, hozir qayerda ekanligingizni tanlaysizmi?
- Ishingiz siz uchun qiziqarli va xilma-xilmi?
- Ish joyingizdagi sharoitlar sizni qoniqtiradimi?
- Ishingizda foydalanayotgan uskunadan qoniqasizmi?
- Maoshingizdan qanchalik qoniqasiz?
- Sizda mahoratingizni oshirish imkoniyati bormi? Ushbu imkoniyatdan foydalanmoqchimisiz?
- Siz bajarishingiz kerak bo'lgan ish hajmidan qoniqasizmi? Haddan tashqari yuklanganmisiz? Ishdan tashqari vaqtlarda ishlashingiz kerakmi?
- Qo'shma faoliyatni tashkil etishda nimani o'zgartirishni taklif qilasiz?
- Ish jamoangizdagi muhitni qanday baholaysiz (do'stona munosabatlar, o'zaro hurmat, ishonch yoki hasad, tushunmovchilik, munosabatlardagi keskinlik)?
- Sizning bevosita rahbaringiz bilan bo'lgan munosabatlaringizdan qoniqasizmi?
- Jamoangizda nizolar qanchalik tez-tez yuzaga keladi?
- Siz hamkasblaringizni malakali ishchilar deb hisoblaysizmi? Javobgarmi?
- Hamkasblaringiz sizga ishonadi va hurmat qiladimi?

Rahbar maqsadli ravishda guruhdagi munosabatlar xarakterini tartibga solishi va SECga ta'sir qilishi mumkin. Buning uchun uni shakllantirish qonuniyatlarini bilish va SECga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda boshqaruv faoliyatini amalga oshirish kerak. Ishning jozibadorligi mehnat sharoitlari, ish haqi, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimi, ijtimoiy ta'minot, ta'til taqsimoti, ish jadvali, axborot ta'minoti, martaba istiqbollari, o'z kasbiy mahoratini oshirish imkoniyati, hamkasblarning malakasi darajasidan qoniqishni oshiradi. jamoadagi biznes va shaxsiy munosabatlarning tabiati vertikal va gorizontal va boshqalar. Ishning jozibadorligi uning shartlari sub'ektning taxminlariga qanchalik mos kelishiga va unga o'z

manfaatlarini amalga oshirishga, shaxsning ehtiyojlarini qondirishga imkon berishga bog'liq:

- yaxshi mehnat sharoitlarida va munosib moddiy haq to'lashda;
- muloqot va do'stona shaxslararo munosabatlarda;
- muvaffaqiyat, yutuqlar, e'tirof va shaxsiy hokimiyat, hokimiyatga ega bo'lish va boshqalarning xatti-harakatlariga ta'sir qilish qobiliyati;
- ijodiy va qiziqarli mehnat, kasbiy va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish.

Amalga oshirilgan faoliyatning tabiati. Faoliyatning monotonligi, uning yuqori mas'uliyati, xodimning sog'lig'i va hayoti uchun xavf mavjudligi, stressli tabiat, hissiy boylik va boshqalar. - bularning barchasi mehnat jamoasidagi ijtimoiy-psixologik iqlimga bilvosita salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillardir.

Birgalikda faoliyatni tashkil etish. Guruhning rasmiy tuzilishi, vakolatlarni taqsimlash usuli, yagona maqsadning mavjudligi ijtimoiy-psixologik iqlimga ta'sir qiladi. Vazifalarning o'zaro bog'liqligi, funktsional majburiyatlarning aniq taqsimlanmaganligi, xodimning kasbiy rolga mos kelmasligi, birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining psixologik mos kelmasligi guruhdagi munosabatlarning keskinligini oshiradi va nizolar manbai bo'lishi mumkin.

Psixologik muvofiqlik ijtimoiy-psixologik iqlimga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. Psixologik muvofiqlik deganda jamoa ishtirokchilarining shaxsiy fazilatlarini optimal tarzda uyg'unlashtirishga asoslangan birgalikda ishlash qobiliyati tushuniladi. Psixologik muvofiqlik birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining xususiyatlarining o'xshashligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bir-biriga o'xshash odamlar uchun o'zaro munosabatlarni o'rnatish osonroq. O'xshashlik xavfsizlik va o'ziga ishonch hissini uyg'otadi, o'z-o'zini hurmat qilishni oshiradi. Psixologik muvofiqlikning asosi, shuningdek, bir-birini to'ldirish tamoyiliga muvofiq xususiyatlarning farqi bo'lishi mumkin. Bunday holda, odamlar "qulfnig kaliti kabi" bir-biriga mos kelishi aytiladi. Muvofiqlikning sharti va natijasi shaxslararo hamdardlik, o'zaro munosabatlar ishtirokchilarining bir-biriga bog'lanishidir. Noxush mavzu bilan majburiy muloqot salbiy his-tuyg'ularning manbai bo'lishi mumkin.

Xodimlarning psixologik muvofiqligi darajasi turli xil ijtimoiy va psixologik ko'rsatkichlar bo'yicha ishchi guruh tarkibi qanchalik bir hil ekanligiga ta'sir qiladi:

Ajratish uch darajadagi muvofiqlik: psixofiziologik, psixologik va ijtimoiy-psixologik:

- *Psixofiziologik daraja* muvofiqlik hissiy tizimning xususiyatlari (ko'rish, eshitish, teginish va boshqalar) va temperament xususiyatlarining optimal kombinatsiyasiga asoslanadi. Ushbu muvofiqlik darajasi birgalikdagi faoliyatni tashkil qilishda alohida ahamiyatga ega. Xolerik va flegmatik vazifani boshqa tezlikda bajaradi, bu esa ishdagi uzilishlarga va ishchilar o'rtasidagi munosabatlardagi keskinlikka olib kelishi mumkin.

- *Psixologik daraja* belgilar, motivlar, xatti-harakatlar turlarining mosligini nazarda tutadi.
- *Ijtimoiy-psixologik daraja* muvofiqlik ijtimoiy rollar, ijtimoiy munosabatlar, qadriyat yo‘nalishlari, manfaatlarning izchilligiga asoslanadi. Hukmronlikka intilayotgan ikki sub'ektning birgalikdagi faoliyatni tashkil etishi qiyin bo‘ladi. Muvofiqlik ulardan birini topshirishga yo‘naltirilganligi bilan osonlashadi. Tez jahldor va impulsiv odam xotirjam va muvozanatli xodim uchun sherik sifatida ko‘proq mos keladi. Psixologik muvofiqlik o‘z-o‘zini tanqid qilish, o‘zaro hamkorga nisbatan bag‘rikenglik va ishonch bilan yordam beradi. Uyg‘unlik - bu xodimlarning uyg‘unligi natijasidir. Bu minimal xarajatlar bilan birgalikdagi faoliyatning maksimal muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Tashkilotdagi aloqalarning tabiati SECda omil bo‘lib xizmat qiladi. Xodimlar uchun muhim masala bo‘yicha to‘liq va aniq ma'lumotlarning yo‘qligi mish-mish va g‘iybatlarning paydo bo‘lishi va tarqalishi, to‘quv intrigalari va sahna ortidagi o‘yinlar uchun qulay zamin yaratadi.

Menejer tashkilotning qoniqarli axborot ta'minotini diqqat bilan kuzatishi kerak. Xodimlarning past kommunikativ malakasi ham muloqot to‘siqlariga, shaxslararo munosabatlardagi keskinlikning kuchayishiga, tushunmovchilik, ishonchsizlik va nizolarga olib keladi.

O‘z nuqtai nazarini aniq va to‘g‘ri ifodalash qobiliyati, konstruktiv tanqid qilish usullariga ega bo‘lish, faol tinglash qobiliyatlari va boshqalar. tashkilotda qoniqarli muloqot uchun sharoit yaratish.

Yetakchilik uslubi. Optimal ijtimoiy-psixologik muhitni yaratishda rahbarning roli juda muhim:

- Demokratik uslub muloqotda bo‘lish va munosabatlarga ishonchni, do‘stona munosabatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, tashqaridan, "yuqoridan" qarorlar qabul qilish hissi yo‘q. Ushbu etakchilik uslubiga xos bo‘lgan boshqaruvda jamoa a'zolarining ishtiroki SECni optimallashtirishga yordam beradi.
- Avtoritar uslub odatda adovat, itoatkorlik va g‘azab, hasad va ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Ammo agar bu uslub guruhning ko‘z o‘ngida foydalanishni oqlaydigan muvaffaqiyatga olib keladigan bo‘lsa, u sport yoki armiya kabi qulay SECga hissa qo‘shadi.
- Qo‘zg‘atuvchi uslub past mahsuldorlik va ish sifati, qo‘shma faoliyatdan norozilikka olib keladi va noqulay SEC shakllanishiga olib keladi. Aqlli uslub faqat ba'zi ijodiy jamoalarda qabul qilinishi mumkin.

Agar menejer ortiqcha talablar qo‘ysa, xodimlarni omma oldida tanqid qilsa, ko‘pincha jazolaydi va kamdan-kam rag‘batlantirsa, ularning birgalikdagi faoliyatiga qo‘shgan hissasini qadrlamasa, tahdid qilsa, ularni ishdan bo‘shatish, mukofotlardan mahrum qilish va hokazolar bilan qo‘rqitishga harakat qilsa, "" xo‘jayin har doim haqdir", bo‘ysunuvchilarning fikriga quloq solmaydi, ularning ehtiyojlari va

manfaatlariga e'tibor bermaydi, keyin u nosog'lom ish muhitini shakllantiradi. O'zaro hurmat va ishonchning etishmasligi odamlarni mudofaa pozitsiyasini egallashga, o'zlarini bir-biridan himoya qilishga majbur qiladi, aloqalar chastotasi kamayadi, aloqa to'siqlari, nizolar paydo bo'ladi, tashkilotni tark etish istagi paydo bo'ladi va natijada hosildorlik va mahsulot sifatining pasayishi. Jazodan qo'rqish yo'l qo'yilgan xatolar uchun javobgarlikdan qochish, aybni boshqalarga yuklash va "ayb echkisi" qidirish istagini keltirib chiqaradi. Ushbu rol uchun, qoida tariqasida, sodir bo'lgan narsada aybdor bo'lmagan, lekin ko'pchilik xodimlardan farq qiladigan, ularga o'xshamaydigan, zaif va o'zini himoya qila olmaydigan shaxs (shaxslar guruhi) tanlanadi. . U hujumlar, dushmanlik, asossiz ayblovlar ob'ektiga aylanadi. "Gap echkisi" ning mavjudligi guruh a'zolariga o'zaro ishonchsizlik va qo'rquv muhitida osongina to'planadigan keskinlik va norozilikni bartaraf etishga imkon beradi. Shunday qilib, guruh o'zining barqarorligi va birligini saqlab qoladi. Bu paradoksal ko'rinadi, ammo "ayb echkisi" o'z manzilida qanchalik dushmanlikni keltirib chiqarmasin, guruhga tajovuzkor tendentsiyalardan xalos bo'lishga imkon beruvchi "xavfsizlik klapan" sifatida kerak. "Aynish echkisi"ni izlash guruhdagi munosabatlarni integratsiyalash va barqarorlashtirish, keskin va shiddatli nizolardan qochish mexanizmi rolini o'ynaydi.

Biroq, bu jarayon faqat qisman, bir martalik ta'sir ko'rsatadi. Tashkilotdagi keskinlik va norozilik manbai saqlanib qolmoqda va rahbarning noto'g'ri xatti-harakati ularning tashqi ko'rinishida muhim rol o'ynaydi.

Rahbar avtoritar boshqaruv uslubini qo'llasa ham, qaror qabul qilishda xodimlarning manfaatlarini hisobga olsa, ularga o'z tanlovini tushuntirsa, o'z harakatlarini tushunarli va asosli qilsa, boshqacha aytganda, ko'proq e'tibor bersa, bu ijobiy bo'lishi mumkin. Shunday qilib, rahbar mehnat jamoasidagi shaxslararo munosabatlarning tabiatiga, qo'shma faoliyatga munosabatga, ish sharoitlari va natijalaridan qoniqishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, ya'ni umuman tashkilotning samaradorligi ko'p jihatdan ijtimoiy-psixologik iqlimga bog'liqdir.

Guruh va uning turlari

1. Shartli guruhlar. Tadqiqotchi tomonidan ma'lum belgilar asosida kishilarni birlashtirib guruh tuzishga shartli guruh deyiladi. Masalan: bir xil kasbi bo'yicha, bir xil yoshi bo'yicha, jinsi bo'yicha shartli guruh tuzish mumkin. 15 yoshli o'smirlar guruhi, 5 yoshlilar bog'cha guruhi kabilar. Shartli guruhga kirgan kishilar bir-birlarini mutlaqo ko'rmasliklari, bir-birlarini mutlaqo tanimasliklari mumkin. Millatiga ko'ra O'zbekistonda yashaydigan 18 yoshli kizlar guruhi deb tuzish mumkin. Shartli guruhlarini katta guruhlarga kiritiladi. Masalan: o'zbeklar guruhi, sotuvchilar guruhi, banditlar guruhi, qizlar, o'g'il bolalar guruhi va h.k.

2. Real guruhlar deb, bir jamiyatda yashab, kishilar bilan haqiqiy, real munosabatga kirishish yo'li bilan tuzilgan guruhga aytiladi. Masalan: yoshlar jamoa guruhi, bolalar guruhi (bir maktab doirasida) sinflar, talabalar guruhi. NamDUning

fizika fakulteti 3 - kurs talabalari guruhi real guruhdir. Demak, real guruhga kiradigan kishilar doimo bir - biri bilan munosabatda bo'lib, bir -biriga yordam beradi. Bizga ma'lumki, odamni mehnat yaratgan, shuning uchun kishilarning 1 - guruhlari mehnat guruhlari bo'ladi. Masalan: oila mehnat guruhiga kiradi. Ibtidoiy jamiyatda yashagan qabilani guruhlarga kiritish mumkin. Guruhlarning eng kattasi - bu butun insoniyatdir.

3. Referent guruh - shaxs shartli va real guruhdagi kishilarning so'zlariga kirmasligi mumkin. Shaxsning o'z referent guruhi ham bo'ladi, bu kompaniya bo'lishi mumkin. Referent guruhdagi kishilar shaxsga har tomonlama yoqadi, ularni hurmat qiladi, gaplariga quloq soladi. Masalan: bola ota - onasining so'ziga kirmasligi, maktabda o'qituvchining gapiga kirmasligi mumkin. Ammo u referent guruhdagi boshliqning gapiga so'zsiz itoat qiladi. Shuning uchun tarbiyachi, ota - ona agar bolani tarbiyalay olmasalar, uning referent guruhini aniqlab, shu guruhning sardori orqali ta'sir etishlari mumkin. Odatda guruhlar tasodifan to'planib qolgan kishilardan ham tashqil topishi mumkin. Masalan: poezd kupesida, avtobusda uzoq safarga ketayotgan kishilar, kasalxonada yoki sanatoriyada davolanayotgan kishilar guruh bo'lishi mumkin. Bunday guruhlar norasmiy guruh deyiladi. Rasmiy guruhga talabalar, o'quvchilar guruhlari kiradi. Chunki rasmiy guruhlar buyruqlar asosida tuziladi.

Boshqarish uslublari va ularning ko'rsatkichlari: avtoritar, liberal, demokratik

Rahbarlik uslubi haqidagi masala birinchi marta K. Levin tomonidan ko'rib chiqilgan. U rahbarlikning avtoritar, demokratik va anarxik uslublarini qayd etadi. Rahbarlik uslublarning quyidagi tasnifi zamirida mana shu yondashuv yotadi.

Avtoritar (avtokratik) uslubga hokimiyatning bir rahbar qo'lida jamlanishi xosdir. Bunday rahbar barcha ishlar yuzasidan faqat o'ziga ma'lumot berishni talab qiladi. Mazkur uslubga ma'muriyatchilikka tayanish, qo'l ostidagilar bilan kam aloqa qilish xosdir. Bunday menejer qarorlarni shaxsan o'zi qabul qiladi (yoki bekor qiladi), qo'l ostidagilar tashabbus ko'rsatishiga imkon bermaydi. U doim buyruq, ko'rsatma beradi, yo'l-yo'riq ko'rsatadi, lekin hech qachon iltimos qilmaydi. Boshqacha qilib aytganda, avtoritar rahbar boshqaruv faoliyatining asosiy mazmuni buyruq va ko'rsatma berishdan iborat.

Avtokrat-rahbarga dogmatizm va bir qolipda fikrlash xosdir. Yangiliklarni u juda ehtiyotkorlik bilan qabul qiladi yoki umuman qabul qilmaydi, chunki boshqaruv faoliyatida u ayni bir usullardan foydalanadi. Bu holda butun hokimiyat avtokrat-rahbar qo'lida jamlanadi.

Rahbar o'z fazilatlariga ko'ra qo'l ostidagi xodimlardan pastda tursa yoki uning qo'l ostidagilar umumiy va kasbiy madaniyati darajasi haddan tashqari past bo'lsa, u avtokratga aylanadi.

Mazkur rahbarlik uslubi qo'l ostidagilarning tashabbusini rag'batlantirmaydi: aksincha, avtokrat tashabbus ko'rsatgan xodimlarni ko'pincha jazolaydi, bu esa tashkilotning ish samaradorligini oshirish imkonini bermaydi. Avtokrat rahbarning

qo‘l ostida ishlash juda og‘ir, chunki «nomaqbul» xodimlarni ishdan bo‘sxatish uning boshqaruv faoliyati maqsadi hisoblanadi. Biron-bir xodim bilan o‘rtada bahs chiqqudek bo‘lsa, avtokrat-rahbar ko‘pincha: «Siz bilan ishlab ketolmasak kerak», degan so‘zlar bilan bahsga nuqta qo‘yadi. Tabiiyki, bunday sharoitda xodimlar o‘z mehnatidan qanoatlanmaydi, chunki avtokrat rahbarning qo‘l ostidagi xodimlar o‘z ijodiy imkoniyatlarini lozim darajada namoyon eta olmaydilar.

O‘z faoliyatida asosan **demokratik** rahbarlik uslubiga tayanadigan menejer barcha masalalarni mumkin qadar kollegial tarzda hal qilishga, jamoadagi ishlarning holati haqida qo‘l ostidagilarga surunkali axborot berib borishga harakat qiladi, tanqidni ijobiy qabul qiladi. Qo‘l ostidagilar bilan u juda yaxshi muomalada bo‘ladi, ular bilan muttasil aloqa qiladi, boshqaruv funksiyalarining bir qismini boshqa mutaxassislariga o‘tkazadi, odamlarga ishonadi. U talabchan, lekin odil rahbar. Mazkur boshqaruv uslubida boshqaruv qarorlarini tayyorlash va qabul qilishda jamoaning barcha a‘zolari ishtirok etadi.

Liberal rahbarlik uslubiga tayanuvchi menejer jamoa ishlariga deyarli aralashmaydi, xodimlarga to‘la erkinlik beriladi, shaxsiy va jamoaviy ijodiy mehnat bilan shug‘ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. Bunday rahbar odatda qo‘l ostidagilar bilan xushmuomala, o‘zi ilgari qabul qilgan qarorni bekor qilishga tayyor bo‘ladi. Liberallar tashabbussizligi, yuqori boshqaruv organlarining ko‘rsatmalarini ko‘r-ko‘rona bajarishi bilan ajralib turadi.

Jamoaga ta’sir ko‘rsatishning turli-tuman usullari orasidan liberal rahbar odatda iltimos qilish va ko‘ndirishni tanlaydi. Boshqaruv funksiyalarini bajarishda u juda sustkash. Liberal rahbar jamoada nizo chiqishidan qo‘rqadi, qo‘l ostidagilarning fikriga asosan qo‘shiladi. Odamlar bilan muomalada haddan tashqari yumshoqlik unga jamoa obro‘cini qozonishga xalaqit beradi, chunki ayrim xodimlar undan o‘ziga muayyan imtiyozlar berilishini talab qiladi, liberal rahbar esa ular bilan orani sovitishni istamay, qo‘yilgan talablarni bajaradi. Liberal rahbarda yorqin tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo‘lmaydi, qo‘l ostidagilarni yaxshi nazorat qilmaydi. Buning natijasi o‘laroq, uning boshqaruv faoliyati yaxshi samara bermaydi.

Boshqarish uslubi boshqaruv qarorlari qabul qilish texnologiyasida o‘z aksini topadi. Xususan, menejer:

- yakkaboshchilik asosida qarorlar qabul qiladi va ularni e‘lon qiladi («sof» aktokrat);
- muayyan qarorni qabul qilish zarurligini «singdiradi»;
- o‘z fikrini bildiradi va savollar berishni taklif qiladi;
- qarorning sinov namunasi (model) tarzidagi yechimini taklif qiladi;
- muammoning mohiyatini ochib beradi, ko‘rsatmalar beradi, takliflarni baholaydi, qarorlar qabul qiladi («sof» demokrat);
- cheklashlar belgilaydi va xodimlaridan qaror qabul qilishni so‘raydi;
- qo‘l ostidagilarga to‘la erkinlik beradi («sof» liberal).

Yuqorida zikr etilgan rahbarlik uslublari sof holda juda kam uchraydi. Rahbarning omilkorligi har bir uslubning afzalliklaridan foydalanish va uni vaziyatga qarab qo'llashda namoyon bo'ladi.

Uslublarning ijobiy va salbiy tomonlari

Xozirgi vaqtda mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining birdan - bir samarali yo'li - bu bozor munosabatlaridir. Tabiiyki, bu yangi boshqaruv uslubining shakllanishiga olib keladi. Madaniy taraqqiyot darajasi yuqori bo'lgan davlatlarning va bu yo'nalishda birinchi qadamlar qo'yayotgan mustaqil respublikamizning bozor iqtisodiyoti davrini tahlil qila turib boshqaruv uslubini tashkiliy- professional xususiyatlarini aniqlab beruvchi ba'zi bir guruh belgilarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi guruh belgilari - bu iqtisodiy fikr yuritishning yangi turi bo'lib, bozor iqtisodiyoti, ya'ni yangicha iqtisodiy munosabatlar erkin tadbirkorlik faoliyati vujudga kelishi bilan bog'liqdir. Bunday sharoitda rahbarning qo'l ostidagilar faoliyatiga aralashishi avvalgidan bir oz kamroq bo'ladi.

Ikkinchi guruh belgilari - yangi uslubdagi boshqaruvni vujudga kelishi bilan tavsiflanadi. Bunga boshqaruv mehnati bilan band ishlabilarmon bilimdon rahbarlarni kiritish mumkin. Buning uchun eng avval o'z sohasida o'ta bilimdon, madaniy taraqqiyot darajasi yuqori bo'lgan rivojlangan davlatlarda to'plangan tajribani o'zlashtirgan bozor iqtisodiyotini barcha zamonaviy sohalarini, jumladan tadbirkorlik, menejment, marketing, bank ishi, soliq va boshqalarni chuqur o'rgangan mutaxassis bo'lishni takozo etadi.

Uchinchi guruh belgilari - bu sheriklarga nisbatan tartiblilik, ma'muriyatchilik, rasmiyatchilikning yo'qligi, qo'l ostidagilar haqida g'amxo'rlik, madaniyatlilik bilan tavsiflanadi. Bu guruh, belgilarining mazmuni shundaki, zamonaviy biznesda iqtisodiy aloqalarni tartiblilikni o'ta zarur, o'z - o'zidan kerakli bo'lgan sifat deb qaraladi. Demak, haqiqiy tadbirkor ishbilarmonlik olamida faqat yuqori daromad haqida o'ylamasdan, balki ishning sifati va korxonadagi xodimlarni, ularning faravonligi haqida ham o'ylash zarur.

O'quvchida maktabda muammo paydo bo'lishining ba'zi alomatlari

Yosh talabalar o'rtasidagi ziddiyat hech qachon rejalashtirilgan tarzda yuzaga kelmaydi. Ko'pincha, boshlang'ich maktab o'quvchilarining nizolarini xatto mojarolar deb atash qiyin. Bu ko'proq o'zaro qarama-qarshilik. Bolalar o'zlari bilmagan holda, faqat g'alaba qozonish istagi bilan bahsga kirishadilar.

Ular qanchalik og'riqsiz o'tishi ko'p jixatdan o'qituvchiga bog'liq. Bu erda asosiy narsa - o'qituvchining bolalarga yaxshi munosabati. Tajribali ustoz har qanday mojaroni bemalol hazilga aylantira oladi. Bunday vaziyatlarda yomon emas «mirilki» - «orangizda tinchlik, bir piyola pirog» kabi iboralar ... Odatda bu bolalarning g'azabini qoplaydigan kulgiga sabab bo'ladi. Bolalar bir-birlari bilan qo'l silkitgandan so'ng, ular darhol butunlay boshqacha harakat qilishni boshlaydilar. O'yinda bolalarni yarashtirish eng samarali hisoblanadi. Aytishimiz mumkinki, bolalarning har biri

g'olib. Axir u raqibining ko'ziga qarashga, unga qo'l cho'zishga muvaffaq bo'ldi.

Hammasidan ko'proq o'g'il bolalar to'qnashuvda chunki ular da g'alaba qozonish uchun ongsiz istagi bor. Bunday nizolarni musobaqalar orqali hal qilish mumkin: kim ko'proq o'tirsa, push-up qilsa yoki berilgan mavzuda ko'proq so'z aytsa, u g'alaba qozondi.

Ko'pincha o'g'il bolalar va qizlar o'rtasida nizolar mavjud. Ular hamdardlik to'qnashuvlari deb ham ataladi. O'g'il va qiz o'rtasidagi qarama-qarshilikka aniq aralashish (masalan, urushayotgan tomonlar o'rtasidagi aloqani qat'iy tanqiqlash) vaziyatni yanada og'irlashtirishi mumkin, chunki mojaro jarayonida bolalar gender identifikatsiyasining juda muhim bosqichidan o'tadilar. O'g'il bolalarga qizlarning zaifligi va ta'sirchanligi, qizlarga esa - o'g'il bolalar bilan tanish munosabatlarning oqibatlar (ayniqsa, tengdoshlari oldida kichkina odamning mag'rurligi xafa bo'lgan bo'lsa) tushunarsiz suhbatlar yanada samaraliroq bo'ladi. .

E'tibor bering, bu ayniqsa og'riqli bolalar o'rtasidagi nizolar bolalari birinchi marta maktabga borgan yosh onalar tomonidan qabul qilinadi. Ko'pincha ota-onalar bolalarning mojarolariga aralashadilar. Lekin har qanday holatda ham buni qilish shart emas. Axir, bolalar darhol yarashishadi va ota-onalar juda uzoq vaqt davomida g'azabni saqlab qolishadi.

O'quvchilar o'rtasidagi nizolarning sabablari

Albatta, juda ko'p turli xil muammoli vaziyatlar paydo bo'lishi mumkin, ammo shunga qaramay, ular ko'pincha bir boladan ikkinchisiga tushunmovchilik, hasad, hasad bilan bog'liq.

Ko'pincha ziddiyatli vaziyatlar o'tish davrida yuqori sinflarda paydo bo'ladi. Agressiyaning kuchayishi va o'zining kattaligini isbotlash istagi o'zini his qiladi.

Misol uchun, bir o'g'il ustida janjal tufayli ikki qiz o'rtasida nizo bo'lishi mumkin yoki aksincha. Bunday vaziyatda oqibatlar halokatli bo'lishi mumkin, chunki bolalar hamma narsani bo'rttirib ko'rsatishga o'rganib qolgan, shuning uchun ular haqiqiy sevgi hozir hayotlarida sodir bo'layotganiga chin dildan ishonishadi. Bitta o'g'ilning yuragi bo'yicha kelishmovchiliklar tufayli qizlar keng ko'lamli mushtlashuvlar uyushtirgan, ular da yaradorlar va halok bo'lgan holatlar mavjud. Bunday vaziyatda har bir tomon imkon qadar xotirjam bo'lishi va muammoga kattalarcha yondashishga harakat qilishi kerak.

Maktabdagi nizolar giyohvandlik tufayli ham sodir bo'lishi mumkin. Misol uchun, bir bola mashhur musiqani yaxshi ko'radi va kimdir rok musiqasini yaxshi ko'rishi bilan sarosimaga tushadi. Natijada, u bir bolaga kulishni boshlaydi, bu faqat salbiy reaksiyaga sabab bo'ladi. Oxir-oqibat, bunday bahsli vaziyat bolalarning janjal boshlashiga yoki juda uzoq vaqt davomida bir-biriga antipatiya his qilishiga olib kelishi mumkin.

Ko'pincha xatto do'stlar oddiy arzi mas narsalar uchun janjal qilishadi. Misol uchun, ikkita do'stdan biri o'rganishda muvaffaqiyat qozonsa va o'qituvchilar

tomonidan sevilsa, ikkinchisi bu bilan maqtana olmasa, umumiy til topish juda qiyin. Bu erda allaqachon hasad masalasi va yana ziddiyatli vaziyat. Shunga o'xshash muammoni hal qilishning boshida, muvaffaqiyatli bolalar kamroq muvaffaqiyatli do'stlariga yordam berishga harakat qilishadi. Biroq, ular uchun yomonlasha boshlaganida, ular do'stning minnatdorchiligi bilan birga qoralash bilan duch kelishadi. Adolat uchun shuni ta'kidlash kerakki, bunday mojaro tez-tez sodir bo'lmaydi. Gap shundaki, maktabda bolalar qiziqish doirasi ularga mos keladiganlar bilan do'st bo'lishga harakat qilishadi.

Oddiy tajovuz haqida gap ketganda, maktabdagi nizolarni hal qilish qiyin va muhim muammoga aylanadi. Misol uchun, maktabda har doim o'zini yomon tutadigan, hammani masxara qiladigan va doimo nizolarga duch keladigan bola bor. Bunday holatda unga janjal boshlash uchun sabab ham kerak emas. Gon unga noto'g'ri qaragan har qanday odam bilan buni xuddi shunday boshlaydi. Bunday holda, siz o'zingizni kamroq tajovuzkor tutishingiz kerak, shunda mojaroning manbai jangni davom ettirish yoki haqorat qilish uchun sabablarga ega bo'lmaydi. Agar bu odam unga odatdagidek munosabatda bo'lishlarini ko'rsa, uning provokatsiyalariga qarshi turishga urinmang, ehtimol u chekinadi.

Bolalarda jinsiy tabiatdagi nizolar ham bo'lishi mumkin. Ko'pincha o'rta maktabda qizlar o'g'il bolalar tomonidan aniq bosimga duch kelishadi. Shu bilan birga, ba'zida bunday bosim juda jiddiy muammolarga olib keladi, xatto qiz uchun keyingi komplekslar. Muammo shundaki, sinfdoshlar tomonidan jinsiy zo'ravonlik uning zarbasiga va jinsiy aloqani tabiiy jarayon sifatida rad etishga olib kelishi mumkin.

Nihoyat, mojarolarning eng jiddiy guruhlaridan biri ijtimoiydir. Ko'pincha farovon va yaxshi oilalar farzandlari faqat onasi bilan yoki umuman ota-onasiz o'sganlarni masxara qila boshlaydilar. Bunday vaziyatda bola yo tajovuzkorlik ko'rsatishi yoki abadiy o'ziga chekinishi mumkin. bunday vaziyatni darhol aniqlash, uni payqash va uni to'g'ri yo'l bilan hal qilishga harakat qilish juda muhimdir. Aks holda. Bola doimo uning ijtimoiy kelib chiqishi haqida komplekslarni boshdan kechiradi.

Nizolarni boshqarish jarayoniga kiruvchi faoliyat turlari

Shaxslararo nizolarni boshqarish

Muammoni aniqlang. Muammoning ildizini aniqlash uchun mojaroni tahlil qiling. Ba'zi mojarolar shunchalik murakkab va chalkash ko'rinadiki, vaziyatning haqiqiy sababini topish juda qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, agar siz vaziyatni sinchkovlik bilan tahlil qilsangiz, ushbu mojaroning bir yoki ikkita asosiy muammolarini topishingiz mumkin. Buning yordamida siz muammoning mohiyati nima ekanligini aniq ifodalashingiz va mojaroda to'g'ri pozitsiyani egallashingiz mumkin.

Mutaxassisning maslaxati

Gen Linetskiy - San-Fransisko ko'rfazi hududida joylashgan startap asoschisi va

dasturiy ta'minot muhandisi. 30 yildan ortiq texnologiya sohasida ishlagan. Hozirda u korxonalar uchun aqlli to'lov terminallarini ishlab chiqaruvchi texnologiya kompaniyasi Poyntda bosh muhandis.

Startup asoschisi va bosh muhandisi

Diqqatni boshqa odamga emas, muammoga qarating. Gen Liniecki, startup asoschisi va dasturiy ta'minot muhandisi shunday deydi: «Mening odamlarim ziddiyatli bo'lganida, men ularni doska oldida turishga va bu masala bo'yicha nimaga qo'shilishini va rozi emasligini sanab o'tishga undayman. Bu muammoga muammo nuqtai nazaridan qarash imkonini beradi va kelishmovchilik va nizolarni bartaraf etishga yordam beradi.

Konfliktida ishtirok etgan asosiy shaxslarni aniqlang. Shuningdek, mojaroda ishtirok etgan asosiy odamlar kimligini bilishingizga ishonch hosil qilish muhimdir. O'zingizdan so'rang, kimdan g'azablanasiz va/yoki kimdan xafasiz? Siz o'z his-tuyg'ularingizni vaziyatga javobgar bo'lgan odamga yoki boshqa birovga bildirasizmi? Mojaroni hal qilishingiz kerak bo'lgan odamni aniqlang. Bu muammoning mohiyatidan kam emas.

Xavotirlaringiz haqida aniq gapiring. Mojaroning ikkinchi tomoni siz qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganingizni, muammoning mohiyati nimada ekanligini va bu sizga qanday ta'sir qilishini bilishi kerak. Bu sizning suhbatlingiz ehtiyojlaringiz va his-tuyg'ularingizga qaratilgan bo'lib qoladi va siz odamni noto'g'ri xatti-harakatlarida ayblamaysiz.

Faol tinglovchi bo'ling. Faol tinglashni o'rganib, siz sog'lom muloqot uchun zarur bo'lgan eng kuchli vositalardan birini o'zlashtira olasiz. Tinglash kundalik hayotingizda foydali bo'ladi, shuningdek, odamlar bilan ijobiy, ochiq va erkin muloqotni rag'batlantiradi. Boshqa odamni faol tinglash orqali siz uning nuqtai nazarini tushunganingizni ko'rsatasiz. Quyida faol tinglovchi bo'lishga yordam beradigan ba'zi maslaxatlar mavjud:

Mojaroning boshqa tomoniga uni tushunganingizni ko'rsating va uning so'zlari haqida o'ylang. Ko'pincha, odam eshitilmaydi yoki tushunilmaydi deb o'ylaganida, nizo kelib chiqadi. Bu shuni anglatadiki, ba'zi ziddiyatlarni tushunishni namoyish qilish orqali boshqarish mumkin. Suhbat davomida odamga uning so'zlarini tahlil qilayotganingizni ko'rsating. Buning yordamida siz o'zingiz suhbatdoshning nuqtai nazarini yaxshiroq tushunasiz va unga uni tushunib, tinglayotganingizni ko'rsatasiz.

Masalan, agar siz hamkasbingiz bilan ziddiyatga duch kelsangiz va bu odamning nuqtai nazarini tinglagan bo'lsangiz, xulosa qiling va ayting: «Agar men sizni to'g'ri tushungan bo'lsam, ijodda ishtirok etmasligingiz sizga yoqmaydi. yangi loyiha haqida, lekin siz rejalashtirish qo'mitasi a'zosi bo'lishni xohlaysiz ». Keyin odam sizning so'zlaringiz bilan rozi bo'lishini yoki kerakli o'zgarishlarni amalga oshirishini kuting.

2. Mojaroga yechim topish uchun birgalikda harakat qiling. Mojarolarni birgalikda hal qilish har bir ishtirokchi aybni boshqasiga yuklashni to'xtatib, yuzaga

kelgan nizo uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishini nazarda tutadi. Muammoni hal qilish uchun qarama-qarshi tomon bilan ishlash uchun qo'lingizdan kelganini qilishga va'da bering. Sizga ham, siz bilan ziddiyatga tushib qolgan odamga ham yordam beradigan bir nechta taktikalar mavjud umumiy maxraj:

Fikringiz bilan qoling. Har bir inson har xil nuqtai nazarga ega va biz har doim ham boshqalar aytgan hamma narsaga qo'shilavermaymiz. Qaysi biringiz «to'g'ri» ekanligini aniqlashga urinmang. Bu muhim emas va mojaroni hal qilishga yordam berishi dargumon.

Agar kerak bo'lsa, mag'lub bo'lishga tayyor bo'ling. Muammoni har doim ham nizolashayotgan tomonlar to'liq qoniqtiradigan tarzda hal qilish mumkin emas, ayniqsa tomonlardan biri muzokara qilishdan bosh tortsa va qat'iy tursa. Agar mavjud bo'lsa shunga o'xshash holat, muammoning mohiyati siz uchun qanchalik muhimligini o'ylab ko'ring, siz taslim bo'la olasizmi yoki nizoni boshqa yo'l bilan hal qilish uchun suhbatni davom ettirish yaxshiroqmi.

Muammo yuzaga keldi katta ahamiyatga ega Siz uchun? Buni o'zingizdan so'rang. Ehtimol, bu savolni hal qilish sizning egoingizga ta'sir qiladi. Agar mojaroning boshqa tomoni murosaga tayyor bo'lmasa va bu masala bu odam uchun muhimroq ekanini tushunsangiz, u holda nizoni tugatish vaqti keldi.

Kesishlar qilganda dramadan qoching. Siz shunday deyishingiz mumkin: «Kolya, jadvaldagi farqni muhokama qilganimizda men sizning fikringizni eshitdim. Garchi men hali ham o'z fikrimga ega bo'lsam ham, siz taslim bo'lishingiz dargumon. Men bu tushunmovchilikka barham berish uchun bor kuchimni ishga solishga tayyorman. Men sizni biz tuzgan jadvalga muvofiq qo'llab-quvvatlayman.» Insonning nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlagan holda o'z fikringizni bildirishingiz mumkin.

3.Tanaffus qiling. Vaziyat boshi berk ko'chaga kirib qolganini ko'rsangiz, mojaroning boshqa tomonidan taqdim etilgan dalillar haqida o'ylash uchun biroz vaqt berishini so'rang. Biroq, mojaroning boshqa tomonini kutmang. Suhbatni davom ettirishingiz mumkin bo'lgan kun va vaqtni ko'rsating. Shuningdek, siz bu odamdan sizning nuqtai nazaringiz haqida o'ylashni so'rashingiz mumkin.

Tanaffus paytida o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'ying va nima uchun ular taklif qilayotgan yechim ular uchun juda muhimligini o'ylab ko'ring. O'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'yib, o'zingizdan so'rang: «Menga o'xshagan odam bilan qanday muzokaralar olib borgan bo'lardim?»

O'z nuqtai nazaringiz haqida yana bir bor fikr yuritishga ishonch hosil qiling. Unchalik ahamiyatli bo'lmagan narsaga taslim bo'lib, siz uchun muhim bo'lgan masalada o'z pozitsiyangizda qolishda davom eta olasizmi?

Agar ishda janjal bo'lsa, yozing xulosa oxirgi suhbatangizni to'g'ri shaklda va uni nizoning boshqa tomoniga yuboring. Xatingiz obyektiv va tahdidlardan xoli ekanligiga ishonch hosil qiling. Ushbu qadamni qo'yish orqali siz raqibingizga mojaroning mohiyatini tushunganingizni ko'rsatasiz. Bundan tashqari, bu bilan siz odamga o'z

nuqtai nazaringizni eslatasiz. Shuningdek, siz diplomatiya orqali yuzaga kelgan muammoni hal qilishga tayyor ekanligingizni ko'rsatasiz. Bundan tashqari, xulosa yozishdagi muammolar nizoning har ikki tomoniga mas'uliyat yuklaydi.

4. Maxfiylikni saqlang. Faqat mojaroning boshqa tomoni bilan yuzaga kelgan vaziyatni muhokama qiling. Esingizda bo'lsin, muammoni faqat siz bilan janjallashgan odam bilan hal qilishingiz kerak. Agar siz muammoga ko'z yumsangiz yoki bu haqda boshqalarga aytsangiz, siz faqat mojaroning kuchayishiga va mish-mishlarning tarqalishiga ishonishingiz mumkin.

Xayr. Agar siz bir-biringizni xafa qilgan bo'lsangiz, sodir bo'lgan voqealarni unutishning iloji bo'lmasa ham, chin dildan kechirish uchun kuch toping. Bu yondashuv sizning etukligingizni isbotlaydi va bu mojaroni hal qilish va munosabatlarni davom ettirishning eng qisqa yo'lidir.

Agar siz boshqa odamni kechira olmasangiz, siz bir tom ostida yashashga yoki birga ishlashga majbur bo'lsangiz, munosabatlarni davom ettirish yo'llarini topishingiz kerak bo'ladi.

Biror kishini kechirish uchun kuchli xarakter va rahm-shafqat kerak. Sizni xafa qilgan odamni kechirsangiz, nizolarni kechirish va hal qilish qobiliyatingiz bilan faxrlanishingiz mumkin.

Agar mish-mishlar allaqachon tarqalib ketgan bo'lsa, janjalning boshqa tomonidan g'iybatni tugatish uchun birgalikdagi rejani ishlab chiqishda yordam berishini so'rang.

5. Uchinchi tomondan vositachilik qilishni so'rang. Vaziyat boshi berk ko'chada ekanligini ko'rsangiz, vaziyatda sizga yordam beradigan odamdan yordam so'rang. Psixolog yoki ishonchli do'stingizdan yordam so'rang.

Qoidaga ko'ra, uchinchi tomon vaziyatni obyektivroq baholaydi, buni har doim ham hissiyotlar bilan to'lib-toshgan to'qnashuvning bevosita ishtirokchilari haqida aytib bo'lmaydi.

Profilaktika tadbirlarining turlari va ularning samaradorligi uchun shart-sharoitlar.

Nizoli vaziyatlarni bartaraf qilish uchun metodlarning ikki guruhidan-strukturali va shaxslararo usullaridan foydalanish mumkin.

1) Ishga qo'yiladigan talablarni natijalar darajasini, (har bir ishchi kutilayotgan natijalar darajasini, kim turli axborotlarni qabul qilishini va x.k.);

2) Koordinatsion va integratsion metodlar (ulardan biriguruh zanjiri. Rahbar odamlarni o'zaro ta'sirini, qarorlar qabul qilish)ni, tashkilot ichidagi axborotlar oqimini tartibga keltiradi, natijada nizolarni vujudga kelishini oldini oladi;

3) Xodimlarni barcha kuchlarini umumiy maqsadga erishishiga yo'naltiradi;

4) Mukofotlar tizimini yaratish (minnatdorchilik, mukofot berish, xizmat lavozimini ko'tarish orqali odamlar xulqiga ta'sir etish orqali nizoli vaziyatlarni boshqarish mumkin). bo'yin tovlash (yoki qochish), tekislash (moslashish),

kompromiss, raqobat, hamkorlik kabilarni nizoli vaziyatlarni bartaraf qilishning shaxslararo metodlari deb atash mumkin.

Bo‘yin tovlash -nizoli vaziyatni inkor qilish shaklida namoyon bo‘ladigan munosabat. Bunda rahbar vaqt, resurslar yetishmasligini, muammoni unchalik ahamiyatli emasligini bahona qiladi.

Bunday xatti-harakatning shiori “Pashshadan fil yasash kerak emas”. nizoni xal qilishni ortga surish (o‘z-o‘zidan tinchib qoladi), raqiblarga o‘z adovatlarini o‘ylab ko‘rishlariga imkon berish.

Tekislash –bu ikkinchi tomonni qiziqishlarini manfaatini unga moslashish orqali qoniqtirish bo‘lib, o‘z manfaatlarini qondirilishiga katta ahamiyat bermaslik. Bunda “Sen yutishing uchun men yutqazishim kerak” prinsipi asosida harakat qilinadi. Bunda nizoni rivojlanib ketishidan qochish va haqiqat “raqibi” tomonida deb tushunish, kelajakda sherigi bilan til topishiga intilish bunday xulqning namoyon qilish sababi bo‘lib hisoblanadi.

Kompromiss –bu tomonlarni fikrlarini, pozitsiyalarni ochiq muhokama qilib, har ikkala tomon uchun ham qulay va ma’qul yechimni topish usulidir.

Bunday yondoshuvning afzalligi shundaki, bunda tomonlarni huquq va vazifalarini muvozanatlashuvi va da’volar legalligi vujudga keladi.

Kompromis rahbar munosabatlaridagi taranglikni olib tashlashga va optimal yechimni topishga yordam beradi.

Raqobat –kimnidir g‘olib chiqishiga olib keladi va oxir oqibatda sherigini yo‘q qilishga olib keladi “Men g‘alaba qilishim uchun, sen yutqazishing kerak”. Bu nizoli vaziyatga yoqimsiz va kam samarali yondashuv bo‘lib, hisoblanadi, lekin bunda yana shuni tan olish kerakki, raqobat qobiliyat va talantni stimullashtiradi.

Raqobat ko‘pincha o‘zini yuqori baholab va raqibini yetarli baholamagandan kelib chiqadi.

Raqobat –yana o‘zini manfaatlarini, hayotini, oilasini himoya qilish, yuqoriga intilish zaminida ham yuzaga keladi.

Hamkorlik –nizoni bartaraf qilishga nisbatan ham har ikkala tomonni manfaatlarini qondirish muhimroq. Hamkorlik degani bir tomonni manfaatlari qondirilmasa, ikkinchi tomonni ham manfaatlari qondirilmaydi. Bitta tomon ikkinchi tomonni hisobidan maqsadiga erishishga intilmaydi.

Shunday qilib, nizolarni bartaraf qilish vositalari va uni muvaffaqiyatli xal qiinishi raqiblarning xarakteridan, davomiylik darajasidan, janjallashmayotgan tomonlarni strategiyasi va taktikasidan kelib chiqqan holda belgilangan.

Ko‘pincha nizoli vaziyatning o‘zi uni bartaraf qilishning qaysi usulidan foydalanish kerakligini ko‘rsatadi. Agar nizoli vaziyatda maqsad ham, tomonlar munosabatlari ham juda muhim bo‘lmasa, bunday nizoli holatga e’tibor bermaslik kerak. Agar maqsad juda muhim bo‘lib, munosabatlar unchalik muhim bo‘lmasa, bunday vaziyatdan chiqish yo‘li xukmronlik. Shuningdek, maqsadga nisbatan

munosabatlar muhimroq bo'lsa, "tekislash" taktikasidan foydalanish ma'qulroq. Bunday vaziyat haqida ko'pincha shunday deyishadi: "Arzimagan narsalarga janjallashish nimaga kerak?"

Agar nizoli vaziyatda ham maqsad, ham tomonlar munosabatlari muhim bo'lsa, unda "hamkorlik" uslubidan foydalanish kerak bo'ladi.

Agar siz "hamkorlik" uslubidan foydalanishga qaror qilgan bo'lsangiz, unda siz tengsizlikka va tomonlarni bir-biridan ajratib qo'yilishiga olib keladigan o'zini himoya qilishdan voz kechishingiz kerak. Sheriklar bilan munosabat ijobiy bo'lishi va ularni birlashtirilishiga katta e'tibor berilishi kerak.

Hamkorlik qilish yo'llari juda ko'p.

N.N.Obozov tomonidan tavsiya etilgan usulga to'xtalamiz. Uni nuqtai nazaridan nizoli vaziyatni hal qilish 7 bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich sizdan ma'lum kuch-quvvatni talab qiladi.

1. Nizo mavjud ekanini tan oling. Jamoaga nizo mavjudligi haqida ma'lumot berish orqali, muhitni mish-mishlardan tozalaysiz va kelishuv uchun yo'l ochisiz.

2. Amalga oshiriladigan ishlarni kelishib oling. Qayerda, qachon va siz birgalikdagi boshlaydigan ishingizni kelishib oling. Bu masalani hal qilishi uchun bir qadam tashlash bo'lib hisoblanadi. Yaxshisi muhokamada kimlar qatnashishini oldindan kelishib olingani ma'qul. Uchrashuvni neytral joyda yo har bir tomon bilan navbati bilan tashkil qilish kerak.

3. Nizoni aniqlang. Nizoni, xal qilinishi kerak bo'lgan muammo doirasida aniqlash kerak. Bu stadiyada "bizning" muammo sifatida yondashilishi kerak-ki, bu o'sha zahoti hamkorlik ruhini yuzaga keltirsin.

Ikkala tomon ham quyidagilar haqida fikrlarini bildirishlari kerak: ular nizoli vaziyatdagi o'z hissasini qanday baholayapti. Tomonlarni har biri ko'rmayaptimi, tan olmayaptimi, tasodifiymi yoki maqsadlimi-bularni aniqlash juda muhim. Imkon qadar "yashirin manfaatlarga", shaxsiy xafagarchiliklarga kamroq e'tibor bering, aks holda bu nizoni bartaraf qilishni qiyinlashtiradi. Shu maqsadda asosiy e'tiborni, tomonlarni shaxsiyatlariga tegmagan holda konkret harakatlarga, tomonlarning ehtiyojlariga va munozarali predmetlarga qarating.

4. Muammoni hal qilish variantlarini izlang. Bu bosqichda "aqliy xujum" taktikasini qo'llash maqsadga muvofiqroq, chunki bu usul muammoni xal qilishni juda ko'p variantlarini topish imkonini beradi. O'zaro muhokamadan so'ng, ba'zan umuman aqlga to'g'ri kelmaydigan fikr bo'lib ko'ringan g'oya juda samarali bo'lib chiqishi ham mumkin yoki qarama-qarshi fikrdagi odamlarni yagona fikrga kelishlari bir-birlarini tushunishlari va yaqinlashishlari mumkin.

5. O'zaro kelishuvga erishing. Ilgari surilgan takliflarni baholash, har ikkala tomon uchun ma'qul keladiganini tanlash ya'ni kelishishiga erishish kerak. Ba'zan kelishuv uchun bitta uchrashuvni o'zi ham yetarli bo'lishi mumkin, ba'zan esa bir nechta uchrashuvlarni tashkil qilish kerak bo'ladi.

6. Rejani hayotga tatbiq eting. Tomonlar kelishuvini ifodalovchi xujjatda nima qilinishi kerakligi, kim tomonidan qachon va qayerda qilinishi kerakligi ko'rsatilishi kerak. Bu ishlarni bajarilishiga tez kirishish kerak, muddatni o'zgartirilishi esa ishonchsizlikni vujudga keltiradi.

7. Qabul qilingan qarorni baholang. Eng muvaffaqiyatli bo'lgan kelishuvda ham qaysidir tomon xafa bo'lib qolishi mumkin. Bu suhbatlarda, gapirish ohanlarida, qatnashchilarning jestlarida namoyon bo'lishi mumkin. Ularni har biriga ochiq gapira olishlari uchun imkon yaratib, ulardan so'rang: "Kelishuvni borishi sizni qay darajada qoniqtirdi? Qabul qilingan qaror sizga tiqishtirilayotganga o'xshamayaptimi? Nima deb o'ylaysiz, har ikkala tomonni ham manfaatlari hisobga olindimi? Sizni nazaringizda bu qarorga yana nimani qo'shsa bo'ladi?"

O'qituvchiga shaxslararo nizolarning oldini olish to'g'risida eslatma.

Maktabda nizolarning oldini olish o'qituvchining yelkasiga tushadigan muhim vazifadir. Gap shundaki, ko'plab malakali o'qituvchilar nizoni dastlabki bosqichlarda hal qila oladilar, uning rivojlanmasligiga ishonch hosil qiladilar.

Shuning uchun o'qituvchilar ko'pincha bolalar jamoasini yig'ish uchun musobaqalar va turli tadbirlarni tashkil qilishadi. Biroq, bu vaziyatda ikki xil sinf o'rtasida ziddiyat yuzaga kelmasligini ta'minlash juda muhimdir. Ko'pincha maktab tadbirlarida bitta sinf har doim eng yaxshi deb tan olinadi, bu boshqa bolalarning nafratini va hasadini keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatni imkon qadar tezroq hal qilish va maktabda o'qish uchun munosib «iqlim» bo'lishi uchun hamma narsani qilish kerak.

Bunday vaziyatlarda ota-onalar ham o'zlarining donoligini va ishtirokini ko'rsatishlari kerak. Ko'pincha ular faqat bolalarga to'g'ri bosim o'tkazishlari, hayotlarida o'zlarining ustun mavqeini ko'rsatishlari mumkin.

Misol uchun, agar ota-ona bola bilan juda ishonchli munosabatlarga ega bo'lmasa-da, lekin u ziddiyatli maktab vaziyatida ishtirok etganini bilsa, u bilan yurakdan gaplashishga urinmasligingiz kerak. Ko'pincha, agar bola ota-onasi bilan yaxshi muloqot qilmasa, u ular bilan ochiq bo'lishni yoqtirmaydi. Siz ota-onangiz xuddi shunday muammoga qanday duch kelgani va uni hal qilish yo'llarini topgani haqida o'z hayotingizdan hikoya qilishga harakat qilishingiz mumkin. Bu hikoyani, masalan, oilaviy kechki ovqatda tasodifiy aytib berish mumkin.

Oilada ota-ona va bolaning munosabatlari ajoyib bo'lsa. Odatda bunday vaziyatda bola darhol onasiga yoki otasiga maktabda nima bo'layotganini aytib beradi va tez-tez maslaxat so'raydi.

Misol uchun, agar ikkita qizning bitta o'g'ilga hamdardligi tufayli mojarro yuzaga kelgan bo'lsa, u holda boladan bu munosabatlar haqiqatan ham unga juda muhim va jiddiy tuyuladimi yoki yo'qligini so'rash kerak. Agar bola ijobiy javob bersa, unda siz uni mojaroni tinch yo'l bilan hal qilishga ishontirishga harakat qilishingiz kerak. Agressiya paydo bo'lgan bola bilan suhbatlashish, unga ta'na qilmasdan xotirjamlik

bilan tushuntirish va hokazo, hayot shu tarzda rivojlanganligini tushuntirishga arziydi. agar ularning umumiy istaklari obyekt, ya'ni o'g'il bir qizni emas, balki boshqasini tanlasa, unda ular aybdor emas. Har bir bola o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga loyiqdir va bu haqda janjal qilishning hojati yo'q.

Boshqa holatda, ijtimoiy mojarolar haqida gap ketganda, bahsli vaziyat aynan qanday sodir bo'lganligini aniqlash kerakmi? Agar sinfdagi boshqa bolalar bolani oiladagi muammolari tufayli pastroq deb bilishsa, unda siz bunga e'tibor bermasligingiz kerak. Ota-ona faol bo'lishni, maktabda yaxshi o'qishga harakat qilishni va sinfning ijtimoiy hayotida qatnashishni maslaxat berishi kerak. Boshqa sinfdoshlar bolaning muvaffaqiyatiga qoyil qolishlari va ijtimoiy mavqei qanday odam o'sishiga umuman ta'sir qilmasligini tushunishlari uchun bunday vaziyatni keltirib chiqarish juda muhimdir.

Bundan tashqari, bola to'liq bo'lmagan oilada o'sganligi sababli, u boshqalardan kam emasligini tushuntirish kerak. Aksincha, u butun dunyoga isbotlashi kerakki, xatto bunday noqulay muhitdan ham hayotda g'alaba qozonish mumkin.

Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari

Kasbiy moslashuv - bu, birinchi navbatda, moslashish, shaxsning kasb talablariga ko'nikishi, uning bajarilishi uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish, texnik va ijtimoiy xulq-atvor normalarini o'zlashtirishi. mehnat funktsiyalari va yangi ish sharoitlari. Turli xillik professional moslashuv ishlab chiqarish moslashuvi - ma'lum bir ishlab chiqarish guruhidagi muayyan mehnat sharoitlariga moslashish. Kasbiy moslashuv insonning ma'lum bir kasb doirasidagi qiymat yo'nalishlarini o'zlashtirishini, undagi motivlar va maqsadlarni anglashini, shaxsning yo'nalishlarini yaqinlashishini o'z ichiga oladi. professional guruh, professional guruhning roli tarkibiga kirish. Professional moslashish, shuningdek, barcha komponentlarni qabul qilishni o'z ichiga oladi kasbiy faoliyat: uning vazifalari, predmeti, usullari, vositalari, natijalari, ushbu kasb doirasidagi shart-sharoitlar. Vaqt o'tishi bilan professional moslashuv faol xarakterga ega bo'ladi, chunki inson nafaqat kasbga moslashadi, balki kasbni o'ziga moslashtiradi. Shuning uchun inson va kasbning ko'p bosqichli o'zaro moslashuvini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Moslashuv insonning kasbiy rivojlanishi bilan chegaralanib qolmaydi, moslashuvdan so'ng kasb egasi tomonidan boyitish, uning tajribasini ijodiy o'zgartirish bosqichlari kuzatilishi mumkin. Ijtimoiy-kasbiy moslashuvning ijtimoiy tarkibiy qismi xodimning mehnatni tashkil etish sharoitlariga, boshqaruv tizimiga, boshqaruv usullariga, butun kompleks kompleksiga moslashishi bilan bog'liq. ijtimoiy munosabatlar korxona yoki tashkilotda. Ijtimoiy-professional moslashuvning ijtimoiy-psixologik tarkibiy qismi shaxsni mehnat jamoasiga kiritish, jamoadagi munosabatlar va xulq-atvor normalarini o'zlashtirish jarayonidan iborat. Ko'rib turganimizdek, nisbiy mustaqillikka ega bo'lgan kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashish jarayonlari doimiy o'zaro ta'sir va o'zaro ta'sir sharoitida davom etadi.

Ijtimoiy va kasbiy moslashuv (muvaffaqiyatli ijtimoiy va kasbiy moslashuv jarayoni natijasida moslashish) quyidagilar bilan tavsiflanadi:

fanni o'zlashtirishga yuqori darajadagi motivatsiya kasbiy kompetensiyalar;

korxonaning vazifalari, ijobiy an'analari va istiqbollariga barqaror ijobiy munosabatni shakllantirish;

o'zlarining yetakchi kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish; jamoada shaxslararo aloqalar tizimida faol ishtirok etish;

o'z-o'zini rivojlantirish va malaka oshirishga qiziqish, ma'lumotni faol iste'mol qilish, ma'naviy o'sishga intilish;

barqaror psixologik qulaylik holati, yaxshi sog'liq.

T.N.ning ishlab chiqarish moslashuvining ijtimoiy-psixologik jihatini. Vershinina bo'ysunuvchi rolni va professional va psixofiziologik jihatlariga yetakchi rolni belgilaydi. I.Kryazhev bu fikrga qo'shilmaydi. Kryazhev, ijtimoiy-psixologik jihatning yetakchi rolini to'g'ri ta'kidlaydi. Bu fikrni V.A. Samoylova, ishlab chiqarish jamoasida shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvini o'rgangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, u yosh mutaxassisning jamoaga moslashishi uchun qancha vaqt kam bo'lishini aniqladi, qoida tariqasida, professional moslashish uchun vaqt talab etiladi. Professional moslashuv odatda bilan bog'liq dastlabki bosqich professional - mehnat faoliyati odam. Biroq, aslida u kasbiy ta'lim davrida ham boshlanadi, bunda nafaqat bilimlar, ko'nikma va odatlar, qoidalar, xulq-atvor normalari shakllanadi, balki ushbu kasbdagi ishchilarga xos bo'lgan turmush tarzi shakllanadi. Kasbiy moslashish davrining umumiy davomiyligi ma'lum bir kasb (mutaxassislik) xususiyatlariga, shuningdek, insonning individual qobiliyatiga, uning moyilligi va qiziqishlariga bog'liq. T.N. Vershinina ishlab chiqarishga moslashish jarayonini ijtimoiy moslashuv turlaridan biri deb hisoblaydi. yakuniy natija muvaffaqiyatli ishlab chiqarish moslashuvi identifikatsiya, ya'ni. kasb-hunarni to'liq egallash, xodimning manfaatini korxona manfaatlari bilan aniqlash, xodimni korxona, ish joyi bilan o'zlashtirish. A.K. Markova ta'kidlaydiki, kasbiy moslashuv kasbiylashuv bosqichlaridan biri (mutaxassis bo'lish jarayoni) bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi: shaxsning o'z imkoniyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda kasb tanlashi; kasb qoidalari va normalarini o'zlashtirish; o'zini kasb egasi sifatida shakllantirish va anglash, shaxsiy hissa qo'shish orqali kasb tajribasini boyitish, kasb orqali shaxsni rivojlantirish va hokazo. kasbiy shaxsning shakllanishi bilan shaxs rivojlanishining jihatlaridan biri hisoblanadi. Kasbiylikning ikki tomoni bor: insonning kasbiy faoliyatining motivatsion sohasining holati (odamni qanday motivlar rag'batlantiradi, uning hayotidagi kasbiy faoliyatning ma'nosi nimada, u shaxsan qanday maqsadlarga erishishga intiladi, u ishdan qanchalik mamnun, va boshqalar) va shaxsning kasbiy faoliyatining operatsion sohasining holati (u qanday texnologiyalardan foydalanadi, qanday vositalar - bilim, aqliy operatsiyalar, qobiliyatlar - u foydalanadi). Shu munosabat bilan moslashish kasbiy faoliyatning motivatsion sohasining

xususiyatlaridan biridir. E.V. Taranov moslashishni "... shaxsda tashkilotning vazifalari, an'analari va istiqbollariga barqaror ijobiy munosabatni shakllantirish jarayoni, bunda shaxs yangi faoliyat, tizimda faol ishtirok etadi" deb ta'riflaydi. shaxslararo munosabatlar, tashkilotning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayoti, u yerda o'zini o'zi anglash uchun sharoit topadi va yangi muhitni uning hayotiy faoliyatining asosiga aylantiradi. Kasbiy moslashuv yosh avlodni mehnatga jalb qilishning ijtimoiy-iqtisodiy jarayoni, tor ma'noda - foydalanishning asosiy muammolaridan biri sifatida belgilanadi. mehnat resurslari. Kasbiy hayotga kirish davrida ishlab chiqarish munosabatlarining to'plangan tajribasi yangi avlodga o'tkaziladi. **Kasbiy moslashish jarayonini to'rt davrga bo'lish mumkin:**

a) umumta'lim maktabida (o'rta ixtisoslashtirilgan maktabda) ishlashga tayyorgarlik;

b) kasb tanlash;

v) kasbiy tayyorgarlik va ta'lim;

d) mehnat faoliyatining boshlanishi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar shuni ko'rsatdiki, mehnat xulq-atvorini tushunish mohiyatan mehnat bozoridagi xatti-harakatlar bo'lib, u nafaqat kasbiy bilim, ko'nikma va ko'nikmalardan, balki moslashuvchan qobiliyatlarning mavjudligidan ham iborat. Keng ma'noda sotsializatsiya insonning butun umri davomida sodir bo'ladigan shaxs shaxsiga aylanish jarayoni bo'lsa, kasbiylashuv – kasb egasi bo'lish jarayonidir. Professionallashtirish yaxlitlik sifatida aniqlanadi uzluksiz jarayon mutaxassis va mutaxassis shaxsining shakllanishi kasb tanlagan paytdan boshlab, insonning butun kasbiy hayoti davomida davom etadi va shaxs o'z kasbiy faoliyatini to'xtatganda tugaydi. Kasbiy moslashuv - bu kasbiy mahorat bosqichlaridan biri bo'lib, ularsiz quyidagilar mumkin emas: shaxsning o'z kasbida o'zini namoyon qilishi, o'z kasbini egallash shaklida ravonlik, kasb bilan uyg'unlik. Kasbiy va ijtimoiy moslashuv biz tomonidan mutaxassisga uning kasbiy rivojlanishida yordam berish, ushbu faoliyat turi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy va ijtimoiy moslashuvni shakllantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Professional fazilatlar, yuqori professionallik darajasiga erishish uchun malaka oshirish istagi. Kasbiy moslashuv bo'yicha ishlarni olib borishda ishga kirishayotgan yoshlarga moslashuvchan va tabaqalashtirilgan yondashuv zarur. Jins, yoshni hisobga oling, ijtimoiy maqom, yoshlarning oilaviy ahvoli, individual fazilatlar (jismoniy va ruhiy holati), qobiliyatlari, mayllari, bilimlari, malakalari va tajribasi. RS. Nemov ishchi kuchida moslashishning bir necha turlarini belgilaydi. To'g'ridan-to'g'ri korxonada yosh ishchilarni kasbiy moslashtirish bo'yicha ishlar ular ishga qabul qilingan kundan boshlanadi. Bu vaqt ichida yosh ishchi o'zining yangi ijtimoiy va kasbiy roli bilan tanishadi. U asta-sekin hayotga kiradi mehnat jamoasi bo'linma, uning qadriyat yo'nalishlari, me'yorlari va an'alarini, ularning yangi kasbiy burchlarini rivojlantirishni boshlaydi. Keyingi ijtimoiy moslashuvni davom ettirish bilan birga, professional moslashuvning faol

davri boshlanadi. Yosh ishchi kasb o'rganadi, o'qiydi texnologik jarayon, jamoa a'zolari bilan ishlab chiqarish aloqalarini o'rnatadi, ishlab chiqarish intizomi talablariga moslashadi, tarkibiga kiradi jamoat hayoti jamoa. Moslashishning butun davrida yangi kelganlarni qo'llab-quvvatlash, ular atrofida e'tibor, xayrixohlik, zarur yordam va nazorat muhitini yaratish muhimdir. Kasbiy moslashuvning psixologik mohiyati. Kasbiy moslashuvning xususiyatlari. Moslashuvchanlik. Noto'g'ri adaptatsiya. Moslashuv turlari. 1968 yilda Sovet Ittifoqi Qahramoni, xizmat ko'rsatgan sinov uchuvchisi Georgiy Timofeevich Beregovoy "Soyuz-3" kosmik kemasida koinotga uchdi. "TASS"ning xabar berishicha, asosiy maqsad "Soyuz-2" uchuvchisiz kosmik kemasi bilan orbitada uchrashish edi. Uchirishdan keyingi birinchi kosmik orbitada u shunday "yaqinlashuv" ga ega edi. Uning kitobida sababsiz emas "Hujum burchagi" kabi psixologik hodisa haqida gapiradi "moslashish". V.A. Shatalov: "Jismoniy tuyg'u go'yo qon doimo boshga shoshilayotgandek, go'yo siz doimo bir joyda suzib yurgandeksiz. Va paydo bo'lmaslik uchun doimo biror narsani ushlab turish kerakdek tuyuladi. G.T. Dobrovolskiy: "... go'yo kimdir boshini bo'ynidan tortib olgisi kelgandek. Yuqori qismida iyak mushaklarining kuchlanishini, boshning og'irligini his qilish mumkin, ichi ham boshning orqasida cho'zilganga o'xshaydi. Oshqozon so'rib ketayotganga o'xshaydi. A.G. Nikolaev va V.I. Sevastyanov koinotda 18 kun bo'lgan. Ular ta'm va hidning xiralashishini boshdan kechirdilar. Ularning yuraklarining hajmi va hajmi 10% ga kamaydi va vazn yo'qotish 3 kg ni tashkil etdi (asosan mushaklar tufayli). Qaytgandan keyin ular yura olmadilar va o'tira olmadilar. Va ular yer yuzidagi birinchi kunlarini suv hammomida o'tkazdilar. Teskari moslashuv deyarli bir yil davom etdi! "Moslashish" atamasi dastlab biologlar tomonidan taklif qilingan. Moslashuv (lot. adaptatio — moslashish) — organizm, uning a'zolari va hujayralarining tuzilishi va funksiyalarining atrof-muhit sharoitlariga biologik moslashuvi. Masalan, sovuq shimol sharoitida hayvonlarda junning o'sishi kuchayadi. Moslashuv mavjud katta ahamiyatga ega ko'pgina fanlar uchun (jumladan, fiziologiya, psixofiziologiya, mehnat psixologiyasi, sotsiologiya va boshqalar), chunki uning tartibga solish mexanizmi tananing harorat, bosim, kislorod etishmasligi, yorug'lik va boshqalarning o'zgarishiga chidamliligini oshiradi. Moslashuv moslashish jarayoni va uning natijasi sifatida insonning yangi ekologik omillarga moslashish holati tushuniladi. moslashuvchanlik- bu hech bo'lmaganda qisman ishlashning yo'qolishini qoplash uchun salbiy o'zgarishlar yuz berganda shaxs yoki tizimning o'zini yoki uning muhitini o'zgartirish qobiliyatidir. Shaxs moslashish yoki moslashish holatida bo'lishi mumkin. Noto'g'ri adaptatsiya somatika bilan chambarchas bog'liq (ruh va tananing aloqasi) va quyidagi shakllarda davom etadi: nevrotik (nevroz); Agressiv-norozilik (yoki uning aksi - kapitulativ-depressiv). Tabiatda insonning moslashuvchanligi uning tabiatining evolyutsion tanlangan maqsadga muvofiq va tug'ma xususiyatlari bilan ta'minlanadi (Pershina O.G.). instinktlar: o'z-o'zini saqlash, nasl berish, altruistik, izlanish, hukmronlik,

erkinlik, qadr-qimmatni saqlash. Ulardan biri har doim ustunlik qiladi, bu o'zida namoyon bo'ladi etti asosiy shaxsiyat profili(etti tug'ma yo'nalishda). Bu instinktlar (altruistiklardan tashqari) guruhlariga bo'linadi juftliklar:

1) o'z-o'zini saqlash + nasl-nasab asosiy bo'lib, individ va turning (turning) omon qolishini ta'minlaydi;

2) tadqiqot ikkiligi + erkinlik birlamchi ixtisoslashuvni ta'minlaydi; 3) hukmronlik ikkiligi + qadr-qimmatni saqlash shaxsning o'zini-o'zi tasdiqlashini, psixosotsial jihatdan o'zini o'zi saqlab qolishini ta'minlaydi. Bu 3 ta dyad birgalikda insonning real hayotga moslashishini ta'minlaydi. Altruistik instinkt har uch dyadning instinktlarining egosentrik mohiyatini ijtimoiylashtiradi. Temperament (aniqrog'i, GNI turi) - inson instinktlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan eng keng tarqalgan, tug'ma moslashish uslublari. Dominant instinkt hukmron fundamental munosabatni keltirib chiqaradi. U temperamentdan kelib chiqadigan munosabatlar bilan bir qatorda shaxsning asl, tug'ma yo'nalishini, individualligini, shuningdek moslashish uslubini belgilaydi.

Shunday qilib, xolerik, hukmronlik, kashfiyot va qadr-qimmat instinktlari bilan jangchilar, kashshoflar, rahbarlar bo'lishga moyil. Sanguine xavfga yo'naltirilgan, tezkor javob beradigan, erkin harakat qilish va biznes va xizmat ko'rsatish sohalarida o'zini ko'rsatishga moyil.

Flegmatik- hayot ishchilari sifatida (Pavlovning so'zlariga ko'ra), - "shudgorlar" o'zlarini qurilishda, yangisini yaratishda amalga oshirishga moyildirlar.

Melanxolik o'zlarining yuqori sezuvchanligi bilan ular laboratoriyalarda tatib ko'radigan, nazorat qiluvchi bo'lishlari mumkin. Bir ibora bor: "Sangviniklar urushlarga aralashadilar, xoleriklar kurashadi, flegmatiklar esa vayron bo'lgan narsalarni tiklaydi".

Konstitutsiya(tana turi) astenik, giperstenik va normosteniklarni ajratib turadi. Astenika tor yelkali, tor ko'krakli, baland yoki o'rta bo'yli. Giperstenik- keng yelkali, keng ko'krakli, kichik yoki o'rta bo'yli. Normosteniklar o'rta pozitsiyani egallaydi. Konstitutsiya va shaxs psixologiyasi o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Emotsional idrok etish va javob berishning individual uslubi. 10 ta asosiy hissiyotlar mavjud: qiziqish, quvonch, ajablanish, qayg'u, azob, g'azab, jirkanish, nafrat, uyat, qo'rquv, ayb (tavba). Moslashishning tabiati va tezligiga intellekt, axloqiy va orientatsion sifatlar, psixik bilish jarayonlarining rivojlanish darajasi va boshqalar katta ta'sir ko'rsatadi. **To'rtta mumkin moslashish turi.**

1.Tashqi-tashqi: shaxs yoki tizim tashqi muhitni o'zgartirish orqali tashqi o'zgarishlarga javob beradi. Masalan, issiq (tashqi) xonada bo'lgan kishi, uning tashqarisida joylashgan konditsionerni yoqadi.

2. Tashqi-ichki: shaxs yoki tizim tashqi o'zgarishlarga o'zini o'zgartirish orqali reaksiyaga kirishadi. Misol uchun, odam tashqi issiq xonadan boshqasiga, kamroq issiq xonaga o'tadi.

3. Ichki-tashqi: shaxs yoki tizim tashqi muhitni o'zgartirish orqali ichki o'zgarishlarga javob beradi. Misol uchun, sovuqdan ichki qaltirash bo'lgan odam tashqi isitishni yoqadi.

4. Ichki - ichki: shaxs yoki tizim o'zini o'zgartirish orqali ichki o'zgarishlarga javob beradi. Masalan, sovuqdan ichki qaltirash bo'lgan odam jismoniy mashqlar bilan intensiv shug'ullana boshlaydi yoki tegishli davolanish kursini o'tkazadi.

Stressli sharoitlarga moslashishga alohida e'tibor beriladi. Stress (inglizcha stressdan - bosim, bosim, taranglik) - mas'uliyatli vazifalarni hal qilishda qiyin, xavfli hayotiy vaziyatlarda odamda yuzaga keladigan ruhiy zo'riqish holati. Bu tushunchani fiziolog Hans Selye kiritgan.

Stress rivojlanishining uch bosqichi mavjud:

1. Anksiyete (tana qayta tiklanadi, qiyin sharoitlarga moslashadi), bir necha soatdan 2 kungacha davom etadi.

2. qarshilik bosqichi(qarshilik) - organizmning turli ta'sirlarga chidamliligi kuchayadi, ikkinchi bosqichning oxiriga kelib davlat normal holatga qaytishi mumkin.

3. Charchash yoki barqarorlashtirish (organizmning stress omiliga moslashish qobiliyatiga qarab) - organizmning davom etayotgan tashqi ta'sirlarga moslasha olmagan taqdirda, mehnat qobiliyati va sog'lig'ining jiddiy buzilishi mumkin. Stressning paydo bo'lishi uchun eng xarakterli bo'lganlar ziddiyat omillari, xavfli yoki uzoq ish, izolyatsiya, atrof-muhitning noqulay jismoniy sharoitlari. Stress ostida, odam shunday deb ataladigan narsani rivojlantiradi moslashish sindromi - inson tanasining kuch va davomiyligi jihatidan muhim bo'lgan ichki va tashqi ogohlantirishlarga ta'sir qilganda yuzaga keladigan umumiy himoya (moslashuvchan) reaksiyalari majmui. Himoya mexanizmlarining alohida roli shundaki, ular qo'zg'atuvchining kuchi hayot uchun xavfli chegaraga yetgandan keyingina faollashadi. Shunday qilib, taklif misolidan foydalanib, faqat qabul qiluvchining hayotiga tahdid solmaydigan takliflar amalga oshirilishini ko'rsatish mumkin. Siz, masalan, yurak tezligini, terining haroratini va boshqa biologik ko'rinishlarni biroz kamaytirishingiz mumkin, lekin faqat juda cheklangan oraliqda. Buni misol bilan ham ko'rsatish mumkin ekstrasensor ta'sirlar Juna Davitashvili: faqat tana haroratiga yaqin haroratga ega bo'lgan narsalar (qo'llar) terapevtik ta'sirga ega. Agar odamning terisiga qizil-issiq temirni olib kelsangiz, unda terapevtik ta'sir bo'lmaydi. Aksincha, terlashning kuchayishi shaklida himoya reaksiyasi bo'ladi (siz vaziyatni issiq kunda terlashning ko'payishi bilan solishtirishingiz mumkin). Bundan tashqari biologik moslashuv, odatda uning psixologik, fiziologik, ijtimoiy, sanoat va boshqalar turlarini ko'rib chiqing.

Psixologik moslashuv- bu analizatorlarning sezgirligining o'zgarishi (eshitish, ko'rish va boshqalar), uning joriy qo'zg'atuvchining intensivligiga moslashishi yoki doimiy ta'sir qiluvchi stimullarga muvofiq shaxsning o'zgarishi. Agar bu ogohlantirishlar bilan bog'liq bo'lsa ishlab chiqarish maydoni korxonadagi inson

faoliyati, keyin ular haqida gapirishadi ishlab chiqarishga moslashish. Ishchining ishlab chiqarish moslashuvi mavjud ikki tomon: 1) kasbiy bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash va mehnat sharoitlariga moslashish (professional moslashuv); 2) shaxsning ma'lum bir ishlab chiqarish jamoasiga (rasmiy va norasmiy rollar tizimi) to'liq a'zo sifatida yangi ijtimoiy muhit sifatida kirishi, shaxsning turmush tarzining o'zgarishi (ijtimoiy moslashuv). Masalan, xo'jayinning rolini darhol samarali bajarish qiyin. Xuddi shunday, xo'jayin uchun ijtimoiy rollarni o'zgartirganda, xuddi shu jamoada bo'ysunuvchi roliga ko'nikishi qiyin. Ijtimoiy moslashuv insonga deyarli butun umri davomida hamroh bo'ladi bolalar bog'chasi norasmiy pensionerlar guruhiga. Professional moslashuv hayotdagi birinchi kasbni egallagan paytdan boshlanadi va unga dastlabki nazariy tayyorgarlikni o'z ichiga oladi sanoat ta'limi, texnik bilan tanishish ta'lim muassasasi, o'quv ustaxonalari bilan, asosiy korxona bilan va boshqalar. Keng ma'noda yoshlarning kasbiy faoliyatga moslashuvi umumta'lim maktabida o'qish jarayonida boshlanadi va shu davrda davom etadi. Kasbga yo'naltirish tadbirlari, kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik va boshlang'ich davri mehnat faoliyati. Xodimning ishlab chiqarishga kirish bosqichlarini hisobga olgan holda, ular odatda asosiy va ikkilamchi moslashuvni ajratadilar. Birlamchi moslashish shaxsning (hayotida birinchi marta) ishlab chiqarish jamoasi faoliyatiga dastlabki qo'shilish davrini qamrab oladi va ikkinchi darajali- ish va kasbdagi keyingi barcha o'zgarishlar (o'tish yangi ish, korxona profilini o'zgartirish, boshqa shaharga ko'chirish va hokazo). Birlamchi moslashuv yosh mutaxassislarning moslashuvini o'z ichiga oladi, bu inklyuziyaning ijtimoiy-psixologik jarayoni sifatida tushuniladi. yosh mutaxassis yoki ishlab chiqarish guruhidagi ishchi. Yosh mutaxassisni moslashtirishning asosiy nuqtalari - bu ishga qiziqishni olish va mustahkamlash, ish tajribasini to'plash, jamoa bilan ish va shaxsiy aloqalarni o'rnatish, unga qo'shilish. ijtimoiy faoliyat, nafaqat shaxsiy yutuqlarga, balki o'z jamoasi va umuman ishlab chiqarish yutuqlariga qiziqishning paydo bo'lishi. Birlamchi ishlab chiqarish moslashuvi ishlab chiqarish moslashuvida eng muhim rol o'ynashi sababli, uni berish kerak Maxsus e'tibor. Buning sababi shundaki, ikkilamchi ishlab chiqarish moslashuvi tajribali va bilimli odam bilan sodir bo'ladi va uni amalga oshirish osonroq. Birlamchi ishlab chiqarishni moslashtirish jarayonining muvaffaqiyati insonning shaxsiy xususiyatlariga va atrof-muhit sharoitlariga, murabbiyning mavjudligiga bog'liq. Kasbiy moslashuvning xususiyatlari Moslashuv: Faoliyat tezligiga, qo'zg'atuvchining kuchiga, noqulay holatga (olomon trolleybus: avvaliga noqulay, keyin ko'nikasiz), Hid (boshlang'ich it yetishtiruvchilar itning hidini his qilishadi, tajribalilar esa buni sezmaydilar), Monotoniya (yangi boshlanuvchilar uni yuklaydi va tajribalilar buni toqat bilan qabul qiladilar), Xavflar, shovqin, tebranishlar (jackhammer bilan ishlash), chang (konchilar), yuqori namlik va boshqa omillar katta rol o'ynaydi. Ko'rishning moslashuv xususiyatlari. Yorqin yoritilgan xonadan qorong'ilikka o'tayotganda, biz ko'zning sezgirligini faqat 30-40 daqiqadan so'ng to'liq tiklashga ishonishimiz

mumkin. Teskari o'tish bilan ko'zlarning to'liq moslashishi bir necha soniyadan keyin sodir bo'ladi. Biz yorug'likka moslashishning biologik vaqt parametrlarini o'zgartira olmaganimiz sababli, olimlar tanani qanday qilib "aldash" kerakligini taklif qilishdi. Buning uchun yorug'likda qizil ko'zoynakli ko'zoynaklar ishlatiladi. Bu quyidagi tarzda amalga oshiriladi. Qorong'ida ishlash, inson kam yorug'likka moslashadi. Agar siz yorqin nurga chiqishingiz kerak bo'lsa, u qizil ko'zoynak taqib, jimgina ishlaydi (u hatto o'qish va yozishni ham biladi). Qorong'ilikka qaytganida yana qizil ko'zoynagini yechib, xotirjam ishlaydi. Eshitish moslashuvining xususiyatlari. Eshitish moslashuvi - eshitishning tovush intensivligining turli darajalariga moslashishi. Misol uchun, eshitish jimlikka moslashtirilgandan so'ng, sezgirlik maksimal darajaga etadi va shuning uchun ovozli signallar dastlab baland ovozda kuchaygan ko'rinadi. Eshitish moslashuvi dan tovush intensivligi darajasida amalga oshiriladi 0 desibeldan (eshitish ostonasi) 130 desibelgacha (og'riq chegarasi). Bundan tashqari, eng katta sezgirlik 1000 dan 4000 Gts gacha bo'lgan tovush chastotalarida namoyon bo'ladi (eshitiladigan tovush diapazoni 16000 dan 20000 Gts gacha). Uzoq muddatli (bir necha soat davomida) va kuchli (110 desibeldan ortiq) tovush ta'siri eshitish moslashuvining funktsional buzilishiga olib keladi, bu nisbatan doimiy (1-2 soat ichida) eshitish qobiliyatini yo'qotish bilan charchoqning rivojlanishida ifodalanadi. Bunday uzoq muddatli ta'sir qilish bilan normal eshitish sezuvchanligi tiklanmaydi va qaytarib bo'lmaydigan eshitish halokati (eshitish qobiliyati) rivojlanadi. Yuqori darajadagi shovqin inson faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Shovqin darajasi 100 desibel suhbat davomida ovoz tarangligini talab qiladi, ishga xalaqit beradi, 120 desibelda - shovqinni bostiradi va 130 desibelda - chidab bo'lmay sharoitlar yaratiladi. Ekstremal sharoitlarga moslashish muvaffaqiyatida hal qiluvchi rolni mashg'ulot jarayonlari, shaxsning funktsional, aqliy va axloqiy holati o'ynaydi. Mehnat psixologiyasini "mehnat predmeti - kasbiy muhit" tizimida dinamik muvozanatni shakllantirish va saqlash qonuniyatlari to'g'risidagi fan sifatida ta'rifiga asoslanib, kasbiy moslashuvni ushbu jarayonni shakllantirish (va tiklash) jarayoni sifatida ko'rib chiqishga asos bor. muvozanat. Bunday tushunish "inson-muhit" tizimida dinamik muvozanatni saqlaydigan jarayon sifatida aqliy moslashuvning umumiy kontseptsiyasiga zid kelmaydi. Ish beruvchi nuqtai nazaridan, kasbiy moslashuv - bu yordam beradigan chora-tadbirlar tizimi kasbiy rivojlanish xodim, tegishli ijtimoiy va kasbiy fazilatlarini, faol ijodiy mehnatga munosabat va ehtiyojlarni shakllantirish, eng yuqori kasbiy mahoratga erishish.

Yosh ishchining moslashuvi - bu shaxsda korxonaning vazifalari, an'analari va istiqbollarga barqaror ijobiy munosabatni shakllantirish jarayoni bo'lib, uning davomida shaxs yangi muhitga faol kiradi. ishlab chiqarish faoliyati, shaxslararo munosabatlar tizimi, korxonaning ijtimoiy va madaniy hayoti, u erda o'zini o'zi anglash uchun sharoit topadi va yangi muhitni uning hayotining asosiga aylantiradi.

Finlyandiya tadqiqotchilarining professional moslashuv natijalariga ko'ra, yosh mutaxassislarni to'rt guruhga bo'lish mumkin:

1. Ta'limga mos keladigan ishga tez o'tish.
2. Ish hayoti dispersiya bilan tavsiflanadi, ya'ni ishlar ta'limga mos kelmaydi.
3. O'qish davrida bir qancha yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olingan, ammo mehnat faoliyati tezda ta'limga mos keladi.
4. Bir necha yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olgan, mehnat faoliyati ishni tanlashda tarqalishi bilan tavsiflanadi.

Ilmiy adabiyotlar kasbiy moslashuvning ekologik, biologik, fiziologik, operativ, axborot, kommunikativ, shaxsiy va ijtimoiy-psixologik jihatlarini qayd etilgan. Ushbu xilma-xillikni tartibga solish uchun B. G. Ananyevning ishiga murojaat qilaylik, unda shaxs - mehnat sub'ekti shaxs va shaxsiyat xususiyatlarining qotishmasi sifatida qaraladi. Bunday holda, kasbiy moslashuv - bu shaxsning kasbiy muhitning jismoniy sharoitlariga moslashuvining birligi (birinchi jihat, psixofiziologik), kasbiy vazifalarga, bajarilgan operatsiyalarga, kasbiy ma'lumotlarga va boshqalarga moslashish (ikkinchi jihat, aslida professional). shaxsning kasbiy muhitning ijtimoiy tarkibiy qismlariga moslashishi (uchinchi, ijtimoiy-psixologik jihat). Psixofiziologik moslashuv jarayonida ishchiga ish vaqtida turlicha psixofiziologik ta'sir ko'rsatadigan barcha sharoitlarning yig'indisi o'zlashtiriladi. Moslashuvning kasbiy va ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganish ushbu jarayon bilan birga keladigan psixik hodisalarning fiziologik mexanizmlarini tahlil qilishni istisno qilmaydi. Inson har qanday kasbiy vaziyatga yaxlit tuzilma sifatida moslashadi: organizm sifatida ham, shaxs sifatida ham. Kasbiy moslashuv kasbiy qobiliyatlarni (bilim va ko'nikmalar) qo'shimcha rivojlantirish, shuningdek, kasbiy mahoratni shakllantirish bilan tavsiflanadi. zarur fazilatlar shaxsiyat, o'z ishiga ijobiy munosabat. Kasbiy moslashuvning muhim jihati inson tomonidan kasbiy rolni qabul qilishdir. Shu bilan birga, kasbiy moslashuvning samaradorligi ko'p jihatdan inson o'zining kasbiy rolini, shuningdek, kasbiy aloqalari va munosabatlarini qanchalik adekvat idrok etishiga bog'liq. Ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida xodim o'z an'analari, hayot normalari va qadriyat yo'nalishlari bilan jamoaning munosabatlar tizimiga kiradi. Bunday moslashish jarayonida xodim jamoadagi va alohida rasmiy va norasmiy guruhlardagi ishbilarmonlik va shaxsiy munosabatlar tizimi, guruhning alohida a'zolarining ijtimoiy pozitsiyalari haqida ma'lumot oladi. Ko'pgina tadqiqotchilar tashkiliy moslashuvni ham ta'kidlaydilar. Tashkiliy va ma'muriy moslashuv jarayonida xodim tashkiliy boshqaruv mexanizmining xususiyatlari, uning bo'linmasining o'zini va maqsadlarning umumiy tizimidagi pozitsiyasi bilan tanishadi. tashkiliy tuzilma. Ushbu moslashuv bilan xodim umumiy ishlab chiqarish jarayonida o'z roli haqida tushunchani shakllantirishi kerak. Moslashuv turlari o'rtasidagi farqqa qaramay, ularning barchasi doimiy o'zaro ta'sirda bo'ladi, shuning uchun boshqaruv jarayoni moslashuv tezligi va muvaffaqiyatini ta'minlaydigan ta'sir vositalarining

yagona tizimini talab qiladi. Insonning kasbiy faoliyatga moslashishi bir necha bosqichlarga bo'linadi: birlamchi moslashish, barqarorlik davri, mumkin bo'lgan moslashuv, ikkilamchi moslashish, moslashish qobiliyatining yoshga bog'liq pasayishi. Moslashish jarayonini uzluksiz deb belgilaydigan, ammo "mehnat predmeti - kasbiy muhit" tizimida nomuvofiqlik yuzaga kelgan hollarda faollashtirilgan tadqiqotchilar (Ovdey, 1978; Kaznacheev, 1980) bilan rozi bo'lmashlik mumkin emas. Noto'g'ri adaptatsiyaning sababi ham mehnat predmetidagi o'zgarishlar, ham unga bo'lgan faoliyat talablarining oshishi bo'lishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar barqaror bo'lishi mumkin, bu uzoq va chuqur qayta qurishni belgilaydi, keyin ularni umumiy kasbiy moslashuvga bog'lash kerak, ammo vaziyatga moslashishni ko'rsatadigan qisqa muddatli "bezovtalanishlar" paydo bo'lishi mumkin. Tashkilotda psixologik moslashuv bosqichlarini tavsiflab, A. A. Derkach boshchiligidagi bir guruh mualliflar moslashuvning protsessual jihatiga e'tibor qaratadi. Moslashuvning besh bosqichi mavjud. Moslashuvning tayyorgarlik bosqichi, bu asosan bo'lajak faoliyatning mavzusi va ijtimoiy shartlari to'g'risida tegishli ma'lumotlarni to'plashdan iborat. Ruhiy stressni boshlash bosqichi tayyorgarlik harakatlarining neyropsik tajribasi holati va kasbiy faoliyatning yangi sharoitlariga dastlabki kirish bilan bog'liq. Bu erda insonning aqliy va psixofiziologik resurslarini ichki safarbar qilish amalga oshiriladi, bu yangi sharoitlarda ishlash uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. Moslashuvning navbatdagi bosqichi kirishning o'tkir ruhiy reaksiyalari bosqichi bo'lib, unda adaptant sub'ekt va ijtimoiy muhitning o'zgargan omillarining ta'sirini his qila boshlaydi. Moslashuv jarayonining ushbu bosqichi uchun xarakterli xususiyat - bu konstruktiv yoki buzg'unchi reaksiyalarni keltirib chiqaradigan umidsizlik holati. Moslashuv jarayoni qulay rivojlangan taqdirda, yakuniy ruhiy stress bosqichi boshlanadi, bu inson psixikasining oldingi faoliyat usullarini, yaqinlashib kelayotgan xatti-harakatlar bilan bog'liq odatiy xatti-harakatlarni amalga oshirishga tayyorlanishi bilan tavsiflanadi. odatiy hayotga qaytish. O'tkir aqliy chiqish reaksiyalari bosqichi deb ataladigan moslashish jarayonining yakuniy bosqichi allaqachon tanish bo'lgan muhitga va kasbiy faoliyatga kirish bilan bog'liq bo'lgan hissiy va xulq-atvor reaksiyalari majmuasidan iborat. Insonning mehnat sohasiga moslashuvi muammosiga bag'ishlangan deyarli barcha ishlarda ma'lum mezonlar ilgari suriladi, ular yordamida shaxsning moslashuv darajasi baholanadi. Moslashuvchanlik, birinchi navbatda, faoliyat samaradorligida namoyon bo'ladi. Yuqori mahsuldorlik va mahsulot sifati, optimal energiya va neyropsixik xarajatlar va kasbiy qoniqish bilan tavsiflangan faoliyatni samarali deb atash mumkin. F. B. Berezin uchta mezonni shakllantiradi, ularga ko'ra ma'lum bir kasbiy faoliyat sharoitida aqliy moslashuvni baholash maqsadga muvofiqdir: 1) faoliyatning muvaffaqiyati (mehnat topshiriqlarini bajarish, malaka oshirish, ishchi guruh a'zolari bilan zaruriy o'zaro munosabatlar). va boshqa shaxslar); 2) mehnat jarayoniga tahdid soladigan vaziyatlardan qochish va yuzaga kelgan tahdidni samarali bartaraf etish qobiliyati (jarohatlanish, baxtsiz

hodisalar, favqulodda vaziyatlarning oldini olish); 3) jismoniy sog'lig'iga sezilarli darajada zarar etkazmasdan faoliyatni amalga oshirish. Umuman olganda, professional moslashuvni nazorat qilish va baholash uchun quyidagilar qo'llaniladi: 1. Shaxsning holati va funksional rezervlarini hisobga oluvchi psixofiziologik mezonlar. 2. Iqtisodiy mezonlar, shu jumladan samaradorlik ko'rsatkichlari va mehnat sifati. 3. Psixologik mezonlar: bajarilgan ishdan qoniqish, rahbariyat bilan ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish, jamoaga qo'shilish, ijtimoiy-psixologik moslik, maqsadlar, me'yorlar va tashkilotning ichki qoidalarini qabul qilish. 4. Ijtimoiy mezonlar shu jumladan kadrlar almashinuvi, sanoat jarohatlari va baxtsiz hodisalar darajasi, kasallanish va boshqalar.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv mezonlari etarlicha batafsil ishlab chiqilgan: ijtimoiy faoliyat sohasida - ishtirok etish jamoat xizmati va bu ishtirokdan qoniqish; dalada shaxslararo muloqot-- sotsiometrik holat va o'rtoqlar bilan munosabatlardan qoniqish (Georgieva, 1986), uyushmaga munosabat (katta guruh), jamoaga munosabat (kichik guruh), ishda o'zini-o'zi qondirish, rahbarga munosabat (Ismagilov, 1981), adekvatlik. Faoliyatning boshqa ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatlari (Berezin, 1988). Psixofiziologik moslashuv mezonlari salomatlik holati, kayfiyat, tashvish darajasi, charchoq darajasi, xatti-harakatlarning faolligi (Blajne, 1986; Berezin, 1988; Selin, 1990). Moslashuvchanlikning umumiy ko'rsatkichi noto'g'ri moslashish belgilarining yo'qligi hisoblanadi. Disadaptatsiya faoliyatning turli xil buzilishlarida namoyon bo'ladi: mehnat unumdorligi va uning sifatining pasayishi, mehnat intizomini buzish, baxtsiz hodisalar va jarohatlarning ko'payishi. Noto'g'ri moslashishning fiziologik va psixologik belgilari stressning yaxshi o'rganilgan va tavsiflangan belgilariga mos keladi. Moslashuv mezonlarining o'ziga xos qiymatlari to'plami ushbu qiymatlarga va ularning kombinatsiyasiga qarab yanada tasniflanadi, ya'ni shaxsning moslashuvchanlik darajalari ajratiladi. Darajalar masalasi turli xil tadqiqotlarda turli yo'llar bilan hal qilinadi, mualliflar foydalanilgan moslashish mezonlarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'zlarining tasniflarini taklif qiladilar. V. G. Podmarkov moslashuvchanlikning yuqori, o'rta (normal) va past darajalarini aniqlaydi. G. A. Slesarev ishlab chiqarish moslashuvining to'rtta darajasini ko'rib chiqishni taklif qiladi: disfunktsiyali, stereotipli, stereotipli-tashabbus, tashabbus. R. A. Kuzmina va A. A. Rusalnova - to'liq, to'liq bo'lmagan va nol moslashuv guruhlari. Insonning moslashuvi muammosi uzoq vaqtdan beri nazariy va sohalardan biri bo'lib kelgan amaliy tadqiqotlar ko'p fanlar: sotsiologiya, psixologiya, pedagogika, tibbiyot, biologiya va boshqalar Bizning davrimizda insonning hayoti va faoliyatining turli sharoitlariga moslashish muammolarini bevosita yoki bilvosita o'rganmaydigan yagona ijtimoiy, antropologik fan yo'q. Umuman olganda, insonning moslashuv muammolarini ko'rib chiqsak, ma'lum bir haqiqatdan kelib chiqish tavsiya etiladi: inson ikkita tizimning yig'indisida paydo bo'ladi - biologik va aqliy. Ularning har biri ko'plab quyi tizimlardan iborat. Shu ma'noda inson moslashuvining ikkita asosiy turi (darajasi) mavjud: biologik va

psixologik. Biologik va fiziologik moslashuv insonga ham, hayvonlarga ham xosdir, lekin shuni ta'kidlash kerakki, insonning organizm sifatida moslashishi u yoki bu tarzda ijtimoiy sharoitlar ta'sir qiladi. E. Fromm odamlar va hayvonlarning biologik moslashuvi o'rtasidagi farqlardan biri bu "biologik zaiflik" mavjudligida, deb hisoblagan, bu orqali olim "tashqi dunyoga moslashish jarayonida odamlarda instinktiv tartibga solishning nisbiy yetishmasligi" ni tushungan. Bu nuqtai nazarga ko'ra, biologik va fiziologik darajadagi odamlarning hayvonlardan moslashuvdagi farqlar past instinktiv moslashuv bilan belgilanadi, buning natijasida odam moslashishning boshqa usullarini izlashga majbur bo'ladi, bu esa o'z navbatida o'z hissasini qo'shadi. inson evolyutsiyasiga. Biologik moslashuvda «adaptatsiya sindromi» (G. Selye) tushunchasidan foydalaniladi. Moslashuv sindromi - inson va hayvon organizmining umumiy himoya xarakteriga ega bo'lgan va kuchliligi va davomiyligi bo'yicha muhim bo'lgan salbiy ta'sirlarga javoban yuzaga keladigan moslashuvchan reaksiyalar to'plami. Stress omillari ta'sirida rivojlanadigan funktsional holatlar stress holatlari deb ataladi. Moslashuv sindromining asosiy belgilari buyrak usti bezlarining ko'payishi, timus, taloq va limfa tugunlarining pasayishi, parchalanish jarayonlarining ustunligi bilan metabolik kasalliklar. Moslashuv sindromi rivojlanishining uch bosqichi mavjud: 1. Anksiyete bosqichi: bir necha soatdan ikki kungacha davom etadi va ikki bosqichni o'z ichiga oladi: zarba va shokga qarshi, oxirgi bosqichda tananing himoya reaksiyalarini mobilizatsiya qilish. 2. Qarshilik bosqichi: organizmning turli ta'sirlarga chidamliligi kuchayadi. Bu bosqich yoki vaziyatni barqarorlashtirish va tiklanishiga olib keladi yoki oxirgi bosqich bilan almashtiriladi. 3. Charchash bosqichi: organizmning qarshiligining keskin pasayishi, uning funktsiyalarining buzilishi kasalliklarga olib keladi va tananing o'limi bilan yakunlanishi mumkin. Insonning moslashuv muammolarini rivojlantirishda biologik va neyropsixologik yondashuvlar bilan bir qatorda, birinchi navbatda psixologik va sotsiologik boshqalar paydo bo'ladi va tasdiqlanadi. Psixologik moslashuv - bu shaxsning ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik va kasbiy-faoliyat aloqalari va munosabatlari tizimiga, tegishli rol funktsiyalarini bajarishga psixologik jalb qilish jarayoni. Inson hayoti va faoliyatining quyidagi asosiy yo'nalishlari mavjud bo'lib, unda uning psixologik moslashuvi amalga oshiriladi (va shunga mos ravishda psixologik moslashuvning asosiy turlari): ijtimoiy o'zining moddiy tomonlari, tarkibiy qismlarining barcha xilma-xilligi: axloqiy, siyosiy, huquqiy va boshqalar; ijtimoiy-psixologik: shaxsning psixologik aloqalari va munosabatlari tizimlari, uni turli ijtimoiy-psixologik rollarni bajarishga kiritish (shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvi); shaxsning kasbiy, ta'lim va kognitiv va boshqa faoliyat aloqalari va munosabatlari sohasi (shaxsning kasbiy va faoliyatiga psixologik moslashuvi); ekologik muhit bilan munosabat (ekologik psixologik moslashuv). Shunga ko'ra, inson hayoti va faoliyatining ushbu to'rtta sohasi bilan psixologik moslashuvning to'rtta asosiy turi ajratiladi: kasbiy faoliyat; ijtimoiy; ijtimoiy-psixologik; ekologik.

Moslashuv jarayonining natijasi shaxsning u yoki bu moslashuv darajasidir. Shaxsiy moslashuv quyidagilar bo'lishi mumkin: ichki, uni qayta qurish bo'lganda funktsional tuzilmalar, uning hayoti muhitida ma'lum bir o'zgarish bilan tizimlar. Shaxsning mazmunli, to'liq, umumlashtirilgan moslashuvi mavjud; tashqi, xulq-atvor, adaptiv, shaxsiyat ichki, mazmunan qayta qurilmagan va o'zini, mustaqilligini saqlab qolganda. Shaxsning instrumental moslashuvi deb ataladigan narsa mavjud; aralash, shaxs qisman qayta qurib, ichki muhitga, uning qadriyatlariga, me'yorlariga moslashganda va qisman vositali, xulq-atvor bilan moslashganda, o'zining "men", o'z mustaqilligi, "o'zligi" ni saqlab qoladi. Mutaxassisning kasbiy moslashuvi jarayoni quyidagi asosiy protseduralar va muammolarni o'z ichiga oladi:

1. Shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati:
 - a) ijtimoiy shovqin (ham shaxslar, ham ijtimoiy guruhlar bilan);
 - b) ijtimoiy-psixologik o'zaro ta'sir; v) moddiy-texnik muhit bilan o'zaro aloqasi.
2. Qarama-qarshilikning paydo bo'lishi, ziddiyatli vaziyat(CS) shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi.
3. Shaxsning ehtiyoj holatining (PS) paydo bo'lishi, disadaptatsiya holati.
4. Himoya xarakteridagi reaktiv holatlarning namoyon bo'lishi, odamlarda himoya reaksiyalari (DR).
5. Noodatiy holatni kamaytirish uchun himoya, adaptiv xatti-harakatni (AP) amalga oshirish.
6. Shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi ziddiyatni kamaytirish (yoki olib tashlash), ziddiyatli vaziyatni bartaraf etish.

Vizual ravishda buni quyidagicha ifodalash mumkin: Psixologik moslashuv ko'p bosqichli va xilma-xil hodisa bo'lib, u shaxsning individual xususiyatlariga, uning psixikasiga va uning mavjudligining barcha jihatlariga, birinchi navbatda, ijtimoiy muhitga va u bevosita ishtirok etadigan turli xil faoliyat turlariga (birinchi navbatda professional) ta'sir qiladi. Shaxsning moslashuvi jarayonida insonning aqliy faoliyatini berilgan atrof-muhit sharoitlari va uning muayyan sharoitlardagi faoliyati bilan uyg'unlashtirish sodir bo'ladi. Shaxsning psixologik moslashuv darajasining ushbu ko'rsatkichi bilan bog'liq holda, shaxsning ijobiy va salbiy his-tuyg'ulari muvozanati, uning ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan belgilanadigan shaxsning ichki, psixologik qulayligi darajasi (darajasi). davlatlar, harakat qilishi mumkin. Psixologik moslashuv sotsializatsiya kabi psixologik hodisa bilan o'zaro bog'liqdir. Bu jarayonlar bir-biriga yaqin, o'zaro bog'liq, bir-biriga bog'liq, lekin bir xil emas. Shaxsning ijtimoiylashuvi - bu ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik normalar, qoidalar, qadriyatlar, funktsiyalarni o'zlashtirish jarayoni.

Mutaxassis shaxsini shakllantirish ikki jihatga ega:

1. shaxsning kasbiy-rol ijtimoiylashuvi;
2. kasbiylashuv shaxsning kasbiy faoliyatini, mutaxassisligini ma'lum darajada egallashi sifatida.

Kasbiy moslashuv - bu shaxsning kasbga kirishi va uning kasbiy muhit bilan o‘zaro munosabatlarini uyg‘unlashtirish jarayoni. Yosh mutaxassisning kasbiy moslashuvi doimiy jarayon bo‘lib, o‘ziga xos dinamika, mazmun va boshqa xususiyatlarga ega. Uning muvaffaqiyati ko‘plab omillarga bog‘liq, ular orasida etakchi rol o‘ynaydi: 1. mutaxassis uchun zarur ichki shartlarning mavjudligi: tegishli tayyorgarlik, moslashishning etarli darajasi, kasbiy faoliyat uchun motivatsiya; 2. mutaxassisning o‘zi, menejerlar va butun jamoaning kasbiy moslashuv jarayoniga alohida e‘tibor qaratishi; 3. moslashuv jarayonini mutaxassisning xususiyatlarini, bu jarayonning o‘zi ham, ijtimoiy muhit rivojlanishining ham qonuniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirish; 4. uning xususiyatlarini bashorat qilish va mutaxassisa zarur psixologik yordam ko‘rsatishga asoslangan ushbu jarayonni maxsus psixologik qo‘llab-quvvatlash. Yosh mutaxassisning kasbiy moslashuvi ichki va tashqi qiyinchilik va to‘siqlarni yengish jarayonidir. Bu muayyan stressli sharoitlarni yaratadi, ularni engish va oldini olish qo‘shimcha harakatlar va maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Bundan tashqari, muvaffaqiyatli moslashish mutaxassisning doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalashi va o‘z-o‘zini tarbiyalashisiz mumkin emas. Bularning barchasi fan sohalarining o‘ziga xos xususiyatlarini, mutaxassisning kasbiy moslashuv sohalarini yaratadi. Mutaxassisning kasbiy moslashuvining ichki sharoitlari uning moslashuvchan potentsialining darajasi, inson va organizmning sifati sifatida moslashuvchanlikning rivojlanish darajasi, kasbiy faoliyat motivatsiyasining ushbu faoliyat talablariga muvofiqligidir. Kasbga moslashish bosqichi tugatgandan so‘ng boshlanadi kasb-hunar ta‘limi yosh mutaxassislar mustaqil ish boshlaganlarida. Rivojlanishning kasbiy holati tubdan o‘zgarib bormoqda: turli yoshdagi yangi jamoa, ishlab chiqarish munosabatlarining boshqa ierarxik tizimi, yangi ijtimoiy-kasbiy qadriyatlar, boshqacha. ijtimoiy rol va asosan yangi tur etakchi faoliyat. Kasbiy moslashish bosqichida inqirozning boshlanishining asosiy sababi haqiqiy professional hayot va shakllangan g‘oyalar va umidlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik deb hisoblanadi. Kasbiy faoliyat va umidlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik inqirozni keltirib chiqaradi, uning tajribasi mehnatni tashkil etishdan, uning mazmunidan norozilikda namoyon bo‘ladi.

Ta‘limni tugatgandan va birlamchi kasbiy moslashuvdan o‘tgandan so‘ng, inson o‘zining professional tarjimai holida o‘n yildan ortiq vaqt davomida hisoblangan va rasmiy vazifalarni muntazam ravishda bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan eng uzoq bosqichga kiradi. Ishdagi stress odatiy holga aylandi. Darhaqiqat, har qanday ish holati stressning potentsial manbai bo‘lishi mumkin va bo‘lishi mumkin. **Ishda yuzaga keladigan eng keng tarqalgan stressli vaziyatlardan ba‘zilari:**

- tartibsizlik yoki vaqt ajrata olmaslik;
- rahbarlar yoki hamkasblar bilan ziddiyat;
- mutaxassisning malakasining yetarli emasligi, uning kasbiy tayyorgarligi;
- Ishdan to‘lib-toshgan his qilish - juda yuqori yoki juda past mas‘uliyat;
- belgilangan muddatlarni bajara olmaslik;

- ish tartibidagi o'zgarishlarga moslasha olmaslik;
- o'z malakalarini qo'llay olmaslik;
- zerikish;
- rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi va boshqalar.

Ishdagi stress ko'pincha mutaxassisning umidlari va haqiqiy vaziyat o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida, umidlar haddan tashqari yuqori yoki asossiz bo'lganda, odam o'z imkoniyatlarini ortiqcha baholaganda paydo bo'ladi. Bu ishtiyoqning yo'qolishiga, ishda umidsizlikka va hatto bo'shliqqa, kasbiy charchashga olib keladi, bunda odam ishga qiziqishni butunlay yo'qotadi. Bo'shatish - stressli ish sharoitlariga uzoq vaqt ta'sir qilish natijasidir. Bu har qanday odamda paydo bo'lishi mumkin, ammo doimiy ravishda odamlar bilan professional ravishda shug'ullanadiganlar bunga ko'proq moyil: tibbiyot xodimlari, huquqni muhofaza qilish organlari, o'qituvchilar. Bo'shliq sindromi ko'proq takrorlanuvchi yoki monoton harakatlarni ijobiy fikr-mulohazalarni olmasdan bajaradiganlarda paydo bo'ladi. fikr-mulohaza, katta xavfni boshdan kechiradi, uzoq vaqt ish bajaradi)" hissiy va intellektual mahrumlik sharoitida (bu uzoq safarlarda dengizchilar uchun, ayniqsa suv osti kemalari uchun, ishlaydigan neft burg'ulash ekipajlari uchun odatiy holdir. aylanish asosida, va boshq.). Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ishxolik, pedantlar, egoistlar, idealistlar bo'shlik sindromining namoyon bo'lishiga eng moyil. Vayronagarchilik har doim energiya va hissiy charchoqning keskin pasayishiga olib keladi. Bo'shliqning asosiy belgilari va alomatlari quyidagilardan iborat: apatiya, umidsizlik, tashvish, dushmanlik, bezovtalik, xodimlar bilan nizo munosabatlari, xafagarchilik, pessimizm, befarqlik, zerikish, asabiylashish, umidsizlik, nochorlik, foydasizlik va boshqa salbiy ruhiy holatlar, jinsiy hayot, oila, oilaviy tabiat muammolarini dolzarblashtirish. Kuchli stress omillaridan biri - mutaxassisning vaqtni to'g'ri taqsimlay olmasligi. Bunday holda, odam kerakli narsani qilish, o'zi xohlagan narsadan zavqlanish imkoniyatini yo'qotadi. Istalgan va kerakli muammolarni hal qilish uchun vaqt topa olmagan holda, odam doimo o'z hayotiy faoliyatini normal amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan ruhiy stress holatini boshdan kechiradi. Mutaxassisning stressli holatlari Eng keng tarqalgan stress holatlaridan biri bu ruhiy zo'riqishdir. Ushbu holatning kelib chiqishi turlicha. Ishda mutaxassisning ruhiy zo'riqishini keltirib chiqaradigan eng tipik stress omillari: vaqt etishmasligi, o'ta mas'uliyat, kasbiy faoliyatning ayrim holatlari haqida cheklangan ma'lumotlar, yuqori dinamika yoki aksincha, ish faoliyatining monotonligi, ijtimoiy ta'minotning past darajasi. xodim, mablag' va resurslar etishmasligi muvaffaqiyatli faoliyat, mehnatning yuqori intensivligi va boshqalar.

Zo'riqish - muayyan sharoitlarda inson psixikasi va tanasining ortib borayotgan faoliyati holati. Mutaxassislarning kasbiy faoliyati sifatiga ruhiy zo'riqishning ta'sirini o'rgangan psixologlarning fikricha, keskinlik oddiy va murakkab harakatlarga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning imkoniyatlarini safarbar qilish har doim ma'lum bir ichki, shu jumladan aqliy zo'riqish bilan bog'liq. Inson topshiriqlarni bajarish, ta'sir qilish

uchun mas'uliyatni his qilganda kuchayadi muayyan shartlar, boshqalarning u yoki bu nomaqbul xatti-harakatlarida, iroda, aql va jismoniy kuchning keskinligi. Turli darajalar ichki stress insonning harakatlariga va uning xatti-harakatlariga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi. Mutaxassisning ichki stressi intensivlikda ma'lum chegaradan, chegaradan oshmagan ekan, u ishlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. U to'plangan, ichki safarbar qilingan va hamma narsani tez, aniq, xatosiz bajaradi. Uning fikri aniq ishlaydi, reaksiyalar bir zumda. Ammo chegara oshib ketganda, ortiqcha kuchlanish paydo bo'ladi, buning natijasida inson harakatlarining sifati yomonlashadi. Bundan tashqari, haddan tashqari kuchlanish qanchalik katta bo'lsa, uning harakatlaridagi xatolar shunchalik katta bo'ladi. Mutaxassisning harakatlarining yomonlashishi ortiqcha kuchlanishning oshishiga bog'liq. Dastlab, faoliyatning haddan tashqari kuchlanishi natijasida aqliy jarayonlar oqimida noaniqliklar va qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Inson e'tiborsiz bo'lib qoladi, nimanidir unutadi, ba'zida o'ylash qiyinlashadi, fikrlash tezligi pasayadi. Haddan tashqari kuchlanish kuchayib borishi bilan noto'g'ri yong'inlar paydo bo'ladi, hatto yaxshi bajarilgan harakatlarda ham muvaffaqiyatsizliklar - murakkab, keyin esa oddiy ko'nikma va qobiliyatlarda: noto'g'ri tutqichni ushlab oldi yoki uni noto'g'ri yo'nalishga o'tkazdi. Haddan tashqari kuchlanish inson ruhiyati va uning miyasi uchun umuman chidab bo'lmaydigan ekstremal stressga olib keladi. Agar ilgari bu zo'riqish faqat kasbiy harakatlarga ta'sir qilgan bo'lsa, endi bu axloqiy va irodaviy buzilishlarga, keyin esa xatti-harakatlarning to'liq buzilishiga olib keladi - isteriya reaksiyalari, uyqusizlik, to'liq befarqlik. Insonning ruhiy kuchlarining turli tarkibiy qismlari haddan tashqari yuklarga teng darajada chidamli emas. Insonning eng barqaror xatti-harakati. Tajriba va ilmiy kuzatishlar, shuningdek, ko'nikma va qobiliyatlarning turli xil barqarorligidan dalolat beradi: aqliy tarkibiy qism ustun bo'lgan murakkabroq bo'lganlar oddiy, motorli bo'lganlarga qaraganda ichki stress ta'siriga ko'proq moyil bo'ladi. Haddan tashqari kuchlanishning haddan tashqari shakllari bir zumda paydo bo'lishi mumkin, ammo buzilish jarayoni ham asta-sekin sodir bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir inson uchun kuchlanish chegarasi individualdir. Xuddi shu holatda, bir kishi haddan tashqari stressni rivojlantiradi, ikkinchisi esa normal stressga ega. Shaxsning stressli reaksiyasining o'tkir shakli bo'lgan travmatik stress tushunchasi mavjud bo'lib, unda insonning psixologik va fiziologik moslashish qobiliyatining haddan tashqari yuklanishi, uning psixologik va fiziologik imkoniyatlarini yo'q qilish (yoki kamaytirish) mavjud. tashvish, kuchlanish, istalmagan intellektual, hissiy va motivatsion noqulayliklarni keltirib chiqaradigan himoya. Travmatik stress - bu atipik xarakterdagi tajriba, insonning atrof-muhit bilan maxsus o'zaro ta'siri natijasi. Bu, asosan, g'ayritabiiy holatlarga normal javobdir. Shikastli stress bilan, odam travmatik hodisaga o'xshash narsaga duch kelganida, takroriy kuchli salbiy tajribalarning namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, agar biror kishi cho'kib ketgan bo'lsa, u notinch oqimga ega daryoga yoki bo'ronli, notinch

dengizga tushganda vahima qo'zg'atadi. Bu odamlar ko'pincha o'tmishda sodir bo'lgan travmatik voqeani eslatuvchi vaziyatlarga tushib qolishganda, kelajak qisqarganini his qilishadi. Shikastli stress bilan odamda tashvish kuchayadi, dahshatli tushlar paydo bo'ladi, ba'zida u uxlab qolishi qiyin. Umuman olganda, uyqusizlik ko'pincha yuqori darajadagi tashvish, bo'shashmaslik, kuchli ruhiy, aqliy va jismoniy og'riq hissi tufayli yuzaga keladi. Kutish, birinchi navbatda, hatto kichik ruhiy kasalliklar bilan ham buzilgan bunday ko'rinishlarga ishora qiladi. Shikastli stressning boshqa ko'rinishlariga jahlning portlashi, asabiylashishning kuchayishi, xotira va konsentratsiyaning buzilishi, hushyorlik va ba'zan eng oddiy holatlarga haddan tashqari javob berish kiradi. Travmatik stressning kelib chiqishi turlicha. Bunda aybdorlik alohida rol o'ynaydi - bu insonning eng samarasiz va halokatli tajribalaridan biri. Bunday tuyg'uga ega bo'lgan odam, go'yo o'tmishda qolib ketadi, u qilgan ishi uchun o'zini jazolashga, aybini to'lashga intiladi va shuning uchun og'riqli shaxsiy tuyg'u ta'sirida o'ziga buzg'unchi, buzg'unchi tarzda harakat qiladi. o'tgan voqealar va holatlar uchun javobgarlik. Travmatik stress ko'plab holatlar tufayli yuzaga keladi, ular orasida adolatga bo'lgan ehtiyoj, o'limni anglash, hayotning oxiri, qayg'u, ayniqsa kuchli, patologik, yaqinlarining kutilmagan yo'qotishlari, ijtimoiy qo'zg'olonlar, aholining katta qismining xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojini to'liq ro'yobga chiqara olmaslik va hokazolarni aktuallashtirish. Zamonaviy tibbiyot stressni ko'plab kasalliklarning asosiy sababi deb hisoblaydi. Shu bilan birga, stress hayotimizning kundalik shartiga aylanib bormoqda, u odat tusiga kiradi, biz stress bilan yashashni o'rgandik. Insonning stress holati belgilarining uchta guruhi mavjud: jismoniy, hissiy (psixologik) va xulq-atvor. Stressning asosiy jismoniy belgilari: uyqusizlik, og'riq (bosh, ko'krak, qorin, orqa, bo'yin), bosh aylanishi, mushak og'rig'i, allergik reaksiyalarning kuchayishi, terlashning kuchayishi, shikastlanishga moyillik, ovqat hazm qilish buzilishi, ishtahani yo'qotish yoki aksincha, doimiy ochlik hissi, uyquchanlik, zaiflik, surunkali charchoq, charchoqning kuchayishi, jinsiy kasalliklar va boshqalar. Stressning psixologik belgilari: tashvish, asabiylashish, g'azab, tushkunlik, diqqatni jamlay olmaslik, fikrlarni chalkashlik, tajovuzkorlik, dahshatli tushlar, mashg'ullik, odamlardan uzoqlashish, asabiylashish, yomon kayfiyat, sajda holati, nochorlik hissi, qo'rquv, ruhiy zo'riqish, tashvish va boshqalar. Stressning xulq-atvor belgilari: impulsiv xatti-harakatlar, tirnoq tishlash, tashqi ko'rinishga qiziqishning yo'qolishi, o'zini o'zi tasavvur qilish, tishlarni g'ijirlatish, spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish, chekishni ko'paytirish, surunkali kechikish, tez-tez kechikish, asabiy kulish, giyohvand moddalarni ko'p ishlatish, so'kish, va hokazo. Bu alomatlarining barchasi ko'pincha yashirin stress belgilaridir. Mutaxassis uchun xodimlardagi stressli vaziyatlarni ko'rish va bunday holatlarni o'zida tashxislash muhimdir. Umuman olganda, bunday holatlar ham ijobiy, ham konstruktiv, ham salbiy, buzg'unchi bo'lishi mumkin. Mutaxassisning stressli vaziyatlardagi ijobiy ruhiy holatlariga quyidagilar kiradi: uning faoliyatga psixologik tayyorgarligi, o'ziga

ishonch, nekbinlik, mas'uliyat hissi, safarbarlik, vazminlik, harakat qilishda qat'iylik, jasorat, maqsadlilik va boshqalar.

Salbiy ruhiy holatlarga kiradi. : qo'rquv, ruhiy zo'riqish, noaniqlik, apatiya, befarqlik, demoralizatsiya, charchoq, shubhalar, tajovuzkorlik, shubha, pessimizm, shubhalar, umidsizlik va insonning boshqa mos kelmaydigan holatlari. Ko'rinib turibdiki, kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati va jamoaga kirishi, mutaxassisning o'zini o'zi tasdiqlashi ko'p jihatdan ushbu shartlarning barchasiga bog'liq. Shuning uchun ularning o'ziga xos xususiyatlari, kelib chiqishi, yo'llari, usullari va usullarini bilish har qanday profildagi mutaxassis uchun, ayniqsa uning hayoti va faoliyatining ekstremal sharoitida zararsizlantirish, oldini olish va boshqalarni yangilash uchun muhimdir. Shu bilan birga, shuni bilish kerakki, odamlarning ma'lum ruhiy holatlarining tabiati va namoyon bo'lish darajasi (ham shaxslar, ham ijtimoiy guruhlar) nafaqat ularning hayoti va faoliyatining ob'ektiv sharoitlariga, balki odamlarning sub'ektiv idrokiga, tushunishiga va munosabatiga, ularning jismoniy va ruhiy xususiyatlariga va sharoitlariga bog'liq. Bunda shaxs uchun sodir bo'layotgan voqealarning ahamiyati, o'zini o'zi qadrlashning tabiati va darajasi, da'volari, ixtiyoriy tayyorgarligi va ruhiy holatini tartibga solish qobiliyati alohida rol o'ynaydi. Hayotga ishonchli, mazmunli ratsionalist munosabatda bo'lgan odamlar stressga ko'proq chidamli. Stress omillarining ta'siri, shuningdek, odamlarning stressli vaziyatlarga muhtojligini his qilish darajasiga bog'liq. Stressga to'la hayotga muhtoj odamlar bor. Odamlar toifasi borki, ular, aksincha, tinch va osoyishta hayotga intilishadi, ular hayotdagi faol, o'zgarishlardan qochishga, uzoqlashishga harakat qilishadi. Va shunday odamlar borki, ular ham tinch, ham stressli muhitda o'zlarini etarlicha ishonchli his qilishadi. Umuman olganda, insonning qarshilik ko'rsatishi, stressga moyil emasligi ko'pincha aldatchi bo'lishi umumiy qabul qilinadi. Bu, ayniqsa, xavfli va stressli kasblar uchun to'g'ri keladi. Stressga chidamli ekanligiga ishonadigan mutaxassislar vaqt o'tishi bilan turli xil stress bilan bog'liq kasalliklarga (yurak-qon tomir, nevrologik, oshqozon-ichak, aqliy va boshqalar) duch kelishadi. Biroq, ma'lum bir yondashuv bilan odamga stressli vaziyatlarning salbiy ta'siri darajasini kamaytirish mumkin. Buning uchun stressga nisbatan yuqori qarshilikka o'tishni osonlashtirish, stressli vaziyatlarda harakat qilish istagini yanada muvaffaqiyatli shakllantirish uchun shaxsingizning turini aniqlash kerak. Axir, qoida tariqasida, bunday holatlar insonga bog'liq emas va tuzatib bo'lmaydi. Biroq, stressli vaziyatlarga munosabatni o'zgartirish, ishonch va stress ostida harakat qilishga tayyorlikni rivojlantirish va unga aqliy qarshilikni oshirish juda mumkin. Bunday holda, inson miyasi stressli hodisalarni boshqacha talqin qilishni o'rganadi, insonning xatti-harakati va harakatlarining ijobiy tajribasini oshiradi. Mutaxassisning muvaffaqiyatli faoliyati psixologiyasi Zamonaviy psixologiyada muvaffaqiyat muammosiga bag'ishlangan ko'plab ishlanmalar mavjud. Muvaffaqiyat odatda istalgan maqsadga muvaffaqiyatli erishish deb tushuniladi. Biror kishining hal

etilayotgan ishning muvaffaqiyati hissi ikkita hal qiluvchi holatga bog'liq: haqiqiy natija va bu vaziyatda uning da'volari (LE) darajasi, bu shaxs o'z faoliyatida qo'ygan maqsadlarni ifodalash shakli sifatida ishlaydi. . Muvaffaqiyat, shuningdek, omad bilan bog'liq bo'lib, u holatlar, individual imkoniyatlar va inson manfaatlarining xayrixoh birikmasidir. Shu bilan birga (va bu asosiy narsa) maqsadga muvaffaqiyatli erishish mutaxassisning energiya xarajatlarini, maqsadga erishishning vaqt parametrlari va fiziologik oqibatlarini, moddiy va moliyaviy xarajatlarni hisobga olish va baholashni o'z ichiga oladi. Muammoni hal qilish odamlar (xodimlar, do'stlar) bilan munosabatlarga qanday ta'sir qildi, qarindoshlar). Muvaffaqiyat formulasini quyidagicha ifodalash mumkin:
$$\text{Muvaffaqiyat} = \text{Natija} / (\text{Intilishlar darajasi}) + \text{Omad}$$
 Ko'rib turganingizdek, bir xil natija bilan muvaffaqiyat inson qo'ygan maqsadlariga qarab har xil bo'lishi mumkin (masalan, yuqori, o'rta yoki past) yoki umuman bo'lmasligi mumkin. Va aksincha, bir xil darajadagi shaxsiy da'volar bilan muvaffaqiyat faoliyat natijasiga qarab farq qiladi. Kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatiga erishishda mutaxassisning shaxsiy xususiyatlari etakchi rol o'ynaydi. U. Krouford hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan shaxsiy parametrlarning xilma-xilligidan Konfutsiyning "Suhbatlar va hukmlar" kitobida ifodalangan g'oyalariga tayangan holda xayrixohlik, donolik va jasoratni ta'kidlaydi. Muallif rivojlangan qiziqarli texnika biznesda muvaffaqiyatga erishish uchun odamga nima yetishmayotganini aniqlash. Shubhasiz, muvaffaqiyatga erishish uchun zamonaviy mutaxassis muvaffaqiyatning uchta ustuni bilan bir qatorda tegishli darajadagi professional mahoratga ham muhtojdir.

Zamonaviy tadqiqotlarda muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi asosiy psixologik shartlar ajratiladi:

- muvaffaqiyat nuqtai nazaridan o'ylash kerak;
- o'ziga ishonchni qozonish;
- muvaffaqiyatga kuchli motivatsiyani faollashtirish;
- nimaga erishmoqchi ekanligingizni aniq bilish;
- aniq harakat rejasi, biznesga ijobiy munosabat, muvaffaqiyatga ishonch;
- maqsad sari harakatlanish uchun har bir to'siqni tramplanga aylantirish muhim;
- omad, shaxsiy muvaffaqiyatlarni ko'rish va shu bilan birga quvonch va baxt tuyg'ularini boshdan kechirish kerak.

Muvaffaqiyatga erishish uchun kuchli motivatsiya kasbiy faoliyat muvaffaqiyatida alohida rol o'ynaydi. Tadqiqotlar muvaffaqiyat motivatsiyasi darajasi va hayotdagi muvaffaqiyat va inson faoliyati o'rtasidagi yaqin aloqani ko'rsatdi. Yutuq motivatsiyasi yuqori bo'lgan odamlar ishning muvaffaqiyatli natijasiga ko'proq ishonadilar, buning uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni faol ravishda qidiradilar, mas'uliyatli qaror qabul qilishga tayyor, qat'iyatli, qat'iyatli, faol va ko'pincha noaniq vaziyatlarda ijodkorlikni namoyon etadilar. vaziyatlar. Ko'proq muvaffaqiyatga yo'naltirilgan (va muvaffaqiyatga erishish ehtimoli ko'proq) ichki (tashqi narsalarga

nisbatan). Har qanday faoliyat stressli va ba'zilar (harbiy, yong'in va qutqaruv, sport, jurnalistika, kosmik parvozlar, sinovlar) samolyot boshqalar) - ayniqsa stressli xarakter. Zamonaviy mutaxassisni tayyorlashda yuqori stressga chidamlilik, stressli vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qilish, ularning ruhiy holatini boshqarish va tegishli psixologik himoya vositalaridan foydalanish qobiliyatini shakllantirish juda zarur. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, mutaxassis qiyin sharoitlarda, kasbiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa xarakterdagi stressli, ekstremal vaziyatlarga duch kelganda harakat qilishga tayyor bo'lmasa, o'z mahoratini, professionalligini ko'rsatmasligi mumkin. Va shuning uchun ham zarur shart Mutaxassis faoliyatining kasbiy tayyorgarligi va muvaffaqiyati - bu psixologik tayyorgarlik bo'lib, uning ruhiyati stressli vaziyatlarning ta'siriga mos keladigan barqarorlik darajasi, shaxsning moslashuvchanligi, uni stressdan etarli darajada himoya qilishi, mutaxassisning o'z qobiliyatiga ishonchi va qobiliyati bilan tavsiflanadi. qobiliyatlari va umuman olganda, uning psixikasi ishonchliligining tegishli darajasi. Zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning kasbiy tafakkurining etarli darajada rivojlanganligiga, hayot va ijtimoiy amaliyot tomonidan qo'yilgan yangi vazifalarni izlash, ko'rish va hal qilish qobiliyati va psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Zamonaviy mutaxassisning yuqori professionalligi uning ishida ijodkorlikning mavjudligini, an'anaviy va hayot tomonidan ilgari surilgan kasbiy muammolarni hal qilishning yangi usullari, vositalari, usullarini izlashda jasoratni anglatadi. Bunday mutaxassis raqobatbardosh bo'ladi zamonaviy sharoitlar, muvaffaqiyatli harakat qilish uchun zarur tayyorgarlikka ega zamonaviy bozor mehnat. Shu bilan birga, mutaxassisning kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismlari uning kasbiy va umumiy bilimi, kasbiy dunyoqarashi, talab darajasidir. ijtimoiy rivojlanish va mutaxassis shaxsining ijtimoiy etukligi, unga ijtimoiy muhitda (siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, diniy, axloqiy) to'g'ri harakat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy mutaxassisning chidamliligini oshirish bo'yicha ish yo'nalishlaridan biri uning valeologik tayyorgarligi, uning jismoniy va ruhiy salomatligiga malakali g'amxo'rlik qilishga tayyorligi va qobiliyatidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, jamiyatimiz aholisining mutlaq ko'pchiligi va bu borada malakali ishchilar, mutaxassislar ham o'z sog'lig'iga munosabat madaniyatining pastligi, turmush tarzining past madaniyati, ruhiy va jismoniy salomatligini saqlash va mustahkamlash bilan ajralib turadi. . Inson salomatligini saqlash va mustahkamlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar orasida quyidagilar alohida o'rin tutadi: - shaxsning inson ruhiyati va organizmiga halokatli ta'sir ko'rsatadigan salbiy komplekslari, odatlari, munosabatlari va boshqalarni tuzatish; - stressga chidamliligini oshirish va insonni atrof-muhitning uning tanasi va psixikasiga salbiy ta'siridan psixologik himoya qilish; - sog'lom turmush tarzini, yuqori mehnat madaniyatini ta'minlash. Ushbu muammoni hal qilishning qiziqarli yondashuvi V.M. Shepel. Ushbu

faoliyatning asosiy yo‘nalishlari orasida u, birinchi navbatda, quyidagilarni ajratib ko‘rsatadi:

a) mehnatni o‘z-o‘zini tashkil etish, shaxsiy tashkil etish, ish vaqtini oqilona taqsimlash, ish joyini to‘g‘ri jihozlash;

b) shaxsiy hayotni to‘g‘ri tashkil etish.

Shaxsiy hayotni tartibga solish, mazmun bilan to‘ldirish va insonning ruhiy va jismoniy salomatligini saqlash va saqlash talablariga javob berish juda muhimdir. Shaxsiy hayot sog‘lamlashtiruvchi xususiyatga ega bo‘lib, agar odam yomon odatlardan voz kechsa, birinchi navbatda alkogol va chekishdan voz kechsa, o‘ylangan va muvozanatli ovqatlanishni (tarkibida o‘rtacha tuzilgan, alohida, urg‘u bilan), o‘zini foydali yaqinlik bilan ta‘minlaydi;

2.3 TA’LIM OLUVCHILARNING XULQ-ATVORLARI VA RIVOJLANISHINI IJTIMOY-PSIXOLOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH MODULI SILLABUSI

	2.3 TA’LIM OLUVCHILARNING XULQ-ATVORLARI VA RIVOJLANISHINI IJTIMOY-PSIXOLOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	2.3.1 Xulq-atvorini ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlashga muhtoj bolalarni qo‘llab-quvvatlash usullari	Mavzu:
Mavzu:	2.3.2 Intervyu usullari. Maslahat berish texnikasi	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta’lim shakli:	Kunduzgi	Ta’lim shakli:
Interaktiv ma’ruza	2	Interaktiv ma’ruza
Amaliy mashg‘ulot	2	Amaliy mashg‘ulot
Mustaqil ta’lim	-	Mustaqil ta’lim
Baholash shakli:	Diagnostic	Baholash shakli:
Fan tili	O‘zbek	Fan tili

--	--	--

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	Ijtimoiy-ruhiy ish va bolalarni psixologik qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy nazariyalari, yo‘nalishlari va amaliyoti. Xulq-atvorini ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlashga muhtoj bolalarni qo‘llab quvvatlash usullari, ta’lim oluvchilar ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda psixologik-pedagogik usullar. Har bir bolaning shaxsini rivojlantirish uchun maqbul psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratish asosida aqliy rivojlanishida nuqsoni (aqliy, hissiy, motivatsion, xulq-atvor, idrok, harakat va boshqalar) bor bolalarni psixologikpedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini olib borish.	
MM2	Bolalar va o‘smirlarning tipik va atipik rivojlanishi. Bolalar va o‘smirlar psixologiyasi. Inklyuziv ta’lim tamoyillari va standartlarini o‘rgatish.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Xulq-atvorga salbiy tibbiy, ijtimoiy, oilaviy va boshqa atrof-muhit ta’siri turlari (ovqat hazm qilish buzilishi, o‘spirinlikdagi homiladorlik, o‘z joniga qasd qilishga urinishlar) tahlil qilishni bilish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Intervyu usullari. Maslahat berish texnikasi. Ijoiy ish natijalarini birlashtirish va mustahkamlash uchun ijtimoiy-ruhiy dasturlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash samaradorligini tekshirish usullari. Guruh dinamikasining bosqichlari, bolalarni guruhda ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlash usul va uslublarini bilish.	
TN3	Bolalar, o‘smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta’lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalarini tushunish.	
	Ko‘nikmalar jihatidan:	
TN4	Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash jarayonida shaxsiy faollikni oshirish usul va uslublari. Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash va nazorat qilish usul va uslublari. Bolalar uchun tashxis va ijtimoiy-ruhiy rivojlanish masalalarini hal	2-ta guruhga bo‘linadi

	qilishning standart usullari va texnologiyalarini tahlil qilish.	vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Ta’lim oluvchilarning ortiqcha ruhiy zo’riqishining oldini olish va olib tashlashning namunaviy holatlari va usullari. Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari, ularning samaradorligini ta’minlash usullari va uslublari tushunish.		Ma’ruza, 30-minut
O‘zlashtirilgan bilimlar natijasida - O‘smirlarda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar shakllari va belgilari, bolalarda bu xatti-harakatlarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlash shakl va belgilari. Biologik, madaniy, ijtimoiy va vaziyat omillarining ta’lim oluvchining xulqatvori, ta’lim olishi va ruhiy salomatligiga ta’siri. Ta’lim oluvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga ko‘maklashish usullarini o‘rganadi.		Bahs- munozara 20-minut

Yoshlarda tarbiyaning ijobiy fazilatlarini shakllanishining ijtimoiy-psixologik-omillarida ularning aniq belgilab olingan ma'naviy-axloqiy sifatlar va fazilatlarini ma'naviy indikator sifatida tahlili qilish juda muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa tarbiya ishlaridagi profilaktika ishlarini maqsadli va manzilli tashkil qilishdagi psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq masalalarni ham o'z ichiga oladi. Jumladan, bu yo'nalishda dastlab tarbiyaviy maqsadni belgilash bosqichida tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishga mas'ul shaxsning vazifasi ta'lim muassasasi jamoasi imkoniyatlarini yagona g'oyaga yo'naltirish, mavjud pedagogik-psixologik shartsharoitlardan unumli foydalanish chora-tadbirlarini belgilash, tarbiyalanuvchilarning muayyan ta'sir tizimini qabul qilishga tayyorgarlik darajasiga tashhis qo'yishdan iboratdir. XXI asrda tarbiyaning idealistik, pragmatik, realistik, antropotsentristik, erkin tarbiya, gumanistik va texnokratik modellari amal qilinmoqda. Mazkur tizimni amalga oshirishda ushbu modellarning ijobiy jihatlari milliy tarbiya xususiyatlari bilan uyg'unlashtiriladi. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch

kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda. Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda uning psixologik mexanizmlarini o'rganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat insonlarda Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar ularning ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigitqizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlari yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda. Xar bir xalq o'zining yoshlarida tarbiya va milliy tarbiya resurslariga alohida e'tibor qaratadi. Biz tadqotimizda yoshlarda asosiy ijobiy resurslardan biri bo'lgan milliy tarbiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari tadqiq qilishda milliy tarbiyaning manbalarini o'rganish muhim jarayondir deb hisoblaymiz.

«Tarbiya» so'zi esa «milliy tarbiya» tushunchasining tarkibiy qismi bo'lganligi tufayli bu tushunchaga ham yangicha yondoshgan holda, xolis ilmiy-pedagogikpsixologik ta'rif berish juda muhim sanaladi. Arabcha «tarbiya», «tarbiyat» so'zlari

1) parvarish qilmoq; ta'lim bermoq; o'rgatish; odob o'rgatish;
2) navozish, mehribonlik ko'rsatish: ko'z-quloq bo'lish; himoya qilish kabi ko'pqirrali mazmunga ega. «Tarbiyachi» so'zi esa shu ko'pqirrali tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchidir. Demak, milliy tarbiyaning lug'aviy ma'nosini «yosh avlodlarni o'z xalqiga xos milliy fazilatlar namunasida shakllantirish, ta'lim bermoq» sifatida aniqlash mumkin. Ta'lim va tarbiya davlat tomonidan amalga oshirilgan ekan, o'z mamlakatining iqtisodiy, ma'naviy, tarbiyaviy va mafkuraviy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirildi.

Mustaqil O'zbekistonda ta'lim va tarbiyaning milliy asosga qurilishining eng oliy kafolati uning Konstitutsiyasida himoyaga olindi. Konstitutsiyaning mohiyati ochiqlik, hamkorlik, milliy madaniyatlar ravnaqi, millatlararo inoqlik ruhiga ega. O'zbekistonda milliy madaniyatlarni tiklash, ravnaq toptirish yo'lida milliy madaniy markazlar tashkil etilib, ularning faoliyati matbuot, radio va televideniya keng yoritilishi milliy qadriyatlarni tiklash, boyitish orqali umumfuqaroviy va umuminsoniy totuvlikka erishish yo'li tanlaganini ko'rsatdi. Chunki "o'zbek milliy madaniyati, tili an'analarini haqqoniy ravishda tiklash va rivojlantirish aholining boshqa milliy guruhlaridagi mana shunday jarayonlar hisobiga bo'lmasligi" davlat

tomonidan kafolatlandi. Qaysi bir jamiyatda ijtimoiy islohot zarurati yuzaga kelsa, o'sha jamiyatda maktabga, tarbiyaga e'tibor keskin kuchayib, tarbiyani, jamiyatni takomillashtirishning bosh vositasi deb tan olinib boshlanadi. Tarix bu kabi misollarga boy. Ana shu nuqtai-nazardan Yangi O'zbekiston maktablari qarshisida turgan vazifa dolzarb va murakkabdir. Chunki endilikda ular o'z xalqining eng go'zal fazilatlaridan bo'lgan milliy g'urur, millatlararo muloqot madaniyati, O'zbekiston vatanparvarligi, milliy odob, sof vijdonni o'ziga mayoq qilib olib, Yangi O'zbekiston sharafiga xizmat qila oluvchi o'g'il-qizlarning yangi avlodini tarbiyalab yetishtirishi kerak. Bu ijtimoiy buyurtma oila, bolalar bog'chalari, maktab, mahalla, turar joylarda, maktabdan tashqari muassasalarda hamkorlikda olib boriluvchi milliy tarbiya jarayonini ilmiy nazariy tadqiq qilishni taqozo qiladi. "Milliy tarbiya" tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, uning: milliy qadriyatlar asosida olib boriluvchi maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy faoliyat; umuminsoniy tarbiyaning har bir xalqqa xos va mos betakror shakli; xalq va uning madaniyatini saqlab qolish, tiklash va rivojlantirish (YUNESKO tamoyili) vositasi; ta'limga oid siyosatning maqsad, vazifa va tamoyillarining tarkibiy qismi; turli millatlar bolalarini har tomonlama rivojlantirish jarayonining xususiy, ma'naviy manbai; o'quvchilarni axloqiy, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, go'zallik, iqtisodiy, ekologiya va boshqa yo'nalishlarda tarbiyalashning bosh tamoyili; millatlararo muloqot madaniyatini tarbiyalash va buning natijasida umumfuqaroviy totuvlikka erishishining insonparvarona yo'li va vositasi; ijtimoiy va maktab tarbiyalari uyg'unligining pedagogik sharti; insoniyatni umumbashariy uyg'unlikka olib borishning pedagogik yechimi; ijtimoiy-ma'naviy jabhada milliy xavfsizlikni ta'minlashning strategik ob'ekti va vositasi; etnopsixologik nuqtai-nazardan, o'quvchilarda milliy (avto va getero) stereotiplarni maqsadga muvofiq ravishda shakllantirish, rivojlantirish jarayoni ekanligi aniqlandi. Yuqoridagi ta'riflardan kelib chiqib, aytish mumkin-ki, milliy tarbiya tizimi – bu har bir xalqning o'ziga xos milliy xarakteri, axloq qoidalariga va taraqqiyotining tarbiyaviy talablariga asoslanib, yangi kompetensiyalarga ega avlodlarni yetishtirishning pedagogik jarayonidir. Milliy tarbiya ilmiy-pedagogik atama sifatida kam o'rganilganiga qaramasdan u har bir xalq bilan azaldan birga, mavjud edi. Chunki har bir xalqning tarixi – uning o'zligiga, xalqchil madaniyatiga asoslangan tarbiyaning tarixidir. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida ahamiyat kasb etadigan milliy fazilatlar va ularning shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari, indikatorlari, mezonlari juda muhim hisoblanadi. Bu masalada ota-onalarning, tarbiyaga mas'ul shaxslarning milliy tarbiya, milliy xarakter, milliy fazilatlar va ularning shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini bilmasdan turib ularni barkamol qilib tarbiyalashning ta'sirchanligi sust bo'ladi. Qolaversa bugungi yoshlarimiz real voqelikdan ko'ra, virtual voqelik ta'siriga ko'proq tobe bo'lib borayotgan bir vaqtda tarbiya masalasidagi ishlarimizni yangicha, zamonaviy yo'nalish va yondashuvlarda tashkil etishimiz juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq. O'quv maskanlarida beriladigan ta'lim-tarbiya darajasi bilan o'quvchitalaba shaxsining oilaviy turmush tarzi orasidagi aloqadorlikning pedagogik jihatdan ta'minlanganligi hamda ta'lim oluvchilarning yutuqlari, ularda shaxsiy sifatlarning tarkib topib borishini jadallashtiradi. "Oilaviy tarbiya doimo o'zining murakkab va ko'p qirraliligi, ajoyib va serjiloligi bilan ajralib turadi". Har bir oila o'ziga xos bir olam, olam ichidagi va shu bilan birga olamga

sig'magan olam, u tarbiya ishida o'ziga xos, takrorlanmas xususiyatlarni o'zida namoyon qiladi. Ana shuning uchun ham oilaviy tarbiyaning hammaga ma'qul tushadigan yo'l-yo'riqlari mavjud emas. O'zbek xalqining milliy xususiyatlari: axloqiylik, o'zini o'zi anglash, milliy tuyg'u, milliy madaniyat, milliy kiyinish va yurish-turishda o'z aksini topadiki, o'zbek oilasining tuzilishi va shaxslararo munosabatini o'rganishda ularni chetlab o'tish mumkin emas. O'zbek oilalari tuzilishiga quyidagi sifatlar xosdir: ko'p bolalilik; oilada otaning bosh tarbiyachi sifatida namoyon bo'lishi; qarindoshchilik, bir necha avlodlarning birgalikda yashashi. Ma'lumki, o'smirlik yoshi 10-11 yosh, 14-15 yoshni tashkil etadi. Ko'pchilik o'quvchilarda o'smirlikning o'tish davri asosan maktab pallasining murakkab bo'lgan 4-5-sinfiga to'g'ri keladi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va u bilan bog'liq ravishda barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va o'sishi, hujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipofiz bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to'qimalarining o'sishi va muhim ichki sekretiya bezlarining, ya'ni qalqonsimon bez, buyrak usti, oshqozon osti, jinsiy bezlar ishini kuchaytiradi. Natijada bola bo'yining o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga yetish jarayoni amalga osha boradi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari hamda ustozlariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni maktab o'qituvchisi kundalik dars jarayonida kuzatishi mumkin. 15-25 yoshlilar esa o'spirinliklik davriga mansub shaxslar hisoblanadi. Ilk o'spirinlik bosqichi 15-17, o'rta o'spirinlik bosqichi 17-22 va katta o'spirinlik bosqichi 22-25 yoshdagi davrlarni o'zida mujassamlashtiradi. Mustaqil davlatimizning tayanchi va kelajagi bo'lgan yoshlarni har tomonlama rivojlantirishda, mustaqillik mafkurasini ularning ongiga singdirishda, ijtimoiy faolligini o'stirishda, jamiyatimizga yot, zararli g'oyalardan ularni avaylabasrashimizda oila tarbiyasi muhim o'rin egallaydi. O'smir va o'spirin yoshidagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarga bog'liq. Bunda o'smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib kamolga yetish yo'llarini va unga ta'sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarni, bevosita ta'sirini tadqiq etishni davr taqozo etmoqda. Bunda birinchi navbatda, oila tarbiyasidagi ota-onalar diagnostikasini o'tkazish alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogika va psixologiya sohasida ota-onalar bilan ish olib borishga doir turli xil yondashuvlar mavjud. Bulardan K. Leongard, Myunstenberg, DemboRubinshteyn, ye. Klimov, I. Grebennikov, A.Q. Munavvarov, O. Musurmonova, L. Mahmudovalar tomonidan yosh va pedagogik psixologiyaga asoslangan holda yaratilgan ma'rifiy-axborotli yondashuvlardir. Bu yondashuvlarning mazmuni va mohiyatidan kelib chiqqan holda ota-onalarga uzluksiz va ma'lum tizim asosida yordam berish maqsadida oila uchun ommaviy ta'lim dasturlari ham ishlab chiqilgan. Bu dasturlar asosida oilaning yoshlar tarbiyasidagi rolini faollashtirishga muvaffaq bo'linmoqda.

Suhbat intervyu haqida tushuncha Intervyu (ing . interview — uchrashuv) — publitsistika janri. Jurnalistning bir yoki bir necha shaxs bilan dolzarb masalalar yuzasidan suhbat. Ikki turga bo'linadi: 1. Xabar- asosan, axborot yetkazish maqsadida o'tka-ziladi; 2. Tahlilda — muhim voqea, hodisa va hujjatlar sharhda beriladi.

So'rov, suhbat va suhbat usullarining dolzarbligi juda yuqori. Ularni mavzular haqida ma'lumot olishning eng keng tarqalgan usullaridan biri deb hisoblash mumkin. Bu mavzuning dolzarbligi, psixologiya, har bir fan singari, har xil xususiy usullar yoki texnikaning butun tizimidan foydalanganligi bilan bog'liq. Har bir holat uchun har xil texnikadan foydalaniladi. Muammo shundaki, bu usullar har doim ham aniq natija bermaydi va shu sababli ular ko'pincha tanqid qilinadi. Bu usullarning ko'p turlari bor, ulardan ba'zilar aniqroq natijalarni beradi. Intervyu usuli-bu psixolog yoki sotsiolog va predmet o'rtasida ilgari ishlab chiqilgan reja asosida suhbat o'tkazishdan iborat bo'lgan psixologik og'zaki-kommunikativ usul. Suhbat usuli qat'iy tashkil etilganligi va suhbatdoshlar funktsiyalarining teng emasligi bilan ajralib turadi: psixolog-intervyuer respondentga savollar beradi, u bilan faol muloqot qilmaydi, o'z fikrini bildirmaydi va aytmaydi. sub'ektning javoblari yoki berilgan savollarga shaxsiy bahosini ochiqchasiga ochib bering. Psixologning vazifasi - respondent javoblarining mazmuniga ta'sirini minimallashtirish va qulay muloqot muhitini ta'minlash. Psixolog nuqtai nazaridan intervyuning maqsadi - respondentdan butun tadqiqot maqsadlariga muvofiq tuzilgan savollarga javob olish.

2.4 TA'LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARI TA'LIM-TARBIYASINING PSIXOLOGIK JIHATLARI MODULI SILLABUSI

	2.4 TA'LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARI TA'LIM- TARBIYASINING PSIXOLOGIK JIHATLARI MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	2.4.1 Ta'lim muassasalaridagi tarafkashlik va stereotiplarning ta'lim sifatiga ta'siri	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta'lim shakli:	Kunduzgi	Ta'lim shakli:
Interaktiv ma'ruza	-	Interaktiv ma'ruza
Amaliy mashg'ulot	2	Amaliy mashg'ulot
Mustaqil ta'lim	-	Mustaqil ta'lim

Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, shuningdek, boshqaruvga oid soha hujjatlari. Ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta’lim tashkilotidagi psixologik ta’limning vazifalari va tamoyillarini tushuntirish.	
MM2	Ta’lim oluvchilarning individual farqlari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlarini tahlil qila olish	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Ta’lim muassasalaridagi tarafkashlik va stereotiplarning ta’lim sifatiga ta’siri. Ta’lim oluvchilarning ta’limiy ehtiyojlari va shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan psixologik ta’limning shakllari va yo‘nalishlari, texnikasi va usullarini o‘rganadi.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Intervyu usullari. Maslahat berish texnikasi. Ijodiy ish natijalarini birlashtirish va mustahkamlash uchun ijtimoiy-ruhiy dasturlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash samaradorligini tekshirish usullari. Guruh dinamikasining bosqichlari, bolalarni guruhda ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlash usul va uslublari bilish.	
TN3	Bolalar, o‘smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta’lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalarini tushunish.	
	Ko‘nikmalar jihatidan:	
TN4	Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash jarayonida shaxsiy faollikni oshirish usul va uslublari. Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash va nazorat qilish usul va uslublari. Bolalar uchun tashxis	2-ta guruhga bo‘linadi

	va ijtimoiy-ruhiy rivojlanish masalalarini hal qilishning standart usullari va texnologiyalarini tahlil qilish.	vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi masalalarini hal qilishga imkon beradigan standart usullar va texnologiyalar, shu jumladan, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlarni tashkil qilish.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Ta’lim oluvchilarning ortiqcha ruhiy zo‘riqishining oldini olish va olib tashlashning namunaviy holatlari va usullari. Kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuv nazariyalari, ularning samaradorligini ta’minlash usullari va uslublari tushunish.		Ma’ruza, 30-minut
O‘zlashtirilgan bilimlar natijasida - Pedagogika asoslari, turli toifadagi ta’lim oluvchilar bilan ishlaydigan o‘quv jarayonining katta yoshli ishtirokchilarini o‘qitish shakllari va usullari. O‘smirlarda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar shakllari va belgilari, bolalarda bu xatti-harakatlarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab quvvatlash shakl va belgilari.		Bahs- munozara 20-minut

Psixologik xizmat - ta'lim oluvchilarni rivojlanish muammolarini hal qilishda muhim resurs sifatida. Psixologik va pedagogik texnologiyalar psixologik vazifalarni echishga qaratilgan tarkibiy qismlar, o'qitish va o'qitish metodikasi (masalan, o'quv mashg'ulotlari texnologiyasi). Ijtimoiy-tibbiy texnologiyalar - bu inson salomatligini saqlash va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan ta'sir usullari va ta'sir usullari. Psixotexnologiya - bu diagnostika, tuzatish va ma'rifiy va psixoterapevtik tartib-qoidalar, o'ziga xos shaxsiyatning aqliy haqiqati va bu aqliy voqelikning insonlik xatti-harakatlariga ta'sir qiladigan yoki bu aqliy voqelikning o'zgarishi. Psixologik ishlarining nomi va tegishli texnologiyalar bir-biriga mos keladigan texnologiyalarni keltirib chiqaradi, bu esa, ikkinchisining xususiyatlarini keltirib chiqaradi. Agar siz faoliyatni, uning mazmuni, uning mazmuni va tegishli texnologiyalar sifatida yo'nalishni aniqlashingiz mumkin bo'lsa, ularni maqsadli ish, ish joylari va usullari bilan amalga oshiriladigan vazifalarni bajarish uchun haqiqiy maqsadli jarayon sifatida amalga oshirish mumkin muayyan holat. Texnologiya sifatida psixologik diagnostika - bu tegishli usullar yordamida, shaxsiyat yoki guruh psixologik tashxis qo'yish uchun shaxsiyat yoki guruh yig'iladi. Rivojlanish

texnologiyasi bolaning yoshi va jismoniy imkoniyatlari talablariga muvofiq aqliy jarayon, xususiyatlar va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan. Bu nafaqat bolaning haqiqiy rivojlanishi zonasini, balki ertangi imkoniyatlari (eng yaqin rivojlanish zonalarini) hisobini taklif etadi. Psixoprofilotashxisning texnologiyasi - bu bolalarning rivojlanishining maqbul ijtimoiy holatini, pedagogik muhitning psixogeni bilan maqbul ijtimoiy holat yaratishga qaratilgan psixologik va pedagogik tadbirlar tizimidir. Oldini olish tashqi sabablarga, omillar va sharoitlarni bartaraf etish bilan bog'liq profilaktika choralari bolalarni rivojlantirishda ba'zi kamchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu hali paydo bo'lmagan yechimni ta'minlashi mumkin. Masalan, ko'pgina ota-onalar va o'qituvchilar bola faoliyatini rivojlantirishga intilishadi, uni tanlash erkinligini ta'minlash, mustaqillikni qo'llab-quvvatlaydilar, shu bilan ijtimoiy infantilizm oldini oladi. Muammolarning paydo bo'lishidan oldin boshqa profilaktika choralari darhol qabul qilinadi. Shunday qilib, bolaning bilimlari, ta'lim va ijtimoiy-axloqiy xarakterning ko'nikmalari, jismoniy-pedagogik beparvolik bilan yakka tartibda ish olib boriladi. Yuqorida yuzaga kelgan muammoga nisbatan profilaktik choralar yangi bo'lganlarning paydo bo'lishining oldini oladi. Masalan, psixolog bolaning ayrim xatti-kamchiligi bilan salbiy shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishni to'xtatadi. So'nggi yillarda bolaning identifikatsiyasini rivojlantirishda og'ishlarning dastlabki profilaktikasi bilan katta e'tibor berilmoqda. Buning sababi bolaligi axloqiy me'yorlar tuzatilgan, to'g'ri xulq-atvor va tartibga solish ishlari natijasida shakllantirilgan. Bolaning asab tizimi juda plastik va o'zgarishga qodir; Bu davrda, bu katta ahamiyatga ega, katta yoshdagilarga va ota-onalar va o'qituvchilarga bog'liq. Psixologik ma'lumot berish texnologiyasi asosan pedagogik, trening. Yana bir narsa shundaki, psixolog foydalanadigan metodlar pedagogik (hikoya, suhbat, muammoli vaziyatlar, biznes o'yini) va "Ishonch telefoni" va "Ishonch telefoni" va boshqa psixologik (diagnostik va maslahat suhbatini bo'lishi mumkin). Ta'lim maqsadlari, ijtimoiy maqsadlar, ta'lim sifati, ta'lim yo'nalishi, ta'lim oluvchining psixologik xavfsizligi, ta'limni psixologik ta'minlash. Psixologik tuzatish va psixoterapiya texnologiyasi kamchiliklarni bartaraf etish, buzish yoki ularning psixologik va pedagogik sabablarini yo'q qilishga qaratilgan. Uning ishlatilishi natijasida bola ruhidagi bunday o'zgarishlar uning ahvoli, faoliyati, aloqalari va umuman harakatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlardir. Bolalar va o'smirlarni ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya qilish texnologiyasi ularning intilish, intergroltsiyasini (oilaviy, maktab, tengdoshlar guruhi) ijtimoiy mavzu sifatida targ'ib qiluvchi. Psixologik va pedagogik jihatdagi rehabilitatsiya har qanday huquqbuzarlikdan keyin bolaning aqliy namoyishi va qobiliyatlarini tiklash jarayoni sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Natijada, ruhiyat va bolaning harakatlarida ma'lum bir muvozanat, normaga javob berish, uning yoshi va o'rtadagi talablariga mos keladi. Buni o'qitish va ta'lim sharoitida bola faoliyat sub'ekti (o'yin, o'qitish) va aloqa sifatida tiklanganida amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan rehabilitatsiya ko'pincha

qayta ta'lim deb ataladi. Ta'lim muassasalarida ta'lim muassasalarida ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish - bolalar va o'spirinlar uchun oilaviy qatag'onni yengish; tengdoshlar tomonidan ularga nisbatan to'sqinlik qilish; ularning aloqa va xatti-harakatlarini tuzatish; mojaro holatlarini hal qilish.

Psixologik qo'llab-quvvatlash texnologiyasi - bu ruhiy salomatlikni saqlash va har tomonlama rivojlanishining maqbul ijtimoiy-psixologik sharoitlarini ta'minlash maqsadida turli xil texnologiyalar tomonidan taqdim etilgan o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq choralar majmui. Maktabgacha ta'limni amalga oshirishga qaratilgan zamonaviy psixologik va pedagogik texnologiyalar. Bolaning o'quv jarayonida, kattalardagi bolaga bo'lgan munosabat pedagogik texnologiyalarida tubdan muhim ahamiyatga ega. Bolalar bilan muloqot qilishda kattalar: "Undan yuqorida emas, balki birga!". Uning maqsadi - bola sifatida bolaning shakllanishini ta'minlash. Texnologiya har qanday turdagi, mahorat, san'at (tushuntirish lug'atida) ishlatiladigan texnik vositadir. Pedagogik texnologiyasi - bu shakllar, usullar, o'rganish texnikasi, o'quv vositalarining maxsus to'plamini va tartibini belgilaydigan pedagogik o'simliklar kombinatsiyasidir; Bu pedagogik jarayonning tashkiliy va uslubiy qo'llanmasidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida: "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat", -deb ta'kidlagan edi. Zero, yoshlarga zamonaviy o'qitish texnologiyalari asosida ta'lim – tarbiya berish yetuk mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar asosida o'qitish - o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanib, u ta'lim oluvchilarning bilim imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga eng yaxshi moslashgandir. An'anaviy ta'limda o'quv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalangan ya'ni, bilim berishga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy ta'limda ta'lim oluvchilar faoliyati orqali ifodalanib, kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim-tarbiya berish samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

- ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi;
- malakali professor-o'qituvchilar tarkibi darajasi;
- talabalar tayyorgarligi darajasiga;
- kutiladigan natijalar bahosiga;
- didaktik materiallarning ishlab chiqilishiga;
- fanlar natijasi va tahliliga.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quv dasturlari to'la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali bosqichma-bosqich o'qitish imkoniyati yaratiladi. Ya'ni o'qitishni individuallashtirish mumkin bo'ladi. Bunda quyidagi maqsadlar ko'zlanadi:

o'qitishning uzluksizligini ta'minlash;

o'qitishni individuallashtirish;
o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun yetarli sharoit yaratish; o'qitishni jadallashtirish;
fanni samarali o'zlashtirishga erishish.

Bugungi zamonaviy ta'lim "subyekt-subyekt" munosabatlari asosiga qurilgan bo'lib, unda o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga katta e'tibor qaratiladi. O'quvchining mustaqil bilim olish faoliyati samaradorligi pedagogdan turli xildagi maslahatlar tizimini ishlab chiqishni talab qiladi. Shu sababli xorij tajribasida pedagogik yordamning turli ko'rinishlari takomillashib bordi va bugungi kunda pedagogik faoliyatiga ko'ra bir qancha tushunchalar kelib chiqishiga sabab bo'ldi, jumladan: **Fasilitator** (ingl. facilitator, lot. facilis – «yengil, qulay» degan ma'noni bildiradi) – fasilitator guruhlarda faoliyatni tashkil etishda ko'maklashadi. U guruhlardagi faoliyatni samarali bo'lishini ta'minlashi, guruhda sog'lom muloqotni o'rnatishi, guruhda ishlash qoidalarini va reglamentlariga amal qilishni ta'minlashi joiz. Fasilitator guruhda qulay psixologik muhitni yaratadi va faoliyatni samarali bo'lishiga yordam beradi. Ushbu tushuncha mumtoz psixolog Karl Rodjers tomonidan kiritilgan bo'lib, ingliz zabon mamlakatlarining ta'lim muassasalarida keng foydalaniladi. 1989-yildan buyon Xalqaro bosh fasilitatorlar assotsiatsiyasi (The International Association of Facilitators) faoliyat yuritib kelmoqda. Bugungi kunda uning faoliyatida 63 davlatning 1200 a'zosi ishtirok etmoqda. Fasilitator faoliyati turli modellarda uchraydi. Shu o'rnida zamonaviy sharoitda jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy sohadagi o'zgarishlar ta'lim tizimiga ham yangiliklar kiritib borishni jadallashtirmoqda. Jumladan, ta'lim jarayonini tashkil etish shart-sharoitlarning shakl va mexanizmlarini o'zgartirishga ham zarurat tug'ilmoqda. Ayniqsa, mazkur holatni kasbiy ta'lim sohasida yaqqol kuzatish mumkin. Shu nuqtayi nazardan fasilitatsion yondashuv masalasi pedagogika va psixologiyada tobora qiziqarli xarakter kasb etib bormoqda. Fasilitatsiya – o'quvchiga ijobiy ta'sir etish yo'li bo'lib, guruhda ijobiy muhitni hosil qilish, ta'lim oluvchilarni o'z kuchlariga ishonishlariga erishish va mustaqil faoliyatlarida ularni qo'llab quvvatlashdir. Hozirgi vaqtda fasilitatsiyaning ijtimoiy va pedagogik turlari ajratilib ko'rsatiladi. Ijtimoiy fasilitatsiya ijtimoiy psixologik fenomen hisoblanadi. Ijtimoiy fasilitatsiya lotin tilida - "**socialis facilitar**" – ijtimoiy qulaylashtirish degan ma'noni anglatadi. Pedagogik fasilitatsiya esa ta'lim oluvchilarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash asosida ta'limning (o'qitish, tarbiya) samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunda pedagog tomonidan alohida muloqot usulining kasbiy-pedagogik jarayonda qo'llanilishi natijasida sifat jihatdan rivojlanishga erishiladi. Fasilitatsiyaning yuqorida aytib o'tilgan ikki turini ma'lum shart-sharoitlar bog'lab turadi. Ya'ni, fasilitatsiya har qanday faoliyat, shu jumladan pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi, shubhasiz. Fasilitatsiyaning bu ikki turi orasidagi asosiy farq shundaki, ijtimoiy sohada faoliyatni qo'llab-quvvatlashda subyektning xatti-harakatlari asos sifatida xizmat qiladi. Pedagogik

faoliyatda esa, fasilitatsiya pedagogning o'quvchilar bilan individual muloqot usuli va ta'lim oluvchi shaxsiga samarali ta'sir etish bilan bevosita bog'liq. Fasilitatsiya deganda eng avvalo, guruhii muammolarni hal etishning samarali texnologiyasi tushuniladi. Fasilitatsiya shunday jarayonni qamrab oladiki, bunda fasilitator barcha guruh a'zolariga ma'qul keladigan, neytral va qaror qabul qilishga haqqi yo'q, ya'ni u guruhii muammolarni hal etishga ko'maklashadi. Pedagogik fasilitatsiyaning professional ta'limdagi ahamiyati faol tayyorgarlikka ega mutaxassislarni shakllantirishga o'tish, bitiruvchiga oid standart bo'lmagan xulosalarni qabul qilish va mustaqil tahlil etish qobiliyatiga ega shaxsni shakllantirishda yorqin namoyon bo'ladi. Faol xulq-atvordagi ehtiyoj va motivlar ijro etishda emas, balki o'zaro xatti-harakatni mo'ljalga olishda to'liq namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra o'qituvchining vazifasi o'quvchilarni hamkorlikda to'g'ri mo'ljalga olishlarini ta'minlash, ular bilan bir qator boshqaruv funksiyalarini bo'lishishi, ya'ni ularni fanga nisbatan chuqur qiziqishlarini uyg'otish maqsadida sharoitlar yaratish va haqiqiy mazmunga ega o'quv motivlarini paydo qilishdir.

Pedagogik fasilitatsiya – bu yuqori sifatga ega bo'lgan, amaliyotdagi zamonaviy talablarga mos keluvchi mutaxassislarni o'qitish darajasidir. O'quvchida qancha ko'p savol tug'lsa, shuncha ko'p bilim egallaydi, bunda uning o'quv jarayonidagi faolligi ham nazarda tutiladi. Materialning har qanday emotsional va mantiqiy mazmunga ega bo'lishiga qaramay, agar o'quvchilar sust tinglovchilar bo'lsalar faqatgina ma'ruzada qatnashib, ma'ruza materialini va mazmunini avtomatik ko'chirib oladilar, xolos. Fasilitatsiyali ta'limda o'qituvchi dogmatik metodlar va usullarni emas, balki zarur ma'lumotlarni ijodiy egallash, fikr yuritishni shakllantirish, ma'lum materialdagi yangi muammolarni topish, imkoniga ega bo'ladilar. Bu jarayonda o'qituvchi shunday pozitsiyaga ega bo'ladiki, bunda "o'zimas" balki boshqa o'quvchilar bilan "birgalikda" va "amaliyotda mavjud muammolarni bilmaslik", ya'ni kurs davomida o'quvchilar tomonidan ikkilanishlarga sabab bo'lishi haqidagi ayblovdan qo'rqmasligi kerak. Shu tarzda u tadqiqotchi sifatida o'quv jarayonida o'z rolini yo'qotmaydi, o'quv dasturiga tegishli barcha savollarga javob beruvchi dogmatik-pedagog niqobiga o'ranmaydi. Bularning barchasi o'quvchilarni har qanday sharoitda qiziquvchanliklarini va faol anglashlarini va kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini tezlashtirib beradi. Pedagogik fasilitatsiya konsepsiyasi bir qator sharoitlarni yaratishni amalga oshiradi. Ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: a) o'quvchilar uchun o'qishning ahamiyatli bo'lishi; b) o'qituvchining raqobatchiligi; v) psixologik xavfsizlik va psixologik erkinlik. Faqatgina o'quvchi uchun ahamiyatli ta'limgina samarali hisoblanib, oddiygina bilimlarni o'zlashtirish emas, balki o'quvchining ichki hissiy-kognitiv tajribasini o'zgarishiga sabab bo'ladi. O'qituvchining raqobatchiligi shunda namoyon bo'ladiki, u boshqa odamlarga, o'quvchilarga nisbatan o'z munosabatini angelaydi, ya'ni birga ishlaydi, xususan o'zaro harakatlarni amalga oshiradi. O'quvchilarni qanday vaziyatda bo'lishiga qarab,

o'zining haqiqiy munosabat hissini tushunib qabul qila oladi. Bu orqali o'qituvchi ta'lim oluvchilar bilan ochiq munosabatda bo'lish imkoniga ega bo'ladi. Fasilitatsiya jarayonidagi psixologik xavfsizlik shaxsni qadriyat ekanligini tushunib yetish va tashqi baholash mavjud bo'lmagan sharoitni yaratib bera olishda namoyon bo'ladi. Psixologik mustaqillik o'quvchilarni kreativligini va ularning o'zlarini ifoda eta olish xususiyatini shakllantirishni ta'minlaydi. Fasilitatsiya fikrlarni, hissiyotlar va xolatlarni ochilishiga imkon beradi. Bunda u samimiy ishonch, kutilmagan obraz uyg'unligi, ijodiy bo'lgan tushunish va anglashni ta'minlaydi. Ta'lim jarayonidagi sharoitda fasilitatsiyani to'g'ri tashkillashtirishga rioya etish, quyidagi sifatlarni shakllanishiga turtki bo'ladi. Masalan, mustaqillik, faol anglash, kasbni egallashga yo'nalganlik va boshqalar. Bularning barchasi kelajakda o'quvchilarni yetakchi mutaxassis bo'lishlarida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi-fasilitator guruhni hamkorlikda ishlash jarayonini qulaylashtirish hisobiga ta'limni samarasini oshiradi. Shunga ko'ra ichki guruhiiy o'zaroharakatning shakl va usullari muhimdir: ta'lim oluvchilar birbirlari bilan qanday gaplashayotganliklari, muammoni umumiy tushunishlari, nizolarni hal qilib to'g'ri xulosani qabul qilishlari kerak bo'ladi. Fasilitatsiya faoliyatiga asoslangan o'zaroharakat qobiliyatini rivojlanishi – pedagogik ta'limdagi pedagogik jarayonning dolzarb maqsadlaridan bo'lib, fasilitatsiya shaxsning mavjudligini, uni potensial imkoniyatlarini, jamiyatda shaxs birligini ta'minlaydi. Fasilitatsiyaga qobiliyatli bo'lish – bu shunday anglash sifatiki, shaxs bo'lib yetishish uchun ruhiy yetuklik, emotsional barqarorlik, o'z dunyosi bilan yangi ruhiy-amaliy birlashishi, yaxlitlik va bir xil o'xshashlik sifatlariga ega bo'lishdir. Fasilitatsiya faoliyatiga asoslangan o'zaro harakat qobiliyatining bo'lishi o'zida quyidagilarni tarkib toptiradi: - empatiya; - qabul qila olish; - qadriyatli o'z-o'zini qabul qila olish; - refleksivlik; - kreativlik; - tolerantlik; - boshqa odamlar bilan chuqur muloqotda bo'lib, muloqot vaqtida yoqimli, psixologik iqlim yarata olish kabilar. Fasilitatsiya haqida so'z ketganda, albatta fasilitator faoliyati e'tiborga loyiqdir. Fasilitator trenerdan farqli o'laroq ekspert hisoblanmaydi. U qatnashuvchilarni o'qitmaydi, aksincha ularga guruxiy ishlash uchun maxsus texnologiyalarni taqdim etadi. Fasilitator guruhga yordam beradi, muammolar yechimini topishga harakat qiladi. Fasilitator qatnashuvchilarni ishga yo'naltirib boradi va natijalarni muvofiqlashtirib boradi hamda taqdim etilgan topshiriqlarni qoidaga muvofiq qatnashuvchilar tomonidan bajarilishini kuzatadi. Fasilitator – dars samaradorligini oshirish maqsadida guruhlarda guruh ishini tashkil etuvchi, olib boruvchi shaxs. Mashg'ulotda reglament, norma va mashg'ulot uchun qulay sharoit yaratuvchi. Guruh a'zolarini jipslashtiruvchi, samarali ishlash muhitini yaratuvchidir. Fasilitator – davra suhbatlarini, munozara, mushoira, debat, seminar, treninglarni olib boruvchining yordamchisidir. Uning maqsadi – guruhda guruh a'zolarini qo'llash-quvvatlash, oldida turgan vazifani bajarishga yo'naltirishdir. U guruh a'zolarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishlariga qulay muhit yaratib beruvchi shaxs. Fasilitator

guruhlarda o‘zaro borayotgan muloqot jarayonini olib boruvchidir. Bugungi davrda ta’limni yuqori sifat bosqichiga ko‘tarishdagi asosiy talablar: bu - yuqori samarali zamonaviy ta’lim va innovatsiya texnologiyalar; ilg‘or xorijiy tajribalarni keng joriy etish; zamon bilan hamnafas bo‘lish; o‘quv jarayoniga fanlar bo‘yicha innovatsiyalar, shuningdek, ilg‘or uslublarni qo‘llashga erishish uchun etishga zarur shart-sharoit yaratish; kasb mahorati, pedagogik va ilmiy faoliyatni muttasil rivojlantirib borishdan iboratdir. Negaki, bugun voyaga yetayotgan navqiron avlodni intellektual salohiyatli, zukko qilib tarbiyalash, ularga puxta bilim berish mutaxassislarning yuksak bilim darajasiga bevosita bog‘liqdir.

III. TA’LIM MUHITI QULAYLIGI VA XAVFSIZLIGINING PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI (BAHOLASH)

3.1. TA’LIM MUHITI QULAYLIGI VA XAVFSIZLIGINI PSIXOLOGIK BAHOLASH MODULI SILLABUSI

	3.1. TA’LIM MUHITI QULAYLIGI VA XAVFSIZLIGINI PSIXOLOGIK BAHOLASH MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	3.1.1 Xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlashni rejalashtirish va nazorat usullari	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta’lim shakli:	Kunduzgi	Ta’lim shakli:
Interaktiv ma’ruza	-	Interaktiv ma’ruza
Amaliy mashg‘ulot	2	Amaliy mashg‘ulot
Mustaqil ta’lim	-	Mustaqil ta’lim
Baholash shakli:	Diagnostic	Baholash shakli:
Fan tili	O‘zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, shuningdek, xodimlarni boshqarishga oid soha hujjatlari. Bolalar va yosh psixologiyasi. Bolaning ta’lim olishida oilaning ahamiyati. Ta’lim oluvchilarning psixologik farovonligini oshirishga qaratilgan oilalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik va sheriklikni rivojlantirish usullari o‘rganib oladi.	
MM2	Xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlashni rejalashtirish va nazorat usullari. Xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlash uchun ma’lumotlarni yig‘ish usullari. Xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlash uchun ma’lumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash natijalarini umumlashtirish usullarini bilib oladi.	
Ta’lim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Ta’lim oluvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga yordam beradigan omillar. Salomatligida nuqsoni bo‘lgan ta’lim oluvchilarning psixologik salomatligi sohasidagi dolzarb resurslar va xizmatlarni aniqlay olish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Pedagogik psixologiya nazariya va usullari. O‘quv jarayonini tashkil etish tarixi va nazariyasini o‘rganish.	
TN3	Bolalar, o‘smirlar va yoshlarni har xil turdagi ta’lim tashkilotlari sharoitlariga moslashtirish usullari. Jamoada qulay ijtimoiy-psixologik iqlimni shakllantirish va saqlashning zamonaviy nazariyalarini tushunish.	
	Ko‘nikmalar jihatidan:	
TN4	Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash jarayonida shaxsiy faollikni oshirish usul va uslublari. Ta’lim oluvchilarni ijtimoiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash va nazorat qilish usul va uslublari. Bolalar uchun tashxis va ijtimoiy-ruhiy rivojlanish masalalarini hal qilishning standart usullari va texnologiyalarini tahlil qilish.	2-ta guruhga bo‘linadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	O‘quv jarayoni natijalari va mazmunining sifatini baholashni nazorat qilishda qo‘llanadigan	

	psixologik-pedagogik tashxis usullari. Ta'lim oluvchilarning yosh fiziologiya va gigiyenasi asoslari, ularning o'quv jarayonida xavfsizligini ta'minlash.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Ta'lim muhitining parametrlarini, shu jumladan, ta'lim muhitining qulayligi va psixologik xavfsizligini baholashning psixologik usullarini tahlil qilish.		Ma'ruza, 30-minut
O'zlashtirilgan bilimlar natijasida - Pedagogika asoslari, turli toifadagi ta'lim oluvchilar bilan ishlaydigan o'quv jarayonining katta yoshli ishtirokchilarini o'qitish shakllari va usullari. O'smirlarda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar shakllari va belgilari, bolalarda bu xatti-harakatlarni ijtimoiy-ruhiy qo'llab quvvatlash shakl va belgilari.		Bahs- munozara 20-minut

Ta'lim tizimini isloh qilish natijasida ko'zlangan maqsad kelajak avlodni vatanga sadoqatli, mustaqil fikrlovchi, har qanday sharoitga tez moslashuvchi, to'g'ri qaror qabul qila oluvchi mutaxassislar tayyorlashdan iboratdir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 22 dekabr kuni Oliy Majlisga murojaatnomasida "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'lidan o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuvlar asosida boshlashimiz kerak" ekanligini e'tirof etishgan edi. Sog'lom turmush tarzi uchun motivatsiya yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Zamonaviy maktablarda maktab o'quvchilarining individual imkoniyatlarini baholash va ma'lumotlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish imkonini beradigan ijtimoiypedagogik, psixologik, psixo-pedagogik metodlarning ilmiy asoslangan tizimi hali ham mavjud emas, o'qituvchi, psixolog, psixoterapevt, shifokorlarning birgalikdagi faoliyati kompleks texnologiyasi zarur. Ta'limning asosiy loyiha vazifasi haqida gapirar ekan, V.I. Slobodchikov ta'lim sohasini birgalikdagi hayot faoliyati va barcha yoshdagi guruhlarining uchrashuvlari, birgalikdagi (ijtimoiy) hayot maqsadlarini aniqlash, unda ishtirok etish orqali inson ta'lim olish sohasi sifatida ko'rib chiqadi. I.D. Frumin, B.D. Elkoninning fikriga ko'ra,

turli yoshdagilar ta'lim sohasida maxsus ong va madaniyat sifatida ishlaydi; unda "madaniyatlar muloqoti" va "asrlar muloqoti"ni amalga oshiriladi. Bu kuchaytirish sohasi (A.V. Zaporozhes), individual va yosh imkoniyatlarini to'liq ifodalash sohasidir.

Bolalar psixologiyasi — psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko'pincha "Yosh psixologiyasi" deb ataydilar.

Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma'rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va h. k.) paydo bo'lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilma-xil faoliyatning (o'yinlar, o'qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bor. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganishda ko'ndalang, kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o'tkaziladi.

Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llab-quvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish. Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rgatiladi.

Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko'zgudagi sizning aksingiz.

Bolalar psixologiyasi 19-asr o'rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqa boshladi. U pedagogika psixologiyasi, pedagogika, oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas bog'langandir. Uning ma'lumot va xulosalari yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega.

Psixika taraqqiyoti - tug'ilgandan boshlab yosh davrlari o'tishi bilan psixika faoliyatining takomillashishidir. Psixik taraqqiyot bolaning insoniyat tarixi davomida to'plagan bilim va tajribalami o'zlashtirishi hamda shaxs sifatida shakllanib borishi jarayonidan iborat. Yosh — individ psixik taraqqiyotining aniq vaqt chegarasiga ega bo'lgan bosqichi. Psixik taraqqiyotning har bir bosqichida individda muayyan fiziologik va psixologik o'zgarishlar kuzatiladi. Odatda psixologiyada xronologik va psixologik yosh ajratiladi. Xronologik yosh inson tug'ilgandan boshlab necha yosh yashaganini ifodalaydi. Psixologik yosh esa inson psixik rivojlanishi darajasini aks ettirib, ko'pincha aqliy yosh deb ataladi. Aqliy yosh turii yoshdagi odamlar uchun

mo'ljallangan maxsus test topshiriqlari orqali aniqlanadi. Aqliy yoshning xronologik yoshga nisbati bola psixik taraqqiyotining o'ziga xos ko'rsatkichi — intellektual rivojlanish koeffitsientini hosil qiladi, bu koeffitsient ingliz tilidan olingan qisqartma IQ harflari orqali belgilanadi.

Zamonaviy oilalar rivojining o'ziga xos xususiyatlari. XXI asrda ijtimoiy - iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql zakovati va ma'naviyati asosiy muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo'lmokda. Shuning uchun insonparvarlik bozor iqtisodiyoti asosida huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurilishining bosh tamoyili sifatida maydonga chiqdi. O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, uning sifat va samaradorligini oshirish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, o'smir va o'spirin yoshidagi o'quvchilarga sog'lom turmush tarzini singdirishda o'quv maskanlari, oila, mahalla, ijtimoiy institutlarning bu sohadagi ta'sirchan hamkorligini yo'lga qo'yish tadab etiladi. O'smir yoshidagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning muhim omillaridan biri uning yoshiga bog'liq bo'lgan xususiyatlaridir. Chunki taraqqiyotning har bir yosh bosqichi o'zining rivojlanish omillari, qonuniyatlari, yangiliklari va o'zgarishlariga ega bo'lib, ular shaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyatlari, bilish jarayonlariga bevosita ta'sirini o'tkazadi. Yosh taraqqiyoti davrlarining ham sifat, ham mikdor o'zgarishlariga ega bo'lgan ko'rsatkichlar o'smir yoshidagi o'quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishda, xulqini boshqarishda hamda unga ta'sir ko'rsatishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Sanogen tafakkur – (lotincha: «sanus»- sog'lom: va yunon tilida: «genezis»- rivojlanish)- his-hayajon va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog'lomlashtiruvchi tafakkur. Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda sog'lom avlodni voyaga yetkazish, ta'lim jarayoni sub'ektlari faoliyatini tashkil etish, oilaviy tarbiyani sog'lomlashtirish va ularni muvofiqlashtirish asosida jamiyatimizda voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlik va nazoratsizlikni oldini olishga qaratilgan tadbirlarni jonlantirish vazifalari yetakchilik qilmoqda. Shu jihatdan olganda o'smir va o'spirin yoshidagi o'quvchilar orasida huquqbuzarliklar va jinoyatchiliklarning oldini olishda sanogen tafakkurni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning tafakkuri qanchalik sog'lom bo'lsa, uning ruhiyati, jismi shunchalik sog'lom ezgulikka yo'nalgan bo'ladi. Odamning fikrlashi qancha sof erkin bo'lsa, u shuncha zararsiz fikrlaydi, shukrli, sabrli va beg'araz bo'ladi. Bugungi kunda go'zal xulq, to'g'ri aqida asosida tarbiyalangan, ehtiyotkor, sog'lom fikrlay oladigan farzand hayotda aql-idrok bilan ish tuta oladi. Iymon e'tiqodda sobit turadi, erkin va mustaqil fikrlay oladi, har xil aldovlarga uchmaydi hamda g'arazli tashviqotlarga berilmaydi. Bunday sifatlarga ega shaxs sanogen tafakkur egasi sanaladi. Demak, farzand yoshligidan sog'lom e'tiqodli, bilimli, odobli va shijoatli bo'lib voyaga yetishi uchun foydali ilm va ko'nikmalar bilan band bo'lishi muhim vazifadir.

Sanogen fikr kishisi hamisha o'z qarashlarini ijobiy asoslaydi, kerak bo'lganda himoya qilib, to'g'ri xulosa chiqaradi, o'z burchini adolatli baholaydi. Sanogen tafakkurga ega inson ichki nizoni ijobiy bartaraf etadi. Shuning uchun yurtimizda sanogen tafakkurga ega shaxslardan iborat barkamol avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ma'lumki, aniq manzilga qaratilgan har qanday faoliyat o'z samarasini beradi, shuning uchun muayyan ijtimoiy-pedagogik yordamga muhtoj oilalarni ijtimoiy pedagogik tashxis asosida aniqlab, ularga real yordam ko'rsatish, ya'ni oilada valeologik sog'lom turmush tarzini shakllantirish va bolalarga to'g'ri tarbiya berish maqsadga muvofiqdir. Har bir oilaning ehtiyojlarini inobatga olgan holda ularga ijtimoiy-pedagogik yordam berishda maxsus amaliy ishlar (spetspraktikumlar) muhim ahamiyatga ega. **Oilada sog'lom turmush tarzini barqarorlashtirish bo'yicha amaliy ish quyidagicha amalga oshiriladi:**

- maqsadni belgilash, ya'ni oiladagi erishilgan yutuqlarni aniqlab, ularga suyangan holda ota-onalarning yana qanday imkoniyatlarga ega ekanliklarini hamda qanday yordamga muhtoj ekanligini belgilash;

- harakatlar algoritmi, ya'ni ota-onalar orasida oila tashxisini o'rnatishga doir anketalar tarqatish, ularga javoblar olish, tahlil etish, ularning tavsifiga ko'ra ota-onalarni kichik guruhlariga ajratish va tashhis natijalari bilan tanishtirish kabi faoliyatdir;

- diagnostika asosida pedagogik konsiliumlarni tashkil etish, psixologik xizmatni amalga oshirish rejalarini tuzish ishlari amalga oshiriladi.

Oila diagnostikasini amalga oshirishda oila va oilaviy munosabatlarning psixologik holatini, muhitni o'rganishga doir »Oilada pedagogik muhitni aniqlash«, «Tipik oilaviy hayot», «Tugallanmagan jumlar», «Oilaning kinetik rasmi» nomli mashhur metodikalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga ota-ona, qon-qardoshlik, avlod-ajdod xislatlarini uzatadi, uning davomiyligini saqlaydi, farzandni shaxs sifatida shakllantiradi, hayotga tayyorlaydi. Komil inson tarbiyasida oila funksiyalari (vazifalari). Oilaning asosiy vazifalari, funksiyalari quyidagilardan iborat ekanligini qayd etib o'tishimiz joiz. Oilaning iqtisodiy funksiyasi uning asosiy tarbiyaviy funksiyasidir. Bolalarning aqliy, jismoniy, axloqiy estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Oila inson deb ataluvchi binoning faqat poydevorini qo'yish bilan cheklanmay, balki uning so'ngi g'ishti qo'yilguncha javobgardir. Jamiyatning komil fuqarosini shakllantirish, tarbiyalash hozirgi zamon oilasining muhim funksiyasi darajasiga kiradi. Chunki shaxsning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi.

Oilaning kommunikativ funksiyasi oila a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi.

Oilaning rekreativ funksiyasi nimadan iborat? Nikoh-oila munosabatlari yuzaga kelgan dastlabki, ibtidoiy zamonlardan buyon unga xarakterli bo'lgan

xususiyatlardan biri, oila a'zolarining axloqiy-psixologik himoyalanişini ta'minlash, yosh bolalarga va mehnatga yaroqsiz kishilar yoki keksa qarindoshlarga moddiy-ma'naviy va jismoniy yordam ko'rsatish kabilardan iborat bo'lib kelgan. Bu holat oilaning rekreativ funksiyasini tashkil qiladi.

Oilaning rekreativ funksiyasi- o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish funksiyalaridan biri hisoblanadi. Oilaning muhim bo'lgan funksiyalaridan yana biri- bu uning reproduktiv (jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish) funksiyasidir. Bu funksiyaning asosiy mohiyati inson naslini davom ettirishdan iboratdir. Oilaning vazifasi faqatgina yangi avlodni dunyoga keltiribgina qolmasdan, insoniyat paydo bo'lgan davrdan boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirgan holda, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir. Tabiatan berilgan avlod qoldirish instinkti insonda farzand ko'rishga ularni o'stirishga va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojga aylanadi. Bu ehtiyojlarni qondirmasdan turib, kishi odatda o'zini baxtiyor his eta olmaydi.

Oilaning felitsitologik funksiyasi nima? Hozirgi zamon oilasining tobora ahamiyati ortib borayotgan funksiyalaridan biri uning felitsitologik funksiyasidir (italyancha «felitsite»- baxt degani). «Shaxsiy farovonlikka erishishga intilish oilaviy munosabatlar tizimida ko'p jihatdan hal qiluvchi omil bo'lib bormoqda. Oilada er-xotinning bir-birini to'liq tushunishi- ularning o'zlarini baxtli his qilishlarini ta'minlaydi. Shuningdek, o'zidagi mavjud tabiiy-ijodiy imkoniyatlarni (iqtidorni) ro'yobga chiqarish, jamiyat va oila doirasida sarflash ham insonga o'zini baxtli his qilish imkonini beradi». Keyingi vaqtlarda insonning imkoniyatlari ortgan sari uning baxtga intilish darajasi ham ortib bormoqda.

Oilaning regulativ funksiyasi oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada ustunlik va obro'ni amalga oshirishni ifodalaydi. Bunda kattalar tomonidan yosh avlodni nazorat qilish va ularni moddiy hamda ma'naviy tomondan qo'llab-quvvatlash nazarda tutiladi. Oilaning relaksatsiya funksiyasi uning eng asosiy funksiyalaridan biridir. Bu degani oila a'zolarining jinsiy, emotsional faoliyatini, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini yana qayta tiklash demakdir. Oila funksiyalarining muvaffaqiyatli bajarilishi har qanday oila baxtini ta'minlovchi mezon hisoblanadi. Shuning uchun oilaning o'z funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarishi nafaqat uning ichki holatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog'lomligiga ham ta'sir etadi. Bola maktabga kelgunga qadar oilada tarbiyalanadi. Oila bolaning dunyoqarashi, xulqi va didiga ta'sir ko'rsatishi tabiiy holdir. Ota-onalarning bolalarni tarbiyalashdagi eng birinchi vazifalari ularning sog'ligini saqlashdir. Buning uchun bola to'yib ovqatlanishi, gigiena talablariga rioya etishi lozim bo'ladi. Ota-onalar o'zlarining mehnat faoliyatlari, xulq-atvorlari bilan ham bolaga namuna bo'lishlari shart. O'zaro oilaviy jamoada yaxshi iborali so'zlashuvni tashkil etish lozim. **Ota-onalar bolalarining**

maktab-o‘quv vazifalarini yaxshi bajarilishini ta’minlash uchun quyidagilarga rioya qilsalar maqsadga muvofiqdir:

- bolalarning darsga kech qolishlariga va sababsiz dars qoldirishlariga yo‘l qo‘ymaslik;
- ularning mashg‘uloti uchun uyda qulay sharoit yaratish;
- bolalarning uy vazifalariga halollik bilan qarashga o‘rgatish, ularning g‘ayrat va chidamliligini oshirish;
- bolalarni vijdonli va rostgo‘y bo‘lishga, mustaqil ishlarga o‘rgatish.

Oila doimo maktab, mahalladagi pedagog-psixologlar, faollar bilan hamkorlikda ish olib borishi lozim. Bu albatta yoshlarning ma’naviy-marifiy sohada yuksak samaradorlikka erishishlariga yordam ko‘rsatadi va ularning tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiladi. Shunday qilib, oiladagi sog‘lom turmush tarzi- jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish garovidir Bunda oila, mahalla, ta’lim muassasasining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

IV. KASBIY RIVOJLANISH

4.1 O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH VA KASBIY O‘SISH MASALALARI MODULI SILLABUSI

	4.1 O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH VA KASBIY O‘SISH MASALALARI MODULI SILLABUSI	
Mavzu:	4.1.1 O‘z-o‘zini baholash va psixologning kasbiy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash jarayoni	Mavzu:
Yil:	2024	Yil:
Ta’lim shakli:	Kunduzgi	Ta’lim shakli:
Interaktiv ma’ruza	2	Interaktiv ma’ruza
Amaliy mashg‘ulot	-	Amaliy mashg‘ulot
Mustaqil ta’lim	-	Mustaqil ta’lim

Baholash shakli:	Diagnostik	Baholash shakli:
Fan tili	O'zbek	Fan tili

Mavzuning maqsadi (MM)		
MM1	Oʻz-oʻzini baholash va psixologning kasbiy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash jarayoni. Oʻzini kasbiy rivojlantirishni rejalashtirish amaliyotini joriy qilish.	
MM2	Xavfsiz taʼlim muhitini taʼminlashni rejalashtirish va nazorat usullari. Xavfsiz taʼlim muhitini taʼminlash uchun maʼlumotlarni yigʻish usullari. Xavfsiz taʼlim muhitini taʼminlash uchun maʼlumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash natijalarini umumlashtirish usullarini bilib oladi.	
Taʼlim natijalari (TN)		
	Bilimlar jihatidan:	
TN1	Axborot va kompyuter texnologiyalari. Chet tili (oʻqitiladigan fan doirasida). Hayot davomida taʼlim olish va uzluksiz kasbiy rivojlanish zarurati. “Kasbiy zoʻriqish”ning oldini olish usullarini oʻrganish.	Munozara Savol-javob 10 minut
TN2	Pedagogik psixologiya nazariya va usullari. Oʻquv jarayonini tashkil etish tarixi va nazariyasini oʻrganish.	
TN3	Nutq madaniyatini oshirishga doir materiallar bilan ishlash.	
	Koʻnikmalar jihatidan:	
TN4	Mustaqil taʼlimning mazmuni, uni tashkil etish va baholash.	2-ta guruhga boʻlinadi vazifalar beriladi 15-minut
TN5	Oʻquv jarayoni natijalari va mazmunining sifatini baholashni nazorat qilishda qoʻllanadigan psixologik-pedagogik tashxis usullari. Taʼlim oluvchilarning yosh fiziologiya va gigiyenasi asoslari, ularning oʻquv jarayonida xavfsizligini taʼminlash.	
TN6	Guruh dinamikasining qonuniyatlari. Guruh ijtimoiy-ruhiy va rivojlantiruvchi ishlarining usullari va texnikasi. Rivojlantiruvchi ishlarining	

	samaradorligini baholash va takomillashtirish usul va uslublari bilish.	
Mavzu mazmuni		
Ta'lim muhitining parametrlarini, shu jumladan, ta'lim muhitining qulayligi va psixologik xavfsizligini baholashning psixologik usullarini tahlil qilish.		Ma'ruza, 30-minut
O'zlashtirilgan bilimlar natijasida - Pedagogika asoslari, turli toifadagi ta'lim oluvchilar bilan ishlaydigan o'quv jarayonining katta yoshli ishtirokchilarini o'qitish shakllari va usullari. O'smirlarda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar shakllari va belgilari, bolalarda bu xatti-harakatlarni ijtimoiy-ruhiy qo'llab quvvatlash shakl va belgilari.		Bahs-munozara 20-minut

Professional o'z-o'zini rivojlantirish inson mavjudligining eng muhim qismlaridan biridir. Bu ma'lum maqomga, obro'ga va turmush darajasiga erishishga yordam beradi. Muvaffaqiyatli odam bo'lish yoki hech qachon martaba cho'qqisiga chiqmaslik haqida har birimiz o'zimiz hal qilamiz. Professional o'z-o'zini rivojlantirish majburiy komponent hisoblanadi. Ish joyi bizning mavjudligimizning muhim qismi emas, deyish ahmoqlikdir. Ko'p odamlar, o'smirlik davridan boshlab, o'zlarining moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun o'zlarining birinchi pullarini mustaqil ravishda topishga intilishadi. Voyaga etgan odam o'rtacha umrining yarmini ishda o'tkazadi. Bu statistika shuni ko'rsatadiki Kasbiy rivojlanish jamiyatda doimiy yashash va yashash qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur. Shaxsning o'zini o'zi bilish va kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishda, o'z shaxsiyatingizning barcha nozikliklari va o'ziga xos xususiyatlari haqida oldindan bilmasangiz, hech qanday rivojlanish bo'lmaydi. O'z-o'zini bilish shaxsni o'rganish uchun eng muhim manbadir. Faqat insonning o'zi boshidan kechirgan tajribasi, mukammal hayotiy tanlovlari, harakatlari asosida o'zi haqida eng to'g'ri tasavvurni shakllantirishga qodir. Busiz har qanday sohada, shu jumladan professional sohada ham rivojlanish qiyin, chunki har bir inson uni boshqa odamlardan ajratib turadigan o'ziga xos shaxsiy qobiliyatlarga ega. Gap shundaki, shaxsning o'zini o'zi bilishi tufayli odamlar hayotning barcha sohalarida yanada mustaqil rivojlanishga erisha oladilar. Xuddi shu narsa professional o'z-o'zini rivojlantirish uchun ham amal qiladi. Agar inson o'z qobiliyatini, imkoniyatlarini bilsa, u ularga ishonadi va o'z ishida ulardan foydali foydalanishni topadi. Sizga nafaqat obro', daromad, balki zavq keltiradigan sohada yanada takomillashtirish uchun shaxsiy imtiyozlar va didlarni aniqlash ham muhimdir.

O'z-o'zini bilishdan professionallikgacha. Darhaqiqat, insonning o'zini o'zi bilishi va kasbiy mahorati chambarchas bog'liqdir. Axir, u yoki bu biznes uchun oldindan belgilab qo'yilgan moyilliklar bilangina tanlangan yo'lda o'zini anglash

mumkin. Agar odamda dastlab biror narsa uchun ruh bo'lmasa, unda kelajakda uni o'ziga jalb qilish mumkin bo'ladi. Yoki u tanlangan biznesga moyilligi bo'lmasa, u erda undan yuqori yutuqlarni kutish befoйда. Misol uchun, agar bola bolaligidan harakatsiz bo'lsa va umuman faol bo'lmasa, u ko'proq olib ketilgan tabiiy fanlar, keyin u ajoyib sportchiga aylanadi va aksincha, agar bola yaxshi jismoniy rivojlanishga ega bo'lsa, chuqurlikka moyillik mutlaqo yo'q. fikrlash jarayonlari, keyin uni bunga ko'niktirish befoйда. Ha, yangi fanlarni o'rganish hissi ijobiy natija beradi, lekin bu, albatta, tengdoshlari orasida o'rtacha ko'rsatkichdan oshmaydi. Bola biror narsaga ishtiyoqli bo'lsa, qiziqishni yo'qotmasdan shu yo'nalishda rivojlanish imkoniyati bo'lsa, bu boshqa masala. Shunda, ehtimol, kelajakda u nafaqat tanlangan faoliyatdan bahramand bo'lish, balki bunday sohada katta muvaffaqiyatlarga erishish, tan olinishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan har qanday sevimli mashg'ulot oddiy sevimli mashg'ulotdan ko'proq narsaga, masalan, daromad manbaiga yoki hatto butun bir san'atga aylanishi mumkin. Har qanday holatda, agar individual qobiliyatlarni o'z vaqtida aniqlash to'g'ri bo'lsa, ular tez orada aniq professionallikka o'tkirlashadi.

Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Agar kattalar o'zini va uning individual xususiyatlarini to'liq anglagan bo'lsa, unda ularni kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishda amalga oshirish vaqti keldi. Hamma narsa o'z fazilatlarini va ko'nikmalarini rivojlantirishdan boshlanishi mumkin, bu kelajakda iste'dod yoki professionallikka aylanishi mumkin.

Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishsiz shaxsiy yuksaklikka erishish juda qiyin bo'ladi. Shuning uchun, o'zingizni mashq qilish juda muhimdir. Voyaga etgan har bir kishi o'zini boqishi, shuningdek, o'z farzandlari va oilasini zarur bo'lgan hamma narsa bilan ta'minlashi shart va kasbiy rivojlanish qanchalik yuqori bo'lsa, sizning byudjetingiz mos ravishda kattaroq bo'ladi.

Psixologiyada o'z-o'zini rivojlantirish. Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish nafaqat tug'ilishdanoq bizga xos bo'lgan iste'dod va qobiliyatlarga bog'liq. Bu erda ham muhim: insonning ish dunyosida o'sishga bo'lgan motivatsiyasi va istagi. Bu tanlangan biznesda eng yuqori professionallikka erishishning yagona yo'li, tegishli rag'batlantirish bilan. Agar biz o'z-o'zini rivojlantirishni psixologiyaning ilmiy bo'limlaridan atama sifatida oladigan bo'lsak, u juda qiziq ma'noga ega. Insonning o'zini o'zi rivojlantirishi - bu insonning butun hayoti davomida har kuni amalga oshiriladigan haqiqiy, doimiy ish. Bunday ta'rifga asoslanib, har bir kishi uchun foydali xulosa chiqarish mumkinki, faqat uzluksiz o'z-o'zini rivojlantirish tufayli hayot yo'lida yuksaklikka va muvaffaqiyatga erishish mumkin. Psixologiyada o'z-o'zini rivojlantirish o'z ustida, fikrlar ustida, shuningdek, jamiyatda shaxs tomonidan amalga oshiriladigan har qanday harakatlar ustida ko'p ishlashni nazarda tutadi.

O'z-o'zini rivojlantirish texnikasi. O'z-o'zini rivojlantirish jarayoni o'ziga xos tarzda qiyin va ilgari bu haqda o'ylamaganlar uchun tushunarsizdir. Ba'zida bu mexanik ravishda sodir bo'ladi, hatto odamning o'zi ham sezmaydi. Ammo samarali

natijaga osonroq va tezroq erishishga yordam beradigan o'z-o'zini rivojlantirishning ishlab chiqilgan usullari mavjud. O'z-o'zini anglashning to'g'ri usullarini tanlab, maqsadlaringizga erishish va o'zingizni maksimal darajada oshirish juda oson. Shuning uchun ba'zida o'z sohasidagi mutaxassis, psixolog yoki malakali murabbiydan yordam so'rash juda muhimdir.

O'z-o'zini rivojlantirishning samarali usullari. Ba'zan siz haqiqatan ham o'zingizga tashqaridan qarashingiz kerak. Bunda hech qanday qiyin narsa yo'q, shunchaki kamerani qo'ying va kundalik harakatlaringizni videoga oling. Kasbiy sohada u ko'nikmalarni rivojlantirishga, o'z kamchiliklaringizni ko'rishga yordam beradi. Ko'pincha, ko'plab psixoanalistlar "o'tmishingizni qo'yib yuborish" ga chaqiradilar. Ammo bu juda to'g'ri usul emas. Ha, bir joyda bu haqiqatan ham kerak, lekin rivojlanishga qaror qilganlar uchun emas, balki yaxshilanadi. Agar ular bilan solishtirish uchun hech narsa bo'lmasa, shaxsiyatdagi o'zgarishlarni sezish mumkin emas. Shuning uchun, yaxshi va shaxsiy o'sish uchun o'zgarishlarni ko'rish uchun ba'zan o'z o'tmishiga qarash foydalidir. Yigirma birinchi asr ma'lumotlar bilan to'lib-toshgan, ba'zida bizning miyamiz unga dosh bera olmaydi, hissiy va aqliy ortiqcha yukni boshdan kechiradi. O'zingizning bunday tashvishli holatingizni ko'rib, zudlik bilan dam oling! Dam olish paytida asosiy narsa gadjetlarga, Internetga osib qo'yish emas, balki keraksiz ma'lumotlar oqimidan butunlay chalg'itishdir. Bundan tashqari, "yangi fikr" ga yanada qiziqarli, foydali g'oyalar keladi! Agar xavf oqlangan bo'lsa, bu juda mos keladi. Ma'nosiz xavfga kelsak, kelajakda keraksiz yo'qotishlar va muvaffaqiyatsizliklarga yo'l qo'ymaslik uchun ehtiyot bo'lishingiz kerak. Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish uchun ba'zida hayajon, xavfli harakatlar kerak bo'ladi, asosiysi bu bilan haddan tashqari berilmaslikdir.

Jamiyat va o'z-o'zini rivojlantirish. O'z-o'zini rivojlantirish uchun, boshqa narsaga emas, balki o'z shaxsingizga sarmoya kiritish juda muhimdir. Ta'lim, sayohat, **to'g'ri ovqatlanish**, sport - bularning barchasi salomatlik + mustaqil rivojlanish garovidir. Turli xil vazifalarga duch kelganingizda, hamma narsani unutmaslik qiyin. Rejalashtiruvchi yoki kundalik rejalashtiruvchini saqlash sizga ba'zi ishlarni osonlashtiradi. Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishga kelsak, daftarsiz hech qanday joy yo'q! Axir kim biladi deysiz, qachon xayolingizga yana bir ajoyib fikr keladi. O'z-o'zini rivojlantirishning yuqoridagi usullaridan foydalanib, siz barcha mehnat harakatlarida albatta samarali natijalarga erishasiz!

Maqsad va g'oyalar. O'z-o'zini rivojlantirish yo'lini bosib o'tgan erishish uchun to'g'ri maqsadlarni qo'ying. Agar kerak bo'lsa, o'zingizga savol berishdan qo'rqmang. Bu haqiqatan ham to'g'ri yo'nalishda ketayotganingizni yoki o'zingizni aldashga duch kelganingizni aniqlashning yagona yo'li. Har qanday to'g'ri belgilangan maqsad unga erishishga yordam beradigan ko'rsatmalarga ega. Ularga g'amxo'rlik qiling va siz, albatta, kerakli natijaga erishasiz! Yaxshi motivatsiya bo'lmasa, o'z-o'zini takomillashtirish jarayoni ko'p yillar davomida cho'zilishi

mumkin. O'zingiz uchun haqiqiy rag'bat bo'ladigan munosib o'rnak toping. Misol uchun, sizning xo'jayiningiz yoki yuqori boshqaruvingiz ajoyib namuna bo'lishi mumkin. Agar siz faqat bitta yo'nalishda harakat qilsangiz, o'zingizni to'liq amalga oshirishga erishish juda qiyin bo'ladi. IQ darajangizni asta-sekin oshirib, tanangizning jismoniy rivojlanishi va aql-zakovatingizni yaxshilash bilan o'rtacha darajada shug'ullaning.

Professional o'z-o'zini rivojlantirish. Yillar davomida odamlar o'z malakalarini oshirishga, hayotning istalgan sohasida o'zlarini yaxshilashga moyildirlar. Xuddi shu narsa ish uchun ham amal qiladi. Agar ish yo'lining boshida odam kam tajribaga ega bo'lsa, vaqt o'tishi bilan u tanlangan biznesda ma'lum bir professionallikka erishish va hamkasblarining tan olinishi uchun uni yaxshilashga intiladi. Inson mavjudligida mehnat muhim rol o'ynaydi. Darhaqiqat, ko'p hollarda uning faoliyatining yarmini oladi. Eng xavflisi, ish insonning jismoniy va hissiy holatiga chuqur ta'sir qiladi. Mehnat faoliyati, shuningdek, doimiy daromad bo'lmasa, odam qattiq depressiya va apatiyani boshdan kechirishi mumkin. Gap shundaki, inson va jamiyatning boshqa vaqillari o'rtasidagi har qanday keskin farq unga yoqimsiz bosim o'tkazishi mumkin. Inson boshqa odamlar kabi oddiy ishni qila olmasligidan xavotirlanadi. Va yana bir tajriba oziq-ovqat uchun mablag 'to'plash muammosi bo'ladi.

Mutaxassisning tug'ilishi uchun nima talab qilinadi? Mustaqil ravishda tanlangan faoliyatda professional bo'lish uchun siz ko'p kuch sarflashingiz va mehnat qilishingiz kerak bo'ladi. Ammo bundan tashqari, boshqa omillar ham hal qiluvchi. **Ichki moyilliklar:** o'rganishga moyillik, etakchilik fazilatlar, samimiy istak, doimiy intilish, so'nmas motivatsiya, tashqilotchilik, kuchli intizom, o'zini o'zi anglash asoslarini tushunish. **Tashqi sharoitlar:** uslubiy yordam, jihozlangan ish joyi, jamoaning yaxshi muvofiqlashtirilgan ishi, malakali rahbarlik, axborot manbalarining mavjudligi.

Kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish yo'lida bir vaqtning o'zida bir nechta bosqichlar mavjud. Bularga quyidagilar kiradi: Professional texnikalar-Kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishning barcha bosqichlaridan o'tish muqarrar. Tezroq o'sishga erishish uchun ba'zi shaxslar maxsus ishlab chiqilgan professional usullarga amal qilishadi. Ular xodimning professionallik darajasini va uning keyingi o'sish motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. Bularga quyidagilar kiradi: Malaka oshirish kurslari. Katta kompaniyalar ko'pincha daraja haqida qayg'uradilar. Shu sababli, bunday ish joyida maxsus malaka oshirish kurslarida qatnashish odatiy hol emas. Bunday kurslar xodimning malakasini oshiradi, uning ongini ish uchun foydali bo'lgan yangi, qimmatli bilimlar bilan boyitadi.

Federal standartlar. Rasmiy ravishda tashqil etilgan federal standartlar ish sifati va xodimlarning professionalligini oshiradi. Agar lavozimga nomzod ba'zi nuqtalarga mos kelmasa, u holda qayta tayyorlash kursi yoki malaka oshirish kursidan o'tish

mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, standartlar o'zgarib turadi, shuning uchun siz doimo ularga moslashishingiz va mavjud ko'nikmalingizni oshirishingiz kerak bo'ladi.

Boshqa professional texnikalar:

1. O'z-o'zini nazorat qilish, imkoniyatlarni etarli darajada baholash. O'z ishini ustasi bo'lishni orzu qilgan har bir kishi uchun harakatlarda o'zini tuta bilish muhimdir. Shaxsiy qobiliyatlarni adekvat baholash bundan kam ahamiyatga ega bo'lmaydi. Yodingizda bo'lsin, siz yuragingiz xohlagan narsani o'zlashtira olasiz, asosiysi buning uchun shaxsiy qobiliyatingizni ehtiyotkorlik bilan baholashdir. Gippopotamus hech qachon o'rdakga aylanmaydi, o'rdak esa hech qachon begemotga aylanmaydi. Xuddi shu qoida inson hayotiga ham tegishli.

2. Ishga yangi qarash. Shunday bo'ladiki, vaziyatga "loyqa qarash" samarali ishlashga xalaqit beradi. Agar siz loyiha ustida uzoq vaqt ishlayotgan bo'lsangiz, o'zingiz biroz dam oling. Sof, yangilangan ong bilan, albatta, boshingizga yorqin g'oyalar keladi!

3. Ko'nikmalarni takomillashtirish. "Yasha va o'rganing" degan naql bor. Tinglovchining qobig'ida doimo bo'lish shart emas, asosiysi hayot sifatini yaxshilash va yaxshilashni to'xtatmaslikdir. Birinchi darajali mavjudotning afzalliklarini qadrlaganingizdan so'ng, darhol unga erishish yo'llarini topasiz.

4. Istalgan maqsadlarning mavjud ro'yxati. Har qanday holatda, hatto ishda ham, siz vazifalar rejasini tuzishingiz kerak. Shunday qilib, ular ichida harakat qilish va maqsadlaringizga borish sizga osonroq bo'ladi.

5. Usta portretini chizish. Zamonaviy jamiyatning har bir a'zosi o'zining professional portretiga ega bo'lib, u insonning xodim sifatidagi qadr-qimmatini belgilaydi. Iste'dod va ko'nikmalingizni shaxsiylashtiring.

6. Motivatsiyani saqlab qolish. Kuchli rag'batsiz amalga oshirish haqiqiy emas! Motivatsiyani saqlang, faqat oldinga intiling, hayotning afzalliklariga erishing!

Bu hayotda hamma narsa o'zingizga bog'liq. O'z oldingizga qanday maqsad qo'ygan bo'lsangiz, shunday natijaga erishasiz. Orzu qilishdan qo'rqmang, ba'zan hatto ko'proq narsani so'rang. Berilgan yo'nalishda harakat qilishni to'xtatmang, shaxs sifatida, professional sifatida rivojlaning, shunda barcha orzularingiz, albatta amalga oshadi!

O'qituvchining kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishi to'g'ri ishlab chiqilgan usullarga asoslanadi. Bugungi kunda standart texnikalar mavjud bo'lib, ulardan foydalanish sizning malakangizni oshirishga imkon beradi. Shuningdek, o'rganilgan ma'lumotlarga asoslanib, aniq yo'naltirilgan o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash uchun o'z metodologiyasini yaratish imkoniyati mavjud. Masalan, ta'lim muassasangizda dolzarb bo'lgan mavzuni aniq tanlash. Shunga ko'ra, o'qituvchining

kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish usullari har xil, ammo ularning barchasi dastlab mutaxassisning malakasi, bilimi va kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan.

O'qituvchining kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishning asosiy usullari

1. Malaka oshirish kurslari. Hozirgi vaqtda bunday kurslar muhim va asosiy bosqich, o'qituvchining o'zini o'zi rivojlantirish usuli hisoblanadi. Bunday kurslarga odatda ta'lim muassasasi rahbari rahbarlik qiladi;

2. Bundan tashqari, har bir o'qituvchi joriy yilning boshida o'z-o'zini rivojlantirish dasturini tuzishi kerak bo'lgan federal standartlar ham mavjud. Ushbu dastur kelgusi yil uchun ishlab chiqilmoqda va o'z-o'zini rivojlantirish mavzusini ko'rsatuvchi muayyan maqsadlarni belgilashni o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'qituvchi o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida foydalanadigan adabiyotlarni ko'rsatadi va o'z faoliyatining xulosalarini belgilaydi. Ko'rinib turibdiki, zamonaviy o'qituvchining asosiy vazifasi ma'lumotni chuqur o'rganish bo'lib, keyinchalik u malaka va umumiy kasbiy mahorat darajasini oshirish uchun asos bo'lishi mumkin.

Nima uchun o'qituvchi o'z-o'zini rivojlantirishga muhtoj? Asosan, o'z-o'zini rivojlantirish protsedurasiga bo'lgan ehtiyojning asosiy sababi pedagogika va psixologiya sohasida muhimroq bilimlarni shakllantirishdir. Har yili talabalar bilan to'g'ri ishlashni aniqlaydigan yangi va yangi usullar paydo bo'lganligi sababli, o'qituvchi pedagogikadagi asosiy o'zgarishlardan xabardor bo'lish, rivojlanish qoidalarini bilish uchun ushbu ma'lumotni albatta o'rganishi kerak. Ijodkorlik tinglovchilar innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy ta'lim tizimi idealdan uzoqdir. Shu sababdan ham o'qituvchilarni to'g'ri tarbiyalash zarurati tug'iladi. Axir, ular keyinchalik bolalarni o'z-o'zini rivojlantirishga to'g'ri yo'naltira oladilar, chunki ular bolaga ichki, yashirin iste'dodlarini faollashtirishga yordam berishga qodir. Agar o'qituvchi o'z-o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanmasa, u shunchaki bolalar bilan to'g'ri ishlay olmaydi va ularni shaxsiy rivojlanish yo'liga yo'naltira olmaydi. Bugungi kunda o'qituvchining o'zini o'zi to'g'ri rivojlantirishning muhimligi va zarurligini belgilaydigan federal standartlar mavjud. Demak, o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishi uning yuksak kasbiy mahoratini shakllantirishning muhim bosqichi ekanligi aniq va tushunarli bo'ladi. O'z-o'zini rivojlantirishda eng muhim narsa motivatsiyadir. Aynan u bizning faol rivojlanishimizga turtki bo'ladi. Biroq, o'z-o'zini takomillashtirish va tizimli ishlash uchun motivlarni topish uchun .

Bugungi kunga kelib kreativlik nafaqat psixologlarning, balki pedagoglarning diqqat e'tiborini tortmoqda. Bu tushuncha ilmiy adabiyotlarda keng qo'llanilmayotgan bo'lsa ham bu tushunchani ma'lum darajada pedagogik iste'molga kiritishga doir harakatlar ko'zga tashlanmoqda. Pedagogikaga oid manbalarda kreativlik ijod bilan bog'liq holda o'rganiladi va tushuniladi. Ijodkorlikning psixologik jihatlarini haqida fikrlar bildirilib, bilim asosan fikr yuritish va tasavvur qilish bilan bog'liq holda tahlil

etiladi. Ijodning psixologik asoslari sifatida quyidagi elementlar qabul qilingan.

Bular:

1. Qabul qilish.
2. Xohish va istak.
3. Tasavvur qilish.
4. O‘z-o‘zini kuzatish.

Shu bilan bir qatorda bilimning asosini tashkil qilishda asosiy o‘rinni egallaydigan fikr yuritish bilan tasavvur qilish quyidagi elementlar bilan belgilanishi e’tirof etilgan. **Bular:**

1. Aqliy mehnat.
2. Intuitsiya.
3. Dunyoqarash

Pedagogika fanida kreativlik masalasiga bevosita murojaat etgan pedagog olim pedagogika fanlari doktori, professor R.A. Mavlonova o‘zining ilmiy ishlarida kreativlik haqida baholi qudrat fikrlar bildirgan. Uning “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya”, “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, integratsiyasi, innovatsiyasi” nomli o‘quv qo‘llanma va darsliklarida kreativlikka alohida to‘xtalib o‘tgan.

Buyuk olim V.A. Slastyonin pedagogning innovatsion faoliyatiga bo‘lgan qobiliyatlarining asosiy xislatlarini quyidagicha belgilagan:

shaxsning ijodiy motivatsiyani qo‘llaganligi. Bu qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o‘z kamolotiga intilish;

kreativlik, bu - xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyati va o‘z kamolotiga intilish;

kasbiy faoliyatni baholash, bu - ijodiy faoliyat metodologiyasi va pedagogik tadqiqot metodlarini egallash qobiliyati;

mualliflik kontsepsiyasi va ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyatlari;

ijodiy faoliyatiga hamkorlik va o‘zaro yordam berish qobiliyati;

Pedagoglarning individual qobiliyati, bu - ijodiy faoliyat sur’ati va ish qobiliyati; qat’iyatlik, mas’uliyatlik va xalollik, o‘zini tuta bilish.

Pedagog olimi R.A. Mavlanova an’anaviy psixologiya va pedagogikada kreativlikka shaxs kategoriyasi sifatida qaralishini, uni talqin qilish, aniqlash borasida bahslar yuritilganligi haqida quyidagicha fikr bildirganlar:

- kreativlik tafakkur sifatida (J. Gilford, Y.K. Tixomirov) yoki intellektual faollik sifatida (D.B.Bogolevskaya, L.B.Yermolayeva-Tomina),

- yoki shaxs sifatlarining integratsiyalashuvi (Y.A. Ponomarev va boshqalar). Biroq oliy ta’lim pedagogikasi (kreativ androgogika)da uning sifat ko‘rsatkichini va namoyon bo‘lish darajasini aniqlashning o‘zi yetarli emas. Kreativlik bir yoqlama salbiy jihat sifatida qaralsa-da, uning muammolar tizimi umumlashtiriladi va bir butunlikni tashkil etadi, bu ayniqsa o‘zida ta’lim jarayonida ijodiy ta’lim va tarbiyani mujassamlashtirgan shaxsning ijodiy imkoniyatlari va kreativlikni rivojlantirish

jarayonida oliy maktab pedagogikasiga taalluqlidir. Shu sababli, olim kreativlikni rivojlanish imkoniyatlarini kreativ ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs kategoriyasi sifatida o'rganish zarurligini e'tirof etadi.

O'tgan asrning 60-70-yillari pedagogikada kreativlik muammosini o'rganishda keskin burilish yillari bo'ldi. Shu davrda ijodiy izlanuvchan pedagog-novatorlar paydo bo'ldi. Novatorlar erishgan natijalar nafaqat pedagoglarni, balki psixologlarni ham qiziqtirdi, ular ijodiy ta'limining psixologik tomonlarini, ijod faoliyatining pedagogik psixologiyadagi mexanizmini o'rgandilar. (V.V. Davidov, A. Zimnaya, N.V.Kuzmina, A.M.Matyushkin, Y.A.Ponomarev, R.A.Mavlonova rahbarligidagi pedagogika fanlari ilmiy-tekshirish instituti jamoasi.)

Kreativlikni o'rganishda amalga oshirilgan nazariy tahlil uni kasbiy anrogogikada qo'llashning umumiy qonuniyatlari va o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi (V.M.Morozov). Biz kreativlikning tizimlilik tuzilishidan kelib chiqib, unga shaxsning o'ta intellektual-evristik jihati sifatida emas, balki shaxsni qadrllovchi, tabaqalashtirilgan ta'lim sifatida qaraymiz.

Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi.

Shu bilan bir qatorda filologiya fanlari doktori M. Ayimbetov ham o'qituvchilarning pedagogik mahoratiga doir o'z fikrlarini bayon etish bilan bir qatorda pedagogning shaxsiy va kasbiy faoliyati masalalariga to'xtab o'tgan. Olim «kreativlik» yoki «ijodkor» tushunchalarini bevosita qo'llanmagan bo'lsalar ham ijodkor o'qituvchining sifat ko'rsatkichlarini yoritib berishga doir fikrlarini bayon etgan. Olim mahoratli zamonaviy Pedagoglarning strukturaviy komponentlarini ko'rsatib bergan. Shu bilan bir qatorda olim bunday pedagoglarning oltita belgisini alohida e'tirof etgan.

Bular:

1. Pedagogik jamoada katta obro'ga ega bo'lishi.
2. O'zlarini juda jiddiy tutishi va pedagogik taktga ega bo'lishi.
3. Darslarini oliy darajada tashkil etishi.
4. O'quvchilar bilan do'stona munosabatda bo'lish.
5. Murakkab vaziyatlarda o'zlarini tuta bilishi va pedagogik faoliyatini bir maromda olib borishi.

6. Pedagogik jamoada hamda mahallada katta ta'sir ko'chiga ega bo'lishi sanab o'tilgan sifatlarga biz Pedagoglarning kreativlik faoliyatini ham qo'shicha qilgan bo'lar edik. Negaki, o'qituvchilarning oliy darajada darslarni tashkil etishi o'z-o'zidan bo'ladigan holat emas, balki Pedagoglarningizlanishlari, o'z sohasidagi yangiliklarni

tajribalarida qo'llay olishi, o'quvchilarni "o'qitish" emas "o'qishga" o'ragatishiga doir qator faoliyatlar tizimi bilan bog'liqdir.

Pedagoglarning kreativ faoliyati pedagogik mahoratning mazmunida aks etar ekan, pedagogika fanida Pedagoglarning pedagogik mahoratining modeli ishlab chiqilgan. Bu model quyidagilarda o'zining aksini topgan.

O'qituvchi mahorati

1. Bilish qobiliyatini boshqarish.
2. O'quvchilarda ichki his-tuyg'u va qiziqishni, mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini shakllantirish
3. O'quv jarayonini tashkil eta olish.
4. Texnologik mahorat
5. Ishonchga kirish, ishontira olish
6. Nutq mahorati
7. Ergashtira olish
8. Muloqotga kira olish
9. Qalbga yo'l topa olish
10. O'quvchining yoshi,
11. Ichki imkoniyatiga moslashish
12. Do'stona va samimiy munosabat

Ko'rinib turganidek, yuqoridagi ishlarda asosan kreativlik masalasi Pedagoglarning pedagogik mahorati doirasida tahlil etilgan. Ammo bevosita maktab o'qituvchilarining kreativlik faoliyati masalasi alohida tahlil etilmagan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda aytish joizki, pedagogika fanida kreativlikga doir alohida maxsus tadqiqot ishlari olib borilmagan bo'lsa ham mazkur masala bo'yicha muayyan fikrlar bildirilgan. Bu, albatta, bejiz emas. Ya'ni pedagog olimlarning kreativlik masalasiga e'tibor qaratayotganligi, bu masala bo'yicha juda ko'p bo'lmasa ham pedagogik fikrlar bildirilayotganining o'zi bejiz emas. Chunki yosh avlodni bilimli, har tomonlama rivojlangan, komil shaxs sifatida shakllantirishda o'qituvchilarning ijodkorligi, o'z sohasi bo'yicha bilimlarini doimo oshirib borishi, so'nggi yangiliklarni o'zining pedagogik faoliyatida qo'llay olishlari, bir so'z bilan aytganda ularning kreativlik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kreativlik ayniqsa O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi strategik yo'lida juda ham muximdir. Bu yo'l dunyoga kelgan har bir individning (go'dakning) komil shaxs sifatida shakllanishini uzluksiz va uzviy turda olib borishdan iboratdir. Bu uzluksizlik ta'lim turlarida o'zining aksini topadi. Chunki, ta'limning qaysi turi bo'lmasin uning har bir bug'inida o'qituvchi markaziy o'rinni egallaydi. Agarda bu o'qituvchi kreativlikka oid faoliyat yuritmas ekan, ta'lim-tarbiyaning samaradorligi Biz kutgan natijalarni bermasligi mumkin. Bu ta'lim turlari quyidagi bo'limda o'z aksini topgan.

Olimlar pedagogik mahoratning quyidagi uch darajasini ko'rsatadilar:

- birinchi daraja - bu sinf bilan elementar munosabat. O'qituvchi teskari aloqani qo'llaydi, uning natijasiga ko'ra o'z harakatlarini belgilaydi. Lekin bu faoliyat metodik qo'llanmalar yoki boshqa o'qituvchi tajribasi asosida amalga oshiriladi.

- ikkinchi daraja - dars faoliyatini, uning rejasini tuzishdanoq optimallashtirish bosqichidir. Bunda ijodkorlik o'qituvchiga ma'lum maqsadni amalga oshirishda mazmun, metod va shakllarni to'g'ri tanlashdan iborat.

- uchinchi daraja - evristik. Pedagog o'quvchilar bilan jonli muloqotning ijodiy imkoniyatlarini qo'llaydi.

Olima R.A. Mavlanova Pedagoglarning eng yuqori darajadagi ijodkorligi uning to'liq mustaqil faoliyatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. U avvaldan ma'lum bo'lgan usullarni qo'llashi mumkin, ammo u ularga o'zining shaxsiy munosabatini qo'llaydi. O'qituvchi ijodiy individualligi, tarbiyalanuvchining shaxsiy o'ziga xosligi, ta'limning aniq darajasi, tarbiyalanganlik darajasi, sinfning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda zaruriyat taqozo etgan darajada ish olib boradi. Tayyor tavsiyalarni amalda qo'llash darajalari ham farqlanadi: optimallashtirish, evristik daraja, shaxsiy, mustaqil.

Tadqiqotchilar fikrlari orasida kreativ insonlar boshqalarga taqlid qilmasdan, o'zlari tanlagan faoliyatlarining barcha bosqichlariga ijodiy yondashdilar, degan fikr etakchilik qiladi. O'rganilayotgan muammoga V.A.Slastyonin, L.S.Podimova, N.M.Gnatko qarashlari bilan birgalikda, kreativlik mexanizmini ikki turga bo'lishni taklif qiladilar:

1. Potentsial
2. Dolzarb.

Potentsial kreativlik - muallifning fikricha, kreativlik faoliyatidir, individuumni potentsial joylashuvi ma'lum tashqi sharoitlarda dolzarb kreativlikni egallashning asos tayyorgarligini tashkil etadi; potentsial kreativlik - ijodning sub'ektiv zarur sharoitidir.

V.A. Slastenin, L.S. Podimova potentsial kreativlikning dolzarb kreativlikka izchil taqlid qilish mexanizmi orqali o'tishi muammosiga o'ziga xos yondashganlar.

Shunday qilib, kreativlik taqlid qilish, nusxa ko'chirishdan ijodiy nusxa ko'chirish, taqlidiy ijod va haqiqiy ijodkorlikka tomon rivojlanib boradi. Tabiiyki, barcha o'qituvchilar ham kreativ rivojlanishning barcha bosqichlari bilan tavsiflanmaydilar:

- ba'zilar tayyor metodik tavsiyalardan nusxa olib, faqat birinchi darajaga erishadilar;

- ikkinchilari to'liq konsepsiya va tizimlarga ega bo'lmasdan turib, ba'zi metodik usullarga o'zgartirishlar kiritadilar,

- uchinchilari ma'lum g'oya asosida to'liq mazmun, metod va shakllarni ishlab chiqadilar;

- to'rtinchilar esa ta'lim va tarbiyada o'zlarining kontsepsiya va metodikalarini tavsiya etadilar.

Yuqoridagilarga munosabat bildirib aytish mumkinki, dastlabki uchta taqlid bosqichida bo'lib, to'rtinchisi ularga qarama-qarshi tarzda ijod bosqichida.

Intellektual faollik darajasini belgilangan kreativlik bosqichlari bilan taqqoslash, ikkala yo'nalish orasida ma'lum mutanosiblikni, innovatsion- pedagogik faoliyatning bir necha bosqichda takomillashib borish darajasidagi tushunchalarni aniqlashga imkon berdi. Pedagog faolligining borgan sari yuqoriroq darajadagi faoliyatga ko'tarilib borishi kelajakda innovatsion ta'lim strategiyasini tashkil qilishni belgilaydi.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni umumlashtiradigan bo'lsak, kreativlik pedagogik nuqtayi nazardan quyidagi komponentlarni tashkil etadi:

1. Shaxsning o'ziga xos xususiyatidir.
2. Ijodiy imkoniyat.
3. Shaxsning intellektual va individual xususiyati.
4. Ijodiy fikrlash.
5. Ijodiy tafakkur.
6. Yechim topish.
7. Bilimlilik.
8. Tashkilotchilik.
9. Bilim, faoliyat, istak.
10. Pedagogik mahorat
11. Shaxsiy sifatlarning integratsiyasi
12. Muammolarni mustaqil yechish.

Biz yuqoridagilarda bildirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda pedagog-kadrlarning kreativligining ko'rsatkichlari sifatida quyidagi elementlarni e'tirof etmoqchimiz:

1. O'z bilimni doimo rivojlantirib borishi.
2. Pedagoglarning mehnat sharoiti
3. O'zining pedagogik tajribalarini doimo takomillashtirib borishi.
4. O'zining sohasidagi so'nggi innovatsion yangiliklarni bilishi va ularni o'zining faoliyatida o'rinli va unumli qo'llay olishi
5. Ijodkor bo'lishi.
6. Bolalarning yosh, individual va psixologik o'ziga xos jihatlarini bilish va shunga mos tarzda o'qituvchi yo'l tutishi.
7. Innovatorlik xususiyatlarga ega bo'lish.

O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari

Pedagoglarning faoliyati asosan uchta ob'ektga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.
Bular:

Birinchidan, shaxs sifatida o'qituvchi faoliyatining o'z-o'ziga yo'naltirilganligi.

Bunda pedagoglarning:

- "Men" obrazi nazarda tutiladi, ya'ni o'qituvchi o'zining qanday inson ekanligini anglab etadi. Masalan, "Men juda qattiqqo'lman, shuning uchun bolalarga

nisbatan e'tiborli va to'zimli bo'lishim kerak", - singari o'z nuqtai nazariga ega bo'lishi.

- mustaqil bo'lishi, ya'ni u o'z kuchi va bilimiga ishonishi va uni takomillashtirib borishi lozim.

- psixologik va fiziologik salomatligi, o'z-o'zini himoya qila olishi. Bunda masalan, Pedagoglarning darsda his-hayajonlarini bartaraf etishi, darsni yuqori kayfiyat bilan olib borishi, har qanday sharoitda ham asab tolalarini saqlagan holda o'zining tetik holatini buzmaslik va h.k.

- o'z qadriga etishi, ya'ni o'zi va o'z kuchiga ishongan holda mohir o'qituvchi ekanligini anglashi.

- o'z mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Ikkinchidan, o'qituvchi faoliyatining boshqa shaxslarga, jumladan, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilganligidir. **Bunda o'qituvchining:**

- o'quvchilarga insonparvarlik nuqtai nazaridan munosabatda bo'lishi;
- o'quvchilarning ishonchiga kirishi;
- o'quvchilarga turli xil vaziyatlarda yordam berishi;
- o'quvchilarni qo'llab-qo'llash;
- bir-birini tushuna bilishi;
- o'quvchining fikrlarini to'liq yoritishiga sharoit yaratishi;
- o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va o'zligini anglashiga yordam berishi;
- hokimlik qilishi, ya'ni o'quvchilarni boshqara olishi;
- muloqotga kirisha olishi.

Uchinchidan, pedagoglarning o'z faoliyatiga yo'naltirilganligi. **Bunda o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati jarayonida pedagogik jamoa orasida:**

- o'z ijtimoiy mavqesiga ega bo'lishi;
- o'z tarafdorlariga ega bo'lishi;
- o'z bilimi va tafakkurini oshirib borib, yangilik sari intilishi;
- samarali natijalarga erishishi;
- o'z faoliyatini samarali tashkil etishi;
- tajriba orttirishi;
- ish sharoitini yaratishi;
- ijod etishi

1. Kreativlik o'qituvchilarni innovatorlikka undovchi pedagogik kategoriya hisoblanadi.

2. Kreativlik Pedagoglarning kasbiy va shaxsiy sifatining integratsiyasidir. Chunki tabiatan qiziquvchan, intiluvchan bo'lmas ekan, o'qituvchi hech qachon ijodkorlikni namoyon eta olmaydi.

3. Kreativlik o'qituvchilarda o'z-o'zidan paydo bo'ladigan sifat emas, u Pedagoglarning yangiliklarga intilishi, yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining pedagogik faoliyatida qo'llay olish jarayonlarida duch keladigan qiyinchiliklarni eng

olishi, innovatsion yangiliklarni o'z faoliyatida faol, ijodkorona foydalana olish va o'z mualliflik g'oyalariga, yechimlarni (evristik) topa olishi bilan bog'liqdir.

4. Pedagoglarning kreativligining shakllanishi «ehtiyotlar, yo'nalishlar va «Men» konsepsiya»laridan kelib chiqadi.

Pedagoglarning kreativlik faoliyati pedagogik faoliyatning barcha turlarida namoyon bo'lishi davr talabidir.

Bunday pedagogik faoliyat turlariga esa quyidagilar kiradi:

- o'quv-pedagogik faoliyat. Bu faoliyat loyihalash va konstruksiyalash faoliyati deb ham atalib, bunda jamiyat talablari doirasida o'quv ishlarini tashkil etish nazarda tutiladi. O'quv jarayoni umumiy o'rta ta'lim maktablarida hamda oliy o'quv yurtlarida mazmunan va shaklan bir biridan farqlanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayoni o'quv setkasi asosida o'quvchilarga fanlarni o'qitishga yo'naltirilgan bo'lsa, oliy o'quv yurtlarida o'quv hamda ilmiy tadqiqot ishlari birgalikda olib borilib, ko'proq talabalarni mustaqil va ijodiy ishlashini amalga oshiradi hamda nazariy va amaliy mashg'ulotlar olib boriladi; Shuningdek bu faoliyat turiga o'quvchi va talabalar imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularni muvaffaqiyatga eltuvchi vaziyatlar yaratish, axborotni iqtidorli va past o'zlashtiruvchi o'quvchi va talabalarga tushunarli qilib o'zgartira olish ishlari, mashg'ulot loyihasini turli vaziyatlarda moslab to'za olish, darsda ixcham tashkil etishni rejalashtirish, sodir bo'lgan vaziyatga qarab (materialni) qayta ko'rish, tushuntirish, axborotni o'zlashtirilishini ta'minlash ishlari ham kiradi.

- tashkilotchilik faoliyat. Bu faoliyat o'quv-tarbiya ishlarini rejalashtirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, bunda o'qituvchi o'quvchilar bilan olib boradigan pedagogik faoliyatini, o'z vaqtini rejalashtiradi, ishlarini taqsimlaydi. Bu faoliyatning asosini o'quvchi-talabalarning o'qituvchilar bilan hamkorlikda ishlashi tashkil etadi;) talabalar mustaqil bilish faoiyatlarini tashqil etish va boshqarish, talabalar diqqat va qiziqishlarini o'ziga jalb qilish.

- gnostik (bilishga oid) faoliyat. Bu faoliyatda o'qituvchi atrofdagilarni va o'zligini chuqur va har tomonlama anglashi nazarda tutiladi. Bunda pedagoglarning o'zi va talaba (o'quvchi)lar faoliyatida ro'y beradigan qiyinchiliklarni tashxislash, ularni bartaraf qilishga o'rgatish, o'z faoliyatini tahlil qilish, faoliyat natijasini oldindan yaqqol tasavvur etish ishlari ham nazarda tutiladi.

- kommunikativ (muloqotga moyillik) faoliyat, ya'ni bu Pedagoglarning hamkasabalari va o'quvchilari bilan to'g'ri pedagogik muloqotda bo'lishidir Bunda pedagoglarning xushmuomila va talabchan bo'lishi, talaba va o'quvchilarni javobgarlikni oshiradigan vaziyatlarga duchor qilish, ularni o'ziga yaqin tutishlariga erishish nazarda tutiladi.

5. o'qituvchilarini kreativlik faoliyat yuritishga ularni talabalik davridan boshlaboq tayyorlash maqsadga muvofiqdir. Chunki, talabalik davr talabalarning o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etishga, ijodkorlik sifatlarini yanada rivojlantirishga

sharoit yaratib beradigan insonning rivojlanish davrining eng cho‘qqisiga chiqqan davri ekanligini psixolog olimlar isbotlagan. Shuning uchun ham olim R.A. Mavlanovning kreativlikni aynan talabalarda sinab ko‘rganligi bejiz emasdir.

6. Ijodkorlikka tamal toshi qo‘yilgan talabalik davridagi sifatlar maktabga o‘qituvchi sifatida qabul qilingan pedagog kadrlar bu sifatlarni yanada rivojlantirib borishlari lozim. Ya’ni talabalik davridagi ijodkorlik endilikda kreativlik faollikka aylanishi lozim. Vaholanki, talabalik davrda bola o‘zi uchun, o‘zining ta’lim va tarbiya olishi uchun mas’ul bo‘lsa endilikda esa u bolalar uchun mas’uldir. Shuning uchun ham uning kreativ faoliyati faol bo‘lishi lozim. Buning uchun:

- maktablardagi fanlar bo‘yicha metodbirlashmalar yig‘ilishlarida o‘qituvchilarni o‘sha sohadagi yangiliklar bilan uzluksiz tanishib borishiga undovchi masalalarning qo‘yilishi,

- o‘qituvchilarning an’anaviy avgust kengashlarida innovatsiyalarni yaratish, izlab topish, bankini yaratish ko‘nikma va malakasini rivojlantirishga doir materiallarning mavjudligi,

- har bir pedagoglarning uzluksiz tarzda o‘zining pedagogik mahoratini oshirib borishi, o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini shakllantirishga doir pedagogik tajribalarni ommalashtirish,

- maktabda innovatsion muhitni shakllantirish va maktab amaliyotiga ilg‘or texnologiyalarni va interfaol usullarni keng tattiq etish maqsadga muvofiqdir.

Demak, o‘qituvchi ijodkorlik va tashabbuskor bo‘lishida u ta’lim jarayonini yangicha modellashtirish, ishni innovatsiyalar asosida yangi o‘qitish texnologiyasini joriy qilishi zarur. **O‘quv jarayonida:**

- munozara,
- mushoira,
- davra suhbatlari,
- debat,
- dialoglar,
- aqliy hujum,
- muammoli yechim,
- vaziyatdan chiqish,
- rolli o‘yinlar,
- kompyuter saboqlari,
- internet tarmog‘idan foydalanishni bilishi talab etiladi.

Bunda o‘qituvchi mustaqil ishlaydi, faoliyat olib boradi, sohada yangiliklar bilan doimiy ravishda tanishib borar ekan u ushbu bilimlar doirasida ijodiy fikrlaydi, o‘z fikrini mustaqil bayon qiladi va uni asoslab himoya qila oladi. Natijada o‘qituvchida mustaqil pozitsiyada turish ko‘nikmasi shakllanadi. Mustaqil ishlash va o‘z pozitsiyasida mustaqil turish ko‘nikmasiga ega o‘qituvchi esa ijodkorlik, ya’ni, yangilikka intilivchan, qiziquvchan, haqgo‘y va fidoiy kadr bo‘lib yetishadi.

Bunda o'qituvchi:

- o'quv mehnat faoliyatini samarali tashkil etishni
- muloqotga kirisha olishi,
- materiallardan va turli axborotlardan mustaqil foydalanishni, mutolaa qilishni va ularni o'zining pedagogik faoliyatida qo'llashni bilishi lozim.

Pedagogik jarayonni boshqarish: uni tayyorlashni ta'minlash, maqsadlarga erishishni tashqil etish, o'quv va shaxsiy pedagogik faoliyat samaradorligini tahlil qilish va baholash, ularni rivojlantirish bo'yicha qarorlar qabul qilish.

Dars o'qituvchi kasbiy mahoratining asosiy ko'rsatkichidir. O'qituvchining metodik malakasini oshirish maqsadida maktabda ochiq darslar, o'qituvchi tajribasini ko'rsatadigan darslarga o'zaro tashriflar o'tkaziladi. Darsni tahlil qilish va introspektsiya o'qituvchiga o'z darslarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, dars sifatini yaxshilashga erishishga imkon beradi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR

Tanishuv metodlari. Psixolog o'z ish faoliyatiga qiziqtirishi uchun qo'llaniladigan mashqlar va o'yinlar.

Amaliy mashg'ulot maqsadi:

Mashg'ulot jarayonida jamoadagi psixologik iqlimni yaxshilashga yo'naltirilgan mashqlar va o'yinlar bilan tanishtiriladi. Shu bilan birga negativ o'ylardan bartaraf etishga yo'naltirilgan mashqlar va o'yinlardan foydalaniladi. Intervyu, kartochka usullaridan foydalanib, mashg'ulot tashkillanadi.

Treningning tanishuv bosqichida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usullar

Guruhning barcha ishtirokchilari yig'ilganda va ular bir-birini birinchi marta ko'rayotganlarida mavzu yoki o'quv material ustida ishlashdan avval o'zaro muloqot o'rnatishga yordam beradigan usullarni qo'llash foydalidir. Hatto trening ishtirokchilari bir-birlari bilan tanish bo'lsalar ham, har doim inson haqida yangi va qiziqarli narsalarni bilib olish mumkin. Bu bosqichda biz xotirjam va erkin vaziyatda trening ishtirokchilarini ochiqlikka, ijodkorlikka yo'naltirishga, har kimga so'zlash imkoniyatini berishga harakat qilamiz, bu esa keyinchalik guruhning barcha a'zolarining o'quv jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi.

Ishtirokchilarning bir-birlari bilan tanishishlari uchun turli o'yinlar variantlari mavjud. Sizga taklif qilayotgan usullarimizni bir-biridan alohida har xil treninglarda, shuningdek, bir nechtasini bitta treningda ham qo'llash mumkin.

O'zingiz haqingizda so'zlab bering

Bu davra bo'ylab o'zini tanishtirish, lekin uni qiziqarliroq o'tkazish uchun har bir ishtirokchiga o'zini tanishtirganidan keyin kutilmagan savol beriladi, masalan: "Nima uchun sizga shunday ism berilgan?" yoki "Sizning o'tgan yildagi eng katta yutug'ingiz nimadan iborat bo'ldi? Teatr yoki kinoda qanday rolni o'ynashni xohlaysiz? Odatda,

bunday savollar ishtirokchilarning bir-biriga nisbatan qiziqishini uygʻotadi va “dilidagilarni ochish”ga yordam beradi. Eng muhimi – soʻzlovchiga xalaqit bermaslik, diqqat bilan tinglash, chunki koʻpchilik ishtirokchilar guruh oldida birinchi marta soʻzga chiqyaptilar.

Sherigingiz haqida soʻzlab bering

Boshqalar haqida soʻzlash doim osonroq, shuning uchun ishtirokchilardan sherigi haqida ismi, kasbi, eng katta soʻnggi yutugʻi, eng katta soʻnggi magʻlubiyati, oʻzi bilan umumiy tomonlari haqida soʻzlab berish soʻraladi (tanishtiruv qisqa boʻladi). Bunda vaqtni qatʼiy belgilash zurur, masalan, tanishuvga - 3 daqiqa, tanishtirishga - 30 sekund. Bu mashgʻulotga qoʻshimcha qiziqish tugʻdiradi.

Guruh boʻlib tanishish

Agar vaqtingiz juda ham chegaralangan boʻlmasa, tanishuvning boshqa, kengaytirilgan usullarini qoʻllash mumkin. Bunda ishtirokchilar 4-6 kishidan iborat kichik guruhlariga boʻlinadi va har bir guruhga, masalan, barchaga xos 5 ta umumiy va 3 ta farqli belgilarni topish vazifasi beriladi. Keyin guruhlar avval aʼzolar ismlarini, keyin natijani aytadilar. Bunda ham vaqtni qatʼiy belgilash zarur.

Portretlar

Ishtirokchilarni darhol ijodiy muhitga kiritib qoʻyadigan usullardan biri - portret chizish usulidir. Lekin u ham koʻp vaqt oladi. Qatnashchilar juftliklarga boʻlinadilar, qoʻllariga qattiq asos (masalan, papka) va oq qogʻoz olib, 10 soniya ichida qogʻozga qaramasdan, sheriklarining koʻziga qarab, uning rasmini chizishlari kerak. Moderatorning buyrugʻi bilan ular chizishni toʻxtatadilar, rasimga oʻz ismlarini yozib, sheriklariga oʻzlarini tanishtiradilar va portretlar bilan almashadilar.

Keyin yana boshqa juftliklarga boʻlinib, xuddi shu ishni takrorlaydilar. Berilgan vaqtga qarab mashqni 5-10 marta qaytarish mumkin. Shunday qilib, mashq yakunida har bir ishtirokchi 5-10 ta shaxsiy portretga ega boʻladi. Keyin har bir ishtirokchi induvidualligini aks ettirgan 1-2 portretni tanlaydi, nima uchun aynan uni tanlaganini tushuntiradi. Rasmlar deyarli qaramasdan chizilgani uchun juda kulgili, “xususiylikni aks ettirish” esa ramziy boʻladi.

Mening gerbim

Bu oddiy tanishuv emas, oʻzining va sherigining shaxsini anglashdir. Bunga koʻproq vaqt kerak boʻladi. Har bir ishtirokchi qogʻozga ritsar qalqoni konturini chizadi, odatda, unda gerb aks ettiriladi. Berilgan vaqtga qarab, vazifa oddiyroq yoki murakkabroq boʻlishi mumkin. Rasmda murakkab variant keltirilgan, uning 1-2 ta elementini qoʻllash mumkin. Har bir ishtirokchi boʻlaklardagi savollarga javobni rasm orqali ifodalaydi. Baʼzan bu ishni bajarish oson boʻlmasa-da, javob soʻz bilan emas, rasmlar koʻrinishida ifoda etilgani maʼqul. Keyin ishtirokchilar tamgʻalar bilan almashadilar va qoʻllaridagi tamgʻa belgilariga izoh berib, tamgʻa egasini guruhga tanishtiradilar. Tamgʻa egasi uni qanchalik toʻgʻri tushunishganini sharhlashi mumkin.

Tanishuv davrasi

Ishtirokchilar davra bo'lib turadilar. Ishtirokchilardan biri davra o'rtasiga chiqib, ismini aytadi va o'ziga xos yoki o'ylab topilgan harakat yoxud imo-ishorani ko'rsatib, yana joyiga qaytadi. Hamma ishtirokchilar uning harakati, so'zlash ohangi, imo-ishorasini iloji boricha aynan takrorlaydilar. Shunday qilib, har bir ishtirokchi o'z ismini aytadi va o'z harakati yoki imo-ishorasini ko'rsatadi.

Bo'yingizga qarab saflaning!

Ishtirokchilar davrada zich joylashib, ko'zlarini yumadilar. Ular ko'zlari yumiq holda bo'ylariga qarab saflanishlari kerak. Har bir ishtirokchi o'z joyiga turgach, ular ko'zlarini ochib, nima bo'lganini ko'radilar. Mashqdan so'ng topshiriqni bajarish oson yoki qiyin bo'lganini, ular o'zlarini qanday his qilganlarini muhokama qilish mumkin.

Izoh: bu o'yinning bir necha xil ko'rinishi mavjud. Ishtirokchilarga ko'zlarini yummasdan, ko'z qorachig'i rangiga, soch rangiga (och rangdan to'q rangga qarab), qo'llarning iliqligiga va h.z. ko'ra saflanish topshirig'ini berish mumkin.

Mening ismimni ayt

Barcha ishtirokchilar davra bo'lib stullarda o'tiradilar. Ishtirokchilardan biri turib, boshqa birorta ishtirokchining yoniga keladi va uning ismini aytadi. Agar u to'g'ri aytgan bo'lsa, ikkinchi ishtirokchining o'rniga o'tiradi, agar to'g'ri topmagan bo'lsa, yana boshqa ishtirokchining ismini aytishga harakat qiladi. O'yin davomida hamma o'rnini almashtirishi lozim.

O'ng tomondagi qo'shni, chap tomondagi qo'shni

Ishtirokchilar davra bo'lib o'tiradilar. Ulardan biri boshqa ishtirokchining ismini ayta turib, qo'lidagi koptokni unga otadi. Ismi aytilgan kishi koptokni ushlab olishi, o'ng va chap tomonidagi "qo'shni"larining, ya'ni ishtirokchilarning ismini aytishi va boshqa ishtirokchining ismini aytib, unga koptokni otishi kerak. O'yin koptok barcha ishtirokchilarga tekkunicha davom etadi.

Juftliklarda intervyu

Har bir juftlikda ishtirokchilar bir-birlaridan uch daqiqa davomida intervyu oladilar. Suhbat chog'ida o'zlariga kerakli axborotni yozib oladilar. Keyin hamma davra bo'lib o'tiradi va juftliklar ketma-ket bir-birini tanishtiradi.

Intervyu erkin tarzda yoki ma'lum yordamchi savollar bo'yicha olib borilishi mumkin.

1. "Olma" trening mashg'uloti.

Maqsad: trening qatnashuvchilarida o'zaro iliq munosabat shakllantirish.

Qatnashuvchilar davra bo'lib o'tiradilar. Boshlovchi, "Mening ismim... Men ...ni yaxshi ko'raman (xohlagan narsa yoki kishining ismini aytish mumkin), deydi va olmani biron kishiga qarab otadi. Olmani ilib olgan ishtirokchi ham o'zini shunday tanishtiradi va olmani boshqa ishtirokchiga uzatadi.

Keyin barcha ishtirokchilar o'zlarini tanishtirib bo'lgunlariga qadar davom etadi. Ishtirokchilar tanishtirish jarayonida aytish mumkin bo'lgan jumlar:

Men ...ni yaxshi ko‘raman.
Men yoqtiragan gul
Men yoqtiradigan rang

2. “Azizim, men sizga yoqamanmi?” trening mashg‘uloti.

Maqsad: o‘zaro xushmuomala o‘rnatish va iltifot ko‘rsatish jarayonida diqqatni bir joyga to‘plash, jimlikni saqlash, xotirani yaxshilash.

Hamma doira shaklida o‘tiradi. Boshlovchi o‘zining o‘ng yoki chap tomonida o‘tirgan ishtirokchidan, “Azizim, men Sizga yoqamanmi?”, deb so‘raydi. So‘ralgan odam esa quyidagicha javob beradi, “Azizim, siz menga yoqasiz, lekin men sizga tabassum hadya eta olmayman”. Boshlovchi o‘sha odamning tabassum qilishiga erishish uchun turli xil yuz ifodalaridan, qiziqarli narsalarni gapirib berishdan, qiliqlardan va oxirgi chora sifatida qitiqlashdan foydalanishi mumkin. SHu yo‘sinda ishtirokchilar navbatma-navbat o‘yinni davom ettiradilar. Trener o‘yin jarayonida nima mumkin yoki mumkinmasligini belgilab, nazorat qilib turadi. Masalan, “Yo‘q, menga yoqmaysiz”, deyish mumkin emas. O‘yin to oxirgi ishtirokchi boshlovchini tabassum qilishiga erishmaguncha davom etadi.

3. “Barmoqni ushlab ol!” trening mashg‘uloti.

Maqsad: qatnashuvchilarning kayfiyatini ko‘tarish va energiya bag‘ishlash bilan birga, o‘zaro simpatiya uyg‘otish.

Ishtirokchilar doira bo‘lib o‘tirishibdi. Trener, “Hozir hammamiz bir, deganimda o‘ng qo‘lning ko‘rsatkich barmog‘ini ko‘taramiz. Ikki, deganimda chap qo‘limizni chap tomondagi sherigimizning ko‘rsatkich barmog‘i ustiga qo‘yamiz. Uch, deganda esa o‘ng qo‘l barmog‘imizni olib qochib, chap qo‘limiz bilan sherigimizning barmog‘ini ushlab olamiz”, deydi (ko‘rsatkich barmoq tepaga qaratilgan holda yelkadan pastroq va yon tomonda tutiladi).

Qo‘li ushlangan odam qandaydir savolga javob berishi yoki shart bajarishi kerak.

“KECHIRIB YUBORISH” trening mashg‘uloti.

Mashg‘ulot tavsiya etiladigan holatlar: guruhiiy psixokorreksion faoliyatda hamda individual psixokorreksion faoliyatda qo‘llanilishi mumkin bo‘lib emotsional-hissiy sohadagi buzilishlarni, shaxslar aro (guruhiiy, oilaviy, ota-ona va farzand) munosabatlaridagi buzilishlarni korrektsiya qilish.

Trener so‘zi: Insondagi yopishqoq va orom bermas fikrlar - alam, ranjish, nafrat, o‘ch olish hislari sabablidir. Bundan qutulishning eng maqbul yo‘li bu barcha-barchasini kechirib yuborib qayta eslamaslik. Kimnidir inson kechira olmasa quyidagi mashqdan foydalanishi mumkin.

Inson ko‘zlarini yumadi, kechirishni maqsad qilib qo‘ygan insonini katta, yorug‘ sahnada tasavvur qiladi, 15-20 soniya davomida hamma o‘sha insonga gullar va sovg‘alar berayotganini hayolan tasavvurda kuzatadi.

Shundan so‘ng inson o‘sha sahnaga va o‘sha holatga o‘zini qo‘yadi va o‘zini ham shu tarzda 15-20 soniya hayolan tasavvurda kuzatadi. Bu mashg‘ulotni har kuni 1-2 marotaba 21 yoki 40 kun davomida bajarish kerak...toki o‘sha insonni chindan kechirib yubormaguncha. Bu mashg‘ulotni trener amaliyotda bajarib ko‘rishni ishtirokchilarga taklif etadi.

“Agar nafratlansang, demak seni ustingdan g‘alaba qozonishdi!” Konfutsiy. Yuqoridagi xikmatli so‘zni asosan xafagarchilik, aybdorlik hissi yuqori bo‘lgan o‘smirlar bilan birga muhokama qilish va ularga salbiy his tuyg‘ularning salbiy ta‘sirini tushuntirish kerak. SHuningdek, agar guruhda bo‘lsa, o‘quvchilar bilan Konfutsiyning yuqoridagi tsitatasi asosida muhokama yoki debat o‘tkazish ham samara beradi.

“QADRIYATRLAR” trening mashg‘uloti.

Mashg‘ulot tavsiya etiladigan holatlar: guruhiy psixokorreksion faoliyatda hamda individual psixokorreksion faoliyatda qo‘llanilishi mumkin bo‘lib *qadriyatlar tizimida yuzaga kelgan buzilishlarni, *shuningdek motivatsion sohani rivojlantirishda va psixologik resurslarni shakllantirishda.

1-qadam. Ishtirokchilarga 6 tadan stiker(yoki kichiq oq varaqchalar) beriladi va ularning har biriga bittadan o‘zining hayotdagi eng asosiy qadriyatlarini (hayotdagi eng muhim va qadrlil deb hisoblaydigan narsa va omillar) yozib chiqish so‘raladi.

Ishtirokchilarga qadriyat degan so‘zni mohiyatini tushuntirib o‘tish bu yerda foydadan holi bo‘lmaydi, chunki odatda bola va o‘smir yoshidagilarda qadriyatlar mavjud bo‘lsada, qalbidagi muayyan his-tuyg‘ularning qadriyat ekanligini anglab yetmaydilar. Odatda ularning ongida qadriyatlar “kerakli narsa, muhim narsa” tarzida namoyon bo‘ladi.

2-qadam. Ishtirokchilarni yozgan qadriyatlarini muhimligi bo‘yicha 1-2-3...6-tarzida darajalash so‘raladi.

3-qadam. Ishtirokchilar har bir qadriyatining nega aynan 1- yoki 2-o‘ringa qo‘yganini hamda qadrlilik va muhimliligi sababini aytib berishlari(yoki o‘sha varaqning ortiga yozishlari) kerak.

Mashg‘ulot individual o‘tkazilganda o‘smirning har bir qadriyati trener bilan muhokama qilinsa, mohiyatini ochishga harakat qilinsa maqsadga muvofiq.

Guruhiy o‘tkazilganda kichik guruhlarda ishlash uchun guruhda birdamlik va jamoaviylik, o‘zaro tushunish simpatiya yaxshi shakllantirilgan bo‘lishi lozim.

“O‘TMISH BUGUN KELAJAK” trening mashg‘uloti.

Mashg'ulot tavsiya etiladigan holatlar: guruhiiy psixokorreksion faoliyatda hamda individual psixokorreksion faoliyatda qo'llanilishi mumkin bo'lib *emotsional-hissiy sohadagi buzilishlarni, *qadriyatlar tizimida yuzaga kelgan buzilishlarni, *xarakter aktsentuatsiyasini psixokorreksiya qilishda, *shuningdek motivatsion sohani rivojlantirishda va psixologik resurslarni shakllantirishda.

Ishtirokchilardan ikki varaq (yoki A4) qog'ozni teng 3 qismga ajratish so'raladi.

Quyidagi tarzda.

--	--	--

Birinchi qismga o'smirlar o'z o'tmishlarini tasvirlashlari kerak (rasm shaklida chizishlari yoki bayon shaklida yozishlari ham mumkin, bunda o'smir o'ziga qulay tarzda va o'ziga tushunarli qilib tasvirlashi maqsadga muvofiq). Ko'rsatma berilgach, vaqt beriladi 5-10 minut.

Ikkinchi qismga o'smirlar bugunini tasvirlashlari kerak. Ko'rsatma berilgach vaqt beriladi 10-15 minut.

Uchinchi qismga o'smirlar kelajagini tasvirlashlari kerak. Ko'rsatma berilayotganda o'smirlarga o'z orzu va maqsadlarini, intilishlarini, kelajakda erishmoqchi bo'lgan muvaffaqiyatlarini, o'z kelajagini qanday ko'rmoqchi ekanliklarini shu yerda aks ettirish so'raladi. Ko'rsatma berilgach, vaqt beriladi 20-30 minut.

“O'tmish hikmat bulog'i, bugun oliy ne'mat, kelajak esa oppoq qog'oz”. O'smirlar yozib bo'lgach, ularga yuqoridagi hikmatli so'zni aytish va ularning bu hikmatga bo'lgan firka-mulohazalarini eshitish kerak.

Kichik ma'ruza: O'tmish hikmat bulog'i bo'lib, undan faqat hikmat olish mumkin, boshqa narsa emas, agar inson bulog'dan suvdan boshqa narsa olish uchun uni kovlayversa suvni bulg'aydi. Shuning uchun inson o'z o'tmishidan hikmatdan boshqa hech narsa olmasligi kerak, agar inson o'z o'tmishidan afsus, alam, g'am tashvishlarni ham olsa o'ziga, o'zini ongini va qalbini, ruhiyatini xuddi tiniq suvni bulg'agandek yomon holatga keltirib qo'yadi. O'tmishdan faqat xulosa chiqaring boshqa narsa emas.

Bugungi kun esa sizga berilgan eng katta ne'mat, uni go'zal va yoqimli qilish hozir sizning qo'lingizda. Va uni siz uchun yoqimli bo'lishi sizning munosabatingizga bog'liq. SHuning uchun bugun hayotingizdan mamnun bo'lib, orzu maqsadlarga tinimsiz intilib yashash kerak. CHunki vaqt o'tkach, bugun o'tmishga aylanib qoladi va undan hech narsa olish imkoni qolmaydi, bugun esa bugundan ko'p foyda olib qolish mumkin.

Kelajak esa, bugundan boshlanadigan davr va u oq qog'ozdek toza, unga o'zingiz nimani istasangiz tasvirlashingiz mumkin. Hayotingiz go'zal, yoqimli va baxtli bo'lishini istasangiz unga faqat yaxshi narsalarni rejalashtiring. Orzu qilsangiz faqat yaxshilikni orzu qiling. SHuni yodda tutingi kelajakni tasvirini siz bugundan

boshlagansiz, har kungi umringiz, qilayotgan ishlaringiz, olayotgan bilim va tajribalaringiz, oldingizga qo'yayotgan ezgu orzu-niyatlaringiz kelajagizni barpo etadi.

Amalga oshirilgan mashg'ulotning yana bir o'ziga hos, ta'sirli jihati shundaki, unda inson orzu qilishni o'rganadi, maqsadlarini oydinlashtiradi, ma'lum bir muddatga o'zini yorqin kelajagida tasavvur qilishga imkon topadi. O'z kelajagini o'zi xohlagandek tasavvur qiladi. Maqsadli inson, orzumand shaxs sifatida o'zini taniydi bu insondagi psixologik resurslarni kuchaytiradi, yashovchanlikni, intiluvchanlikni va motivatsiya hamda iroda kuchini oshiradi.

Psixologik tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'zining orzu maqsadlariga ega va unga erishishni chin dildan istaydigan insonlarda iroda darajasi, jismoniy va ruhiy tetiklik, salomatlik darajasi 2-3 marta balandroq bo'ladi. Bunga 2-jahon urushidagi nemis konslagerlarida psixoanalitik faylasuf Viktor Frankl tomonidan olib borilgan kuzatuvlar asosdir.

Uning kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, konslagerlarda qiynoq hamda turli murakkab yashash sharoitlariga faqatgina o'zining rejalashtirgan maqsad va intilishlari, ishonch va e'tiqodiga, shaxsiy qadriyatlar tizimiga ega insonlarga ko'proq omon qola olganlar.

◆ Vizualizatsiya

◆ maqsadlar ro'yobini ko'ra olish (tasavvuran ko'z oldiga keltirish) mashg'uloti.

Trener ko'rsatmalari asosida vizualizatsiya amalga oshiriladi. Ko'zlar yumiladi -diqqat nafasga qaratiladi - ortiqcha fikrlardan halos bo'linadi - o'zini jismonan maqsadlari ro'yobga chiqqan joyga ko'chirib o'kazish zarur. Sezgilar orqali va ko'z oldiga keltirish orqali barchasi vizuallashtiriladi.

Fikrlar moddiylashadi, orzular va maqsadlarni doimo yodda tutish ularni sayqallash, ular sari qadam tashlash, ularga tom ma'noda yetishish asosidir.

Treninglarni tashkil etishning asosiy tamoillari

Tayanch iboralar: trening, mashg'ulot, fikr-mulohaza, psixodramma, munosabat, psixologik kontakt.

Trening va uni tashkil etish.

Trening – bu insonni muloqotga o'rgatish uchun bajariladigan o'yin mashqlari va xatti-harakatlari tizimidir. Trening har bir o'yin mashqida uning rahbari, ya'ni treneri bergan ustanovka bilan boradigan jarayondir. Treningning asosiy maqsadi – shaxsni psixologik-ruhiy jihatdan ozod qilish, unda tabiiy erkinlikni his etishni hamda o'z guruhida va undan tashqarida o'zaro munosabat va aloqa o'rnatishni shakllantirishdir.

Treningda uning rahbari, trener yoki dirijyor sifatida ishtirok etadi. Trening maqsadini aniq va nihoyatda tushunarli darajada tushuntirish maqsadga muvofiq. Masalan, boshqa kishilarni yoki o'zini o'zi tushunishga o'rgatish, o'zgalarni va o'zini

o'zi o'rganish, o'ziga-o'zi baho berishni ta'minlash, boshqalar fikrini uqa olish va ularni idrok qila bilish kabi o'quvlar. Muloqotda o'zini o'zi boshqarishga zikran e'tiborni to'plashni amalga oshirish maqsadida tavsiya qilinayotgan sxemaga rolli o'yin va munozaralar kiritish orqali trening vazifasini murakkablashtirish mumkin.

Trening 3 qismdan tashkil topgan bo'lib, quyidagilardan iboratdir.

1. Psixofiziologik kontakt o'rnatish.
2. Psixologik kontakt.
3. Psixodramma.

Treningning asosiy ustanovkasi: rolli o'yin shaklida rolli vaziyatni idrok etishni tashkil qilish mutlaqo zarur, chunki trening uning qatnashchilarida trenerning yordamida o'yinda yaratilgan vaziyatlarga nisbatan individual munosabatini uyg'otish zarur.

Treningni o'tkazish davomida uni qatnashchilarining shaxsiy muloqot usullarini o'zining boshqalarga nisbatan pozitsiyasini yaqqol anglashtiruvchi vaziyatni rag'batlantirish joiz.

Trening faoliyati 8-10 mashg'ulotni o'z ichiga qamrab oladi xolos. Treningning hamma mashg'ulotlari uning ishtirokchilari bilan faqat do'stona, samimiy his-tuyg'ular asosida va ixtiyoriy tarzda o'tkaziladi.

Trening ishtirokchilarining soni 7-15 nafar bo'lishi mumkin, lekin bundan ortmasligi lozim. Guruh bilan mashqlarni o'tkazishdagi majburiy mashqlarni shartlar bo'yicha qoidalarga rioya qilinmasa, u holda o'yinli trening ijobiy natija bermasligi to'g'risida oldindan kelishib olishish kerak. Jumladan,

1. Bir-biriga samimiylik, xayrixohlik;
2. Bir-biriga ishonish (o'zaro ishonch);
3. Mashqlarni bajarish davomida shaxsga baho bermaslik, balki uning faoliyatiga va muloqat usullariga baho berishlik;
4. Ishtirokchilar o'yindan qay darajada qanoatlanganligi haqidagi taassurotlarini shu zahotiyloq trenerga ma'lum qilishlik;
5. Topshiriqlarni bajarish faqat ijobiy gepotezaga mo'ljallanganligi;
6. Jismoniy nuqsonlarga nisbatan e'tiborni qaratmaslik;
7. Treningning borishi jarayonida hech kimga hech qanday maslahat bermaslik;
8. "Bu yerda va hozir", degan shartni bajarish, ya'ni trening paytida ro'y bergan hamma narsani tashqariga olib chiqilmaslikka va hozirgi muloqotda nimalarni his etayotganligini ma'lum qilmaslik;
9. Tomoshabinlar trenerning ruxsati bilan emas, balki guruhning barcha a'zolarining roziligiga binoan qatnashishlik kabilar.

Treningni muvaffaqiyatli o'tkazishning va uning sarmahsulligi, muvaffaqiyati ko'p jihatdan trener bilan ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushinish darajasiga bog'liqdir.

Treningni uyushtirishda quyidagi eng qiyin holatlarni inobatga olish va ularni izchil ravishda nazarda tutish maqsadga muvofiq:

1. O‘zining shaxsiy ichki siqqligini yengish, barcha ishtirokchilarining ko‘zlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ochiq chiroy bilan, dadil qaray olish;
2. Faoliyatni boshida yaratilgan vaziyat – eng omilkor va qulay bo‘lishi kerak;
3. Treningni muvaffaqiyatli o‘tkazish trenerdan katta psixik, intellektual tashkiliy jihatidan katta kuch sarflashni, bioquvvat talab qiladi;
4. Trening o‘zaro ishtirokchilarni bir-biriga ishongan holda o‘zaro samarali ta’sir etish muhitida o‘tkaziladi;

Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan talablarga rioya qilmasdan turib, aslo o‘ynovchi guruh hosil qilib bo‘lmaydi. Va bunga trening ijobiy ta’sir ko‘rsata olmaydi ham.

Mashg‘ulotni katta, keng, yaxshi shamollatish imkoniyatiga ega bo‘lgan shinam xonada o‘tkazish lozim. Xonada ishtirokchilar soniga teng miqdorda stullar bo‘lishi kerak. Mashg‘ulotda qulay, rohat baxsh etadigan, ko‘ngil (dil) ochadigan osoyishta, sokin sharoit yaratilgani yaxshi (ayniqsa, dastlabki, mashg‘ulotlarni o‘tkazishda), yarim qorong‘ulik, muloyim (yaxshisi, lirik va minor ovoqli) musiqa, derazalarga nozik, nafis darpardalar tutilgani ma’qul va hokazo.

Har bir ishtirokchi o‘zining o‘yinga va o‘yin yuzasidan improvizatsiya qilishga (tayyorgarliksiz bajarishga) tayyorlashi, ruhiy jihatdan tayyorlamog‘i darkor.

Trener tomonidan psixologik hokimlik o‘rnatiladi, unda hammani (shuningdek, trenerni ham) “Sen”lardan, ismini aytib chaqirishdan, “taxallus”dan foydalaniladi.

Trening bu – inglizcha so‘zdan olingan bo‘lib “mashq qilmoq” degan ma’noni bildiradi. Trening guruhlarda muloqotning madaniy, obro‘li bo‘lishni rivojlantirish maqsadida olib boriladigan psixologik ishlarning faol usuli, ya’ni guruh-guruh bo‘lib munozara, baxs, rolli o‘yin va boshqa o‘yinlarni o‘tkazishga aytiladi.

Shaxsning shakllanishi uchun quyidagi vazifalar ko‘ndalang turadi:

1. O‘zaro munosabatni yaxshilash.
2. Guruh, o‘quvchilari jamoasini jipslashtirish.
3. Har bir kishini o‘z qobiliyatlariga ishonchini mustahkamlash.
4. Xarakterdagi tundlik, tajovuzkorlik kabi xususiyatlarga barham berish.

Trening o‘tkazishdan maqsad shuki, shaxsning salbiy xususiyatlarini yo‘qotish va ongida ijobiy xislatlarni rivojlantirish.

Shu qatori, yana bir necha maqsadlar mavjud.

a) Trening qatnashchilarining bir-birlariga sotsial-psixologik jihatdan moslashishga e’tiborni qaratish va atrofdagilar bilan munosabatini mustahkamlash.

b) Trening qatnashchilarini o‘z hayotini sezilarli darajada o‘zgartirishga erisha olish.

Sotsial psixologik treninglar quyidagicha masalalardan iborat bo‘lishi mumkin.

1. Ma’lum sotsial psixologik bilimlarni egallash.

2. O'zini va boshqalarni adekvat, to'g'ri va to'liq tushunilishi.
3. Shaxs xususiyatlari nuqsonlarini yo'qota olish, ularni diagnostika qilish va ishga xalaqit beruvchi to'siqlarni bartaraf qilish.
4. Shaxslararo munosobatlarning individual usullarini o'rganish va ularni samarali qo'llash.
5. Treningda qatnashishda o'zini erkin tutish.

Trening davomida qatnashuvchini undagi xususiyatlarining o'zgarishi tabiiy bo'lishiga qiziqtirish va kerak bo'lsa, shaxs xususiyatlarini ijobiy tomonga majburan o'zgartirish lozim.

Trening o'tkazishda bir necha prinsiplarga amal qilish lozim.

1. Erkinlik prinsipi.
2. O'zini-o'zi diagnostika qilish.

Bunda qatnashuvchilar o'zlarini fosh qilishlari mumkin bo'lgan o'zidagi muhim muammolarni anglashlari, uni izohlab berishlari lozim. Agar guruhni yopiq, deb bilishsa (yopiq guruh guruhga qo'shimcha odam olmaydi), bu guruhda muhim muammolar tez hal bo'ladi va trening muvaffaqiyatli bo'ladi.

Treningni 10-12 kishidan boshlab, 40 kishigacha o'tkazish mumkin. Mashg'ulot kamida 3-4 soat davom etishi kerak.

2. Trening o'tkazish uchun tavsiyalar.

Trening mashg'ulotlari o'tkazish uchun ishtirokchilarni qiziqtirish kerak. Ularning mustaqil ishlashlariga imkoniyat yaratish kerak. Biron-bir qatnashuvchini muhokama qilish mumkin emas. Biror shaxs o'zini baland tutmaslik kerak. Psixolog esa mutaxassisman, deb ro'kach qilmasligi kerak. O'z xarakteringiz bilan qatnashuvchilarni qo'rqitmang.

3. Trening o'tkazuvchi uchun shart bo'lgan ishlar.

1. Muhokama tashkil qilish, ishchi guruhi uchun qoidalar ishlab chiqish va har bir mashg'ulotda trener treningning maqsadi va vazifasini batafsil tushuntirish.
2. Navbatdagi mashg'ulot instruksiyasini berish.
3. Qatnashuvchilar savollariga javob berish va ular bajarayotgan ishni nazorat qilish.
4. Senariy mazmunini trening maqsadi asosida tahlil etish.
5. Trening haqida qatnashuvchilar bilan fikr almashish.
6. Qatnashuvchilar ematsional holatini nazorat qilish va ularga psixologik yordam berish.
7. Har bir mashg'ulotda yakun yasash va uyga vazifa berish.
8. Mashg'ulot oxirida siz haqingizda qatnashuvchilar o'z fikrini bayon qilishlariga imkon berish.

Trening o'tkazish davomida uning qatnashchilarini shaxsiy muloqot usullarini va o'zining boshqalarga nisbatan pozitsiyasini yaqqol anglash protsessini rag'batlantirish kerak.

Trening mashg'ulotlari do'stona, samimiy va ixtiyoriy tarzda o'tkaziladi. Trening o'tkazishdagi shartlar buyicha ma'lum qoidaga rioya qilinmasa, u ijobiy natija bermaydi.

4. Psixologik trening o'tkazishning umumiy qoidalari.

- 1) Barcha qatnashchilar doira bo'lib o'tirishlari kerak.
- 2) Qatnashchilar soni iloji boricha 15 tadan ortmasligi shart.
- 3) Psixolog qatnashchilar bilan birga, trening barcha topshiriqlarini bajarishi shart.
- 4) Qatnashchilarning har biri hamma mashg'ulotlarda qatnashishi lozim.
- 5) Treningni boshqaruvchi mashg'ulotlarini mahorat bilan boshqarish kerak, ya'ni mijozning shaxsiyatiga tegadigan, uyaltiradigan vaziyatlardan ko'chish va har bir mijozning fikrini ma'qullash va uni rag'batlantirib turishi kerak.
- 6) Boshqaruvchi qo'yilgan muammolarini qatnashuvchilarning o'zlari hal qilishlari uchun qulay sharoit yaratish kerak.
- 7) Mashg'ulot davomida qatnashchilarda o'z taassurotlarini yozib borishi uchun kundalik tutishga ruhsat etiladi.
- 8) Har bir qatnashchi albatta har bir mashq davomida bildirishi lozim.
- 9) Hamma boshqalarni diqqat-e'tibor bilan tinglashi kerak.
- 10) Hamma qatnashchilar ro'y-rost, samimiy va ichidagi gapni gapirishi shart.
- 11) Qatnashchining biron-bir nuqsoniga e'tibor bermasligi kerak.
- 12) Trening borishi jarayonida hech kimga hech qanday maslahat berish mumkin emas.
- 13) Trening jarayonida bemalol «bu yerda» va «hozir» kabi so'zlarni ishlatish shart.
- 14) Boshqaruvchi har bir mashg'ulot oxirida yakun yasab, qatnashchilardan qanaqa yoki qanday yangilik olganlarini, ularda qanday o'zgarish bo'lganini so'rashi kerak.
- 15) Boshqaruvchi albatta uyga vazifa berishi va bajarilishini nazorat qilishi kerak.

Moslashish ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashga yo'natirilgan mashqlar va o'yinlar.

Maqsad: muloqotchanlikni oshirish sohasidagi treninglar bilan tanishtirish. Shaxsni barkamallashtiruvchi treninglar. Emotsional hissiy zo'riqishlar bilan bog'liq treninglar. Tanani yangi xatti-harakatlarga o'rgatish uchun treninglar. O'quvchilarda moslashish ko'nikmalarini shakllantirishda axillashtiruvchi o'yinlardan foydalanish yo'llari haqida.

“Taqlid” trening mashg'uloti.

Maqsad: shaxslararo o'zaro munosabatlarda konflikt oldini olish.

4 kishi xonadan tashqariga chiqarib yuboriladi, qatnashuvchilar doira bo'lib o'tiradilar. Kirgan odamga vazifa berilgach, hamma uning har bir harakatiga

baravar taqlid qilishi kerakligi tushuntiriladi. So'ng birinchi odam kirgiziladi va boshlovchi, "Siz shunday ish bajaring-ki, hamma qoyil qolib, chapak chalsin!", deydi.

O'yin har bir ishtirokchi chapak chalish kerakligini uqib olmaguncha davom yetadi. Agar tushunolmasa, trener yo'naltiradi, ya'ni "Biz nima qilyapmiz?", deb so'raydi.

Bu o'yin shaxslaro o'zaro tushunishni ta'minlash bilan birga, mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi, sezgirlikka, topqirlikka o'rgatadi.

"Kema" trening mashg'uloti.

Maqsad: shaxslarni o'zaro axillashtirish va tana to'siqlarni bartaraf qilish.

Guruh ikki komandaga bo'linadi. Har bir komandaga bittadan gazeta beriladi. Guruh a'zolari gazetani katta ochib, oyoqlarini qo'yib, gazeta, ya'ni kemaga chiqib, 5 sekund turishlari kerak (sanash hamma tayyor bo'lib turgach boshlanadi). Keyin gazeta ikki buklanadi, a'zolar chiqishadi. Keyin yana ikkiga buklanadi, yana chiqishadi. SHu tariqa gazeta to hamma sig'ib tura olguncha buklanaveradi.

Eng kichik kemada 5 sekund turgan guruh g'olib hisoblanadi.

Bu o'yin bir tan bir jon bo'lishga, guruhning jipslashuviga, ahillashuviga, yordam beradi, epchillikka, chaqqonlikka o'rgatadi.

"Orqama-orqa" terning mashg'uloti.

Ishtirokchilar xona bo'ylab harakat qiladilar. Boshlovchi tana a'zolaridan birining nomini aytadi, masalan, "orqa", deydi. SHunda ishtirokchilar o'zlariga juft topib, bir-biriga suyanishlari kerak. O'ziga sherik topa olmagan odam o'rtaqa chiqadi va o'yinni davom ettirish uchun boshqa tana a'zolarining nomini aytadi (masalan, bosh, qo'l, oyoq, barmoq, yelka va hokazo).

Ijobiy xususiyatlarni shakllantirish va o'z-o'zini adekvat baholashga oid trening mashg'ulotlari

Mashg'ulotning maqsadi-o'zini o'zi tahlil ko'nikmalarini hosil qilish va barcha qatnashchining salbiy tomonlarini har tomonlama tahlili.

Yetakchiga ko'rsatma.

O'z salbiy tomonlarini tahlil qilish katta ichki tuyg'u va jon kuyarlik talab qilganligi uchun yetakchi har bir qatnashchiga alohida e'tibor berishi lozim. Shuning uchun guruhda bir-biriga ishonch muhitini hosil qilish kerak, chunki har bir shaxsning ma'lum holatini his qilish, unga ilk so'z bilan yoki yoqimli qarash orqali yordam bermoqqa mos bo'lgan muhit yaratmoq lozim.

"Qarama-qarshi aloqa" anketasining tahlilini o'tkazishni unutmang. Bunda o'zingizni salbiy tomonlaringizni hikoya qilgan holda boshqalarni ham ochiq suhbatga jalb eting.

Mashg'ulotning taxminiy mazmuni

Birinchi mashg'ulot: Men va tengdoshim

Har bir mashg'ulot 2 bosqichdan iborat.

I-bosqich. Bunda shaxsning holati va kayfiyati, munosabatga kirishishi, salomlashishi, bolalarning bir-birlari haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi, asab tizimidagi zo'rqiqlar xalos etiladi.

II-bosqich. Guruhli munozara, rolli o'yinlar, ishtirokchilarni frustratsiyaga olib keluvchi vaziyatlar muhokama qilinadi. Xulq-atvordagi ijobiy va salbiy tomonlar bo'yicha fikr almashinadi.

Ushbu treningda ishtirokchilarning optimal miqdori 15-20 kishini tashkil etadi.

Mashq: "Munosabat doskasi"

Mashg'ulotdan oldin devorga bir nechta vatman qog'ozi mahkamlanadi.

Ko'rsatma: Bu o'ziga xos munosabat doskasi hisoblanadi. Bu yerda tengdoshlaringiz bilan muomalada yig'ilgan g'am-alamlaringizni ifodalashingiz mumkin. Belgi qo'yish mumkin emas. "Munosabat doskasi" bir necha mashg'ulotda saqlanadi.

Mashq: "Sirli salomlashish"

Ishtirokchilar doira bo'lib o'tiradilar.

Ko'rsatma: Siz hech kimga qaramasdan salomlashishni amalga oshiring. Guruhdagilar esa salom kimga yo'nalganini topishlari lozim.

Siz mening ogohlantirishimdan so'ng, baland ovoz bilan uning ismini aytishingiz kerak. Sizning salomlashishingiz obrazli, yorqin, ammo sirli bo'lsin. Mashqdan so'ng guruh a'zolari uchta eng namunaviy salomlashishni aniqlaydilar.

Mashq "Guruhimizda tug'ilgan kun"

Ishtirokchilar sinf bo'ylab harakatlanadilar, ovoz chiqarish ta'qiqlanadi.

1-topshiriq: So'z aytmasdan, yilning qaysi faslida tug'ilganingizga qarab ajraling.

2-topshiriq: Fasllar va oylar bo'yicha ajraling.

3-topshiriq: Har bir oy, tug'ilgan kunlar bo'yicha ajraling.

4-topshiriq: Endi ishtirokchilar bir-birining ortidan yil fasllari, oylar va tug'ilgan kunlar bo'yicha saf tortib turadilar. Yil boshidan to oxirigacha izchillikka rioya qilinadi.

Mashq: "Guruhimiz nimaga o'xshaydi"

Ishtirokchilar aylana bo'lib o'tiradilar. Ularga navbat bilan "Guruhimiz nimaga o'xshaydi?" degan savol beriladi. Ular javob beradilar.

Muhokama:

Birinchi guruhchaga topshiriq: Ideal tengdoshingizning psixologik portretini chizing. U qanday sifatlarga ega bo'lishi kerak ?

Ikkinchi guruhchaga topshiriq: Sizda nafrat uygʻotadigan tengdoshingizning psixologik portretini chizing.

Uchinchi guruhchaga topshiriq: Siz oʻz xohishingiz boʻyicha psixologik portretni chizing (u qanday sifatlarga ega boʻlishi kerak).

Mashq: “Men ham zoʻrman, Siz ham zoʻr”

Ishtirokchilar xona boʻylab harakatlanadilar.

Koʻrsatma: Siz biror shaxs bilan duch kelgan vaqtingizda bosh barmogʻingiz bilan “Men zoʻrman”, soʻngra sherigingizga “Siz ham zoʻr”, deb ayting. Sherik ham koʻrsatkich barmogʻi bilan “Siz zoʻrsiz”, soʻngra “Men ham zoʻr”, deb javob beradi. Barcha trening ishtirokchilari oʻzaro uchrashishlari kerak.

Ikkinchi mashgʻulot: Ijobiy tasavvurlarni shakllantirish

“Mening suyukli oʻyinchogʻim”

Har birimizning yoshlikda sevimli oʻyinchogʻimiz boʻlgan. Bu haqda unutmaganimiz maqul, chunki u bizni gʻaroyib yoshlik dunyosi bilan bogʻlaydi. Tasavvur qiling sevimli oʻyinchogʻimizni olgach, oʻzimizni baxtli his qilishimizni. Siz oʻzingizni suyukli oʻyinchogʻingizni eslaysizmi? U nima? Koptokmi? Yumshoq uyinchoqmi? Uning ismi nima edi? Ular hozir qayerda?

Qatnashchilar bir-birlariga oʻzingizni suyukli oʻyinchoqlari haqida hikoya qilishadi. Xuddi shuningdek eslangan suyukli uyinchoq koʻzlangan tuygʻular haqida ham soʻzlashadi.

Izoh: Bu mashqning mazmunini tushuntirgandan soʻng qatnashchilarga 3-4 daqiqa davomida lirik musiqa tinglab, yoshlikni eslash tavsiya etiladi.

Soʻngra hamma davra boʻlib oʻtirib, navbatma-navbat oʻzlarini suyukli oʻyinchogʻlari haqida hikoya qilishadi. Agar guruh katta boʻlsa, yoki vaqt yetishmasa, oʻz xotiralari haqida hikoya qilishadi.

“Turmush qurish haqida eʼlon”

Hamma “Turmush qurish haqida eʼlon” tayyorlaydi. Endi turmush haqida eʼlonlaringizni qanday tuzilganligini koʻrib chiqamiz. Barcha oʻz navbatida tuzgan eʼlonlarini oʻqiydi. Qolgan guruh aʼzolari baholovchi, tekshiruvchilar sifatida qatnashadilar. Ular diqqat bilan eʼlon matnini tinglagandan soʻng, unga ayrim ijobiy oʻzgartirishlarni kiritish mumkin.

Izoh: Yetakchi barcha eʼlonlarni yigʻib olib, soʻngra ularni birin-ketin oʻqib, eʼlon yozgan kishini aniqlashni qatnashchilardan soʻraydi. Yetakchi eʼlon matniga qoʻshimcha oʻzgartirishlar kiritish mumkin.

“Niqobsiz”

Sizning oldingiz (stol ustida)da bir talay (kartochka) varaqalar mavjud.

Siz navbat bilan kartochkalarni olasiz va hech qanday tayyorgarsizlik unda yozilgan jumlani davom ettirasiz.

Mulohazalaringizni chin ko'ngildan va ochiq-oydin bo'lmog'i lozim. Guruh a'zolari sizni diqqat bilan tinglashadi. Agarda ular sizni qalbaki yoki yuzaki mulohaza yuritayotganingizni sezishsa, yana boshqatdan kartochka olib, javob berishingizni so'rashadi.

Izoh: Qatnashchilar katta davra bo'lib o'tirishadi. Har biri bittadan varaqa (kartochka) olishadi. Yetakchi matn yozilgan kartochkalarni oldindan tayyorlab qo'ygan bo'lishi kerak. Kartochkalar qatnashchilar sonidan ko'p bo'lmog'i zarur, chunki ayrim ishtirokchilar birinchi marta topshiriqni bajara olmasliklari mumkin.

- "Varaqalar (kartochka)ni taxminiy mazmuni"

- "menga atrofimdagilarning ... xususiyatlari (yoqadi) ma'qul."

- "Uni unitish men uchun juda qiyin, ammo men..."

- "Qachon men... juda uyalamani..."

- "Qachon meni... menga juda yoqadi..."

- "Buning juda qiyinligini bilaman, ammo ba'zan meni kishilar tushunmaydi, chunki men ..."

- "Ishonamanki, hali men..."

"Miskin"

Ma'lumki, har birimizning xulq-atvorimizda hayotimiz davomida xalaqit beradigan noxush odatlarimiz mavjud, hammamiz ham ulardan xoli bo'lishni istaymiz. Endi qatnashchilardan biri bir necha daqiqa xonadan chiqadi. Qolganlar esa shu paytda chiqqan kishini (masalan: qupol, dimog'dor, jahldor va boshqa) 5-7 ta hulqsiz (miskin) ligin tuzatadilar. Ushbu tuzatish takliflari barcha ma'qullagandan keyin qabul qilinadi.

Izoh: mumkin variantlar.

A) xonadan chiqqan ishtirokchini yetakchi taklif qiladi. Oldin uning o'zi guruh a'zolari yozishlari mumkin bo'lgan sabablarini aniqlashga harakat qiladi. So'ng guruh a'zolari tuzgan ro'yxat unga beriladi. Qatnashchi o'z navbatida kerak bo'lgan (ma'qul topgan), xohlagan savolni berishi mumkin.

B) Sabab va kamchiliklar yozilgan ro'yxat o'qilmaydi.

"Mening ojiz tomonlarim"

Har bir ishtirokchi o'zi yoqtirmaydigan ammo xulq-atvorida mavjud bo'lgan ojiz tomonlari haqida hikoya qiladi. Buning uchun faqatgina xulq-atvoridagi salbiy tomonlar, zararli odatlargagina emas, balki ma'lum holatlarda qarama-qarshilik yuzaga keltiradigan barcha harakatlar haqida gapirish lozim. Bunda o'z so'zlaringizni qo'shtirnoq ichiga olmasdan va barcha ojiz tomonlaringiz haqida ochiq-oydin hikoya qiling. Buning uchun sizga 3 daqiqa vaqt beriladi.

Izoh: Mazkur mashqning maqsadi har bir ishtirokchini o'zida mavjud ojiz tomonlarini aniqlash, o'z kamchiliklarini oqilona tahlillashga qaratilgan. Bunga erishish uchun har bir kishi o'zining kuchli xislatlariga suyanmog'i darkor.

Bu mashqni ikki xilda ya'ni, katta davra (15-20) yoki 8-10 kishidan iborat kichik guruhlariga bo'linib o'tkazish mumkin.

“Men kimman”

Bir dona oq qog'oz olib “men kimman?” savoliga javob yozing

“Men guruh a'zolari nazarida”

1. Savollarga javob bering.

Guruh hamda guruh a'zolari meni qanday kishi deb qabul qilishadi?

Guruh sizni qanday baholashini batafsil tasvirlab bering.

Masalan: Guruh meni kam harakat, xotirjam, unchalik e'tiborga loyiq bo'lmagan narsalar bilan mashg'ul kishi sifatida qabul qiladi. Akram meni juda uyatchan deb hisoblasa, Karim esa ko'rimsizgina deb o'ylaydi...

“Qarama-qarshi aloqa” anketasi

Qatnashchining ismi _____

Mashg'ulot vaqti _____

1. Mashg'ulotda ishtirok etish darajasi 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9,10

Mashg'ulotda aktiv qatnashishda nima xalaqit qiladi? _____

2. Siz mashg'ulotda yo'l qo'ygan asosiy xatingiz?

a) o'zingizga nisbatan _____

b) qatnashuvchilarga nisbatan _____

v) mashg'ulot o'tkazuvchiga nisbatan _____

3. Sizga ma'qul bo'lgan yoki biror bir muammo (salbiy xususiyat)ni bartaraf etishda yordam bergan mashg'ulot (qismi) nomi.

4. Sizga ushbu mashg'ulot qismlaridan qaysi biri ma'qul bo'lmadi va nima uchun? _____

5. Mashg'ulot o'tkazuvchiga takliflaringiz _____

“Mening bo'lajak kasbim”

mavzusida trening mashg'ulotini o'tkazish

Maqsad: O'quvchilarni turli kasblar bilan tanishtirish va turli xil usullardan foydalanib kasblar olamiga qiziqtirish, kasb tanlashda e'tibor beriladigan jihatlar: tanlovdagi ixtiyoriylik, oilasiga va yaqinlariga foyda keltirish, o'z xohishi va ehtiyoji asosida kasb tanlashga qiziqtirish.

Jihoz va ko'rgazmalar: Ovozli videoprojektor, monitor, doska, plakatlar, A4 formatli qog'oz va rangli qog'ozlar.

Kirish qismi

- Trening qoidalari,
 - Faollik
 - Ko‘ngilli ishtirok
 - Belgilangan vaqtga rioya qilish
 - Boshqalar fikrini hurmat qilish
 - Qo‘l ko‘tarish qoidasi
 - Fikrni qisqa va lo‘nda bajarish
 - Psixologik xizmatning asosiy yo‘nalishlari haqida qisqacha ma’lumot berish.
1. Psixologik diagnostika
 2. Psixologik profilaktika
 3. Psixologik korreksiya
 4. Psixologik konsultatsiya

Treningda o‘tkaziladigan metodika va mashqlar bilan tanishtirish.

“G‘aroyib tanishuv”, “Kasblarni ayti ber” mashqlari va ““Istayman”, “Qila olaman”, “Kerak”” metodikasi

Asosiy qism

1. “Mening sevimli kasbim” mashqi

Maqsad: gurux a‘zolari o‘rtasida psixologik muxitni yaratish, o‘zi qiziqqan kasb haqida ma’lumotga ega bo‘lish.

Mashqning borishi: ishtirokchilarga oq qog‘oz beriladi, qo‘l bilan odam shaklini yasash va unga o‘zi qiziqqan kasb nomini berish taklif qilinadi va qog‘ozdan yasalgan odamning oldi tomoniga kasbning ijobiy, orqa tomoniga esa salbiy tomonlarini yozish taklif etiladi.

Natijalar guruxlararo tahlil qilinadi

Mashg‘ulotning o‘tkazilishi: 5-10 daqiqa

2.“Kasblarni aytib ber ” mashqi

Maqsad: O‘quvchilarning kasblar haqidagi bilimlarini yanada kengaytirish va kasblar to‘g‘risidagi bor bo‘lgan bilimlarini faollashtirish.

Ko‘rsatma: “Quyidagi sohalarda ishtirok etuvchi kasblar nomini aytib bering

-Non mahsulotlari ishlab chiqaruvchi

- Uy-joylarini quruvchi
- Teleko'rsatuvlar yaratuvchi
- Yo'l harakati transportini nazorat qiluvchi
- Jamoat tartib intizomini nazorat qiluvchi
- Bolalarga ta'lim va tarbiya beruvchi

O'quvchilar ekrandagi kasb egalarining rasmlarini nomlaydilar va qisqacha ta'rif keltiradilar.

3.“Istayman”, “Qila olaman”, “Kerak” metodikasi

Kirish so'zi: Kasb tanlashning ahamiyati, ongli kasb tanlashga tayyorlashdan iborat. Kasb tanlash bu har bir odamning hayotida murakkab va mas'uliyatli qadam bo'lib, odamning kelajagi bu tanlovga bevosita bog'liqdir. Kasbni to'g'ri tanlash demak hayotda o'z o'rnini tanlash demakdir.

Kasbni to'g'ri tanlash uchun nima qilish kerak? Buning barchasini uchta sxema yordamida tasvirlang va o'z fikringizni bayon eting.

Yozma ish: O'quvchilar oq qog'ozga . “Istayman”, “Qila olaman”, “Kerak” aylanalari sxemalarini chizadilar va nima bilan mashg'ul bo'lishni istashlarini, kelajakda kim bo'lishlarini, qanday yutuqlarga erishishlarini yozadilar.

Muhokama: O'quvchilar gurux ichida o'z fikr mulohazalarini bildiradilar va guruxlar o'rtasida baxs munozara o'tkazadilar.

Yakuniy qism

Har bir kasbda qiyinchiliklar bo'lib, ularni bilish, o'zlashtirish va bajarish lozim. Bu xususiyatlar kasb tomonidan odamga qo'yiladigan talab ham deb ataladi. Agar ular odamning shaxsiy sifatlari, uning individual-psixologik xususiyatlari va imkoniyatlari bilan mos keladigan bo'lsa, bu odamning kasbiy yaroqliligini bildiradi. Yutuqlar bu sizning oldingizga qo'ygan maqsadingizga erishishda yordam beruvchi shaxsiy sifatlardir. Kamchiliklar bu oldinga qo'yilgan maqsadga erishishda to'sqinlik qiluvchi yomon odatlar, iroda kuchi, malaka, bilim va ko'nikmalarning yo'qligi. Imkoniyatlar- bu ijobiy tashqi sharoitlardir.

Psixogigiyenik seanslar

1 – 2 mashg'ulotlar

Avtogen mashqi seansini boshlaymiz. Arava izvozchisi, holatini egallang. Chuqur nafas, ravon va ohista nafas oling, muskullarni bo'shashtiring, tinchlaning, sizga hech narsa halaqit bermaydi, hech qanaqa shovqin va ovozlarning halaqit bermaydi. Sizgacha yetib bormaydi. Siz faqat mening ovozimni eshitasiz, mashg'ulotdaligingizni unutishga harakat qiling osoyishtalik, mening ovozinga diqqat qiling, men 10 – gacha sanayman, 10- deganimda ko'zingizni yumasiz.

- 1, 2. meni hech narsa bezovta qilmayapti,
- 3, 4. men hech narsani o'ylamayapman, menga hech narsa halaqit bermayapti.
- 5, 6. tanqid yo'q men hech narsani o'ylamayapman, xotirjamlik og'ushidaman.
- 7, 8. men ichki osoyishtaligim bilan tanhoman.
- 9,10. ko'zingizni yuming, ovozinga e'tiboringizni qarating, ovozinga quloq soling, mening baland ovoz bilan aytgan so'zlarimni ichingizda yoki pichirlab takrorlaysiz, osoyishtalik va hordiq holatlarini xis qilamiz.

Mening ovozim paydo bo'ladi va yo'qoladi. Ovozimning paydo bo'lishini kuting, o'zga xayollar yo'qoldi, fikringiz xotirjamlikka qaratilgan, men osoyishtalikni sezayapman, muskullarim bo'shashkan, lanj, men juda hotirjamman, (pichirlab takrorlang. Bu osoyishtalik mutlaq holatini xis qiling).

Meni hech narsa bezovtalantirmaydi, men mutloqo xotirjamlik xis qilaman, men borgan sari osoyishtalikka cho'kaman, men muvozanat his qilaman, men mutloqo xotirjamlikka berilaman, meni osoyishtalik o'rab olayapti (osoyishtalik, hordiq, ruhiy muvozanat holatlarini his etadilar). Hammasi ketdi, hammasi dam olayapti, men ichki osoyishtaligim bilan tanhoman, men dam olayapman, men yengil, juda yengil nafas olayapman.

Tanamga yoqimlik iliqlik quyilayapti, o'ng qo'lim lanj va bo'shashgan, u o'ng belimda og'ir yotibdi. O'ng qo'lim borgan sari og'irlashayapti, o'ng qo'ling barmoq uchidan panjaga, bilakka to yelkagacha qo'rg'oshin og'irligi quyilayapti, o'ng qo'li og'ir, og'irlik o'ng yelkamni pastga tortayapti, og'irligidan o'ng yelka egilayapti, o'ng qo'l og'ir, uni ko'tara olmayman (o'zingiz sezing o'ng qo'l og'irgini xis qiling).

Men xotirjamman mening o'ng qo'lim juda og'ir hamma o'ng qo'lining og'irlik holatini his qiladi. O'ng qo'l issiqlikka to'la boradi, o'ng tomirlari kengayapti. O'ng qo'lga yoqimli issiqlik taralmoqda, barmoq uchlari panja, bilak va yelka isiy

boshlaydi. Issiqlik barmoq uchlarini qitiqlaydi. O'ng qo'l issiqlikka to'lib boradi. O'ng qo'l chap qo'ldan issiqroq, fikrlaringizni faqat shunga jamlang, o'ng qo'l og'ir va issiq, o'ng qo'l qaynoq suvda, u og'ir va issiq, siz o'ng qo'l tomirlari kengayishini xis qilayapsiz. O'ng qo'l issiq, meni hech narsa hayajonlantirmayapti, mutloqo jismoniy va ruhiy osoyishtalik. Men mutlaqo bo'shashtim, tinchlandim, nafas olishim bir tekis, mening kayfiyatim yaxshi, men o'z kuchimga ishonaman. Boshim tetik va yengil, men yaxshi dam oldim. O'ng qo'l og'irligi ketayapti, barcha og'irlik va issiqlik izsiz yo'qoldi. Mening har bir so'zim bilan tanangizning har bir hujayrasi, quvvat va tetiklik, birdamlik bilan to'layotganini his qilasiz. Men 10 gacha sanayman. Siz ko'zingizni ochasiz.

1,2 - biz yaxshi dam oldik.

3,4 – bizning kayfiyatimiz yaxshi, hech qanaqa noxush sezgilar yo'q.

5,6 –bizning o'zimizning ko'nglimiz to'q, har birimiz butun tanamizda yengillik his qilamiz.

7,8 – men qattiq va shirin uyqudan uyg'onayotganday (o'zingizga ayting va his qiling). Osoyishtalik holatidan chiqdik, chuqur nafas oling.

9,10 – ko'zingizni oching, kerishing jilmaying.

Izoh: Avtotrening seansiga o'rgatish 1 chi 2 ta mashg'ulotda amalga oshiriladi. 1chisining davomiyligi 20 – 25 minut 2 chisiniki 15 – 18 minut.

Seanslarning bir xilligi va muvozanat bir xilligi ishlab chiqarishining oldini olish uchun iloji boricha seans mazmunini turli – tuman tarzda, lekin mashqlarning kelib – ketishini saqlagan holda, o'zgartirmasdan olib borish zarur. Bu keyingi 2 – 3 chi mashg'ulotlarda o'quvchilar o'z ustida mustaqil ishlash kerakligini bildiradi.

Maqsadi: Hissiy taranglik, ortiqcha hayajonlik, qat'iyatsizlik, uyatchanlik, depressiv holat imtihonlar oldidagi qo'rquv va boshqalarni yo'qotish.

GLOOSARIY

AHLOQ

shaxsning jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy hulq qoidalari.

DIFFUZ GURUH	odamlarning tasodifiy birlashuvi natijasida hosil bo'lgan guruh.
DIN PSIXOLOGIYASI	diniy ong, his-tuyg'ular kabi fenomenlarning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganuvchi psixologiya tarmog'i.
DIQQAT	ongning muayyan ob'ektga yo'naltirilishi va unda to'planishidan iborat psixik holat. Diqqat ixtiyorsiz, ixtiyoriy, va ixtiyoriydan keyingi turlarga ajratiladi.
GURUH	odamlarni birgalikdagi faoliyat mazmuni yoki mulohazada bo'lish xarakteri kabi qator belgilariga asoslangan birligi. Guruhlar real va shartli bo'lishi mumkin.
GERONTOPSIXOLOGIYA	psixologiya tarmog'i, qarilik davri psixologiyasini o'rganadi.
GESHTALTPSIXOLOGIYA	hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo'lib, XX asrning 30-yillarida Germaniyada shakllangan. Unda murakkab psixik hodisalarni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligini asos qilib olinadi. Asoschilar: M.Vertgeymer, V.Kyoler, K. Koffka.
BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI	psixologiya fanidagi boshqarish faoliyatining psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi soha.
BIXEVIORIZM	XX asr boshlarida AQShda maydonga kelgan yo'nalish bo'lib, bunda psixologiyani o'rganish predmeti qilib faqat odamning Xulq-atvori olingan. Bu yo'nalishning asoschilari D.Uotson, E.Torndayklardir
YOSH	individdning ma'lum aniq vaqtda belgilangan psixik taraqqiyotining bosqichi.
YOSH PSIXOLOGIYASI	psixologiya fani tarmoqlaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.
YOSH DAVRI NIZOLARI	o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar ro'y beradi.
JAMOA	maqsadlari jamiyat maqsadiga mos keladigan umumiy faoliyat bilan birlashgan odamlar guruhi.
IDROK	sezgi a'zolariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarning bevosita yaxlitligacha aks ettirilish jarayoni.

IMIDJ	shaxsning boshqalar tomonidan tan olinadigan o‘ziga xos xususiyatlari.
INDIVID	biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot.
KICHIK GURUH	a'zolari birgalikdagi faoliyat bilan shug‘ullanuvchi va bevosita shaxslararo munosabatda bo‘luvchi kishilar guruhi.
KONFORMLIK	indivdning guruh fikrlariga tashqi tomondangina qo‘shilib, ichki tomondan esa qo‘shilmay o‘z fikrida qolishi, guruhga ongli ravishda moslashishi.
KUZATUVCHANLIK	shaxs xususiyatlaridan biri, u idrok qilish jarayonida narsaning kamdan-kam uchraydigan, ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo‘ladi.
KO'NIKMA	odamning ma'lum ishni bajarishga tayyorligida ko‘rinadigan qobiliyati. Ko‘nikma mahoratning asosini tashkil qiladi
LONGITYUD TADQIQOT	tekshiriluvchilarni uzoq muddat va doimiy ravishda o‘rganish. Longityud tadqiqot odamdagi individual va yosh davrlaridagi o‘zgarishlarni qayd qiladi.
MALAKA	mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarishning avtomatlashgan usullari.
MEDITATSIYA	inson psixikasi va ongini chuqur jamlangan holatga keltirish maqsadida o‘z-o‘ziga aqliy ta'sir o‘tkazish. Bu holatda odamning tanasi bo‘shashgan, hissiy kechinmalar va tashqi muhit ta'sirlaridan holi bo‘ladi
MELANXOLIK	temperament turlaridan, psixik faollikning sust, tez ta’sirlanuvchan, xatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta’sirotda berilishi bilan xarakterlanadi.
PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA	psixologiya tarmog‘i, ta’lim va tarbiya qonuniyatlarining psixologik asoslarini o‘rganadi
PSIXIKA	yuksak darajada tashkil topgan materiya – miyaning funksiyasi. Uning mohiyati voqelikni tuyg‘ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko‘rinishida aks ettirishdan iborat.
STRESS	kuchli qo‘zovchilar ta'sirida yuzaga keladigai ruhiy holat.
TEMPERAMENT	shaxsniig individual psixologik xususiyatlari majmui. TEST – standartlashtirilgan psixologik sinov.

UMUMIY PSIXOLOGIYA	psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini, nazariy asoslarini, metodlarini nazariy va eksperimental tadqiq qiluvchi sohasi.
USTANOVKA	kishing tevarak atrofidagi odamlarga yoki ob'ektlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lish, ularni ma'lum darajada idrok qilish, sezish, ularga baho berish va qandaydir harakat qilishga tayyorgarligini anglatadigan holat.
QOBILIYATLAR	shaxsga ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish, bilimlarni tez va osonlik bilan o'zlashtirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyat.
SHARTLI GURUH	odamlarning ayrim belgilari (yoshi, kasbi va h.k.)ga qarab birlashtiriluvchi guruh.
XOLERIK	temperament turi, u hissiyotning jo'shqinligi, kayfiyatning birdaniga tez o'zgarib qolishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umumiy harakatchanligi bilan ifodalanadi
XARAKTER AKTSENTUATSIYASI	xarakter alohida xususiyatlarining haddan tashqari ifodalanishi (psixopatiyaga yaqinlashuvi).
XARAKTER	kishidagi barqaror psixik xususiyatlarning individual birligi. U shaxsning mehnatga, atrofdagi narsa va hodisalarga, boshqa kishilarga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida ifodalanadi.
FRUSTRATSIYA	kishining maqsadga erishish yo'lida uchragan, ob'ektiv ravishda engib bo'lmaydigan yoki sub'ektiv ravishda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladigan psixik holati.
FATAL	qochib bo'lmaydigan, oldini olib bo'lmaydigan hodisa.
HISSIYOT	odamning yuksak ehtiyojlari qondirilishi yoki qondirilmasligiga nisbatan munosabati.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va

2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: 2023-yil 30-aprelda qabulqilingan [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni: 2020-yil 23 sentyabr, O'RQ-637-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi qarori: 2017-yil 28-iyul, PQ-3160-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4071203>.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni: 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni: 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son [Elektron manba]. URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni: 2022-yil 11-may, PF-134-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-6008663>.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori: 2019-yil 13-fevral, PQ-4190-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4201081>.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiytadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori: 2021-yil 25-yanvar, PQ-4963-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5239538>.

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'quv asbobuskunalari va anjomlarining xavfsizligi to'g'risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash haqida"gi qarori: 2017-yil 2-iyun, 345-son [Elektron manba]. – URL: <https://www.lex.uz/docs/-3231533>.

10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish

to'g'risida"gi qarori: 2019-yil 12-iyul, 577-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4417140>.

11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10–11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash choratadbirlari to'g'risida"gi qarori: 2021-yil 30-dekabr, 792-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5800745>.

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori: 2022-yil 17-yanvar, 25-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/-5828765>.

III. Asosiy adabiyotlar

1. Abdurahmonov F. M. Kasbiy stress, emotsional so'nish holatlari profilaktikasi va korreksiyasiga qaratilgan korreksion dastur. – Toshkent:... 2022.

2. Baratov Sh. Ta'limda psixologik xizmat asoslari. Monografiya. – Toshkent: Ma'naviyat", 1999. – 302 b.

3. Hojiboyev I. Umumiy psixodiagnostika. O'quv qo'llanma. – Buxoro: 2023. – 235 bet.

4. Ismailov A., Daminov H., Karimov N., Ahmedov X., Tog'ayeva G., Qosimova Z. O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo'ljallangan, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari, soha mutaxassislari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun mo'ljallangan test topshiriqlari to'plami. Axborotnoma 1-son. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 22 b.

5. Ishmuhamedov R. J, Yuldashev M. A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013. – 96 b.

6. Ishmuhamedov R. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogic texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. – Toshkent: RBIMM, 2008. – 68 b.

7. Jabborov X. X. O'qituvchining kasbiy faoliyatga psixologik tayyorligi va kasbiy stress, kasbiy (emotsional so'nish) holatlari diagnostika test to'plami. – Toshkent:2022.

8. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 172 b.

9. Nishonova Z. T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Oliy pedagogik o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent:2013. – 364 b.

10. Nishonova Z. T., Abdullayeva D., Baykunosova G. O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent:... 2015.

11. Qodirov U. Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlari. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2013. – 236 b.

12. Qodirov U., Jumayev U. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: 2022. – 301 b.

13. Qodirov B. R. Iqtidorli bolalarning birlamchi tanlovi metodikalari. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: 2014. – 75 b.

14. Shoumarov G‘. B., Qodirov U. D., Hojiboyev I. I. Oilaga psixologik yordam ko‘rsatish asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2014. – 234 b.

15. Shoumarov G‘., Saidov B., Qodirov U., Sog‘inov N. O‘zbekistonda suitsid muammolari va ularning oldini olish yo‘llari. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2022.

IV. Elektron manbalar

1. gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali.
2. my.gov.uz – yagona interaktiv davlat xizmatlari portali.
3. uzedu.uz – Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining rasmiy sayti.
4. infocom.uz – “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali sayti.
5. uza.uz – O‘zbekiston Milliy axborot agentligi sayti.
6. kitob.uz – Respublika bolalar kutubxonasi sayti.
7. ziyonet.uz – axborot ta’lim portali.
8. lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
9. educare.uzedu.uz – ijtimoiy-psixologik, tibbiy-psixologik, psixologikpedagogik ma’lumotlar portali